

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland.

Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)

Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)

Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)

Kehan Schreiner(Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Anthony Maverick(Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)

Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)

Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)

Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com , <http://eesa-journal.com/>

SPIS TREŚCI

EKONOMIA | ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Voloshenko A. V. ANTICORRUPTION STRATEGIES: MAIN CONCEPTS AND MODERN FORMAT.....	5
Городнова Н. В., Березин А. Э., Скипин Д. Л. ПРОБЛЕМА ПОВЫШЕНИЯ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ КАПИТАЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА ГОСУДАРСТВЕННО- ЧАСТНЫХ ПАРТНЕРСТВ.....	7
Гришко О. А. МОДЕЛЬ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ.....	15
Demydiuk O. O. INSTITUTIONAL STRUCTURE AND INSTITUTIONAL EFFECTIVENESS OF ECONOMY OF UKRAINE.....	22
Дзеркаль А. Б. СТИМУЛИ ТА ВАЖЕЛІ ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ОБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	27
Зекин В. Н., Светлаков А. Г., Печенцов И. М. ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ СТРОИТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ С УЧЁТОМ СНИЖЕНИЯ РИСКОВ В ЭКОНОМИЧЕ- СКОМ РАЗВИТИИ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ.....	33
Kobylyanskaya A. V. ISSUES OF INNOVATION MANAGEMENT: FRANCHISING AS TOOL OF TECHNOLOGY TRANSFER.....	36
Лёшина М. А., Ефимкина Е. П., Михайлова Л. И. ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ МЕТОДИКИ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ.....	42
Лопатина И. Ю., Богатырева О. В. ОЦЕНКА УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ КРАСНОДАРСКОГО КРАЯ КАК РЕЗУЛЬТАТА ПРОВЕДЕНИЯ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ.....	48
Малахова Т. А., Курнарская С. В. ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ СТРАН В УПРАВЛЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИМИ ПРОЕКТАМИ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ.....	55
Хрысёва А. А., Маринина Е. В. ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МЕЖДУНАРОДНОГО БИЗНЕСА РОССИЙСКИХ КОМПАНИЙ В УСЛОВИЯХ МИРОВОГО ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА, ГЛОБАЛЬНОЙ КОНКУРЕНЦИИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ САНКЦИЙ.....	58
Алия Нургалиева, Алида Канабекова, Жанар Казбекова, Анар Шаримхан, Сымбат Орашева ҰЙЫМНЫҢ ТӨЛЕМ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНЕ МІНДЕТТЕМЕЛЕР ӘСЕРІН ТАЛДАУ.....	62
Павлов А. И. ПУБЛИЧНОЕ УПРАВЛЕНИЕ СЕЛЬСКИМИ ТЕРРИТОРИЯМИ УКРАИНЫ.....	66
Tsarenko A. S. DISCOVERING GERMAN PUBLIC STRATEGY TO FACILITATE INNOVATIVE SMES DEVELOPMENT.....	70

JEZYKOZNAWSTWO I LITERATUROZNAWSTWO | ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Иванова Г. П. ПОЛИПРЕДИКАТИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ С ИНФИНИТИВОМ НА – DOS / –DES В ВЕПССКОМ ЯЗЫКЕ.....	75
Сюзанна Ю. Л. ДИНАМИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ ПРОСОДИИ В МОЛОДЕЖНОЙ РЕЧИ.....	79
Мамосюк О. С. ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК КОМУНІКАТИВНА ОЗНАКА ФОРМУВАННЯ КОГНІТИВНО-НАРАТИВНОЇ СЦЕНОГРАФІЇ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ ПИСЬМЕННИКІВ-НОВОРОМАНІСТІВ Н. САРРОТ Й А. РОБ-ГРІЙЄ.....	82

Зоряна Мацюк, Марія Фенко ОРНІТОЛОГІЧНІ ТА ФІТОНІМІЧНІ ОБРАЗИ У ФРАЗЕОЛОГІЇ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ.....	85
Мостова Н. А. КОЛІР ЯК ЗАСІБ СЕМАНТИЗАЦІЇ АКсіОЛОГІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ДИТЯЧОМУ МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МАЛЬОВАНОЇ ІСТОРІЇ « LES AVENTURES DE PETIT OURS BRUN »).....	88
Нечипоренко М. Ю. ВІДТВОРЕННЯ СУРЖИКОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРОЗИ Ю.АНДРУХОВИЧА У ПЕРЕКЛАДАХ АНГЛІЙСЬКОЮ ТА ПОЛЬСЬКОЮ МОВАМИ.....	93
Сабадаш Ю. О. СИНЕРГЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО БІБЛІЙНОГО ДИСКУРСУ.....	99
Савчук Р. І. АРАБЕСКА ЯК ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ КОНСТРУЮВАННЯ МОЖЛИВИХ СВІТІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ XVIII СТ. (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Д. ДІДРО «JACQUES LE FATALISTE ET SON MAITRE»).....	103
Самойлова М. Б., Раннева Н. А. ФИЛОСОФСКИЙ ДИСКУРС В ПРОЗЕ А.П. ЧЕХОВА.....	108
Філоненко Н. Г. ОБСТАВИНИ ПРИСУДКОВИ КОНСТРУКЦІЇ У СУЧАСНОМУ ФРАНЦУЗЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПРОЗОВОМУ ТЕКСТІ.....	111
Халидов А. И. МЕСТО БАЦБИЙСКОГО (ЦОВА-ТУШИНСКОГО) ЯЗЫКА В НАХСКОЙ ГРУППЕ ИБЕРИЙСКО-КАВКАЗСКИХ/КАВКАЗСКИХ ЯЗЫКОВ.....	115

NAUKI PRAWNE | ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Адъгезалова Г. Э. О РАЗГРАНИЧЕНИИ ПОНЯТИЙ ПРАВОВАЯ ШКОЛА, ПРАВОВАЯ ТЕОРИЯ, НАУЧНАЯ ШКОЛА И НАУЧНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ.....	120
Колесников Ю. А., Бочарова Н. Н. НОВАЦІЇ И ПЕРСПЕКТИВЫ В РЕГУЛИРОВАНИИ ФИНАНСОВОГО РЫНКА РОССИИ.....	122
Pertli L. F., Kaluzhina M. A. PENAL SUPERVISION THEORETICAL ADDROACHES AND MORDERN CONCEPTS.....	125
Ковалев В. В. О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ РАЗВИТИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ В РОССИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.....	129
Кучма О. Л. ОБОВ'ЯЗКИ ОСІБ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ ЗА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ЗДОРОВ'Ю ЗАСТРАХОВАНОЇ ОСОБИ.....	131
Павлов И. Е., Павлова С. А., Магдеева К. Р., Бузукова А. А. ОХРАНА ОБЪЕКТОВ НАЦИОНАЛЬНОГО ДОСТОЯНИЯ.....	135
Larisa Feschenko CERTIFICATION OF PERSONNEL OF HIGHER QUALIFICATION IN THE SPECIALTY 10.01.10 - JOURNALISM.....	138
Сидорова Н. В., Хабарова Е. А. УГОЛОВНЫЕ ДЕЛА ОБ ЭКСТРЕМИЗМЕ: ОСОБЕННОСТИ ЗАДЕРЖАНИЯ И ПРИМЕНЕНИЯ МЕР ПРЕСЕЧЕНИЯ.....	143
Шаяхметова Ж. Б., Хамметова Ж. А. ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В ОТНОШЕНИИ ПОДРОСТКОВ.....	146

FARMACJA | ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Хатуна Сабари ОРФАННЫЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЛЕКАРСТВЕННЫМИ СРЕДСТВАМИ БОЛЬНЫХ РЕДКИМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ В РОССИИ (САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ).....	150
---	-----

ЕКONOMIA | ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ANTICORRUPTION STRATEGIES: MAIN CONCEPTS AND MODERN FORMAT

Voloshenko Antonina Vitaliyivna

person working for doctor's degree of the National Academy of Management,

PhD of Economics, Associate Professor (Ukraine, Kyiv).

ABSTRACT

The article characterizes the main concepts and modern format of anticorruption strategies used in economically developed countries; also the drawbacks of approaches and methods of preventing and combating corruption which are used in Ukraine have been defined. The necessity of choosing and practical implementation of a systematic anticorruption strategy has been grounded, a rational format for its practical implementation has been offered.

Keywords: corruption, anticorruption strategy, systematic approach, operational goals.

A large-scale and systemic nature of corruption in Ukraine is a universally recognized fact. You can get the impression that foreign partners and lenders are more concerned about the problem of prevention and counteraction of corruption in our country than the current Ukrainian government. In spite of the fact that for the last two years a number of specially authorized bodies (entities) designed to systematically and effectively confront the political and economic corruption¹ have been created, the situation has not improved yet. The fact that the parliament of the country has adopted a number of laws and the executive power has adopted the under-law acts aimed to form a regulatory and legal framework of combating corruption in Ukraine does not improve the situation.

We can state that initially a key factor in such obvious things is the lack of a systematic approach during the development and implementation of the strategic documents of anticorruption resistance. First and foremost, it is the lack of real commitment to eradicate corruption at the highest level of the government. The example of the above-mentioned facts is a declarative character of the conceptual anticorruption documents: the previous anticorruption strategy for 2011-2015 [1], the new version of the Strategy for the 2014-2017 year [3], as well as the strategy of sustainable development "Ukraine-2020" [2] because of the short-term time horizon and the lack of real indicators of expected achievements, they are more a matter of a plan than a strategy.

The time factor is versatile and extremely important for the successful implementation of the strategy. First of all, it is necessary to determine its time limits correctly. The National Anticorruption Strategy is more than a plan of anticorruption actions of the government. It is not possible for one government term to achieve such goals as sustainable reduction of corruption level and the development of desired civil positions. Therefore, the national anticorruption strategy should include the prospect of 15-20 years of consecutive actions [6].

According to the experts, a formal approach also lies in the fact that the developed program has no priority issues of corruption problems and contains rather concrete steps to overcome them. There is also a view that the government program does not have the main principle of its potential

effectiveness – a target-oriented approach. On the basis of the above-mentioned, there is an objective risk that the new Strategy will be ineffective and ineffectual again [4].

The analysis of the international experience of combating corruption makes it possible to understand, firstly, that corruption can be countered even in more difficult conditions than the existing ones in the modern national economy. Secondly, that there are both empirically worked out principles and methods of effective anticorruption and the indicators that allow us to estimate the level of effectiveness of applied anticorruption measures. The universal methods of combating corruption does not exist, so every country in the world, based on its internal reality, chooses its own strategy and anticorruption measure system.

The scientists in the field of management have proved that at the organizational level, obsolete systems are unable to cope with the transformations of the strategic nature. Many years of international experience in the management system indicates that the qualitative transformations are possible at a longer interval of time and require resource costs. It is also necessary to take into account the fact that the decrease in the resistance of the modified object is possible by using a systematic approach to the transformations.

The concept of the strategy development as a tool for solving serious problems, taken over in the second half of the twentieth century by the business circles of the military structures, is currently used in many areas, especially where the effective achievement of the goals is essential. It is also used by the government agencies, including the Ukrainian ones.

Corruption is one of the social problems in which a strategic approach is justified. For over a dozen years, the international organizations and institutions have been promoting the idea of developing national anticorruption strategies. The work devoted to the government anticorruption strategy prepared by Transparency International states that there is no single universal strategy. Each strategy should be adapted to the situation in the country. Strategies may have the exante (preventive) and expost (penalty) character. In practice, it is important to balance the two types of actions. You cannot be limited to the actions such as expost type [6].

¹We are primarily talking about the National Anticorruption Bureau, the National Police, the National Agency for Prevention Corruption, the Government Authorized Representative for Anticorruption Policy, the Prosecutor's Office of Ukraine.

The experienced practitioners in management transformations determine four main strategies in this area of management, the primary meaning of which is as follows [5]:

1. Empirical-rational: the basic postulate of this strategy is that people are inherently rational and will pursue their own interests from the very moment they are aware of them. In this case, the transformations should be based on bringing the information and formation of appropriate motivation of the staff, social groups, society as a whole (depending on the level of management).

2. Regulatory and (re)trained: people are social beings and will adhere to the generally accepted cultural norms and values. The changes should be directed towards the redefinition and reinterpretation of existing norms and values, as well as providing incentives to adhere to the new ones.

3. Power-frightening: the original position is a set that people in general tend to be submissive and most of them will basically do what they are told and what they will be made to do. The changes are based on the use of powers of authority and the imposition of sanctions.

4. Space-adaptation: people avoid losses and drastic changes, but they are willing to adapt to new circumstances. In this case, the changes are carried out through the creation of a new organization and the transfer of people from the old to the new one.

The plans for specific, short-term actions may vary depending on the development of the situation and the authority view, realizing an anticorruption strategy at the moment. Thus, it is necessary to take into account that there is no single best strategy, the optimum results are usually obtained in case of combining strategies. Selecting one or more of these strategies depends on several factors, such as [5]:

1. Essence and scope. This factor can be modified from a minor to a large-scale one, for example, from the implementation of the process in a single unit, to a complete transformation of the entire organization. The greater the nature and scale of the changes, the more likely it is to use a combination of several strategies, the central role in which the power-frightening one will play.

2. Level of resistance. Strong resistance leads to the need to unite power-frightening and space-adaptation strategies. Weak resistance or consent testifies in favor of the combination of empirical-rational and regulatory and (re)trained strategies.

3. Target Audience. The considerable quantity of the population is an argument in favor of the use of all four strategies, it is necessary to combine the elements of each one in various combinations, based on the task and the direction of the action.

4. Rates. High rates require a combination of all four strategies. When the risk is high, you cannot leave anything to the mercy of chance.

5. Time limits. Brief terms testify in favor of power-frightening strategy. For longer periods it is advisable to use a combination of empirical-rational, regulatory and (re)trained and space-adaptation strategies.

6. Existing experience. With an adequate level of expertise in management transformations, it is advisable to choose a combination of the above strategies. Its absence points to the need for power-frightening strategy.

7. Dependence. It is a classic situation of a double-edged sword. If the organization is dependent on its people, the managers are limited in their ability to command or demand. Conversely, if people are dependent on the organization, their ability to stand up to the opposition or to resist is limited. Interdependence is almost always a signal about the need for a certain type of negotiations.

The international experience shows that the success of achieving the stated objectives is also largely dependent on the content and form of the strategic document. The strategic document should:

- formulate the mission and define the strategic objectives;
- identify ways to achieve both strategic and operational objectives, i.e. define the tasks, deadlines, people and institutions responsible for specific task fulfillment;
- identify the indicators of aim achievement evaluation;
- identify the sources of funding the objectives contained in the strategy. The adoption of even the best strategy, without providing funds for its implementation, unfortunately, will not bring the expected results;
- clearly define the institution responsible for the implementation of the strategy and to whom, how often and in what form it will report on the implementation of the strategy;
- plan the creation of a separate, independent institution authority overseeing and evaluating the entire process.

Based on the experience of anticorruption reforms performed by the Polish scientists in public administration, it has been proved that in order to get a chance for the correct implementation, a long-term national anticorruption policy must be recognized by an obligatory document for the subjects implementing it. In practice this means that such a policy should take the form of a legal document [6].

After describing the main problems and defining the operational goals, the strategy should present the methods to achieve these goals. This part of the strategy should include a description of the methods, tools and schedule for achieving the goals.

In order to make the realization of operational objectives possible, it is necessary to add a very specific action plans to them. The experts propose to divide them into legislative, organizational and practical actions. Such a plan should be a kind of the schedule containing tasks, dates, persons and institutions responsible for their implementation.

As in the case of the strategic objectives, the definition of the indicators to achieve operational aims plays the key role. These figures should be as realistic as possible, specific, and they must determine the expected result. This cannot only be for example the preparation of the bill, but also its implementation together with the investigation of the results of its application.

Conclusions: The positive experience in the development and targeted implementation of foreign anticorruption strategies need to be studied. It is not possible and even dangerous to copy this experience in our country, as the anticorruption strategies are always implemented under the conditions of many different factors of the development of certain countries, which may act differently or may not work at all in other countries. But the successful experience of foreign countries in combating corruption shows what mistakes should not be made and the conditions under which the anticorruption

measures become more efficient. The use of such international experience can allow to reduce the level of corruption in all spheres of activity significantly in a historically short period of time. But this requires not only, as it is customary to assert in our country, the political will, but also the systematic strategic joint work of the coalition of the government, private business, non-profit organizations and citizens. As the international experience shows, constant efforts to monitor the modifications of corruption and on its basis continuing efforts to solve this complex and self-perpetuating social problem will be required from this coalition.

References:

1. The President of Ukraine (2011), Decree of the President of Ukraine "On the National anticorruption strategy for 2011-2015", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011> (Accessed 03 May 2016).
2. The President of Ukraine (2015), Decree of the President of Ukraine "On the Strategy of Sustainable Development "Ukraine – 2020", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/>

show/5/2015 (Accessed 05 May 2016).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On the principles of anticorruption policy in Ukraine (Anticorruption Strategy) for 2014-2017 years", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> (Accessed 05 May 2016).

4. Busol, O.Yu. (2015), "Combating corruption crime in Ukraine in the context of the current anticorruption strategy", Abstract of Ph.D. Dissertation, Legal Sciences, National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of State and Law named after V.M. Koretskyi of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

5. Geneva Centre of the Democratic Control of Armed Forces (2010), "Building Integrity and Reducing Corruption in Defence: a collection of examples (compendium) of positive experience", 383 p.

6. Chubek, G. Kopinska, G. Sawicki, A. and Wojciechowska-Nowak, A. (2010), "How to fight corruption? Principles for the development and implementation of anticorruption strategy for Poland", Copyright by Stefan Batory Fund, Warsaw.

ПРОБЛЕМА ПОВЫШЕНИЯ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ КАПИТАЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНЫХ ПАРТНЕРСТВ

Городнова Наталья Васильевна

доктор экономических наук, профессор кафедры правового регулирования экономической деятельности, Уральский федеральный университет им. первого Президента России Б.Н. Ельцина

Березин Андрей Эдуардович

аспирант кафедры правового регулирования экономической деятельности, Уральский федеральный университет им. первого Президента России Б.Н. Ельцина

Скипин Дмитрий Леонидович

кандидат экономических наук, доцент Финансово-экономический института,

THE PROBLEM OF INCREASE OF EFFICIENCY OF CAPITAL CONSTRUCTION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS

Gorodnova N.V., doctor of economics, professor, Ural Federal University named after the first President of Russia Boris Yeltsin

Berezin A.E., graduate student, Ural Federal University named after the first President of Russia Boris Yeltsin

Skipin D.L., candidate of economic, associate professor, Institute of Finance and Economics, Tyumen state Universit

АННОТАЦИЯ

Изучение и систематизация накопленного мирового опыта решения проблемы повышения энергоэффективности объектов капитального строительства успешно достигается в рамках реализации инвестиционных и инфраструктурных проектов государственно-частных партнерств (ГЧП). В этой связи актуализируется и проблема поиска эффективных моделей интеграции государства и частного бизнеса. В работе предложена оценка энергоэффективности проектов, базирующаяся на сбалансированной системе показателей, предложенной Гарвардской экономической школой. Сделан вывод о том, что повышение энергоэффективности жилых зданий является одной из первоочередных задач государственной энергетической политики.

ABSTRACT

The study and systematization of international experience of solving the problem of improving the energy efficiency of capital construction projects achieved within the framework of implementing investment and infrastructure projects public-private partnerships (PPPs). In this regard, actualized area and the problem of search of effective models of integration between the state and private business. This paper presents the evaluation of energy projects, based on the balanced scorecard, Harvard proposed the new economic school. It is concluded that improving energy efficiency in residential buildings is one of the paramount tasks of the state energy policy.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, инвестиционный проект, энергоэффективность, капитальное строительство

Keywords: public-private partnership, investment project, energy efficiency, construction

Постановка проблемы. Как показывают мировой опыт и российская практика, крупные интеграционные образования являются основой экономики различных стран. В настоящее время процессы интеграции государства и частного бизнеса в условиях финансово-экономической нестабильности приобретают еще большую актуальность. В связи с решением проблемы повешения эффективности управления предприятиями с государственным участием в условиях кризиса необходима систематизация накопленного мирового опыта интеграции государства и частного бизнеса, формирования государствами разных стран условий и предпосылок для эффективного функционирования интеграционных образований, в том числе, и с государственным участием, разработка эффективных механизмов и моделей такого сложного института, как государственно-частные партнерства, а также совершенствование нормативно-правовых основ создания института государственно-частных партнерств (ГЧП) при реализации крупных национальных проектов.

Анализ последних исследований и публикаций. Изучению проблемы повышения энергоэффективности зданий и сооружений за Западе посвящены нами изученные научные труды таких ученых и экспертов, как Capiello S., Garmston H, Pann W. Анализ проблем энергосбережения в России посвящены научные труды таких авторов, как Аншелеса В.Р., Персияновой А.Д., Ратнера С.Ф., Бродова Ю.М. Оценка и прогнозирование состояния теплоэнергетики отражены в трудах таких ученых, как Бродов Ю.М., Аронсон К.Э., Рябчиков А.Ю., Мурманский Б.Е., Гительман Л.Д., Ратников Б.Е.

Проблема финансового сопровождения проектов энергосферы, в том числе и с государственным софинансированием, освещены в публикациях таких авторов, как Гущина Е.Г., Бадрак Н.Ю., Матвеев О.А., Левчаев П.А. Решению проблем повышения энергоэффективности проектов посвящены работы Ратнера С.В. Яковиной М.Ф. Кроме того, проф. Ратнером С.Ф. уделено особое внимание институциональным и экономическим аспектам в сфере энергосбережения в целом ряде опубликованным им трудов. Проблеме повышения энергоэффективности при реализации инвестиционных проектов в рамках государственно-частных партнерств Васильева Е.И., Минин М.В., Скрипник О.Б.

Однако, несмотря на целый ряд научных исследований в области энергоэффективности, остается нерешенной проблема повышения энергоэффективности при реализации инфраструктурных социальных проектов в условиях государственно-частного партнерства.

Степень изученности и проработанности проблемы. Развитие национального законодательства различных государств в области энергосбережения и энергоэффективности во многом предопределяется международными обязательствами, связанными с энергоэффективностью проектов. В этих целях в западных странах создается специальное нормативно-правовое поле, регулирующее общие правовые, экономико-финансовые и технические вопросы в рамках реализации инвестиционных проектов ГЧП. [12]. При этом до формирования юридической основы формирования и управление ГЧП было возможно

де-факто, это показывает наработанный опыт функционирования ГЧП для реализации инфраструктурных инвестиционных проектов, в частности, по строительству дорог и иной инфраструктуры. В частности, опыт Германии показывает, что до недавнего времени считалось, что реализации инвестиционных проектов с участием государства наиболее выгодно в форме государственного заказа (государственных закупок) [12]. Однако, в целях поддержки развития института партнерства в Германии было разработано и принято федеральное законодательство, которое позволило сформировать нормативно-правовую основу, разработать методики экспертных оценок эффективности реализации инвестиционных проектов ГЧП, а также развить сеть договорных отношений, повысив, тем самым, эффективность взаимодействия партнеров при строительстве инфраструктурных объектов [7].

В рамках развития федерального законодательства Германии, связанного с развитием института ГЧП, правительством была предусмотрена программа содействия компаниям среднего бизнеса [12]. При правительстве страны была создана рабочая группа в целях изучения возможностей дальнейшего упрощения правовой основы, включая вопросы налогового, инвестиционного и спонсорского права. Институциональные полномочия в деятельности ГЧП Германии на федеральном уровне были распределены между Федеральным Министерством финансов, Министерством финансов и Partnerschaften Deutschland (Партнерством Германии). При этом Федеральное Министерство финансов отвечает за координацию деятельности государственно-частного партнерства в рамках Федерального правительства [12]. Второй координатор тесно работает в этом вопросе с Федеральным министерством транспорта, строительства и городского развития. Министерство финансов играет ведущую роль в решении политических вопросов, включая разработку правительственной стратегии в отношении государственно-частного партнерства, правовые вопросы и координации действий между Федерацией и местными органами государственной власти специально созданная рабочая группа отвечает за координацию деятельности партнерства с Федеральным правительством, с другими странами и международными организациями [12].

В целях экспертных оценок эффективности реализации инвестиционных проектов ГЧП в Германии разработано и принято к действию Руководство для анализа эффективности проектов ГЧП, реализующие строительные и инфраструктурные проекты. При этом для каждой конкретной отрасли вводятся определенные стандарты, даются четкие методические рекомендации для работы экспертных групп, оценивающих эффективность того или иного инфраструктурного проекта. Накопленный профессионалами экспертный опыт в сфере строительства в государственном секторе является основой для оценки уровня инновационной компоненты проектов и практической значимости для народонаселения [12].

В течение двух последних десятилетий модель ГЧП довольно активно развивается. Примером тому являются реализованные инфраструктурные проекты в Великобритании, Испании, Франции, Германии, Италии, Португалии

[12], которые составляют около 90 % всего валового продукта Европейского союза. Во многих странах здания и сооружения в целом представляют собой основной источник потребления энергии к общему его объему, который можно оценить, как один к двум по сравнению с другими потребителями [13]. Поэтому повышение энергоэффективности зданий – является одной из первостепенных задач энергетической политики в региональном, национальном и международном аспектах. При этом одной из наиболее экономически эффективных и выгодных мер связано с сокращением выбросов углеродного газа CO₂. В данном направлении в странах Евросоюза имеются вполне реальные сдвиги в стандартизации использования энергии, принимаются энергетические кодексы, регламентирующие и ограничивающие потребление энергии. К примеру, в Великобритании строения занимают около 40 % от общего потребления энергии, при этом выбрасывая в атмосферу до 50 % углеродного газа [13]. В этой связи правительством Великобритании поставлена стратегическая цель: к 2050 г. снизить выбросы газа в окружающую среду до 80 % к уровню 1990 г., а с 2016 г. ввести стандарт на предельно допустимый объем выбросов для вновь построенных зданий на уровне 0 %. Указанные цели являются сложно достижимыми, по сравнению со средними стандартами по странам Евросоюза: к 2020 г. сокращение выбросов парникового газа на 20 %, повышение энергоэффективности на 20 %, и достижение 20 % доли возобновляемых источников энергии [13].

Для достижения указанной цели в Великобритании были пересмотрены строительные нормы правила в отношении энергоэффективности в 2002 г., 2006 г., и в 2010 гг. в целях ужесточения требований стандартов энергоэффективности для зданий. Однако, несмотря на все более строгие требования энергетических стандартов, на практике наблюдается несоблюдение этих требований, очень медленно увеличивается количество зданий, которые регистрируются в государственных реестрах, как энергоэффективные здания [13].

Тем не менее, существуют достоверные данные о том, что политика энергосбережения в Великобритании стала, в большей степени, распространенной по сравнению с началом последнего десятилетия. Достижение параметров, предъявляемых к новым строениям с 2016 г., требует дальнейшего серьезного исследования в трех обозначенных в данной статье аспектах: выявление уровня соблюдения строительных норм и правил (СНиПов) в случае строительства нового жилья, изучение основных, базовых, проблем в реализации указанных требований к новым объектам жилой недвижимости, и определение возможных направлений решений выявленных проблем. Исследования английских ученых показывают, что к настоящему моменту в вышеуказанным требованиям с 0 % выбросов парникового газа энергоэффективности полностью соответствуют 376 вновь построенных жилых домов [13]. Следует отметить, что большая часть домов, зарегистрированных как «зеленые», экологически чистые объекты, возведены в рамках государственно-частных партнерств Великобритании.

Анализ ситуации в Великобритании показывает, что в ряде случаев имеется явное несоответствие характеристик жилой недвижимости требованиям указанных критериев и требованиям СНиПов в части энергоэффективности зданий. Данные исследования были проведены специальной Энергетической комиссией, созданной при Правительстве Великобритании в рамках государственного заказа. Так, было выявлено, что около 20 % объектов не соответствует критерию 1, в выборке из 82 домов, построенных в период с апреля 2006 г. по апрель 2012 г., практически у всех зданий отсутствует соответствие критерию 5 – не выполняются требования, предъявляемые к строительным материалам и несоответствие специальной обработки ограждающих конструкций в энергоэффективном аспекте [14]. Такие неутешительные результаты требуют решения и конкретных действий, в том числе и государственного регулирования указанной сферы в рамках реализации проектов ГЧП и участие государства в строительстве новых объектов жилой недвижимости.

Среди возможных мер и решений следует отметить государственный контроль и контроль со стороны заинтересованных сторон, в том числе и общественных организаций, за соблюдением требований энергоэффективности строительных норм и правил, например, строительные организации-застройщики, проектные институты. Партнеры, реализующие проекты ГЧП, в первую очередь, должны обращать внимание на экономию энергозатрат, обеспечивая энергетическую эффективность объектов на фоне более традиционных факторов оценки социально-экономической эффективности проектов ГЧП, таких как сметная стоимость строительства, качество строительных материалов, качество объемно-планировочного решения, безопасность объекта на всех стадиях возведения и эксплуатации [8].

Правительство Великобритании в рамках ГЧП стремится к повышению энергоэффективности объектов жилой недвижимости посредством ужесточения строительных норм и правил. Тем не менее следует отметить, что недоработки в контексте уровня энергоэффективности связаны, в том числе, и с неэффективной работой и недоработками самого правительства, которое не учитывает ряд факторов, в том числе и широкий охват норм функционирующих СНиПов. Государству необходимо сконцентрироваться на гармонизации строительных норм и правил в направлении строительства безопасного для здоровья, доступного для граждан и комфортного жилья в рамках устойчивых и стабильных государственно-частных партнерств. Государственный контроль должен быть нацелен не только на обеспечение здоровой, безопасной и удобной среды обитания для человека, но и на повышение и энергоэффективности такой среды обитания.

Правительство Великобритании признает факт приоритета комфортности жилья над его энергоэффективностью, который может быть причиной отсутствия взаимопонимания по данному вопросу государства, застройщиков, и инвесторов. В достижении указанного взаимопонимания должно быть гармонизирована нормативно-правовая база и создано структурированное законодательство, отвечающее интересам государства, об-

щества и частного бизнеса. Кроме того, правительством в рамках проектов ГЧП должны быть созданы такие условия, которые учитывали требования энергоэффективности и энергобезопасности объектов, разработаны и присвоены сертификаты соответствия энергоэффективности.

Основные направления проектов в Италии – это проекты ГЧП по развитию железных дорог, строительство новых зданий с применением энергосберегающих технологий возведения и эксплуатации, строительство крупных спортивных сооружений, газораспределительных сетей. В странах ЕС подчеркивается, что в условиях финансово-экономического кризиса механизм ГЧП может дать значительные выгоды партнерам, государству и обществу в целом, поскольку, к примеру, Банк Италии в течение 2004-2014 гг. финансировал инвестиционные проекты ГЧП по строительству инфраструктурных объектов по 1,4 %, в то время, как иные инвестиционные проекты финансировались на уровне 1,5 % и выше. Как показывает официальные статистические данные, в период с 2009 по 2011 гг. наблюдался серьезный рост процентной ставки с 2,7 % до 4,3 % [10].

Развернувшийся финансово-экономический кризис привел к тому, что частный капитал стал не готов предоставлять заемные средства, и соответственно, к росту цены заемного капитала. Несмотря на нестабильную экономическую ситуацию необходимо решать проблемы общества и отдельных домохозяйств, связанные в том числе со строительством доступного жилья, школ, детских садов, больниц и иных социальных объектов [14].

Новый национальный план развития Италии (утвержденный в 2008 г. законом № 133) в качестве одного из приоритетов ставит развитие модели государственно-частного партнерства в сфере строительства социального жилья. При этом цель государства заключается в софинансировании возведения жилья для малоимущих, в частности, предоставление жилья для внутренних мигрантов. Энергоэффективность инвестиционных проектов ГЧП в контексте строительства доступного жилья является одним из основных критериев эффективности функционирования ГЧП. В частности, до 2020 г. должно быть снижено потребление первичной электроэнергии на 20 % и переход к низкоуглеродной экономики Италии к 2050 г. [14].

Тема энергоэффективности проектов ГЧП в большинстве случаев ассоциируется со строительной отраслью, поскольку 40 % всей генерируемой энергии потребляется в мегаполисах и крупных городах. Текущая национальная энергетическая политика Италии в рамках решения проблемы повышения энергоэффективности определяет ряд мер, таких как: выделение специальных климатически зон, в которых осуществляется ограничение подачи тепловой и электрической энергии, предъявление серьезных технических требований энергосбережения в отношении новых и отремонтированных зданий, осуществление специальной маркировки и предоставление налоговых вычетов; реализация инновационных проектов энергосбережения, в частности, в строительном секторе, направленных на сокращение тепловых потерь и оптимизации естественного освещения.

На основе проведенного сравнительного анализа опы-

та повышения энергоэффективности в различных странах, авторами исследования формулируется основная гипотеза данного исследования, которая заключается в том, что в рамках реализации механизма ГЧП для частного бизнеса требуется эффективные инвестиционных проекты строительства социального жилья, характеризующиеся в том числе и повышением энергоэффективности применяемых технологий. Это привело к тому, в последнее время значительно увеличилось количество научных исследований, посвященных данной проблематике. Часть этих исследований направлена на оценку экономической и финансовой целесообразности мер по повышению энергоэффективности зданий, что, в свою очередь, может существенно повлиять на рыночную стоимость или арендные платы такой недвижимости. Как показываются исследования, проведенные в странах ЕС, существуют различные подходы к оценке энергоэффективности, которые дает противоречивые результаты анализа [10].

Оценка энергоэффективности чисто с финансовой точки зрения, как правило, не учитывает влияние таких внешних факторов, как воздействие окружающей среды, специфику климата и т.п., а учитывают чистую приведенную стоимость проекта, срок окупаемости затрат, внутреннюю норму доходности. Однако анализ чувствительности таких проектов показал, что показатели эффективности существенно меняются в сторону ухудшения при незначительных изменениях входных параметров. Исследования также показали, что экономии энергии может быть недостаточно для того, чтобы оправдать значительные дополнительные инвестиционные затраты, полагая, что капитальные вложения могут быть произведены за счет привлечения долгосрочных ипотечных ресурсов. Несмотря на то, что исследования были проведены в различных климатических зонах стран ЕС, существует явная корреляционная зависимость между такими факторами, как высокие инвестиционные затраты и достижение желаемого уровня использования энергии, с одной стороны, и снижением уровня рентабельности проекта в целом, повышением энергоэффективности, экономии электроэнергии, и повышением цен на энергоносители, с другой.

Иными словами, можно сказать, что имеющийся тренд роста стоимости энергоснабжения повышает неопределенность и риск инновационных проектов ГЧП по энергосбережению [9]. К примеру, разрыв между ценами и арендными ставками на рынке недвижимости между энергоэффективными зданиями и обычными сооружениями в странах ЕС очевиден. Эта тема для западного рынка недвижимости не нова. Со второй половины восьмидесятых годов предпринимается попытка решить вопрос о том, как и в каком количестве рынок недвижимости учитывает уровень энергоэффективности технологий в ценах на жилье. Имеются также исследования, в которых оценивается использование энергосберегающих ламп по сравнению с обычными лампочками накаливания. Цифры свидетельствуют о том, что экономия составляет около 5,5 %, а экономия коммунальных платежей составляет около 7 % [14].

В рамках реализации энергоэффективных проектов ГЧП на Западе была разработана финансовая бизнес-модель, которая позволяет оценить уровень доходности ин-

вестиционных проектов в сравнении с социальной рентой и так называемой справедливой арендной платой, регулируемой государством. По данным муниципалитета г. Турина, сам город и его окрестности в 2013 г. насчитывали около 30 тыс. жилых домов социальной направленности, в которых арендные платежи составляют в среднем 1,47 евро/м, в то время как средний уровень арендных платежей в обычных зданиях достигают 17,64 евро/м [13]. В Италии размер арендной платы определяется на основе соглашения с муниципалитетом, подписанным членами ассоциации, представляющей арендодателей и арендаторов. Величина арендных платежей зависит от таких характеристик жилой недвижимости, как местоположение, район, развитость инфраструктуры, наличие дополнительных услуг, площадь помещения, возраст здания, наличие ремонта, оборудования и мебели. В окрестностях Турина аренда жилого помещения по так называемому справедливому социальному договору может отличаться практически в 2 раза: от 30 евро/м до 60,5 евро/м. Арендная плата обычных, даже небольших квартир, может возрасти и достигать 90 евро/м.

Накопленный массив аналитических данных в рассматриваемой сфере экспертами признается явно недостаточным для получения четких и однозначных выводов взаимосвязи между энергоэффективностью здания и, к примеру, снижением стоимости энергоэффективных материалов и систем и повышением стоимости на энергоресурсы. Между тем, имеющиеся микрорайоны социального жилья, помимо реконструкции уже сложившейся застройки, в настоящее время требуют дополнительных капитальных вложений для частных меценатов. В противном случае, реконструкция и поддержание зданий в работоспособном состоянии потребует средств из общественных фондов. Следует отметить, что в Италии, как и в других странах ЕС государственное регулирование социальной жилищной политики является приоритетным направлением. Оно может проявляться в замене денежных взносов за проживание косвенными взносами, такими как налоговые льготы [11]. В рамках мероприятий развития аренды социального фонда, финансирование за счет привлечение

кредитных ресурсов является, скорее, второстепенной мерой по сравнению с такими мерами, как предоставление налоговых льгот строительным компаниям, размер налогов которых можно назвать достаточно низкими. В рамках модели ГЧП предполагается полное освобождение строительных компаний, возводящих социальное жилье, от налогового бремени при условии соблюдения в процессе строительства энергосберегающих технологий и материалов. Кроме того, в Милане и в Турине создана Специальная платежная система, которая позволит дальнейшее совершенствование энергосберегающей политики: чем выше объемы инвестиций и капитала ГЧП в энергоэффективность, тем ниже налоги и сборы в бюджет.

Выявление нерешенных ранее частей общей проблемы. Несмотря на широкий спектр научной и специальной литературы, посвященной решению проблемы повышения энергоэффективности и проектов и программ в сфере энергосбережения, остается нерешенной проблема реализации крупных российских инвестиционных проектов в рамках государственно-частных партнерств в части повышения энергоэффективности зданий и сооружений. Кроме того, в России отсутствует научный инструментальный оценки энергоэффективности капитального строительства в условиях ГЧП.

Формулировка целей статьи. Обозначить основные характеристики нового инновационно-энергоэффективного научного подхода к развитию научного инструментария, позволяющего оценить энергоэффективность стратегии развития регионального инвестиционно-строительного комплекса.

Изложение основного материала. Изучение мирового опыта в сфере энергоэффективности жилых зданий, а также применение таких широко известных научных подходов, как интеграционный, межотраслевой, программно-целевой, кластерный и территориальный, базирующиеся на инновационном фундаменте, дают возможность сформировать новый теоретический подход, который в данной статье определен как инновационно-энергоэффективный (см. рис.).

Рисунок. Теоретический инновационно-энергоэффективный подход к реализации инвестиционных проектов государственно-частного партнерства в инвестиционно-строительной сфере

На основании разработанного методического подхода авторами оценена эффективность корпоративной стратегии инвестиционно-строительной сферы Уральского региона. При этом использована сбалансированная система показателей (Balanced Score card, BSC) [4]. Указанная корпоративная стратегия включает в себя формулировку и описание отдельных аспектов энергоэффективного подхода. Сбалансированная система показателей была разработана в 90- гг. XX в. Гарвардской школой экономики [4]. Основная цель данной методики – выявление новых возможностей повышения эффективности управления компаниями. Основной тезис базируется на том, что управление компанией на основе только финансовой отчетности не предоставляет необходимого и достаточно объема информации в целях принятия рациональных управленческих решений.

На базе полученных данных была разработана новая система контроля эффективности и выполнения стратегических целей компании [1], которая приводит показатели эффективности компании в соответствие с текущей экономической ситуацией. На сегодняшний день метод управления BSC применяется в мировой практике, в основном, крупными интегрированными компаниями и интеграционными образованиями, такими, как государственно-частные партнерства (ГЧП) [6].

В современных условиях финансово-экономической нестабильности иерархическое выстраивание стратегий всех участников партнерства и формирование единой корпоративной стратегии ГЧП является одним из основных факторов эффективности реализации проектов ГЧП и повышения эффективности ее деятельности [2, 3]. Под эффективностью в данной работе необходимо понимается отношение результатов деятельности ГЧП (чистой прибыли) по реализованному инвестиционному проекту к соответствующим затратам по данному проекту [2]. Формирование системы сбалансированных показателей корпоративной структуры ГЧП заключается в выполнении следующих шагов [1, 4]: 1. Неформальное определение целей реализации проектов ГЧП. 2. Определение набора показателей. 3. Определение факторов успеха. 4. Балансирование показателей и факторов.

1-й шаг. Неформальное определение цели реализации проектов государственно-частного партнерства в инвестиционно-строительной сфере (strategic goal) – SG.

2-й шаг. Определение набора показателей (indicators) – I. Пусть I_1 – множество групп показателей успешности достижения поставленной цели проекта ГЧП. В классической сбалансированной системе показателей Гарвардской школы группы показателей успешности [1, 3]: I_1 = (экономические показатели). I_2 = (показатели взаимоотношений

с клиентами). I_3 = (показатели внутренних бизнес-процессов). I_4 = (показатели инновационного развития, обучения).

В данной работе указанный набор показателей авторами статьи модифицируется и приводится к следующему множеству показателей: I_1 = (технично-экономические показатели, соответствующие информационной фазе развития ГЧП). I_2 = (показатели взаимоотношений ГЧП с внешним окружением, включая и государство [5]). I_3 = (показатели управления ГЧП). I_4 = (показатели уровня инновационного развития партнерства, инновационно-инвестиционных проектов ГЧП, показатели энергоэффективности капитального строительства).

3-й шаг. Определение факторов успеха. В целях построения системы BSC определяется перечень факторов успеха (success factors – SF_i), т.е. набор функций, определяющий возможность достижения неформально определенной цели реализации проектов государственно-частного партнерства SG. Любой фактор успеха SF_i должен принадлежать единственной группе показателей SG_i . Для каждого фактора успеха SF_i задается шкала экспертных оценок. В данном исследовании было принято, что все факторы успеха SF_i обладают единой универсальной шкалой в интервале [0, ...1]. В целях оценки эффективности деятельности и успешности перехода ГЧП к информационной фазе развития вводятся следующие факторы успеха: SF_1 = (повышение инвестиционной привлекательности ГЧП), SF_1 принадлежит I_1 . SF_2 = (прирост объема строительно-монтажных работ (СМР) ΔCMP), SF_2 принадлежит I_1 . SF_3 = (прирост чистой прибыли $\Delta ЧП$), SF_3 принадлежит I_1 . SF_4 = (прирост производительности труда $\Delta ПТ$), SF_4 принадлежит I_1 . SF_5 = (прирост энергоэффективности капитального строительства в рамках ГЧП $\Delta ЭЭ$), SF_5 принадлежит I_2 . SF_6 = (прирост имиджа ГЧП $\Delta И$), SF_6 принадлежит I_3 . SF_7 = (прирост эффективности управления $\Delta У$), SF_7 принадлежит I_3 . SF_8 = (прирост информационных технологий $\Delta ИТ$), SF_8 принадлежит I_3 . SF_9 = (прирост уровня профессиональной подготовки управленческого персонала $\Delta УУП$), SF_9 принадлежит I_4 . SF_{10} = (прирост управляемости информационными потоками $\Delta ИП$), SF_{10} принадлежит I_4 . SF_{11} = (прирост инновационного уровня проектов ГЧП, $\Delta И$), SF_{11} принадлежит I_4 . SF_{12} = (прирост уровня анализа информации и прогнозирования $\Delta АП$), SF_{12} принадлежит I_4 .

4-й шаг. 1-й этап. Балансирование показателей и фак-

торов. На первом этапе определяется относительный вес показателей и факторов, т.е. происходит «балансирование» системы показателей, определение приоритетности показателей и факторов, получение соответствующих весов в системе. В целях балансирования системы существуют различные способы. В данной работе авторами предлагается метод экспертных оценок. Экспертная группа на основании имеющейся информации или дополнительных исследований проводит анализ внешней и внутренней среды реализации проектов ГЧП. Затем экспертной группой осуществляется ранжирование наиболее важных внешних и внутренних факторов, оказывающих влияние на эффективность управления государственно-частным партнерством. Далее осуществляется оценка согласованности экспертного мнения по широко известным методикам (определение вариации, коэффициента конкордации Кендалла [3]).

4-й шаг. 2-й этап. Применение системы сбалансированных показателей. На 2-ом этапе данного шага требуется изучение так называемого «улучшения» (b), которое будет оцениваться в системе BSC. При этом также используется метод экспертных оценок. С этой целью экспертной группе следует оценить возможное влияние факторов успеха на предполагаемое улучшение b. В соответствии с введенной шкалой экспертных оценок эксперт должен определить значение SFb_i , определяющее влияние вводимого фактора SF_i на улучшение. Учитывая полученные значения SFb_i , а также определенные ранее экспертной группой значения весов факторов и показателей, определяется общее влияние данного улучшения на состояние системы в целом, т.е. определить значение целевой функции эффективности Θ по следующей формуле:

$$\Theta = \sum_{i=1}^n SF_i SFb_i \rightarrow \max. \quad (1)$$

Полученные расчеты сведены в табл. 1. Учитывая полученные значения SFb_i , а также определенные ранее значения весов факторов и показателей, необходимо определить общее влияние данного улучшения на состояние системы ГЧП:

$$\Theta = 0,66SF_1 + 0,63SF_2 + 0,64SF_3 + 0,69SF_4 + 0,66SF_5 + 0,68SF_6 + 0,52SF_7 \rightarrow \max$$

Если степень проявленности каждого фактора SF_i максимальна и равна 1, то $\Theta_{\max} = 4,48$.

Таблица 1

Результаты расчета показателей успеха при повышении энергоэффективности инвестиционных проектов ГЧП

Номер эксперта	Наименование показателей успеха						
	SF_1	SF_2	SF_3	SF_4	SF_5	SF_6	SF_7
SFb_i	0,73	0,69	0,78	0,87	0,91	0,88	0,76
SF_i	0,90	0,91	0,82	0,79	0,73	0,77	0,68
$SFb_i SF_i$	0,66	0,63	0,64	0,69	0,66	0,68	0,52

Полученный показатель $\Theta_{\max}$ является ориентиром для дальнейшей работы экспертной группы по повышению эффективности работы и корпоративного управления инвестиционно-строительного комплекса как Свердловской

области, так и других регионов Российской Федерации в условиях финансово-экономической нестабильности.

В целях решения задачи обеспечения энергоэффективного и устойчивого развития ГЧП необходимо построение

системы управления, адекватной сложному, иерархическому и многоцелевому характеру самой структуры. Эффективность реализации ее деловой политики во многом определяется благодаря достижению оптимальной, научно обоснованной структуры управления с распределенными полномочиями, достаточно децентрализованной, чтобы обеспечить переработку огромных потоков информации.

Следует отметить, что государство, как партнер и соинвестор строительства «зеленых» домов [10], определило ряд критериев энергоэффективности объектов жилой недвижимости: критерий 1 – достижение целевого показателя CO₂, который показывает объем выбросов парникового газа, который не должен превышать допустимых объемов (начиная с 2016 г. – нулевые объемы); критерий 2 – введенные ограничения на гибкость строительных конструкций. Данный критерий определяет минимальный уровень цен на жилье, на который влияет такой аспект, как особенности планировочного решений; критерий 3 – определяет уровень теплоизоляции строительных ограждающих конструкций, перекрытий и покрытия; критерий 4 – ограничение воздействие агрессивных солнечных лучей в весенне-летний период. Он накладывает ограничение на количество тепловой энергии, получаемой от солнца, уже на стадии проектирования нового дома; критерий 5 – ограничение на применение строительных материалов, на затраты при врезке в сети, и на эксплуатационные расходы. Таким образом, достигаются требования, характеризующие критерием 1; критерий 6 – инструкции и требования, связанные с эксплуатацией и обслуживанием жилого дома. Данный критерий отражает санитарно-эпидемиологические требования к строительному объекту и его использованию.

Со стороны государственных органов власти должны соблюдаться следующие правила: 1) должны быть предоставлены государственная поддержка и государственные гарантии соблюдения всех требований и стандартов; 2) строительные организации-застройщики должны гарантировать соблюдение требований по повышению энергетической безопасности и эффективности [6]; 3) все участники государственно-частного партнерства должны выработать необходимые гибкие связи формализованной коммуникации и взаимодействия в целях повышения эффективности управления инвестиционными проектами ГЧП для достижения показателей их энергоэффективности; 4) необходимо выбирать наиболее эффективные системы управления ГЧП, учитывающие требования повышения энергоэффективности объектов [19].

Выводы из данного исследования и перспективы. В заключении необходимо отметить, что разработка европейской теории действия энергоэффективных норм-стимулов и норм-стандартов повлекло интенсификацию развития российского специального законодательства в сфере энергосбережения и повышения энергетической эффективности, в том числе в области предоставления энергосервисных услуг, которые являются важным компонентом реализации Государственной энергетической стратегии России. Государственное регулирование в среднесрочной перспективе в сфере энергоэффективности будет обеспечиваться, в том числе, путем реализации государственных

целевых программ в условиях ГЧП [16]. Решение проблемы повышения энергоэффективности жилых зданий, в частности, и капитального строительства в целом является одной из первостепенных задач российской государственной энергетической политики.

Список литературы:

1. Гаделия Д.Г. Оценка эффективности принятия решения в стратегическом планировании на основе сбалансированной системы показателей (Balanced score card, BSC) // Межвузовский сборник научных трудов: Строительный комплекс: экономика, управление, инвестиции. В. 7.,: Спб, 2007. С. 93 – 99.
2. Городнова Н.В., Хайкин В.З. Оценка эффективности принятия решений при разработке корпоративной стратегии на основе использования сбалансированной системы показателей. Экономика строительства. 2009. № 2 (575). С. 33-44.
3. Городнова Н.В., Хайкин В.З. Оценка эффективности корпоративной стратегии на базе сбалансированной системы показателей. Вестник УМО: экономика, статистика и информатика. 2009. № 1,2. С. 22-28.
4. Корпоративное управление / Пер. с англ. А. Куницына. М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 222 с. (серия «Классика Harvard Business Review»).
5. Проблемы экономики и управления предприятиями, отраслями, комплексами: монография / А.И. Балашов, Н.С. Бирюкова, А.К. Васильев, Н.В. Городнова и др. / Под общ. ред. С.С Чернова. Книга 5. Новосибирск: ЦРНС Изд-во «СИБПРИНТ», 2009. 416 с.
6. Шаблова Е.Г., Городнова Н.В., Березин А.Э. Развитие экономико-правовых основ института государственно-частного партнерства в России // International Scientific and Practical Conference “WORLD SCIENCE” (Scientific and Practical Results in 2015. Prospects for Their Development (December 23 – 24, 2015, Abu-Dhabi, UAE)). - 2016. - 1(5), Vol.1. - pp. 23-25.
7. Шаблова Е.Г., Городнова Н.В., Березин А.Э. Энергосервисные договоры: российская практика. В сборнике: Электротехника. Электротехнология. Энергетика (сборник научных трудов VII международной научной конференции молодых ученых). Новосибирский государственный технический университет; Межвузовский центр содействия научной и инновационной деятельности студентов и молодых ученых Новосибирской области. Новосибирск, 2015. С. 131-134.
8. Аронсон К.Э., Брезгин В.И., Бродов Ю.М. и др.. Разработка требований по обоснованию безопасности продукции энергетического машиностроения // Надежность и безопасность энергетики. 2015. № 3 (30). С. 12–24.
9. Березин А.Э., Городнова Н.В. Технико-экономическое обоснование энергоэффективности инвестиционных проектов государственно-частного партнерства // Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe / Warsaw, Poland. EKONOMIA. 2016. № 6. С. 32–39.
10. Городнова Н.В. Повышение энергоэффективности проектов развития территорий // Экономический анализ: теория и практика. 2015. № 5. С. 31–45. 9

Левчаев П.А. Финансовое сопровождение целевых про-

грамм энергосбережения и формирование энергоэффективной экономики регионов России // Финансы и кредит. 2013. № 29. С. 14–18.

11. Шаблова Е.Г., Городнова Н.В., Березин А.Э. Развитие модели государственно-частного партнерства: управление и правовое регулирование в рамках БРИКС. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal). Warsaw, Poland. EKONOMIA. 2015. № 3. С. 26–30.

12. Dedicated Public-Private Partnership Units. A Survey of Institutional and Governance Structures. OECD. Paris. 2010. URL : www.oecd.org/publishing. (дата обращения 22.04.16).

13. S. Copiello. Achieving affordable housing through energy efficiency strategy. Energy Policy. 2015. no 85. PP. 288–298.

14. Garmston H, Pann W. Building regulations in energy efficiency: Compliance in England and Wales. Energy Policy. 2012. no 45. PP. 594–605.

МОДЕЛЬ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Гришко Ольга Анатоліївна
аспірант кафедри економіки

Харківський національний університет будівництва та архітектури

MODEL OF COMPLEX EVALUATION OF EFFECTIVENESS OF QUALITY OF PRODUCTS MANagements SYSTEM OF INDUSTRIAL ENTERPRISE OF RAILWAY TRANSPORT

Hryshko O.A., graduate student of Economics Department, Kharkov National University of Construction and Architecture

АНОТАЦІЯ

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади оцінки результативності системи управління якістю продукції промислового підприємства залізничного транспорту.

У статті розроблено та обґрунтовано авторський підхід до оцінки результативності системи управління якістю продукції промислового підприємства залізничного транспорту. Даний підхід являє комплекс взаємопов'язаних економіко-математичних моделей і методів, що підвищують адекватність прийняття управлінських рішень в області якості

Наукова новизна полягає у визначенні теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо запровадження на промислових підприємствах залізничного транспорту комплексної оцінки результативності системи управління якістю, що ґрунтується на вимогах стандартів ISO 9001, ISO 14001, IRIS, спрямованої на забезпечення дотримання балансу інтересів бізнесу, людей і суспільства.

Отримані результати дослідження є підґрунтям для вирішення практичних проблем щодо впровадження та вдосконалення систем управління якістю на промислових підприємствах залізничного транспорту.

ABSTRACT

The subject of the research is the theoretical and methodological foundations for evaluating the effectiveness of the quality management system of the output of the railway transport industrial enterprise

This article was developed and grounded the author's approach to assessing the effectiveness of quality of products management system of industrial enterprise of railway transport. This approach is a set of interrelated economic and mathematical models and methods that increase the adequacy scientifically reasonable approach of management decisions quality.

Scientific novelty consists in determining the theoretical positions and practical recommendations on the implementation at the industrial enterprises of railway transport comprehensive evaluation of effectiveness of quality management system based on ISO 9001, ISO 14001, IRIS, aimed at ensuring the balance of interests of business, people and society.

The obtained results of the research are the foundation for the solving practical problems the implementation and improvement of quality management systems at the industrial enterprises of railway transport.

Ключові слова: результативність, ефективність, управління якістю, промислове підприємство залізничного транспорту, модель управління якістю продукції, метод нечіткої логіки, імітаційна модель, системний підхід

Keywords: effectiveness, efficiency, quality management, industrial enterprise of railway transport, quality management model, the method of fuzzy logic, simulation model, system approach.

Постановка проблеми. Промислові підприємства залізничного транспорту займають важливе місце в залізничній галузі і економіці України. Зміни, пов'язані із реформуванням залізничної галузі, водночас як істотно розширили можливості розвитку названих підприємств, так і обумовили загострення цілого ряду проблем організаційного-економічного, управлінського і соціального змісту. До таких слід віднести, в числі інших, і проблеми управління якістю продукції промислового підприємства

залізничного транспорту.

Однією з проблем в управлінні якістю продукції промислового підприємства залізничного транспорту є оцінювання можливостей щодо поліпшування та визначення потреб у змінах системи управління якістю продукції, зокрема в політиці та цілях у сфері якості. Це пов'язано із неоднозначним розумінням сутності та структури системи управління якістю, методів підвищення ефективності й результативності її функціонування, особливостей за-

лежно від галузевої приналежності підприємств, а також трансформації якості продукції у вартісні результати діяльності підприємства. Одним із можливих варіантів у вирішенні зазначеної проблеми є застосування економіко-математичного моделювання, результати якого нададуть можливість приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем забезпечення якості продукції та методик оцінки результативності і ефективності систем управління, зокрема якістю присвячено праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як О.П. Богаченко [2], Л.Ф. Василевич [5], Е.М.Векслер [5], О.Б.Гаффорова [6], О.С. Іванілов [9], А.А. Огарков [11], Ю.І.Соколов [15], В.І. Хомяков [16] та ін. Економіко-математичні моделі та методи досліджено такими науковцями, як А. О. Азарова [1], О.М. Борісов [4], П.М. Григорук [7], С.А. Назаревич [10] А. С.Птускін [14], А. Пегат [13], О.В.Рузакова В.Г. [1], А. М. Ткаченко [16], Т.О. Царьова [18] та ін.

Поряд з цим, як в методологічному, так і в методичному плані проблемними питаннями, що потребують наукового розв'язання, є визначення алгоритму і економіко-математичного моделювання розвитку промислових підприємств залізничного транспорту на основі зростання і підтримання якості, а також безпосередньо моделі оцінки результативності управління якістю продукції, обґрунтування оцінювальних критеріїв і показників щодо відстеження динаміки процесів управління якістю продукції.

Мета статті – побудова та обґрунтування моделі комплексної оцінки результативності системи управління якістю продукції (СУЯП) промислового підприємства залізничного транспорту (ППЗТ) із використанням методів економіко-математичного моделювання.

Для досягнення визначеної мети в дослідженні сформульовано такі завдання:

- визначити основні елементи моделі комплексної оцінки результативності СУЯП ППЗТ, що мають забезпечити максимальну ефективність управління якістю продукції і розвиток відносин учасників цих процесів;
- сформулювати основні науково-методичні положення щодо побудови моделі комплексної оцінки результативності СУЯП ППЗТ.

Основні результати дослідження. В науковій літературі з економіки та управління підприємствами представлені різні підходи до розв'язання науково-методичної проблеми оцінювання ефективності управління.

Так, О.О. Огарков оцінювання ефективності менеджменту зводить до оцінювання результативності діяльності конкретної управлінської системи в показниках як об'єкта управління, так і управлінської діяльності (суб'єкта управління) [11].

Т.О. Царьова пропонує враховувати при оцінюванні часовий підхід, що інтегрує чинники та компоненти досягнення поставлених цілей підприємства у межах певного часового інтервалу [18].

Оцінювання результативності управління потребує системного підходу, оскільки, як справедливо зазначається у літературі, даний підхід в управлінні дозволяє керівництву організації «... бачити перспективу для організації

в цілому і для зв'язків організації з зовнішнім середовищем... тобто повинні приймати до уваги вплив зовнішнього середовища на організацію, і навпаки» [17]. Використання саме системного підходу дозволяє керівникам уявити організацію як єдність її складових частин, що тісно взаємодіють із зовнішнім середовищем.

Основна мета розробки моделей і методів оцінки результативності СУЯП – отримання результатів, які можуть бути використані для досягнення цілей забезпечення і поліпшення якості продукції, підтримка ефективного управління ППЗТ і його функціонування. Об'єктивна оцінка має базуватися на особливостях господарчого механізму ППЗТ та залізничної галузі.

Враховуючи вищевикладене, можна сформулювати такі основні керівні ідеї до моделі оцінки СУЯП ППЗТ: комплексність; системність; врахування динамічності показників в просторі і часі; врахування специфіки діяльності підприємств сфери залізничного транспорту. При цьому слід відзначити, що елементи оцінки повинні бути пов'язані із різнобічними інтересами залізничної галузі, які мають за мету [9, 15]:

- отримання ППЗТ прибутку, який є необхідним для їх економічного й соціального розвитку;
- задоволення вимог споживачів та інших стейкхолдерів, які зацікавлені у найбільш повному задоволенні своїх потреб, збереженні доступності основних послуг ППЗТ;
- задоволення вимог суспільства в цілому, оскільки без розвинутої залізничної галузі і їх невідомої складової – ППЗТ неможливо ефективне функціонування економіки, підвищення якості життя громадян.

Отже, можна сформулювати основні положення моделі оцінки СУЯ ППЗТ. Оцінка результативності СУЯП ППЗТ на основі досліджуваної моделі має забезпечувати:

- 1) комплексність результату, що досягається за допомогою відображення: специфіки діяльності, дії внутрішніх факторів, що забезпечують конкурентоспроможність продукції ППЗТ;
- 2) часову залежність, що дозволить визначити результативність СУЯП в поточний час; ефективність СУЯП на перспективу; зміни в часі та їх аналіз, як за складовими, так і в комплексі;
- 3) взаємозв'язок СУЯП з іншими елементами системи управління підприємства - місією, цілями, загальною та конкурентною стратегіями, що дозволить підвищити її ефективність.

Концептуальна модель оцінки результативності СУЯП ППЗТ, запропонована автором, зображена на рис.1. Дана модель відповідає вищезазначеним вимогам, спроможна забезпечувати можливість планування змін в окремих складових СУЯП за результатом їх аналізу; враховувати як місію, загальну та конкурентну стратегію ППЗТ, зокрема управління якістю, так і їх зміни.

Вказаний комплексний підхід до оцінки результативності СУЯП передбачає застосування трьох логічно пов'язаних моделей, із яких лагова модель являє собою визначення взаємозалежностей між показниками якості продукції та показником доданої вартості підприємства. Друга – нечітка модель - відображає реалізацію процесно-

го підходу на ППЗТ і спрямована на визначення напрямів щодо поліпшення функціонування СУЯП, прогнозування її результативності. Третя – імітаційна модель дозволяє визначити необхідні зміни у складових СУЯП ППЗТ.

Лагова модель комплексної оцінки СУЯП ППЗТ на основі регресійного аналізу. Для оптимізації управління якістю продукції ППЗТ необхідно дослідити процес її трансформації в додану вартість ППЗТ, що є основною властивістю якості продукції як економічної категорії. Оскільки це питання є найбільш проблемним та дискусійним серед науковців, тому для його вирішення доцільно використання регресійного аналізу. Регресійна модель описує об'єктивні кореляційні зв'язки між явищами і дозволяє знайти взаємозалежність між показниками якості продукції та показником доданої вартості підприємства.

Виходячи з того, що існує багато показників виміру доданої вартості на підприємстві, та невідомо, який із них найкраще відображає трансформацію управління якістю продукції у вартісні результати діяльності підприємства, необхідним є перевірка кожного з них на щільність взаємозв'язку із показниками якості.

До фінансових результатів діяльності підприємства, які можуть відображати СУЯП як змістовну складову ППЗТ, найчастіше науковці відносять: статичні показники (чистий дохід від інвестицій в СУЯ (Net Income from Investment - NII); норма дохідності від інвестицій в СУЯ (Rate of Return - RR); термін окупності проекту (PBP); рентабельність інвестицій (Profitability of Investment) і динамічні показники (чиста приведена вартість (Net Present Value - NPV). Водночас, можливими є показники прибутковості, відношення ринкової вартості до балансової вартості чистих активів та інші.

Можливість послуговуватися методами регресійного аналізу при розгляді процесу управління якістю як динамічної системи дозволяє використовувати узагальнені показники СУЯП на підприємстві за останні роки (рівні: виробничого браку, задоволеності споживачів якістю, витрат на стадіях виробництва товарів і послуг, відповідності стандартам якості, виробничих простоїв, відповідності технологічним стандартам, продуктивності праці персоналу; швидкість документообігу; кількість ліцензій, патентів на винаходи, впроваджених інновацій, підписаних контрактів, частка ринку, річний приріст випуску продукції; якість організаційної структури управління, оптимальність рівнів ієрархії управління, кваліфікаційний рівень управлінського та ін.), прослідкувати їх вплив на економічний показник, дослідити залежність економічних показників від інтегрального показника якості продукції.

Таким чином, оцінка впливу СУЯП на фінансові показники підприємства передбачає побудову багатofакторної регресійної моделі з урахуванням впливу кожного з показників СУЯП, а також використання коефіцієнту кореляції. Регресійна залежність матиме вигляд:

$$Y_i = f(x_1, x_2, \dots, x_n) + e, \quad (1)$$

де Y_i – обраний економічний показник діяльності i -го підприємства; $x_1, x_2, \dots, x_n$ – показники СУЯП; e – помилка спостереження.

Більшість функцій шляхом перетворень може бути зведена до лінійної форми [7, с. 14]. Якщо вважати, що зв'язок між показниками СУЯП та економічним показником лінійний, то залежність набуде такого вигляду:

$$Y_i = \alpha_0 + \alpha_1 x_1 + \alpha_2 x_2 + \dots + \alpha_n x_n + e, \quad (2)$$

де α_0 – вільний член; $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$ – параметри моделі, які оцінюються за методом найменших квадратів.

Окреслена залежність дозволить проаналізувати, яким чином кожен із показників СУЯП впливає на результуючий показник (за допомогою величини та знаку параметрів моделі). Проте цієї взаємозалежності замало. Необхідно показати вплив інтегрального показника СУЯП на економічний результат діяльності, адже він допомагає врахувати синергетичний ефект складових управління якістю продукції. У цьому випадку регресійна модель матиме такий самий вигляд (формули 1, 2), проте буде однофакторною (показники СУЯП відобразатимуться єдиним показником комплексної оцінки).

Однією з особливостей СУЯП є те, що інвестиції в систему управління якістю та зміна певних складових відбиваються на економічних показниках не одразу, а з деяким запізненням, тобто спостерігається розподілений у часі ефект дії. Таке явище називається лагом та пояснює необхідність побудови лагової моделі. У загальному випадку однофакторна дистрибутивно-лагова модель матиме вигляд:

$$Y_t = \alpha + \beta_0 X_t + \beta_1 X_{t-1} + \dots + \beta_T X_{t-T} + e_t, \quad (3)$$

де індекс t показує поточне значення інтегрального показника СУЯП, $(t-1)$ – значення за попередній рік і т. д. Коефіцієнт β_0 – короткостроковий мультиплікатор. Він відображає вплив комплексного показника X на економічний результат Y у поточний момент часу. Якщо зміна значення X триває, то сума $(\beta_0 + \beta_1)$ показує зміну Y в наступний період часу і т. д. Індекс T показує глибину лагу [7, с. 31].

Після порівняння звичайної однофакторної та лагової моделей обирається краща за сумою квадратів залишків. Таке порівняння дозволяє обґрунтувати доцільність обрання результуючої моделі залежності економічного показника від інтегральної оцінки СУЯП для застосування на подальших етапах моделювання у випадку знаходження необхідного значення комплексного показника СУЯП для отримання необхідного економічного ефекту. Цей метод дає змогу відібрати найбільш вдалий показник або показники економічного результату, які відображають перетворення СУЯП у додану вартість та реагують на зміну його структурних елементів.

Нечітка модель комплексної оцінки СУЯП ППЗТ та її складових. Для управління, знаходження проблемних місць та їх усунення, покращання результату діяльності ППЗТ і позицій на ринку на основі СУЯП завдяки визначенню наведених вище економічних показників і взаємозв'язків між ними недостатньо. Очевидно, що СУЯП ППЗТ потрібно розглядати не лише з позицій минулого, а й з позицій необхідності прогнозування її результативності, яке можна здійснити із застосуванням математичного апарату теорії нечітких множин.

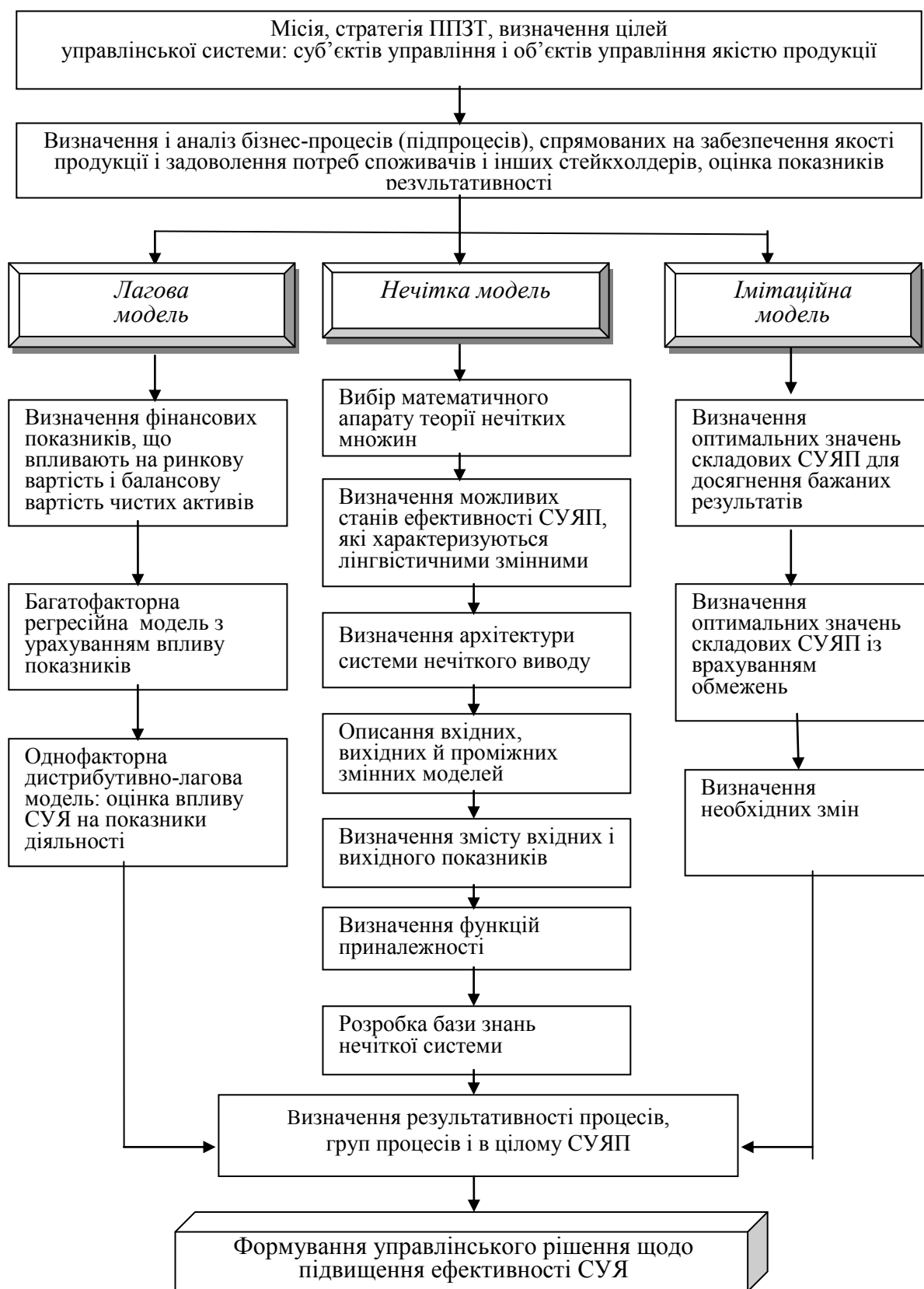

Рис. 1 - Комплексний підхід до оцінювання результативності СУЯ промислового підприємства залізничного транспорту (складено та запропоновано автором за [1; 5; 7; 13])

Запропоновані науковцями [2; 6; 15] методики оцінювання СУЯП базуються на розрахунку показників якості як за допомогою формул, так і за допомогою оцінок, виставлених експертами у термінах «погано», «задовільно», «добре», «дуже добре», «відмінно» (лінгвістичні змінні). Тому, на думку автора, найбільш ефективною є

методика, яка при оцінці СУЯП враховувала б як числові індикатори, що базуються на порівняльній характеристиці параметрів промислової продукції залізничного транспорту, так і лінгвістичні змінні, притаманні оцінкам членів експертної комісії.

Переваги нечітких систем: функціонування в умовах невизначеності; оперування якісними і кількісними даними; використання експертних знань в управлінні; побудова моделей наближених міркувань людини; стійкість під час дії на систему різноманітних збурень.

Механізм нечіткого логічного висновку у загальному вигляді включає чотири етапи [14]: 1) фазифікація (введення нечіткості); 2) нечіткий висновок; 3) композиція; 4) дефазифікація (приведення до чіткості). Інтерпретація нечіткої моделі передбачає вибір та специфікацію вхідних та вихідних змінних відповідної системи нечіткого висновку.

Якість продукції/послуг є багатоаспектним показником, який залежить від зовнішніх та внутрішніх факторів підприємства [5; 9]. Система управління якістю продукції - це комплексна система управління, орієнтована на виготовлення якісної продукції, якісне виконання робіт (послуг) і заснована на інтеграції систем функціонального і процесного менеджменту шляхом застосування TQM-орієнтованих стандартів на системи управління за умови виконання вимог зацікавлених сторін, екологічних і соціальних нормативів, нормативів безпеки праці тощо.

Тому основою групування факторів, що впливають на результативність СУЯП ППЗТ мають стати процеси, спрямовані на створення цінності для зацікавлених сторін і забезпечення дотримання балансу інтересів бізнесу, людей і суспільства, визначені міжнародними стандартами ISO серії 9001 і IRIS (включає базові вимоги до виробників залізничної техніки та постачальників компонентів для підприємств залізничної галузі [3; 8]), стандартами SA 8000, ISO 26000: 2010 («Керівництво з соціальної відповідальності»), стандартами екологічного менеджменту (ISO 14001), системи управління професійними ризиками, охорони праці та техніки безпеки (OHSAS 18001) та ін.

В свою чергу, реалізація принципу постійного поліпшення якості відповідно міжнародних стандартів ISO і IRIS передбачає такі обов'язкові групи процесів: «Відповідальність і аналіз з боку керівництва», «Виготовлення продукції (процеси життєвого циклу продукції)», «Менеджмент ресурсів», «Вимірювання, аналізування і поліпшення».

Поряд з цим, практична реалізація принципів задоволення потреб зацікавлених сторін і постійного поліпшення якості призводить до різноманітності показників. На думку автора, основою систем моніторингу якості і забезпечення маркетингового управління якістю шляхом задоволення потреб стейкхолдерів, має стати збалансована система показників (ЗСП). Дану точку зору висловлюють в своїх дослідженнях вітчизняні і вчені-економісти [2; 16].

Головна відмінність ЗСП від довільно обраного набору показників полягає в тому, що всі критерії, що входять в ЗСП, орієнтовані на стратегічні цілі, взаємопов'язані і

згруповані за певними ознаками [12]. Переваги ефективного і результативного функціонування СУЯП і її структурних елементів можуть бути досягнуті на основі складових ЗСП, які формують систему її стратегічного розвитку.

У загальному вигляді ЗСП надає можливість трансформувати місію, політику і цілі СУЯП в систему чітко визначених показників і критеріїв, що виражають ступінь досягнення поставлених завдань в рамках чотирьох цільових підсистем управління: «Бізнес-процеси (єдиний ланцюг створення продукції, що забезпечує моніторинг, контроль її параметрів якості, відповідності міжнародним стандартам)», «Ресурси, персонал (навчання і розвиток)», «Фінанси», «Ринок, клієнти». Одночасно ЗСП розширює простір і діапазон прийняття управлінських рішень, надаючи можливість органу управління, наприклад, Координаційній раді з якості ППЗТ - сфокусувати увагу на обмеженому наборі найбільш інформативних і представницьких показників стратегічної оцінки.

Однак, на сьогодні можна визначити недостатню адаптованість ЗСП до особливостей діяльності вітчизняних ППЗТ та їх СУЯП, неврахування інтересів усіх зацікавлених сторін: персоналу, менеджерів, власників, споживачів, інвесторів, держави, суспільства.

Традиційну структуру ЗСП можна досить легко модифікувати. З урахуванням сказаного, для побудови моделі оцінки результативності СУЯП ППЗТ, проведена класифікація вхідних змінних і побудований орієнтований граф зв'язків аспектів ЗСП - виділених груп показників управління. На графі виділені наступні проєкції: f_1 - бізнес-процеси в аспекті забезпечення якості продукції; f_2 - фінанси; f_3 - відносини з зацікавленими сторонами, ринок; f_4 - персонал (навчання і розвиток); f_R - результативність СУЯП в цілому (рис. 2).

Підкреслимо, що при будь-якій подальшій деталізації факторів впливу структура моделі прогнозування результативності СУЯП ППЗТ залишається незмінною. Дана система показників є комплексною і не зосереджує увагу лише на фінансових показниках.

Для ППЗТ визначені чотири проєкції мають свою інтерпретацію. Проєкцію бізнес-процеси має бути спрямовано на процеси забезпечення і поліпшення якості продукції, серед важливих показників, які слід оцінювати: рівень якості продукції/послуг; рівень матеріально-технічного забезпечення; рівень інноваційно-інвестиційної активності; рівень досягнення цілей об'єктів управління і суб'єкту управління; рівень організації і технології управління якістю; прямі втрати від браків; ступінь виконання програми внутрішнього аудиту; рівень забезпечення приладами для моніторингу та вимірювання; ступінь виконання коригувальних та запобіжних дій за результатами внутрішнього аудиту; рівень використання інформаційних ресурсів.

Підкреслимо, що при будь-якій подальшій деталізації факторів впливу структура моделі прогнозування результативності СУЯП ППЗТ залишається незмінною. Дана система показників є комплексною і не зосереджує увагу лише на фінансових показниках.

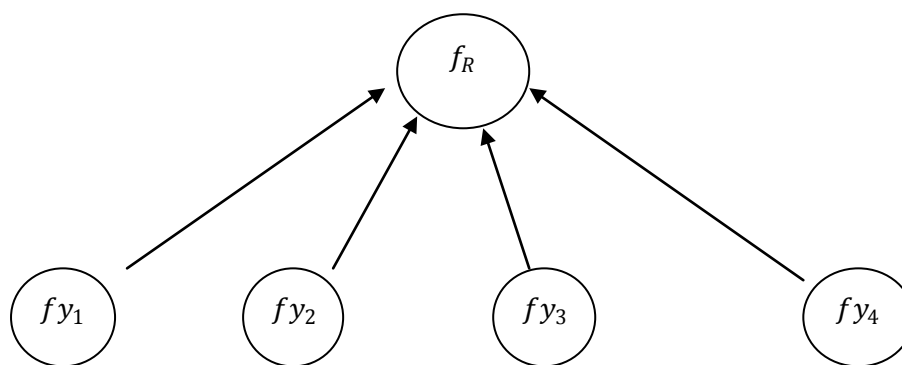

Рис. 2 - Структура дерева нечіткого висновку для прогнозування результативності СУЯП промислового підприємства залізничного транспорту R

Для ППЗТ визначені чотири проєкції мають свою інтерпретацію. Проєкцію бізнес-процеси має бути спрямовано на процеси забезпечення і поліпшення якості продукції, серед важливих показників, які слід оцінювати: рівень якості продукції/послуг; рівень матеріально-технічного забезпечення; рівень інноваційно-інвестиційної активності; рівень досягнення цілей об'єктів управління і суб'єкту управління; рівень організації і технології управління якістю; прямі втрати від браків; ступінь виконання програми внутрішнього аудиту; рівень забезпечення приладами для моніторингу та вимірювання; ступінь виконання коригувальних та запобіжних дій за результатами внутрішнього аудиту; рівень використання інформаційних ресурсів.

Аспект фінансової діяльності має бути сфокусовано на таких початкових показниках: обсяг продажів/надання послуг на одного працюючого; постійні і змінні витрати, основні і оборотні засоби, інвестиції в розрахунку на одного працюючого; частка інноваційних товарів у номенклатурі продукції. Проєкцію «Ринок» слід доповнити відносинами із зацікавленими сторонами. Серед рекомендованих показників: доля ринкової ніші; доля витрат на маркетинг; доля реклаमाцій; рівень задоволення потреб споживачів і інших стейкхолдерів (інвесторів, постачальників та ін.); рівень дотримання термінів виконання контрактів; втрати потенційних ринків збуту; рівень соціальної відповідальності ППЗТ; рівень шкідливих викидів. Проєкція «Персонал» сприяє розробці програм навчання персоналу, розвитку СУЯ і передбачає врахування таких показників, як продуктивність праці персоналу; рівень корпоративної культури; рівень кваліфікації персоналу; рівень задоволення працею персоналу; доля працівників, що безперервно підвищують рівень знань у вигляді гуртків якості, курсів підвищення кваліфікації, стажувань, конференцій ін.

Для врахування особливостей елементів системи управління якістю продукції ППЗТ можлива подальша деталізація дерева висновку відповідно зі специфікою процесів ППЗТ. Результативність кожного процесу має визначатися за показниками, розробленими з урахуванням вимог стандартів систем якості, положень керівництва із СУЯ, вимог стандартів та внутрішніх положень підприємства щодо організації виробничого процесу, а також за допомогою використання методики розрахунку

ключових показників результативності КРІ-показників (Key Performance Indicators).

Значення процесів впливу слід оцінювати через відхилення від середніх показників та представити лінгвістичними змінними [13], нечіткі значення яких обираються з терм-множини («Низький(Н)», «Середній(С)», «Високий(В)»). Функції належностей нечітких множин можна побудувати методом парних порівнянь з подальшою апроксимацією гаусовою кривою. Розробка бази знань нечіткої системи може проводитися із залученням експертів. На підставі аналізу розрахованих значень показників результативності можна визначити шкалу інтерпретації ефективності процесів, груп процесів і в цілому СУЯП.

Змінюючи значення вхідних параметрів розробленої нечіткої моделі, можна досягти бажаного рівня результативності СУЯП ППЗТ. Оцінку результативності СУЯП ППЗТ на основі запропонованої нечіткої моделі необхідно проводити за допомогою FIS-структури нечіткого висновку (Fuzzy Interference System), яка є базовим поняттям Fuzzy Logic Toolbox пакету програм MATLAB.

Важливо підкреслити, що ЗСП - не тільки система, спрямована на покращання якості продукції, зменшення тривалості виробничого циклу, зниження вартості тощо, а й інструмент управління стратегією управління якістю в рамках загальної стратегії ППЗТ. ЗСП ефективно виконувала функцію доведення до працівників різних рівнів управління нових стратегічних планів та ініціатив компанії, виокремлюючи при цьому ключові процеси, які впливають на стратегію, та оцінюючи їх ефективність [12]. Тому дана система показників може бути впроваджена в практику діяльності управлінського персоналу ППЗТ для оцінювання результативності СУЯП.

Наступна складова комплексної моделі оцінки результативності СУЯ ППЗТ - модель визначення необхідного рівня результативності СУЯП із використанням імітаційного моделювання. Модель передбачає визначення необхідних змін у складових СУЯП. Вона дає можливість прослідкувати за значеннями всіх проміжних показників, показати зміни ефективності СУЯП залежно від зміни певних вхідних значень та їх підбір для отримання необхідного інтегрального показника СУЯП з метою досягнення бажаних економічних результатів. Це здійснюється шляхом порівняння вектора вхідних значень для досягнення необхідного рівня ефективності СУЯП з урахуванням

обмежень та вектора наявних вхідних значень. Цільовою функцією є мінімізація різниці між цими векторами. До того ж тут з'являється ще одна умова – принцип зворотного зв'язку, який полягає в тому, що отриманий економічний ефект має перевищувати витрати на проведення змін у складових СУЯП, а також значення кожного вхідного показника СУЯП X_{ni} має бути не меншим його критичного значення для успішного функціонування всієї системи управління якістю. Отже, модель управління матиме вигляд:

$$L = \sum (X_{ni} - X_{ni}^k) \rightarrow \min \quad (4)$$

за умови:

$$\begin{cases} \sum K_{Y_i} \leq D_i \\ \sum K_{Y_i} \rightarrow \min \\ X_{ni} \geq X_{ni}^{kp} \\ \Delta Y_i > D_i \end{cases}$$

де X_{ni} – необхідне значення n -го вхідного показника СУЯП X на i -му підприємстві для досягнення бажаного економічного результату; X_{ni}^k – значення n -го вхідного показника СУЯП X на i -му підприємстві; $\sum K_{Y_i}$ – витрати на досягнення необхідного значення обраного економічного показника Y на i -му підприємстві; D_i – бюджет, який i -те підприємство може витратити на досягнення необхідного значення обраного економічного показника Y ; X_{ni}^{kp} – критичне значення n -го вхідного показника СУЯП X на i -му підприємстві; ΔY_i – отриманий економічний ефект.

Дана модель забезпечує досягнення мети, що полягає в мінімізації відхилення бажаного значення економічного показника підприємства від наявного завдяки комплексній оцінці СУЯП та відповідних йому вхідних показників.

Підводячи підсумки вищесказаному, слід підкреслити, що запропонована модель комплексної оцінки результативності СУЯП ППЗТ дозволяє визначити взаємозв'язок між економічними показниками і комплексним показником СУЯП за допомогою регресійного аналізу та лагової моделі, обрати кращу з них; розглянути СУЯП як динамічну і статичну систему; врахувати необмежену кількість показників СУЯП при формуванні комплексної оцінки на певний момент; сформувати комплексний показник СУЯП із використанням нечіткої логіки, що дає змогу полегшити пошук проблемних місць для їх усунення; за допомогою імітаційного моделювання визначити вектор вхідних показників СУЯП для отримання необхідної комплексної його оцінки з урахуванням синергетичного ефекту як фактора підвищення економічної результативності діяльності ППЗТ; знайти проблемні місця при порівнянні векторів необхідних та наявних вхідних даних; врахувати обмеження у вигляді мінімізації витрат, зворотного зв'язку у вигляді перевищення економічного ефекту над витратами, а також перевищення усіма показниками СУЯП свого критичного значення.

За запропонованою моделлю можна не тільки спрогнозувати зміни результативності при виконанні тих чи інших менеджерських дій, але і розробити оптимальну сукупність заходів підвищення результативності системи управління якістю продукції.

Подальші розробки автора у цьому напрямку будуть присвячені удосконаленню процесу структурування показників ефективності управління якістю продукції ППЗТ та удосконаленню моделі нечіткого висновку в аспекті підбору та обґрунтування функцій належності вхідних та вихідних змінних.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Азарова А. О. Математичні моделі та методи оцінювання фінансового стану підприємства : монографія / А. О. Азарова, О. В. Рузакова. — Вінниця : ВНТУ, 2010. — 172 с.
2. Богаченко О. П. Теорія і практика оцінювання ефективності використання системи менеджменту якості: монографія / О. П. Богаченко. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2013. – 246 с.
3. Бочкарева Е. IRIS как средство обеспечения качества и безопасности продукции, поставляемой для нужд железнодорожной промышленности / Е. Бочкарева // Управление качеством. – 2012. – № 7. – С. 67–70.
4. Борисов А.Н. Принятие решений на основе нечетких моделей: примеры использования/ А.Н.Борисов, О.А. Крумберг, И.П.Федоров. – Рига: Зинатне. – 1990. – 184 с.
5. Векслер Е.М. Менеджмент якості. Навчальний посібник./ Е.М.Векслер,В.М.Рифа, Л.Ф. Василевич. – К: «ВД «Професіонал», 2008. – 320с.
6. Гаффорова Е.Б. Интегративные системы менеджмента на основе качества: организационные и методологические предпосылки: монография / Е.Б.Гаффорова. – М.: Европейский центр по качеству; Владивосток: Изд-во ТГЭУ, 2006. – 224 с.
7. Григорук П. М. Економетричне моделювання : конспект лекцій /П. М. Григорук. – Хмельницький : ХНУ, 2005. – 125 с.
8. ДСТУ ISO 9001:2009. Системи управління якістю. Вимоги. — Введ. 2009-09-01. — К.: Держспоживстандарт, 2009. — 25 с.
9. Іванілов О.С. Сучасні проблеми і перспективи розвитку підприємств України: колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О.С.Іванілова. – Харків: ХНУБА, 2014. – 464 с.
10. Назаревич С.А. Модели и методики мониторинга процессов оценки новизны и конкурентоспособности продукции : дис. канд. техн. наук: спец. 05.02.22 / С.А. Назаревич. – СПб. : СПбГУАП, 2015. – 211 с.
11. Огарков А.А. Эффективность: как ее измерить, оценить и достичь. – [Электронный ресурс] / А.А. Огарков. – Режим доступа : <http://sdo.elitarium.ru/jeffektivnost-sposoby-opredelenija-pokazateli-upravlenie-harakteristiki-ocenka-rezultat>.
12. Ольве Нильс-Горан Оценка эффективности деятельности компании. Практическое руководство по использованию сбалансированной системы / Ольве Нильс-Горан, Рой Жан, Веттер Магнус ; пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2004. – 304с.
13. Пегат А. Нечеткое моделирование и управление / А. Пегат; пер.с англ.; 2-е изд. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2013. – 798 с.

14. Птускин, А. С. Нечеткие модели и методы в менеджменте: уч. пособие / А. С.Птускин. – М.: Издательство МГТУ им. М.Э. Баумана, 2008.–216с.

15. Соколов Ю.И. Менеджмент качества на железнодорожном транспорте: учеб. пособие. / Ю.И.Соколов — М.: ФГБОУ «Учебно-методический центр по образованию на железнодорожном транспорте», 2014. – 196 с.

16. Ткаченко А.М. Методичні засади визначення оцінки ефективності управління якістю для крупних промислових підприємств / О.П.Богаченко, А.М.Ткаченко // Вісник Національного технічного університету «ХПИ»: зб.

наук. праць. темат. вип. : Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПИ». –2011. –№7. – С. 3–10.

17. Хомяков В.І. Інноваційна складова потенціалу машинобудівного підприємства / В.І. Хомяков, О.В. Федоренко // Збірник наукових праць. Спец. вип. Економіка підприємства: теорія і практика. – Ч.П. – К. : КНЕУ, 2011 – С.617-625.

18. Царьова Т.О. Споживчий напрям аналізу ефективності діяльності промислового підприємства [Електронний ресурс] / Т.О. Царьова. – Режим доступу : http://economy.kpi.ua/files/files/54_kpi_2008.pdf.

INSTITUTIONAL STRUCTURE AND INSTITUTIONAL EFFECTIVENESS OF ECONOMY OF UKRAINE

Demydiuk O.O.

Post graduate student

Kyiv Taras Shevchenko National University

“Economic Theory, macro- and microeconomics” department

The Faculty of Economics

ABSTRACT

The paper examines the institutional structure of the economic system of Ukraine and its institutional effectiveness. The study clarifies the institutional factors of economic systems and determines their prospects. The paper describes the main obstacles to overcome inefficiencies in the existing economic system of Ukraine. The results highlight conditions and priority actions of institutional reforms in the national economy at the present stage of its post-crisis modernization.

Key words: economic system, institutional environment, institutional structure of the national economy, institutional effectiveness of the economy, institutional transformations.

Problem statement. Analysis of major trends of economic systems is an urgent task of modern scientific research. Despite the fact that the main factors and indicators of economic development were studied by virtually all economists-researchers, the number of unclear theoretical and applied aspects of this problem (from interpretation of the categories of “economic development”, “institutional structure of the economy”, “efficiency of the economic system” and ending with current estimates of efficiency of economic development of individual countries and regions of the world) is not diminished.

Prominent representatives of institutionalism (including D. North and his followers) proved that the main determinants of economic development are institutional and technological changes. The need for large-scale institutional reforms in Ukraine, taking place against a background of multi-directional external factors (deepening integration into the global economy, increased international competitive strength) and internal changes (social and political transformation) confirm this thesis and cause the need to constantly improve the methodological apparatus of relevant research, measuring and evaluating patterns, trends and results of social and economic transformation of the national economy. The key in solving these issues is an analysis of institutional framework and institutional efficiency of the economic system of Ukraine to improve the institutional transformations in the conditions of post-crisis modernization of the national economy.

Literature review. Issues of institutional structure of modern economic systems, conditions and patterns of their transformation are reflected in the works of D. North, T. Veblen,

W. Hamilton, J. M. Clark, J. Commons, W. Mitchell, R. Coase, J. Buchanan, T. Eggertsson, M. Olson, F. von Hayek, S. Winter, that are focused on the issue of institutional effectiveness and institutional changes economies. The issues of institutional changes in the economy Ukraine are highlighted in the writings of native scientists N. Hrazhevskya, P. Eshchenko, A. Filipenko and others. Proceedings of the representatives of numerous areas of economics devoted to the study of the nature and substantiation of measuring methods of the effectiveness of economic systems. Among the well-known foreign and Ukrainian scientists who are actively develop new theoretical and methodological approaches in this area should be called A. Ananin, A. Aslund, V. Bazylevych, L. Balcerowicz, G. Bashnyanin, V. Bodrov, B. Hawrylyshyn, and I. Hrabynskyy, M. Castells, J. Kornai, B. Kulchytsky, P. Leonenko, V. Polterovych, S. Rouzfeld, M. Shnitser and others.

Goal of the article is the research of the institutional structure of the economic system of Ukraine, assessment of institutional effectiveness and development of proposals on this basis for further institutional changes in the national economy.

Main material. According to institutional research program specifics of economic system is determined by type of society and historically sustainable presence of institutional mechanisms that ensure functioning of the economy and society as a whole. Hence, scientific tasks of economic analysis lie primarily in order to empirically define and describe the institutional factors and economic systems to determine their future.

Within institutionalism modern economic system is not seen as a result and a product of the behavior of individual

economic entities but as a system of relations that “is standing over them” and describes the development of the structure as a whole. This approach allows us not only to take into account the complexity and multi-structural of exogenous and endogenous factors of development of modern economies, but also consider their national specificity [9, p.176]. At the same time, the institutional structure of the economy is interpreted as a combination of all kinds of institutions that form the institutional environment and combines diverse and changeable formal and informal institutional forms that conditioned by historical and cultural contexts. Thus institutional environment appears as a fundamental basis of the economic system providing its cultural and historical, organizational and regulatory functioning in the coordinates of interaction of economic entities. These coordinates in a general way are defined in different areas of economy, politics and ideology, or in a more specific sense - in the areas of reign, management, property and labor.

As for the institutional reforms that were initiated in Ukraine in the late twentieth century, is known they were based on the use of liberal postulates of neoclassical theory, thus formed market relations had spontaneous and often chaotic character. Naive faith in ability of self-organize market with priority of monetary instruments led to a deep transformational recession. According to the just remark of F. Eymard-Duvernay “a consolidation of economic analysis only to the theory of market did great costs to economics field in terms of the understanding of the complexity of economic life and development policy. Within this theory is not analyzed phenomena caused by the profound transformation of the modern economic system” [6, p. 104].

Ignoring the deep fundamentals of the institutional evolution of the national economic system resulted in the end of twentieth century to permanent crisis in economic and other spheres of social life, that proved to be unreasonable in the liberalization of the financial market, its detachment from real economy, stagnation and “shadowing of the economy” in general, weakening the levers of state regulation of capital flows. Institutional “failures” in economic policy have provoked non-payments, barter, constant pressure on the state budget, jobs involving all hands and privatization scandals, corruption redistribution of resources and business results. Thus traced at least two features of institutional changes in the modern economic history of Ukraine [7, p.48-49].

First, during the nineties of the twentieth century due to falling of average level of living standards, the reaction to the restriction of economic freedom was more clear and mundane than the permitted limits of expansion sociopolitical choice. During the liberalization of social and economic relations were not considered necessary preconditions of real freedom - responsibility and self-sufficiency market transactions of

contractors [7, p.48]. Almost simultaneous loss of the usual safeguards and uncertainty of the value of assets and liabilities, misinformed individuals in assessing the appropriate changes, because rapidly changing innovations were built on the unprepared grounds of the former, even socialist principles of social and economic structure.

Secondly, during the transition period, with a distinct subjective factor of acceleration or deceleration of reforms, formal institutional norms often transform to the informal with the subtext of personal and private relationships. The rigidity of formal requirements (laws, decrees, orders) seemed to be offset by loyalty in some cases. Depending on the pressure strength of individual groups lobbying their interests, “isolated cases” turned into mass. Examples are the numerous cases of providing benefits in the taxation, “assistance” in customs procedures, obtaining significant financial and commodity resources. In these circumstances, the formal regulators of social and economic choice stopped to play a stabilizing role, and the rules of public law turned to the opposite of unconventional economic behavior [7, p. 49].

Thus is not about the opposition of the formal and informal institutional rules - we need both those and others, as in organized markets, their actions are mutually intensified. But in Ukraine, the share of transactions on organized stock markets, according to the National Commission on Securities and Stock Market, less than a tenth of their total, while the share of shadow turnover of assets in other sectors is significant [8].

As is known, threshold values for key socio-economic indicators of the development of modern national economies are:

- Annual increase in the price index does not exceed 3-5%;
- Growth of money supply must meet the pace of production growth (but no more than 3-5% per year);
- The level of the budget deficit should not exceed 5.3% of GDP;
- Government debt must not exceed 60% of GDP;
- The volume of reserves should be at least 8% of GDP and be sufficient to cover the cost on imports of goods for at least three months;
- Ratio of current payments on external debt should not exceed 20% of annual export earnings;
- For extended reproduction rate of accumulation in the GDP should be at least 10%;
- The unemployment rate should not exceed 15-20% of the total working population;
- The gap in monetary income of the richest 20% and 20% of the poor should not exceed 12 times. [3, p. 139].

However, the data on inflation and unemployment as important indicators of socio-economic development of Ukraine for 2002-2015 years given in Table 1 and 2 show the instability of the national economic system.

Table 1

Summary of inflation indices in Ukraine (2002-2015 y., % to previous year)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Total per year	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	139,9
The average monthly growth rate	99,9	100,7	100,9	100,8	100,9	101,3	101,7	101,0	100,7	100,3	99,9	100,0	101,9	121,4
The average annual growth rate	100,8	105,2	109,0	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4	108,0	100,6	99,7	102,	119,8

Source: State Statistics Service of Ukraine (<http://www.ukrstat.gov.ua>)

Thus, during the studied period there are different dynamics of inflation for example 2002 year was characterized by deflationary trends, whereas the inflation rate in 2015 reached the highest value (139.9) since 1996, when it was 174.2% in compared with the previous year.

Table 2

Economic activity of population in Ukraine and unemployment rate 2002-2015 years

	Total population	Economically active population	Employed population	Unemployed	Unemployment rate	Registered unemployed
2002	48457,1	20893,6	18453,3	2440,3	11,7%	1063,2
2003	48003,5	20669,5	18540,9	2128,6	10,3%	1028,1
2004	47622,4	20618,1	18624,1	1994,0	9,7%	1024,2
2005	47280,8	20582,5	18694,3	1888,2	9,2%	975,5
2006	46929,5	20481,7	18886,5	1595,2	7,8%	891,9
2007	46646,0	20545,9	19032,2	1513,7	7,4%	784,5
2008	46372,7	20606,2	19189,5	1416,7	6,9%	673,1
2009	46143,7	20675,7	19251,7	1424,0	6,9%	596,0
2010	45962,9	20321,6	18365,0	1956,6	9,6%	693,1
2011	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,8%	452,1
2012	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,6%	505,3
2013	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,1%	467,7
2014	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,7%	487,6
2015	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,7%	458,6

Source: State Statistics Service of Ukraine (<http://www.ukrstat.gov.ua>)

Remains a quite significant indicator of unemployed in Ukraine, which in 2015 amounted to 9.7% of the economically active population, which is the worst indicator since 2004 year. The number of registered unemployed (458.6 thousand), this is one of the lowest for the period 2002-2015 years. Only in 2011 this number was lower (452.100 people). However, this fact should not be seen as positive, because in this case should not be considered absolute values (thousands of people), should be considered relative value (percentage of total population and the number of economically active population). In other words, reducing the number of officially registered unemployed was

not a manifestation of social improvement of social sphere of Ukrainian economy, and determined by only the reduction of "Total population" and "economically active population".

Recognized that major factor of instability of the national economic system is ineffectiveness of formed institutional environment in Ukraine. Confirmation of this is the study of many influential international organizations. Analysis of the most prominent international rankings, which reflect the economic position of Ukraine in comparison with other countries (Doing Business, Global Competitiveness, Index of Economic Freedom, Legatum Prosperity Index), clearly

shows that despite some improvement of personal freedoms, facilitation of starting a business, getting credit, freedom of international trade and the positive changes in fiscal, monetary and business subscript economic freedom, education and social

capital, the level of protection of the rights of ownership, ease of doing business, competitiveness of the national economy, etc. Ukraine lags far behind developed countries (Fig. 1).

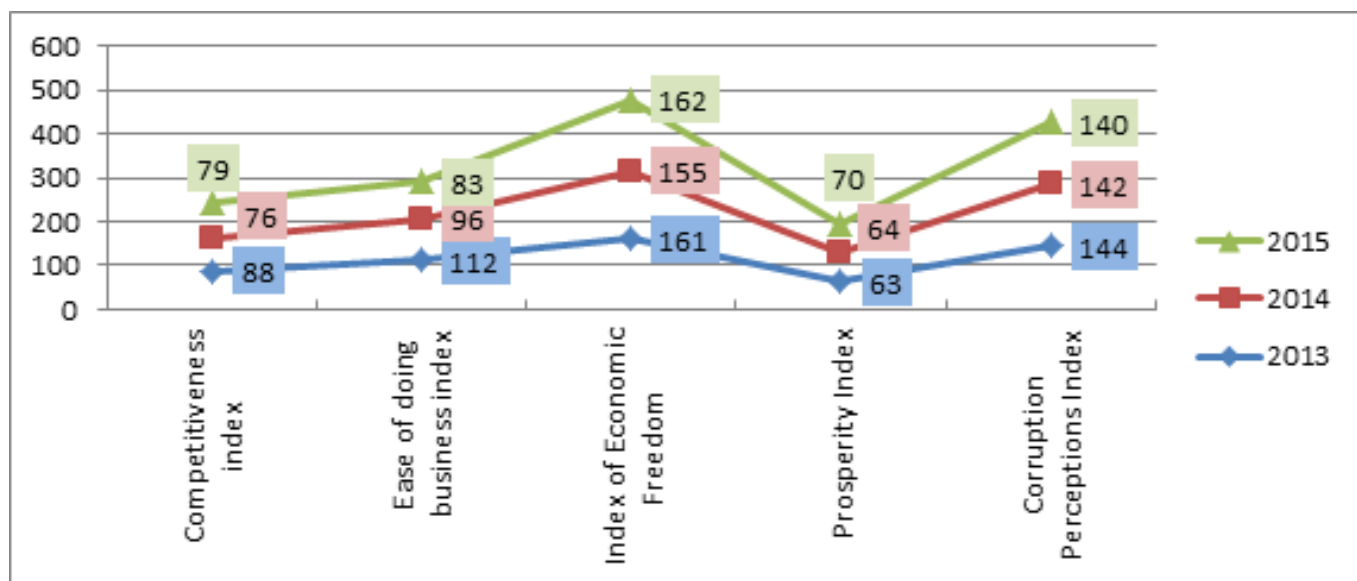

Fig. 1. Position of Ukraine in key world rankings (2013-2015).
Compiled by the author based on [13-17]

According to researchers, institutional environment in Ukraine was formed as a result of changes in property relations, the establishment of various forms and formation of «competitive order» in the economy that still does not correspond to international standards of freedom of economic behavior. This should take into account the differences in achieving an equilibrium position of institutional units at the macro and micro levels in transformation environment. It is known that neoclassicism postulate the equilibrium of the market as an economic standard [2, p.20]. However, the real economic transition of Ukraine, as, incidentally, in terms of many other countries, simplified theoretical constructions are not confirmed by practice. Thus setting the relative equilibrium may be done mostly at the micro level where the responsible self-organized market actors are able to compare their own personal needs with the capabilities to meet them. At the macro level it is more difficult, and serves as an example of this a constant problem of synchronization the volume of revenue and expenditure items of the state budget. An example could be a constant threat of sequestration of budget spending or even sovereign default on external credit obligations that occurred in June and August 2015 in Ukraine.

The main obstacle to overcome inefficiencies in the existing economic system of Ukraine is uncertainty in the basic “rules of the game” and the institutional imbalance, which manifests itself when formal and informal institutions often deny each other. If in the countries of Central and Eastern Europe some informal institutions were temporary (transit), those that allowed establishing formal institutions, in Ukraine they were only as a cover for informal practices and interactions. Dominance of the interests of a narrow circle of people in domestic law for a considerable time led to that in Ukrainian informal rules of the game the corrupt practices, nepotism, contempt for the

law have become commonplace. The combination of these and other similar processes shows that the economic structure of the transitional post-Soviet economies still play the “natural state” of social order defined by D. North that is limited, noncompetitive rent-seeking and resource access [12, p.55].

In this way, the need for institutional changes in modern Ukraine is caused by an imbalance of existing formal and informal policies of economic will, when the first are weak and unfinished, and the second reflect the stereotypes of period of primitive capital accumulation [9]. In these circumstances, should accept the fact that “... the institutional balance can be reached on condition of not only well developed rules of legislation, but their strict implementation by participants of the economic process” [7, p. 47].

Research of domestic scientists demonstrate that the formation of a renewed institutional environment is focused on solving problems of overcoming the accumulated socio-economic contradictions and ensuring economic growth by enhancing business initiative with a support of the necessary structural changes and innovation [3, p. 6]. On the agenda is the question about justification sequence and pace of institutional changes in the modern economic system of Ukraine, where forecasting horizon is seen at least medium term.

Compliance with the requirements of institutional evolution of market reforms is a condition for transformational changes in the economy, especially the financial sector. We are talking about legitimization of informal norms of trust between market participants at the macro level, their gradual formalization in standard contracts and a number of legislative and regulatory acts that will conduct formal guidelines at the macro level and will prevent the abuse without losing market position. This macro-economic formalization of will expression conditions over time will bring together the interests of various

institutional units and make the market information more rich and transparent.

An important in this context is carrying out effective reforms that eliminate such factors in the formation of the business environment: corruption, raiding, shadowing of economic activity, legal nihilism in society and so on. The solution of these problems lies in improving the quality of institutions - formal and informal rules of business, including the formation of the moral barriers and reputation in accordance with European and international standards, which will be the basis for creating comfortable conditions for management, innovative business development and the main condition for high growth of the national economy and improvement of its institutional effectiveness.

Study results.

1. Institutional effectiveness of the economic system of Ukraine is low. The main factors of such a state is warfare in the state, among the internal factors can be defined: the absence of a comprehensive approach of the government to improvement of macroeconomic indicators, combination and mutual reinforcement of which leads to negative effects in economic development, and - the absence of the established institutional environment that can guarantee effective development of economic system.

2. Institutional changes aimed at improving the institutional efficiency of the economy of Ukraine should be structured and aimed at implementing the following measures: strengthening of collective and private property, an effective system of protection of rights of capital investors, providing an acceptable level of market transparency; development of new market players that can quickly adapt to changing conditions for the development business structures and organizations in various fields, including financial intermediaries; regulation of credit movement and investment financial flows to reduce cycling (smoothing) of consecutive stages of economic development; regulation of economic activity, primarily due to the sufficiency and adequacy of legal (formal) providing opportunities for economic expression of will; enhancing the role of self-regulatory (informal) organizations while maintaining previous dominant state (formal) administration; development of international, intergovernmental and supranational bodies to support bilateral and multilateral relations in integrative mode.

3. Timeliness and quality of institutional innovations in Ukraine will direct the liberalization and entrepreneurial freedom in organized channel, avoid anarchy and polarization in the ownership, possession economic resources and the appropriation of the results of the combined (multi-party) work, ensuring macroeconomic stability, global competitiveness of the national economy and improving welfare.

References

1. Bazilevich, V.D. (2012). *Ekonomichna teoriya: Politekonomiya [Economic Theory: Political Economy]*. Kyiv, Znannya Publ., 702 p.

2. North, D.C. (1981), *Structure and Change in Economic History*, New York: W.W. Norton.

3. Hrazhevska, N. I. (2008). *Ekonomichni systemy epokhy hlobal'nykh zmin [Economic systems of the era of global change]*. Kyiv, Znannya Publ., 431p.

4. Popova, V. V. (2010). *Statystychna identyfikatsiya teorii ekonomichnoho rozvytku: metodolohiya ta praktyka vymiryuvannya [Statistical identification of theories of economic development: methodology and practice of measurement]*. Kyiv, VPD "Format" Publ., 428 p

5. Sosnin, O.V., Voronkova, V.H., Postol O.Y. (2015) *Suchasni mizhnarodni systemy ta hlobal'nyy rozvytok (sotsial'no-politychni, sotsial'no-ekonomichni, sotsial'no-antropolohichni vymiry) [Modern international systems and global development (social, political, socio-economic, socio-anthropological measurements)]*. Kyiv, Tsentr navchal'noyi literatury Publ., 556 p.

6. Shymanovs'ka-Dianych, L.M. (2015). *Upravlinnya rozvytkom sotsial'no-ekonomichnykh system u noviy ekonomitsi [Managing the development of socio-economic systems in the new economy]*. Poltava, VNZ Ukoopspilky "Poltav. un-t ekonomiky i torhivli" (PUET) Publ., 357 p.

7. Filipenko, A. *Postpomarancheva transformatsiya ekonomichnoyi polityky Ukrainy ... Kazus "Ukrayins'ka pryvatyzatsiya" [Postpomarancheva transformation of economic policy of Ukraine... casus "Ukrainian privatization"]*. *Ekonomika Ukrainy [Economy of Ukraine]*, 2012, no 2. pp. 46-59.

8. The National Commission on Securities and Stock Market. *Background on stock market development in Ukraine in January-July 2015*. Electronic resource. - Available at: <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>

9. *Human Development Report (2014). Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*. Available at: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>

10. *Report on Transformation. Hard Landing: Central and Eastern Europe Facing the Global Crisis*. - Price Water House Coopers, 2014. - 104 p.

11. *Transition Report 2014*. European Bank for reconstruction and Development. Available at: <http://www.ebrd.com/news/publications/transition-report/transition-report-2014.html>

12. Hayday, T.V. *Teoriya instytutitsyynykh zmin D. Norta ta problemy perekhidnykh ekonomik [The theory of institutional change D. North and the problems of transition economies]*. Donets'k , *Naukovi pratsi Donets'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu*. Seriya: Ekonomichna, Vol. 38-1, pp. 50-55.

13. *Global Competitiveness Report, Global Competitiveness Report*. Available at: <https://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>

14. *Economy Rankings. Doing Business - World Bank Group*. Available at: <http://www.doingbusiness.org/rankings>

15. *Index of Economic Freedom - Wall Street Journal&Heritage Foundation*. Available at: <http://www.heritage.org/index/ranking>

16. *The Legatum Prosperity Index .The Legatum Prosperity Index*. Available at: <http://www.prosperity.com/>

17. *Corruption Perceptions Index. Transparency International*. Available at: <http://ti-ukraine.org>

СТИМУЛИ ТА ВАЖЕЛІ ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ОБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Дзеркаль А.Б.
студентка

Київський національний торговельно-економічний університет

INCENTIVES AND LEVERS OF INCREASING ENERGY EFFICIENCY OF ECONOMIC ENTITIES

Dzermal A.B., student, Kyiv National University of Trade and Economics

АНОТАЦІЯ

Розглянуто основні фактори, що знижують рівень енергоефективності в Україні. Наведено основні бар'єри ефективного використання енергії. Визначено економічні стимули впровадження енергозбереження, здійснено їх аналіз. Досліджено поняття, сутність та складові енергоефективного проекту. Охарактеризовано перспективи використання альтернативних джерел енергії. Окреслено можливі важелі, що сприятимуть врегулювання існуючих проблем у сфері енергозбереження.

ABSTRACT

The main factors that reduce the level of energy efficiency in Ukraine were reviewed. The main barriers of energy efficiency using were given. The economic incentives for energy conservation provision were determined. The analysis of these economic incentives was performed. The concept, essence and energy efficient components of the project were investigated. The prospects of using alternative energy sources were described. The possible levers to promote the adjustment of the existing problems in the field of energy efficiency were given.

Ключові слова: енергозбереження, енергоефективний проект, стимули та важелі енергоефективності, енергія, альтернативні джерела енергії.

Keywords: energy conservation, energy efficiency project, incentives and levers of energy efficiency, energy, alternative energy sources.

Постановка проблеми. Як відомо, важливою умовою енергетичної безпеки України є зменшення залежності країни від імпорту енергоносіїв. Тому в умовах постійного зростання вартості енергоносіїв та недобросовісної політики основного постачальника до нині газу та нафти в Україну існує нагальна необхідність координальної зміни політики енергозбереження країни. Слід зазначити, що і досі значна частина потенціалу енергозбереження припадає на житлово-комунальний сектор, що зумовлений відносно швидкою окупністю і належною віддачею вкладених в енергозбереження невеликих за обсягом грошових коштів [11]. Ці витрати є значно меншими порівняно із запропонованими витратами на нарощування обсягів виробництва енергоносіїв. За висновками спеціалістів, потенціал енергозбереження у 2030 році становитиме близько 60 % від необхідного енергоспоживання у суспільному виробництві та житлово-комунальній сфері. Але для того, щоб дійсно досягти цей рівень необхідне щорічне постійне впровадження альтернативних джерел енергії та таких стимулів та важелів, які б сприяли впровадженню енергоефективних проектів у різні об'єкти господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні часи проблемами енергоефективності та впровадження енергоефективних проектів в різні сектори економіки України займаються все більше вітчизняних вчених-економістів, фахівців у галузі управління і регулювання економіки. Серед них варто виділити розробки С.В. Богачової, Т.М. Качали, Г.О. Крамаренко, М.В. Мельникової, Г.І. Онищука, Г.М. Семчука та ін..

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Проте і досі недостатньо вивченими залишається розроблення та застосування економічних стимулів та важелів, що сприяють впровадженню енергоефективних проектів у різні об'єкти господарювання.

Ціль статті. Враховуючи вищезазначене завдання цього дослідження є аналіз та виділення основних економічних стимулів та важелів, що сприяють впровадженню енергоефективних проектів у різні об'єкти господарювання.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, енергія – це не лише електроенергія, а й тепло, транспорт, готування їжі, тощо. Україна споживає у 3-4 рази більше енергії на одиницю продукції у порівнянні з ЄС, також, офіційно Україна планує досягти рівня використання енергії 0,24 тон нафтового еквіваленту на 1000 доларів до 2030 року (в 2015 році цей показник складає 0.39). Це рівень Польщі у 2004 році. Впровадження заходів з енергоефективності домогосподарствами та компаніями, а також державними органами, за міжнародними стандартами залишається низьким. Хоча певні кроки в напрямку вирішення цієї проблеми вже було впроваджено, ми вважаємо, що перед розробкою будь-яких заходів економічної політики слід зрозуміти, які бар'єри для підвищення енергоефективності існують в українській економіці. Лише у такий спосіб може бути сформульована ефективна і послідовна політика, щодо стимулювання підвищення енергоефективності в цілому.

Низький рівень енергоефективності економіки України пояснюється двома факторами:

1 – Надмірне регулювання ринку («аргумент провалу держави»).

2 – Недостатні заходи зі стимулювання енергоефективності («аргумент провалу ринку»).

Зниження надмірного державного втручання, що призводить до викривлень в економіці, є необхідним для розробки будь-якої подальшої державної політики.

Основним бар'єром для ефективного використання енергії є відсутність робочих ринків енергоресурсів, що пов'язано із надмірним регулюванням. Для України ха-

рактерні надмірне державне втручання як зі сторони попиту, так і зі сторони пропозиції на енергетичних ринках. З боку попиту, субсидії на енергоносії є досі прийнятними на політичному рівні, як засіб здійснення соціальної політики. В результаті, низькі ціни на енергоносії створюють недостатню мотивацію для ощадливого споживання енергії або інвестицій в енергозберігаюче обладнання. Більш того, монополістичні структури з боку пропозиції, державна власність та неякісне управління означають, що неконкурентоспроможні компанії з неефективними виробничими технологіями визначають портрет українського енергетичного сектору. Низькі ціни на енергоносії використовуються для перехресного субсидування енергоємних компаній, що призводить до подальшого використання неконкурентоспроможних виробничих технологій. Держава наразі зазнала невдачі у прийнятті законодавчих змін, які б чітко визначали право власності у секторі будівництва та уможливили б інвестиції в енергозбереження. В цілому, ці обмеження створюють недостатню мотивацію для раціонального використання енергоносіїв, гальмують інвестиції у підвищення енергоефективності та створюють значні витрати для українського суспільства. Тому, усунення цих викривлень є передумовою для будь-якої спроби підвищення енергоефективності.

Стимулювання енергоефективності має бути спрямоване на зниження «провалів ринку». Проте, навіть повністю лібералізовані ринки не можуть досягти необхідного рівня енергозбереження без підтримки зі сторони уряду. «Провали ринку» є притаманними для енергоринків. Тому, державна політика, спрямована на підвищення енергоефективності, повинна стосуватись таких проблемних моментів, як наявність неповної інформації щодо поточної і майбутньої вартості енергоносіїв, дефіцит (довгострокового) фінансування, недооцінка шкоди для навколишнього середовища та короткозорість споживачів і інвесторів.

Пропозиції щодо заходів економічної політики, впровадження яких може мати значний вплив на розподіл доходів та багатства в економіці, повинні обов'язково включати ретельну оцінку – вигод та втрат. Такий процес вибору заходів економічної політики дозволить визначити ті заходи, що сприятимуть найбільш ефективному використанню коштів платників податків.

Безперечно, підвищення енергоефективності відбувається паралельно із покращенням конкурентного середовища, що, в свою чергу, призводить до зростання доходу та добробуту в економіці [1].

Потенціал для національної, регіональної і галузевої енергоефективності є досить великим. З нинішнім марнотратним використанням енергії економічні вигоди від підвищення енергоефективності є дуже великими. Якщо Україна підвищить свою енергоефективність до рівня ЄС, це може заощадити близько 27 млн. тон н.е. енергії - еквівалент 34 млрд. кубометрів природного газу. Загальна економія може скласти 11,8 млрд. євро в цінах 2010 року, що еквівалентно 12% валового внутрішнього продукту. На регіональному рівні, низький рейтинг енергоефективності було зафіксовано в густонаселених промислових регіонах України (наприклад, Луганській, Полтавській та Дніпропетровській областях), в яких розміщені енергоємні мета-

лургійна, хімічна, гірничодобувна промисловість і видобування енергоресурсів [1].

Промисловість, домогосподарства, сектор комунальних послуг та енергетика мають найнижчий рейтинг енергоефективності. Важка промисловість, житлова нерухомість, сектор комунальних послуг та енергетика мають найнижчі рейтинги енергоефективності, а отже, матимуть найбільший потенціал для підвищення енергоефективності. Справді, ці галузі володіють переважно застарілими технологіями по всьому ланцюжку створення доданої вартості. Це частково відображає втручання держави у форми власності та ціноутворення в цих галузях, що в свою чергу, знижує їх конкурентоздатність. По суті, марнотратне використання ресурсів і відсутність реалізації заходів з підвищення енергоефективності є лише одним з аспектів не конкурентоздатності, яка притаманна великим компаніям, що працюють в цих секторах. Ключовим джерелом неефективності в промисловому секторі - на частку якого припадає 45% від загального споживання первинної енергії - є надзвичайно великий знос виробничих фондів у поєднанні з недостатнім впровадженням сучасних технологій. Наприклад, металургійна промисловість України, вважається однією з найбільш енергоємних у світі (з точки зору затраченої енергії на 1 тону виробленої сталі) через поширеність застарілих мартенівських печей, і споживає майже в два рази більше енергії, ніж сталеливарна промисловість у розвинених країнах. Нарешті, відсутність облікових пристроїв і відповідних автоматизованих систем також є одним із джерел низької енергоефективності в промисловому секторі [2, с.164].

Сектор житлової нерухомості споживає майже 30% первинної енергії в Україні – включаючи і житлово-комунальний сектор, а саме тепло і енергопостачальні компанії. Величезні втрати енергії пов'язані з компаніями, що здійснюють централізоване теплопостачання і обслуговують застарілі, погано ізольовані і часто великі розподільні мережі. Крім того, значна частина малих і середніх нагрівальних котлів мають низький ККД і в середньому експлуатуються більше 20 років. В результаті, багатоквартирні житлові будинки споживають близько 40% теплових в енергетичних ресурсів в країні [3, с.13].

Витрати палива в секторі теплопостачання можуть бути скорочені майже на 30% просто завдяки поліпшенню обладнання, такого як котли, труби, насоси та клапани. Додаткова економія енергії може бути досягнута за рахунок застосування нових технологій та ефективного обліку споживання теплової енергії в житловому секторі. Ще одна причиною низької енергоефективності в житловому секторі є вкрай низький рівень оснащення житлових будинків індивідуальними лічильниками тепла і регулювальними пристроями (лише 23%). Очевидно, що незнання і неспроможність контролювати споживання тепла створює величезний бар'єр для домашніх господарств для збереження теплової енергії [1].

Можна припустити нераціональне використання енергії у всій українській економіці. Не дивно, що промисловий сектор є одним з найбільших споживачів енергії, за яким слідує сектор житлової нерухомості. У той час як технічні фактори відрізняються від одного сектора до ін-

шого, всі сектори характеризуються наявністю застарілих технологій виробництва і відсутністю інвестицій. Тим не менш, це всього лише симптоми фактичної відсутності ефективного використання енергії. Це залишає відкритим питання про головні причини марнотратного використання енергії в Україні. Тому питання стабільності у використанні у використанні енергії посідає чільне місце в енергетичній політиці України. Як в Енергетичній стратегії України на період до 2030 року, так і у Програмі економічних реформ на період 2012 – 2016 років перехід на альтернативні джерела енергії та досягнення вищого рівня енергоефективності визначено пріоритетними напрямками розвитку галузі.

Перші стимули для впровадження заходів підвищення енергоефективності було запроваджено у 2008 році змінами до Закону про енергозбереження та до Закону про єдиний митний тариф, згідно з якими компаніям, які займаються розвитком та використанням енергозберігаючих технологій і альтернативних джерел енергії, надано цілу низку податкових пільг. Нещодавно прийнятий Податковий кодекс забезпечує значні стимули для компаній і транснакцій у цих галузях [4].

1 – Податок на прибуток підприємства, згідно з кодексом 80% прибутку, одержаного компанією від продажу товарів власного виробництва у межах митної території України, звільняються від податку на прибуток підприємств, що справляється за ставкою 23%, за умови, що товари входять до затвердженого урядом переліку. Загалом кодекс визначає наступні типи товарів, на які поширюється таке звільнення:

- обладнання для роботи з відновлювальними джерелами енергії;
- сировинні матеріали, обладнання і компоненти для виробництва відновлювальних видів енергії;
- енергоефективне обладнання, матеріали і товари, використання яких призводить до більш ефективного і контрольованого використання палива та енергетичних ресурсів;
- прилади для вимірювання, контролю та експлуатації паливно-енергетичних ресурсів;
- обладнання для виробництва альтернативних видів палива.

Крім цього, кодексом звільнено 50% всіх прибутків, отриманих від впровадження заходів та проектів, пов'язаних з енергоефективністю. Для виконання кваліфікаційних вимог щодо такого звільнення компанію, яка здійснює таку діяльність, має бути зареєстровано у спеціальному реєстрі компаній, агентств та організацій, які займаються використанням, розвитком та впровадженням енергоефективних заходів та проектів,

Ці заходи стимулювання діють впродовж п'яти років, починаючи з першого року, в якому було отримано прибуток від процесу виробництва, пов'язаного з енергоефективністю. Крім цього, загальне звільнення від оподаткування на період до 1 січня 2020 року поширюватиметься на:

- прибуток виробників біопалива, отриманий від продажу біопалива;
- прибуток, отриманий від діяльності з одночасно-

го виробництва елек-тричної і теплової енергії з використанням біологічних видів палива; та

- прибуток виробників від продажу машин та енергетичних установок для виготовлення та реконструкції технічних і транспортних засобів, які споживають біологічні види палива, що були вироблені на території України.

Енергетичні компанії звільняються від податку на прибуток підприємств при продажу електроенергії, виробленої з відновлювальних джерел енергії, строком на 10 років, починаючи з 1 січня 2011 року.

2 – Податок на додану вартість, імпорт наступних товарів загалом звільнено від ПДВ, що справляється за ставкою 20%:

- обладнання, що працює на відновлювальних джерелах енергії;
- енергоефективне обладнання і матеріали;
- прилади для вимірювання, контролю та експлуатації паливно-енергетичних ресурсів;
- обладнання і матеріали для виробництва альтернативних видів палива або виробництва енергії з альтернативних джерел; та
- матеріали, обладнання і компоненти, необхідні для виробництва (обладнання, що працює на відновлювальних джерелах енергії; сировинних матеріалів, обладнання і компонентів для виробництва альтернативних видів палива або виробництва енергії з альтернативних джерел; енергоефективного обладнання і матеріалів; товарів, використання яких призводить до більш ефективного і контрольованого використання палива та енергетичних ресурсів; приладів для вимірювання, контролю та експлуатації паливно-енергетичних ресурсів).

Кодекс надає також тимчасове звільнення від ПДВ, що діє до 1 січня 2019 року, для операцій з:

- постачання на територію України машин та устаткування, визначеного у Законі про альтернативні види палива;
- імпорту устаткування і машин для будівництва та реконструкції підприємств, що виготовляють біопаливо і транспортні засоби, що споживають біопаливо; т
- імпорту транспортних засобів, що споживають біопаливо.

Однак такі звільнення від сплати імпортного мита діють лише у випадку, якщо такі товари не виробляються і не мають аналогів в Україні [4].

3 – Податок на землю, тобто виробники електроенергії з відновлювальних джерел одержали 75% знижку на податок на землю.

Однією з складових потенціалу підприємства і країни в цілому є його природно-ресурсна частина, що створює національне багатство і потребує її справедливої економічної оцінки. Це необхідно не тільки з метою визначення реальної вартості природних ресурсів, а й для стимулювання вибору шляхів їх раціонального використання. Дуже часто спостерігається недооцінка окремих компонентів природного середовища, що призводить до їх безповоротного виснаження і, як наслідок, повного знищення. Тому першочерговим завданням охорони та раціонального природокористування є удосконалення нормативної бази та застосування економічних важелів, які б сприяли

обмеженню потреб природо користувачів у залученні вичерпних природних ресурсів. До цієї проблеми додається й проблема енергозабезпечення підприємств, яка набуває підвищеної актуальності в сучасних умовах. Все це разом обумовлює необхідність дослідження можливості використання альтернативних джерел енергії, умов та важелів, які б сприяли впровадженню енергоефективних проектів на підприємствах.

Для вдалого впровадження необхідних заходів забезпечення належного рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції, комфортних умов праці та умов надання соціальних послуг населенню необхідно вирішити проблеми енергоефективності у різних сферах життєдіяльності суспільства. Тому створення енергоефективних проектів, які включають диверсифікацію джерел енергії та використання джерел їх поновлення, набуває все більшого значення для розвитку усіх сфер економіки. Але, розуміючи складність впровадження енергоефективних проектів, неможлива їх реалізація на підприємствах без відповідної державної політики в даній сфері. Для значного підвищення енергоефективності на крупних підприємствах зазвичай створюють програми енергозбереження або енергоефективні проекти, в які включають всі необхідні заходи з підвищення енергоефективності виробництва та господарювання. Вони поділяються на ті, впровадження яких не

потребує витрат, такі, що потребують незначних витрат, та найбільш перспективні, які проте потребують значних витрат. Послідовність їх реалізації за накопиченим досвідом зазвичай наступна: першочергові без витратні, потім мало витратні, а перспективні енергозберігаючі заходи, хоча вони забезпечують найбільший ефект, – в останню чергу, тому очевидно, що кожній одиниці зниження енергоємності відповідають різні капіталовкладення, які збільшуються з часом, і ефективність програм енергозбереження поступово знижується, тому, після виконання без витратних рекомендацій, впровадження мало витратних заходів та одного-двох масштабних проектів з енергозбереження зусилля у цьому напрямку дедалі слабшають, не зважаючи на величезний потенціал зниження енергоємності. Проте енергоефективний проект за своєю будовою включає наступні складові, які зображені на рисунку 1, позитивний ефект дає саме реалізація всього комплексу заходів [5].

Вищенаведені складові визначають наступні дії:

- Екологічний аналіз проекту. Дана складова передбачає опис навко-лишнього середовища регіону, де функціонує підприємство, екологічний менеджмент та моніторинг результатів. Так як енергоефективний проект прямо пропорційно впливає на зовнішнє середовище, то всі альтернативні рішення розробляються з врахуванням його особливостей.

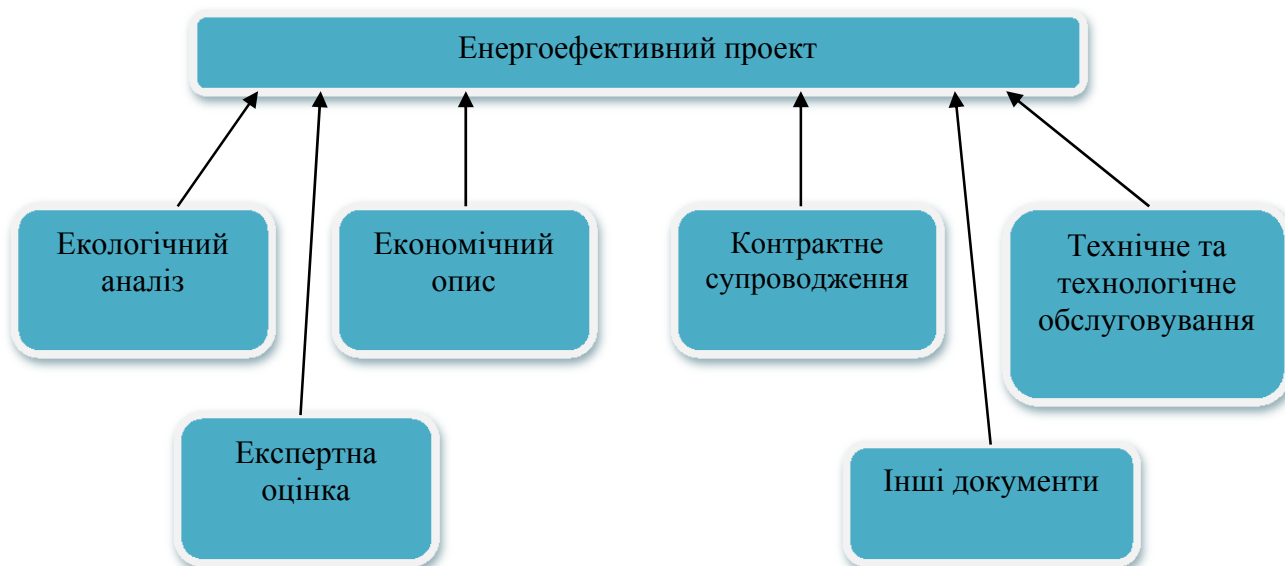

Рисунок 1 – Складові енергоефективного проекту

- Економічний опис проекту. Сюди відноситься бізнес-план і необхідні для його регулювання матеріали.
- Технічне та технологічне обґрунтування; у якому міститься технічна та технологічна документація щодо реалізації проекту.
- Контрактне супроводження, тобто укладення певних домовленостей (контрактів) між учасниками проекту, що закріплюють їх майбутні відносини.
- Експертне супроводження; яке складається з набору експертних висновків, оцінок або інших форм подання думок фахівців (фізичних або юридичних осіб), компетентних в оцінці процесів і явищ, з якими буде пов'язана реалізація проекту;

- Інші документи, їх копії або аналітичні матеріали, що характеризують учасників проекту, ситуацію на ринку, установчі документи підприємств, копії звітів підприємств щодо фінансово-господарської діяльності, прогнози, свідоцтва про право власності на майно, нормативно-законодавчі акти державного та місцевого рівня, що впливають на проект.

Економічні важелі впровадження енергоефективних проектів формуються за рахунок державної політики регулювання сфери енергетичного забезпечення, внаслідок дії ринкового механізму господарювання, як частина загальної стратегії розвитку підприємства [5].

Державну політику у сфері енергозбереження фахівці визначають її як процес здійснення конкретних дій органами державної влади з метою впливу на національну економіку для забезпечення ефективного і раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів [6]. Безумовно, державне регулювання реалізується за допомогою певних механізмів, які складаються через систему засобів, важелів, методів та стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси, забезпечує реалізацію соціально-економічних та правових функцій [7, с. 12].

Економічні важелі – інструменти управління економікою, які є невід'ємною частиною господарського механізму. Вони допомагають змінювати стан об'єкта, здійснювати повороти для досягнення певних економічних результатів. Економічні важелі можуть бути використані й для регулювання економіки як на макрорівні, так і на мікрорівні – для впливу на економічні процеси окремих підприємств, фірм.

Для сфери енергозбереження дослідники визначають механізм державного управління як штучно створену складну систему, призначену для формування умов щодо збереження та ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, яка має визначену структуру, сукупність правових норм, методи, засоби інструменти державного впливу на систему енергоспоживання [8, с. 56].

Метою створення енергоефективних проектів виступає:

- зменшення енергоемності виробництва одиниці продукції, виконаних робіт, наданих послуг;
  - скорочення рівня невикористаних витрат паливно-енергетичних ресурсів;
  - оптимізація використання паливно-енергетичних ресурсів;
  - відносне скорочення бюджетних видатків на використання паливно-енергетичних ресурсів на підприємствах ЖКГ сфери.
- Згідно Закону України «Про енергозбереження», система економічних заходів для забезпечення енергозбереження передбачає [9]:
- комплексне застосування економічних важелів та стимулів для орієнтації управлінської, науково-технічної і господарської діяльності підприємств, установ та організацій на раціональне використання і економію паливно-енергетичних ресурсів;
  - визначення джерел і напрямів фінансування енергозбереження;
  - створення бази для реалізації економічних заходів управління енергозбереженням у вигляді системи державних стандартів, які містять показники питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів для основних енергоемних видів продукції та технологічних процесів в усіх галузях народного господарства;
  - використання системи державних стандартів у сфері енергозбереження при визначенні розмірів надання економічних пільг та застосування економічних санкцій;
  - введення відрхувань від вартості фактично використаних підприємствами паливно-енергетичних ресурсів;
  - введення плати за нераціональне використан-

ня паливно-енергетичних ресурсів у вигляді надбавок до діючих цін та тарифів залежно від перевитрат паливно-енергетичних ресурсів щодо витрат, встановлених стандартами;

- застосування економічних санкцій за марнотратне витрачання палива та енергії внаслідок безгосподарної або некомпетентної діяльності працюючих;
- надання юридичним і фізичним особам субсидій, дотацій, податкових, кредитних та інших пільг для стимулювання розробок, впровадження патентних винаходів та використання енергозберігаючих технологій, обладнання і матеріалів;
- матеріальне стимулювання колективів та окремих робітників за ефективне використання та економію паливно-енергетичних ресурсів, впровадження розробок, захищених патентом.

Однак, існує декілька проблем, що виступають бар'єрами на шляху до створення енергоефективного комплексу.

По-перше, окремі програми енергозбереження не створюють єдину синергічну систему на макроекономічному рівні.

По-друге, наразі в Україні не завжди використовуються безвідходні та маловідходні виробництва, що збільшує негативний вплив на навколишнє середовище і збільшує паливно-енергетичні втрати.

В умовах зростаючої енергетичної залежності України та постійного підвищення цін на енергоносії, енергоемна національна економіка, що розвивається, зазнає значних витрат, що призводить до зниження рівня виробництва та гальмування соціально-економічного розвитку. Тож питання зниження енергозалежності через формування ефективної програми енергозбереження та розвитку альтернативної енергетики України слід віднести до стратегічно важливих, які потребують нагального вирішення [5].

Використання альтернативних джерел енергії має особливості, зокрема зумовлені природними умовами, а саме [10]:

- залежністю від атмосферних та інших умов довкілля;
  - наявністю водних ресурсів малих річок, необхідних для роботи гідроенергетичного обладнання;
  - наявністю біомаси, кількість якої залежить від обсягів щорічних урожаїв;
  - наявністю геотермальних джерел та свердловин, придатних для виробництва та використання геотермальної енергії;
  - наявністю теплових викидів, обсяги яких залежать від функціонування підприємств промисловості;
  - періодичністю природних циклів, внаслідок чого виникає незбалансованість виробництва енергії;
  - необхідністю узгодження та збалансування періодичності передачі обсягів енергії, виробленої з альтернативних джерел, зокрема передачі електричної енергії в об'єднану енергетичну систему України.
- Висновки та пропозиції. Отже підсумовуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що економічними важелями впровадження енергоефективних проектів у різні об'єкти господарювання можуть бути:
- незалежність від державних електростанцій;

- субсидії від держави у вигляді встановленого «зеленого тарифу»;
- застосування економічних санкцій за марнотратне витрачання палива та енергії внаслідок безгосподарної або некомпетентної діяльності працюючих;
- введення плати за нераціональне використання паливно-енергетичних ресурсів у вигляді надбавок до діючих цін та тарифів залежно від перевитрат паливно-енергетичних ресурсів щодо витрат, встановлених стандартами [5].

Але, проведений аналіз свідчить проте, що впровадженню та реалізації енергоефективних проектів можуть заважати ціла низка бар'єрів серед яких варто виділити наступні: недостатня а інколи і популяристична пріоритетність політики енергоефективності в національній економіці, що призводить до прийняття рішень, орієнтованих на найменш витратні й водночас найменш ефективні технології; у ході реалізації програм енергозбереження перевага надається контролю та адміністративно-організаційним заходам, що полягають у силовому обмеженні тепло і енергопостачання. Це ж призводить до порушень в ході операційної діяльності; незацікавленість суб'єктів господарювання в реалізації проектів енергозбереження; низька культура та дисципліна, низький рівень кваліфікації керівників підприємств.

Втім, ситуація в якій опинилася наша країна в останній час все ж таки зумовлює впровадження та застосування економічних важелів та стимулів в енергозберігаючі проекти. З боку держави здійснюється як всебічна підтримка, так і застосовуються різні механізми стимулювання енергозбереження на рівні підприємств. Як у підприємств, так і пересічного громадянина не лишилося більше можливості жити в стрій енергетичній залежності.

Список літератури:

1. Франк М. Підвищення енергоефективності в Україні: зменшення регулювання та стимулювання енергозбереження [Електронний ресурс] / Франк М. Науменко Д. Радеке Й. // Серія консультативних робіт (РР/01/2012) : Берлін/Київ 2012 р. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/ua/publications/consultancy_work?pid=3348.

2. Ковалець М.В. Аналіз енергоемності суспільного виробництва та потенціалу енергозбереження в Україні/ М.В.Ковалець // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – Вип.1. – 2013. – С.162-164.

3. Вплив нового законодавства на будівельну галузь та житловий сектор : підсумковий звіт для Європейського банку реконструкції та розвитку (Framework Contract FC474/EBSF- 2010-08-124F). – Травень 2012. – 86 с.

4. Фінансове стимулювання підвищення енергоефективності та застосування альтернативних джерел енергії [Електронний ресурс] / Інформаційний бюлетень від 20 травня 2011 року: Астерос, 2011р. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/ua/publications/consultancy_work?pid=3348.

5. Григор'єва О.В., Ноженко Т.С. Економічні важелі впровадження енергоефективних проектів на підприємствах лісового господарства [Електронний ресурс] / Ефективна економіка. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3324>.

6. Стимулювання підприємницької діяльності у сфері енергоефективності у світі Податкового кодексу України [Електронний ресурс] / Головне управління промисловості та розвитку інфраструктури Луганської ОДА. – Режим доступу: www.loga.gov.ua/oda/about/depart/promp/industry/energy-savings/2011/05/19/energy-savings_2491.html.

7. Булгакова М. Енергозбереження в Україні: правові аспекти і практична реалізація / М. Булгакова, М. Приступа. – Рівне: Видавець О.Зень. – 2011. – 48 с.

8. Дзяна Г. О. Соціально-екологічні аспекти реалізації державної політики у сфері енергозбереження України: [монографія] / Г.О. Дзяна, Р. Б. Дзяний. – Львів: ЛРІДУ НАДУ. – 2012. – 208 с.

9. Закон України «Про енергозбереження» від 01.01.2013 р. № 74/94ВР.

10. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 р. № 555-IV.

11. Постанован Кабінету Міністрів України N 145-р «Енергетична стратегія України на період до 2030» [Електронний ресурс], від 15 березня 2006 р. Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doc-catalog/list?currDir=50358>.

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ СТРОИТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ С УЧЁТОМ СНИЖЕНИЯ РИСКОВ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Зекин Валерий Николаевич,

Пермская государственная сельскохозяйственная академия
имени академика Д. Н. Прянишникова,
кандидат технических наук, доцент кафедры
строительного производства и материаловедения.

Светлаков Андрей Геннадьевич,

Пермская государственная сельскохозяйственная академия
имени академика Д. Н. Прянишникова,
доктор экономических наук, профессор кафедры
организации производства и предпринимательства в АПК.

Печенцов Илья Михайлович,

Пермская государственная сельскохозяйственная академия
имени академика Д. Н. Прянишникова,
сотрудник кафедры строительного производства и материаловедения.

Valeriy N. Zekin, Perm State Agricultural Academy named after Academician D.N. Pryanishnikov, Cand. Eng. Sci., Associate Professor, Construction and Material Studies Department Head

Andrey G. Svetlakov, Perm State Agricultural Academy named after Academician D.N. Pryanishnikov, Dr. Econ. Sci., Professor, Production and Entrepreneurship Organization in Agro-Industrial Complex Department

Ilya M. Pechensov, Perm State Agricultural Academy named after Academician D.N. Pryanishnikov, master degee, Construction and Material Studies Department Head

АННОТАЦИЯ

Экономика нашей страны сильно отстает от развитых стран мира во внедрении продукции высокого технологического уклада. В связи с этим возрастает необходимость активного инновационного развития экономики страны. Наиболее важным этапом является, подготовка через сеть хозяйственных обществ при вузах таких специалистов, которые способны стать катализатором инновационных процессов в экономике страны.

ABSTRACT

The economy of our country strongly lags behind the developed countries of the world in introduction of production of high technological way. In this regard need of active innovative development of national economy increases. The most important stage is, preparation through a network of economic societies at higher education institutions of such experts which are capable to become the catalyst of innovative processes in national economy.

Ключевые слова: инновационное развитие, инновационная система страны, инновационная экономика, малые инновационные предприятия, инновационные специалисты, инновационная инфраструктура, модель инновационного развития, экспериментальное строительство зданий, инвестиционная программа региона, инновационные идеи.

Keywords: innovative development, innovative system of the country, innovative economy, small innovative enterprises, innovative experts, innovative infrastructure, model of innovative development, experimental construction of buildings, investment program of the region, innovative ideas.

Введение

В настоящее время возрастает необходимость активно инновационного развития экономики России. Однако на правительственном (макроуровне), региональном (мезоуровне) и на предприятиях (микроуровень) возникают риски при внедрении новых технологий. Экономика нашей страны сильно отстает во внедрении продукции высокого технологического уклада от развитых стран мира.

В настоящее время в экономике США производится продукция следующих технологических укладов: 4-го – 20%, 5-го – 40%, 6-го – 20%.

В России производства продукции 6-го уклада вообще нет, а 5-го – лишь 10%, 4-го – 60%, 3-го – 30% [1]. Следовательно, при внедрении новых технологий нам необходимо ориентироваться на более высокие уровни, хотя риски там очень велики. Одним из важных факторов снижения этих рисков является ориентация на собственные изобре-

тения, а не покупка зарубежных технологий, которые заведомо уже относятся к устаревшим. Новейшие технологии зарубежные партнеры продавать не будут. Это сложная задача, так как современному бизнесу в России проще купить западные, но не новейшие технологии, чем рисковать при внедрении отечественных разработок.

Чтобы решить проблему рисков на макроуровне, необходимо создать национальную инновационную систему страны, в которую должны входить институты правового, финансового, организационного и социального характера [2].

Они должны учитывать специфику креативного характера россиян, стремление их самостоятельно развивать малый бизнес. Это особенно касается сельского населения, так как там высок уровень безработицы и низкий уровень качества жизни. На вооружение инновационной экономики необходимо отбирать энергосберегающие, экологи-

чески чистые технологии, чтобы не губить окружающую среду [3]. Следовательно, на уровне правительства нужно поддерживать наиболее эффективные технологии, снижая экологическую нагрузку на природу, чтобы обеспечить устойчивое развитие сельских территорий. Наиболее важным этапом макроуровня является подготовка через сеть хозяйственных обществ при вузах таких специалистов, которые способны стать катализатором инновационных процессов в экономике страны согласно закону РФ № 217 [4]. На сегодняшний день созданы хозяйственные общества при вузах – малые инновационные предприятия (МИП). Однако они работают недостаточно эффективно, так как в вузах нет материальной базы, соответствующей новым технологиям. Отсутствуют в своем большинстве и преподаватели, имеющие производственный опыт [5]. Для эффективной работы МИПов необходимо на создание их материальной базы правительством выделить на первом этапе 1-1,5% от ВВП страны. Эти затраты окупятся в ближайшие 5-7 лет. Авторами предлагается схема подготовки инновационных специалистов в МИПах, рис.1 которые должны стать руководителями производственных малых предприятий [6], выступающих востребованную в России и зарубежьем продукцию.

Все это позволит существенно обеспечить поступательное инновационное развитие экономики России.

В регионах необходимо создавать инновационную инфраструктуру для успешной деятельности малых инновационных предприятий, которые берут на себя риски внедрения новых технологий. Это могут быть не только технопарки, которые формируются в основном вокруг крупных городов, но и филиалы кафедр вузов в сельской местности, консультационные пункты. Они необходимы для оказания помощи предпринимателям в выборе наиболее эффективных технологий с учетом времени, места и вида производимой продукции. Это может быть глубокая переработка древесины с изготовлением быстровозводимых зданий и сооружений. Использование в качестве удобрений отходов сельскохозяйственного производства, сбор и реализация даров природы, туризм и т.д. Для комплексного подхода к такому виду деятельности необходима программа развития региона, сельского района на 5-7 лет. В этом может помочь модель инновационного развития [7], рис.2.

Разработанный авторами организационно – экономический механизм реализации намеченных мероприятий системы управления инновационными процессами включает в себя организации, которые участвуют в программе развития села, района, региона. На сетевой модели представлены этапы реализации основных мероприятий по развитию инфраструктуры сельских территорий.

При разработке такой программы региональные власти, в силу бюрократических привычек, боятся рисков и не всегда понимают выгоду инновационного развития экономики своего региона, сельского района. Для снижения рисков такой деятельности необходимо не только тщательно разрабатывать бизнес-планы, но и привлекать к этой деятельности ученых, производственников, экологов и

других специалистов. Особенно важно включение планов развития сельских районов в программы региона с расчетом планируемого экономического эффекта. Это облегчит работу малого бизнеса, внешних инвесторов, возможно и зарубежных. Решение проблем снижения рисков, при выборе новых технологий на микроуровне, в предприятиях, возможно с применением методики расчета эффективности при их внедрении [8].

Методика

Снижение рисков при внедрении технологии «Деметр» [9] обеспечивается за счет последовательного выполнения пяти операций на начальной стадии разработки и пяти последовательных шагов при выходе на рынок, так называемые предпринимательские риски.

Индикаторы риска (α и β) и их пороговые значения

$$Pt = \frac{1}{T} \sum_{t=0}^m P_t - Z_t \cdot \alpha \cdot \beta$$

Где Pt – суммарная прибыль за год,

T – продолжительность инвестиционного периода, лет.

P_t – суммарная оценка результатов, получаемых участниками проекта в течение t – го интервала времени.

Z_t – совокупные затраты, совершаемые участниками проекта в течение t -го интервала времени.

m – число интервалов в течение инвестиционного периода

α – пороговое значение риска при разработке инновационной идеи (исследовательские и операционные)

- разработка экспериментальной документации по новой технологии «Деметр».

- экспериментальное строительство здания.

- расчет экономических показателей выгоды и невыгоды проекта

- корректировка рабочих чертежей после экспериментального строительства

- использовать патенты в новых технологиях.

β – вторая группа рисков при разработке инновационной идеи (предпринимательские)

- разработка бизнес-плана с учетом местных условий для внедрения новой технологии.

- согласование проекта с соответствующими службами (экологическая, санитарная, энергосберегающая, противопожарная).

- включение в проект нескольких инвесторов (государственных, частных, иностранных).

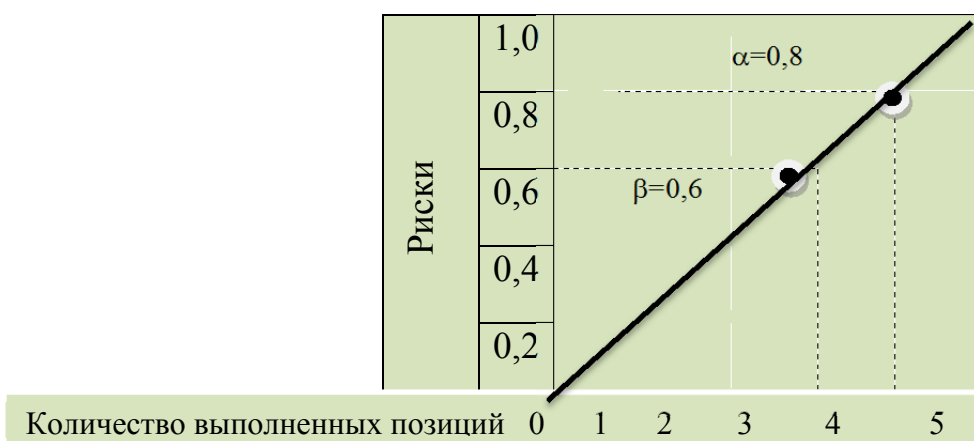
- обучение инженерно-технических работников, рабочих для работы с новыми технологиями.

- включение проекта в инвестиционную программу региона.

Результаты исследования

На примере внедрения технологии «Деметр» [10] коэффициент $\alpha = 0,8$, так как выполнено 4 операции из 5, одна не выполнена (корректировка чертежей после экспериментального строительства).

$\beta = 0,6$, так как выполнено 3 операции из 5. Две не выполнены (обучение инженерно-технических работников и рабочих и привлечен только один инвестор)

Суммарная прибыль:

$$П = (0,75 - 1,5) + (1 - 0,25) + (1,8 - 0,23) + (2,6 - 0,21) + (5,2 - 0,2) = 0,8 * 0,6 = 5,05 \text{ млн. руб.}$$

Среднегодовая прибыль:

$$П \text{ год} = 5,05 / 5 = 1,01 \text{ млн. руб.}$$

Эффективность этой технологии заключается в том, что при ее изготовлении используются отходы деревообработки, а также листовая древесина, запасы которой в России огромны. По аналогии с «Деметром» предлагается использовать следующие инновационные решения способствующие эффективному строительству зданий и сооружений в сельской местности. Предлагается применение торфоблоков для строительства малоэтажных домов из торфоблоков. В Тверской области, впервые получили лёгкий наполнитель на основе торфа, который по аналогии с керамзитовым гравием назван торфозитом [11]. Уральские учёные применили добавки в торфоблоки, что позволило создать более эффективный стеновой материал для малоэтажного строительства из торфа [12].

В Пермском крае из 160 тысяч квадратных километров - 60% занимают леса и болота, в которых огромные запасы торфа. Дополнительное утепление существующих домов из материала «Геокар» позволит снизить энергозатраты на их отопление на 40%.

В дорожном строительстве, используется бетонная типа плита «Блин» - выполненная из бетонов класса В22,5, В25. Предназначены для устройства покрытий садово-парковых и пешеходных дорожек тротуаров и пешеходных дорожек тротуаров во внутриквартальных проездах, откосов автодорог, мостов, ландшафтных перепадов [13]. Строительство дорог с асфальтовым покрытием стоит очень дорого, а применение дорожных плит покрытия сокращает стоимость 1 м² в 3 раза.

Для замены деревянной стропильной системы, новых зданий и при реконструкции старых, предлагается использовать строительный элемент «Птичка» [14]. Кровля из него состоит из металлических соединительных элементов нанизываемых на стержни. Преимуществом этой технологии является исключение деревянных конструкций при изготовлении крыши. Возведение кровли по этой технологии освобождает мансардное пространство для устройства дополнительных помещений. Увеличение долговечности, огнестойкости кровли, лёгкость и быстрота

возведения конструкции.

Выводы

Для эффективной работы по созданию инновационной экономики России необходимо первоначально решить задачи по созданию системы подготовки кадров, способных заниматься инновационной деятельностью при вузах. Затем на уровне регионов создавать инновационную инфраструктуру, затем в регионах создать инновационную структуру, которая помогает использовать новые эффективные технологии и снизить риски по внедрению.

Благодаря такому комплексному подходу к использованию новых технологий можно обеспечить развитие инновационной экономики России в ближайшие годы.

Литература:

1. Прогнозирование социально-экономического развития региона / Под ред. академиков В.А. Черешнева, А.И. Татаркина, С.Ю. Глазьева. – Екатеринбург: Институт экономики УрОРАН, 2011-1104с.
2. Табекин А.В. Инновационный менеджмент. М: Юрайт, 2012 г. – 476с.
3. Torre A., Walter F. Innovation and governance of rural territories. Wageningen Academic Publisher, 2013.
4. Российская Федерация. Закон - «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации по вопросам создания бюджетными научными и образовательными учреждениями хозяйственных обществ в целях практического применения (внедрения) результатов интеллектуальной деятельности»: Федеральный закон N 217-ФЗ (ред. от 29.12.2012) от 02.08.2009 [принят Государственной Думой 24 июля 2009 года].
5. STEVE CHANDLER & SAM BECKFORD. THE SMALL BUSINESS MILLIONAIRE/MINSK 2008г.-144с.
6. Зекин В.Н. Организация малого инновационного бизнеса в России. – Пермь: изд-во ФГБОУ ВПО «Пермская ГСХА», 2012 г.- 128с.
7. Зекин В.Н. Развитие инфраструктуры сельских территорий при активизации малого инновационного бизнеса. Пермь: изд-во ФГБОУ ВПО «Пермская ГСХА», 2013 г. – 108 с.
8. Zekin V.N., Svetlakov A.G., Sorgutov I.V. Prespective Model for Small Innovative Business Staff Training and Employment of Rural Population // Middle – East of Scientific

Research 20 (12), 2014, s. 1946-1949.

9. Патент - №78500 РФ, МПК E04B1/18. Каркас здания / В.Н. Зекин, А. В. Власов, Н. М. Галанов, А.А. Козоногов, Н. В. Зекин, С. А. Шолкова, С. В. Голомидов, А. Н. Завьялов, А. Л. Ксендз; ФГБОУ ВПО Пермская ГСХА имени академика Д.Н. Прянишникова №110599/08; Заяв. 05.06.2008; Оpubл. 27.11.2008, Бюл. № 45 (I ч.). 4 с.

10. Патент - №85922 РФ, МПК E04B1/18. Каркас здания / В.Н. Зекин, В. П. Бажин, А. В. Власов, Н. М. Галанов, С. В. Голомидов, Н. В. Зекин, А.А. Козоногов, Н. А. Ледащева, С. П. Малков; ФГБОУ ВПО Пермская ГСХА имени академика Д.Н. Прянишникова №453744/09; Заяв. 14.04.2009; Оpubл. 20.18.2009, Бюл. № 14 (II ч.). 3 с.

11. ТУ 0392-003-02068284-2008 «Теплоизоляция торфяная гранулированная. Торфозит» \ ОАО ПИ «Тверь-гражданпроект», - Тверь, 2008 – 12 с.

12. Носков А.С., Беляков В.А. «Физико-механические и теплоизоляционные свойства легкого бетона на основе модифицированного торфа для стеновых конструкции». – Екатеринбург. ФГАОУ ВПО «УФУ имени первого Президента России Б.Н. Ельцина», 2011 – 4 с.

13. ТУ 2254-003-12039020-2003 «Плита бетонная типа «блин»» \ ООО «Тавр», - Пермь, 2002 – 1 с.

14. Патент - №1571294 СССР, МКЕ УЕОУС2/39. Строительный элемент «Птичка» / А.С. Зекин В.Н., Малков С. П.; Заяв. №4413141, от 18.04.1988; Оpubл. 28.01.1994.

ISSUES OF INNOVATION MANAGEMENT: FRANCHISING AS TOOL OF TECHNOLOGY TRANSFER

Kobylyanskaya A.V.

PhD student,

State University of Management,

Moscow, Russian Federation

К ВОПРОСУ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИЯМИ: ФРАНЧАЙЗИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ ТРАНСФЕРА ТЕХНОЛОГИЙ
Кобылянская А.В., аспирант, Государственный университет управления, Москва, Россия

АННОТАЦИЯ

В статье исследована роль процесса трансфера технологий в современной экономике, его возможности, проблемы и перспективы, в разрешении проблем инновационного развития и формирования устойчивой инновационной среды отечественной экономики. Выделен франчайзинг как эффективный инструмент трансфера технологий. Проанализированы особенности транзакционных издержек оппортунизма франчайзинга и выявлено, что последние под влиянием особенностей франчайзинга приобретают целый ряд существенных отличий от транзакционных издержек оппортунизма в экономике в целом. Эти отличия обусловлены такими особенностями франчайзинга как специфика заключения и реализации акта экономического взаимодействия, а также рядом временных, финансовых и правовых аспектов. Эти различия, однако, не учитываются, что предполагает снижение эффективности функционирования системы франчайзинга, а, следовательно, и экономики страны в целом и что требует оптимизации.

ABSTRACT

The paper studies the role of technology transfer process in the modern economy, its opportunities, challenges and prospects. Also the paper carries out the analysis of the importance of technology transfer for the resolution of problems of innovative development and the formation of a stable innovation environment of the Russian economy. Franchising as an effective tool of technology transfer is emphasized. The analysis of the characteristics of transaction costs of opportunism in franchising was carried out and was discovered that they influenced by the characteristics of franchising acquire a number of significant differences from the transaction costs of opportunism in the economy as a whole. These differences are due to such features of franchising as the specificity of the conclusion and implementation of an act of economic cooperation, as well as the time, financial and legal aspects. These differences however are not taken into account, which implies the loss of efficiency of functioning of a franchising system, and hence the economy as a whole, and which requires the optimization.

Ключевые слова: инновационные процессы, трансфер технологий, франчайзинг, транзакционные издержки оппортунизма.

Keywords: innovation processes, technology transfer, franchising, transaction costs of opportunism.

Formulation of the problem. In the global economy there is a tendency to strengthen the priority of innovative processes and technological nationalism. The modern economy - the knowledge economy, where the main employment growth accounted for the profession with a predominance of intellectual labor. Knowledge becomes the fourth factor of production, and its importance is becoming a higher priority than the resources, capital and labor.

Modern Russia's economy is characterized by a highly controversial state: on the one hand, our country has enormous natural, intellectual, human resources, on the other hand, it is characterized by a lack of development and aging

infrastructure innovation. Also in the domestic economy for a long time maintain disequilibrium processes that threaten to become a chronic, like the transition to a new technological system, market economy, etc. The prolonged transitional stage in the development of the Russian economy, and especially its regions, characterized by the presence of acute problems in the interaction of science and business. Overcoming this situation is significant for the formation of a new technological image of the country, creating a protective field of innovation and for healthy functioning of the national economy.

A stable institutional structure of the national economy is impossible without strengthening the interaction of science

and production systems needed to create competitive high-technology «from scientific idea to serial production» and to strengthen Russia's position in the global technology market. However, in Russia there is no real connection between industry and the scientific community, due to the low interest of domestic manufacturers in the results of innovation activity and manifested a break reproductive configuration intellectual property.

This gap is one of the reasons for the lag of the domestic economy because it decelerates implementation of scientific and technological potential of the country. It is necessary to create an innovative environment that will allow to realize the potential of the Russian economy and take into account the specifics of its financial, organizational, legal, fiscal and institutional aspects, and to support the competitiveness of the internal process. To manage the innovation environment at the national level requires infrastructure - the lymphatic system, which would link all elements of the environment. The most important element of this infrastructure is technology transfer.

In a broad sense, technology transfer is a series of social and technical processes of exchange and acquisition of ideas, knowledge, technologies and specialized technical skills, through which ideas and concepts move from the lab to market.

Technology transfer increases the stock of knowledge receptor, which forms the basis for their further exploitation and development into new products, processes, and is one of the most important factors in improving the competitiveness at the market. Of course, the technical superiority does not guarantee success in the market and a significant increase in profits. Nevertheless, the importance of technology in value-added products and services in the market economy cannot be denied.

At the macro level, technology transfer contributes to the accumulation of knowledge and enriches the technological basis of the country, acting as a catalyst for national economic growth, contributes to the formation of technical expertise and know-how of the country, stimulates production and increases the competitiveness in world trade. Technology transfer promotes adaptation, absorption and diffusion of knowledge and technology in society as a whole, forms the background to the generation of new knowledge, strengthen cooperation and interaction between the parties, improves the quality of life. It is a key factor in economic development, reducing the technological gap between the two countries, enhance the efficiency of all sectors of the economy [1]. The problem of technology transfer is important for both developed countries and developing, as the tool of problem regulation in various fields from medicine to ecology and energy and space exploration [2].

The Russian economy needs a policy of «technology push» and infrastructure capable of supporting and correct its effects. On the one hand technology transfer will allow to form a stable point of contact between large corporations, small / medium-sized businesses and the population, and to provide practical recommendations for corrective legislative and methodological support of the innovation environment. On the other hand, it will solve the problems of the innovative environment at the level of long-term management as a question of principle is not only a breakthrough, which in these circumstances is

likely, but the willingness and ability to maintain and increase the innovative capacity of the domestic economy, which is currently not possible.

One of the most flexible and mobile tools of technology transfer is franchising. In world practice, the franchising is recognized as an effective form of mainly small and medium enterprises, the possibility of which is not enough implemented in the domestic market. Already we can note that the variety and applicability of franchising promotes Russian middle class has an impact on the market structure, promoting self-employment, improve the quality of products and services. Especially the franchising concept is significant in terms of active development of globalization processes on the background of the crisis, the imposition of sanctions in relation to the Russian economy and the acute problems of the regions.

Also franchising is a form of transfer of accumulated know-how, available to consumers, and can operate with any know-how, the form that the government can use as the most effective mediator between technology and the consumer. It is important to ensure that there is no export of ideas for the foreign market, and cultivate innovation in relation to the integration of Russia's borders in order to achieve a high concentration of ideas and technical solutions and the formation of much needed stability in our country. It should also be noted that the franchising corresponds to the basic principle of the implementation of the processes of technology transfer - permanent relationship between the two companies so that the recipient can adopt the technology in line with quality standards and cost-effectiveness and the subsequent distribution of risks, resources and experience. In general, alliances, such as franchising, are crucial for the development of technology transfer. Along with it, franchising opportunities are not enough implemented in the Russian economy.

Analysis of recent researches. World practice has shown that franchising is one of the most effective ways of business development for companies already achieved success and want to develop their success further. On the other hand, franchising is the best opportunity to organize own secure business, not only for the small entrepreneurs, novice businessmen, but even for a men who never ran their own business. In the United States during the period from 1980 to 2003, the number of franchised retail outlets increased by 146 percent, increasing by an average of 6 percent per year, and if from 1980 to 1991 their number has increased by only 28 percent, then from 1995 to 2005 by 92 percent, reflecting the significant growth rates [3]. The development of franchising in Russia during the same period, 1995-2005, was lagging, largely due to the peculiarities of the Russian legislation, non-stimulating and non-supporting the franchising, and in some respects - even hindering its development. However, we must remember that if the world experience of franchising counts more than 100 years, in Russia this method of business organization came into practice only in the period of perestroika (restructuring), in 1993, gaining sufficiently high growth rates in the subsequent years.

From 1995 to 1999 42 franchising systems has emerged in Russia. During the next two years the number of franchises has almost doubled and has continued to grow rapidly, increasing by 1.5-2 times every two years, and decreasing the rate of growth in recent years, which is obviously due to the crisis of

2008 and the present, but still remains at a high level, rising by about 15 percent every year.

However, despite the high rates of franchising market growing in Russia in its absolute and relative quantitative indicators according to the company E.M.E.G. and the World Franchise Council (WFC) for 2010 are almost one of the lowest among the ten most developed countries in the world where this form of business organization has been used for much longer.

However, maintaining such high rates of growth of the franchising market in Russia we can look forward to a positive forecast of its development in our country. This requires a number of factors, first of all, the development of an independent legal basis of franchising, since available in the Civil Code franchising format is not equivalent to the concept of «franchising». According to the Russian Franchise Association about 50 percent of Russian companies can successfully develop, using the franchising strategy, including in Moscow and the Moscow region - more than 120 companies. According to the statistics of all the newly established enterprises 85 percent ceased to function within the first five years, while of companies established under the franchising - only 14 percent [4]. At the same time franchising shows high efficiency in industries with low-risk, the entrance to which is not expensive. For example, in industries where the cost of creating a single enterprise numbering millions of dollars, franchising is rarely used (large shopping centers with numerous personnel). An exception is the hotel business.

Another feature of franchising in Russia is unevenly spread across the country, despite the vast natural resources and a growing economic potential. Thus, in early 2010, the franchising is used widely only in Moscow, St. Petersburg, Novosibirsk, Nizhny Novgorod, Omsk, i.e. in priority are the major cities with a population of over 600 000 people. The use of franchising in the regions is inextricably linked to the economic situation and the level of development of business in these regions [5]. However, smaller city but with high purchasing power (Tyumen, Khanty-Mansiysk, Irkutsk) can also be markets for franchising. The factor of population growth taking place in recent years in Russia, provides stability demand and more opportunities for development of exactly domestic franchising networks.

If in the 2000s with the establishment of franchising relations in our country, the main share of franchises were foreign, currently the largest share of offered in the Russian market franchises are owned by domestic companies. However, foreign franchises continue to win our market, including due to a higher level of development of franchising and particular franchising networks abroad.

In contrast to the foreign market sectoral diversification of the franchising market in Russia is relatively narrow, since mainly aimed at expanding sales and focused on the retail trade, public catering and consumer services, and «is stewing in its own juice», without receiving financial assistance either from government agencies or from private banks, and does not export the franchises which greatly reduces business performance in the country. And in this case, the high rate of development in the narrow direction will not be effective enough, contributing only sales of imports mainly in the same

areas of the retail trade and catering. It is certainly beneficial to the population in the short term, as it allows to saturate the market and meet the demand, but assessing the current situation on a national scale we can say that it increases only the economies of other countries. This is contrary to the existing priorities of development of the Russian economy and does not provide advanced foreign technology revenues in the domestic production and the provision of business services [6]. Undoubtedly, the greatest interest is the problem of improving the franchising and enhance the role of franchises in terms of the Russian market, which requires a target orientation in this regard and which is virtually non-existent.

Thus, in Russia franchising only begins to develop and requires adaptive improvement, ways of which may be different. This is risks minimization, territorial expansion, information and communication system and others. Along with this transitional type of economy is characterized by the need for restructuring of its entire institutional structure in which one of the most important, but far understudied parts make up the cost, representing a key business issue.

According to the fundamental works costs consist of the costs of transformation and transaction costs [7, p. 97].

It is known that the transformation costs are associated with the function, the implementation of which is aimed at changing the physical properties of the resources, with the result that we get a product with a certain value, and the costs associated with its implementation, form elements of transformation costs. The last act in the form of recycled raw material costs and materials, payment of labor compensation and capital equipment wear and so on. As a result of these costs occurs physical transformation of economic goods, and they are respectively defined by technological factors.

Transaction costs are substantially different from transformation costs and are not associated with a change in the properties of the economic benefits. Transaction costs, the basic unit of which is an act of economic cooperation, trade, transaction, are one of the main components of a new trend in modern economics, neo-institutionalism, and are determined primarily by legal and human factors, and, in contrast to the transformation costs are not related to technological factors.

The category of transaction is used to refer to the exchange of the goods as well as legal obligations, and also not only short-term but also long-term transactions, requiring along with a detailed and sometimes meticulous documenting, a simple understanding of the parties that provided mostly by documenting. Costs and losses that accompany such interactions actually constitute the subject of the transaction costs.

In contrast to the neoclassical school, studied the transformation costs, institutionalism has not yet been able to bring the transaction costs to the level of knowledge that would allow to use them the same extent that the costs of transformation are used.

And if the role of transformation costs in the economy as a whole is largely known and considered to be less important, the role of transaction costs, which are more related to the legal and human factors, not common to transformation costs is higher, accounting for over 50 percent of all costs that is highlighted by leading economists [7, p. 97; 8, p. 3], but it is

largely underestimated and studied by relatively small number of researchers. As for the role of transaction costs with respect to the franchising, this problem has not been studied and is reflected only in some foreign papers, along with the fact that this role is clearly seen and potentially more significant, especially considering that franchising itself is more inclined than other forms of business, to the same problems as the transaction costs. All this despite the overall similarity of types of transaction costs in the economy as a whole and in franchising, forming part of the first, largely determines the specificity of transaction costs in the franchising. Non-inclusion of the latter, according to our hypothesis, may reduce the functionality of the franchising and is a significant drawback.

Unsolved issues. The optimization of transaction costs of franchising is significant problem. However, with respect to the specificity and the role of transaction costs in franchising there are only a few, mostly declarative, indication and any detailed researches on this problem, which demands the solution to this problem.

Purpose of the study. Define the role of transaction costs of franchising and their specifics.

Results (considering transaction costs of franchising). Our preliminary analysis of the literature also shows that the most significant costs in the structure of the transaction costs in the economy as a whole are the transaction costs of opportunism, representing 31 percent [9] (TACO). TACO ratio in franchising in general is the same, but they are more likely to involve human and legal problems, that is precisely the characteristic of the franchising.

As is known, the opportunism - is following individual interests in economic relationship. The impact of the institute of opportunism on the activities of firms is extremely ambiguous. On the one hand, in a normal state, opportunism is a positive component: it develops company's properties such as stability, activity and efficiency, serves as a catalyst of choice and action acceleration. However, on the other hand, the expansion of opportunism detects its negative side, depriving the company of integrity. Hypertrophy of the institute of opportunism leads to atomization, the erosion of the structure and objectives, loss of pursuit of trust and reciprocity, and subsequent decay.

Mechanisms of opportunism formation are interpreted in different ways. Some foreign scientists attribute the problem of opportunism to agents' conduct uncertainty arising as a result of the constant lack of information about their choice and motivation, and evaluate opportunism as one of the most powerful forms of motivation in the economy [10]. And if this motivation is realized with the collateral damage to the party, its destructive impact on the partnerships cannot be overstated. Others emphasize that opportunistic behavior is not related to the uncertainty of agents' conduct and the influence of the environment, but is rather the result of lack of effective forecasting and regulation of agents' conduct, which is a variable component and which can be affected [11].

Anyway, contemporary economists are unanimous in determination of opportunistic behaviour as not only an important element of enterprise management, but also a central issue in the study of transaction costs in general.

Model of opportunistic behaviour is genetically based survival mechanism necessary to protect the interests of any

agent, but pathogenic for the system in which it is included. The main problem is instability or lack of clear rules and boundaries between the permissibility of opportunism and its hypertrophy, due to the diversity of the manifestation of opportunism: this agents' conduct is not always directed to the removal of direct financial benefits, but can be targeted to a reallocation of resources in their favor, or simply associated with passive dishonesty.

As noted above, this effect can wear positive - stimulating - nature, and also negative - leading to financial, managerial and system losses, which represent TACO.

If opportunistic behaviour becomes typical for the company, this significantly reduces its resistance.

Franchising relations to a greater extent than other forms of market relations based on reciprocity, the ideological - any franchising system is a separate ideological space - as well as economic - the success of the partners turns into the success of the entire system. However, as in any form of market relations, there is a place for asymmetry of interests in franchising. Agents anyway constantly attempt to go beyond the limits of specified rights, there is constant latent struggle of interests, which is capable of destruction of the ideological integrity of the franchising system.

However, franchising is largely based on the specific contractual and partner relationship in which TACO acquire special significance and, moreover, under the influence of the features of franchising costs of this kind acquire a number of significant features, characterized by a number of temporary, financial and legal aspects: duration, mode of payment, the autonomy of the franchisee, objects of intellectual property. Foreign scientists see TACO problem in franchising as a problem of searching for balance between trust, risk reduction and uncertainty of the environment, as well as the completeness and specificity of the contract [12; 13; 14].

Contribute to the formation of TACO already discussed above unclear legislation and the low overall level of trust in society.

The most difficult to predict and interesting to explore scenario of TACO is franchisees' withdraw from franchising relationship with baggage accumulated managerial expertise and business experience with view to creating their own enterprise. Subsequently, the franchisee, in the role of an independent entrepreneur, may become a competitor to the franchisor. However TACO carry a threat not only of financial losses of the franchising network, but also can cause damage to brand reputation and even make unprofitable entire franchising system.

All this leads to the need for priority consideration exactly of TACO, especially considering that they make up a large part of all the activities of the franchising system, and franchising itself in the first place is related to the legal issues specific to transaction costs as such.

Results (considering TACO factors). As comparative analysis of TACO in economy in general and in franchising shows, such a leading factor in the formation of TACO as a contract, representing a basic tool of the establishment, formalization and control relationship between the parties is characterized by many features defining these relationships. In any transaction agreement it plays a key role, as is intended

to optimize the interaction between the parties, with access and possession of various resources. Franchising is not the exception.

This is fundamentally important that the franchising contract has its own characteristics, which is caused by «a close intertwining of business and legal aspects» [15, p. 111]. These include the market structure, production program, the vertical joint, unified appearance, the specifics of the rights and obligations of the parties, the economic dependence of the franchisee from the franchisor along with legal autonomy, mandatory for the franchisee to inform the consumer about the use of their system of exclusive rights of the franchisor, mutual constraints for parties, long-term contractual obligations.

Another important difference in the franchising agreement is that the parties are characterized by a common object of interest - the subject of intellectual property. The latter are means of individualization of goods produced by the franchisor, works or services provided, ensuring the formation of clearly defined image and high reputation of enterprise in the market. The image provides franchisor recognition and makes it stand out in the market of similar businesses, and provides franchisees interest in joining the partnership business relationship.

In addition to the organizational features franchising in Russia is caused, and, therefore, is associated with the imperfection of the legislation, the ambiguity of the terms and regulatory provisions that could lead to disagreements over various issues of the transaction, which is frequently a source of manipulation. Therefore, each point of the contract should be clear, with no contradictions and shadow features, carefully thought out, down to the nuances that provides its legal basis, as well as high efficiency of business and a strong position of the franchisor, because «qualitative, detailed agreement is a legal point by which the franchisor will continue to perform well» [16, p. 107].

To one of the important factors of TACO and standards that define the degree of access to the franchisees profits and, accordingly, the amount of profits of the franchisor, refers royalty. This tool of regulation of economic relations is salient in those segments of the economy, where the relations between the parties are related to the industrial property, creation of technologies, know-how or the development and production of natural resources, which are those pillars on which the country's economy is based.

In franchising royalty plays the role of operative financial instrument of interdependence regulating and the rights of the parties defining. Franchisee pays the franchisor regular payments - royalty, which may take the form of a fixed payment, a percentage of revenue, margins on the wholesale price of the goods, the obligations set wholesale purchase quantity. The optimal form of royalty is a fixed payment, because it provides the franchisor needs to obtain a guaranteed income from the sale of the rights to his intellectual property, and motivate franchisees to increase residual income from the activities of its franchising points [17].

Royalty payment in any form is a compromise that optimizes the relationship of both parties. Its value must be of interest to the franchisor to sell a franchise and the franchisee to buy it, that is, depends on the ratio of supply and demand on the franchising market [18, p. 83].

Studies have shown no connection between the size of royalty and survival of the franchising system [19]. Therefore, in the framework of a franchising it is rarely carried out a revision of royalty and one-time payments, but still there are some ranges in which the change in payments does not affect the relationship counterparties. This adaptation allows to distribute risk between the franchisor and the franchisee, contributing not only to maintaining the reputation, but also to ensuring the survival of the system as a whole.

By changing the amount of the royalty, the franchisor may affect competition between the franchisees and their pricing policy. The lower royalty payments are the more interested franchisees to increase sales. On the contrary, a high percentage of royalty will reduce sales of franchisees and increase prices. Decrease as well as increase in sales could be the cause of opportunistic behaviour - in the first case, due to the franchisees' desire to compensate for the lack of income, in the second case, due to franchisees' striving to further increase income and confidence that the successful activity may serve as a cover for opportunistic behaviour.

Speaking about the next factor of TACO formation such as shirking, it should be noted that it leads to another type of costs - the agency costs. The latter are an alternative character - this is what the entrepreneur loses. Unlike many of the transaction costs, agency costs cannot be counted that makes management process more complicated and shadow.

Features of shirking in franchising are related to the redistribution of resources of time and management exclusively in favour of the franchisee. Unspecified in contract franchisee's conduct can be neutral to the requirements with regard to its work. However, if the franchisee also doesn't perform the necessary functions, there begins infringing the interests and the direct loss of the franchisor, because in the absence of adequate control franchisee is able to pursue their own goals, in particular the insertion means of network in risky projects, etc. Because in franchising the work of each enterprise is a matter of principle, shirking can cause irreversible result - the loss of consumer loyalty to the brand system, which contributes to destructive processes in the franchising system.

The business management is inherently based on the realization of a variety of business models, depending on the characteristics of the market, the scope of activity, product, consumer, etc.

Franchising is fundamentally different because the implementation of the business model involves the use of tough algorithm by virtue of its systematic character. Such an approach to the management of the franchising network is due to the dynamism and high level of competition of the market and is a protective response of the system to aggressive external factors, including risks and opportunism. On the one hand, the rigid standardization of franchisee's operation contributes to the development of standardization, quality improvements and the conquest and consolidation of the brand's reputation. On the other hand, it reduces franchisor's anticipation for opportunistic behavior occurrence, and thus increases the risk of its occurrence, and generates opportunities for concealment.

Not the least of the TACO factors is the violation of a tool such as quality and brand marks control that could ensure the preservation of the benefits of different forms of management

in the long term and sustainability of companies.

From this standpoint, franchising, unlike other forms of management, has a clear advantage: one party, the franchisee receives from the other party, the franchisor, the right to use the trade mark, and perhaps some specific knowledge and skills in exchange for one-time payments and royalty. The franchisor is able to raise funds for the network development to a more acceptable terms. Such a system of relations is also attractive because it allows to use of powerful market motivation, because the franchisee with the release on the market under the well-known trademark is able to quickly master it and explore and is entitled to a residual income.

Due to the need to maintain the reputation of the franchising system, organizationally independent franchisees have to agree on the implementation of a number of conditions: to comply with the established quality standards, purchase raw materials only at predefined providers, restrict the activities of provision of goods and services offered under this brand, invest in specific assets as collateral and validation of his obligations. If is discovered the customer service quality standards have been violated, the franchisee will incur substantial irreversible costs, which will reduce the level of confidence in him, his motivation to work in the system and withdrawal from it. If such situations are not unique, the damage done to the brand, will become systemic in nature, since the «potential consumers consider each franchising company as part of a holding structure using a single trademark». [20, p. 67]

Thus, the factor of the insufficient level of quality and brand control along with the loss of profits from sales results not only in loss of the franchisee, but also the various imbalances in the franchising system, and even system collapse.

Use of the rights and the franchisor's brand in the bad faith is a TACO factor contributing to the decrease in quality of the product produced by the franchising network, and certainly profits, the size of which can be greatly offset that is regulated by changing or cessation of the activities of the franchisee. However oblige the unfair franchisee to change or stop their activity is quite difficult and almost impossible, if these issues are not addressed in detail in the contract. The network uses economies of scale due to the positive business reputation of the franchisor, verified and standardized business processes, unified marketing policy, centralized bulk purchases of raw materials. Improper use of this effect can lead to a substantial reduction and the loss and use of the rights and the brand in the bad faith by franchisee leads to the loss of a systemic nature (loss of profits, loss of revenue, causing damage to corporate identity) and the loss of the integrity of the franchising network.

Important factors of TACO include and the difficulties of their diagnosis, that taking place in the economy as a whole, are more complex in franchising, being complicating by its features. Must be taken into account that the above-considered features of the franchising system related with such aspects the tough algorithm implementation of business models and control system along with a positive have a negative impact. Such «rigidity» and standardization can be used by the franchisee as «cover» because he knows in advance how reporting for the franchisor should look like. Therefore, these features contribute to TACO hiding in franchising, significantly complicating their detection and identification.

Life cycle of the enterprise or system is considered as crucial factor of TACO. As the analysis of the literature shows, it is particularly stages of the life cycle that cause entrepreneur's behavioral strategy in situations of risk and uncertainty and taking operational decisions, without which it is sharply reduced or not achieved the necessary level of efficiency of the enterprise in the market.

The life cycle of a franchising network is dynamic because it depends not only on the life cycle of the franchisor, but also his franchisees. The number of franchisees, the ratio of experienced and novice, trusted partners, and partners with whom relations are just beginning, and the constant change of all of these parameters leads to extreme volatility across the whole franchising network lifecycle. Such instability requires constant adjustment of control system.

All these features of TACO in franchising are associated with the specificity of the franchising itself, but are not taken into account, also because they are not examined, which is a significant drawback.

Conclusions and proposals. Conducted analysis indicates that TACO influenced by features of franchising acquire a number of significant distinctive features, mainly related to the specifics of the conclusion and implementation of an act of economic cooperation, and characterized by a number of temporary, financial and legal aspects: the term of the relationship, mode of payment for sold through one-time payments and royalties, law, but not the economic autonomy of the franchisee, intellectual property, the right to use which is the basis of formation of franchising relations. Failure to account for these differences assumes a reduction in the franchising system operation, and hence the economy as a whole. This requires optimization of TACO in franchising, which will lead to improvement of franchising itself and as a tool of technology transfer and make it more flexible element of innovation management.

Reference list:

1. Gurbiel R. Impact of innovation and technology transfer on economic growth: the Central and Eastern Europe Experience. Warsaw School of Economics, 2002. 18 p.
2. Nicoara F., Maier D., Maier A. General aspects related to the technology transfer, the main source of innovation and development among economic operators // Annals - Economy Series. 2013. Vol. 4. P. 139-147.
3. Shane S.A. From Ice Cream to the Internet: Using Franchising to Drive the Growth and Profits of Your Company. FT Press, 2006. 208 p.
4. Tolmachev P.I. International franchising. Lecture on the course «International Business». For students of the Diplomatic Academy of the Russian Foreign Ministry, the Financial University under the Government of Russia, post-graduate students, businessmen. International Franchising. The world economy and international economic relations: a textbook for undergraduate students studying in the field of «World Economy», «International Relations» / ed. VB Mantusova. M.: UNITY-DANA, 2015. 447 p.
5. Bryalina G.I. Franchising as a form of interaction between small and large businesses. Corporate management and innovative development of the North: Bulletin of the

Research Center of corporate management and venture investment Syktyvkar State University, 2011. Vol. 1. P. 27-36.

6. Shakhova M.S. Franchises classification in Russia // Economic Research Department. Electronic journal, 2009. Vol. 2. P. 69-79.

7. Wallis J.J. and North D.C. Measuring the Transaction Sector in the American Economy, 1870-1970, in Stanley Engermann and Robert Gallman (eds.), Long-term factors in American Economic Growth, Chicago: University of Chicago Press. 1986. P. 95-161.

8. Simonov A.Yu. The relationship of market uncertainty, risk and transaction costs // F-N-science, 2013. Vol. 5 (20). P. 21-22.

9. Bodrov O.G. Labour opportunism as a result of limited economic freedom // Herald of economics, law and sociology, 2007. Vol. 1. P. 6-11.

10. Niesten E., Jolink A. Incentives, opportunism and behavioral uncertainty in electricity industries // Journal of Business Research, 2012. Vol. 65. Iss. 7. P. 1031-1039.

11. Cordes C., Richerson P., McElreath R., Strimling P. How does opportunistic behavior influence firm size? An evolutionary approach to organizational behavior // Journal of Institutional Economics. 2011. Vol. 7. Iss. 01. P. 1-21.

12. Hendrikse G., Hippmann P., Windsperger J. Trust, transaction costs and contractual incompleteness in franchising // Small Business Economics. 2015. Vol. 44. Iss. 4. P. 867-888.

13. Hendrikse G. Determinants of contractual completeness in franchising. George Hendrikse and Josef Windsperger. In: New developments in the theory of networks: franchising, alliances and cooperatives. 2011. P. 13-30.

14. Mumdzhev N. and Windsperger, J. An Extended Transaction Cost Model of Allocation of Decision Rights // Managerial and Decision Economic. 2013. Vol. 34. Iss. 3. P. 170-182.

15. Bardasova E. V. Development Trends in Russia multifranchizy in services // Theory and Practice of Community Development, 2014. Vol. 8. P. 109-112.

16. Simaeva N.P. Franchising as a form of business development in Russia: financial, economic and legal aspects // Gazette of VOLGU. Series 9: Studies of young scientists, 2010. Vol. 8-2. P. 102-108.

17. Obydenov A. Franchising as a special form of institutional arrangements // Questions of economy, 2001. Vol. 6, P. 114-128.

18. Mal'kova I. V. Franchising agreements and their role in ensuring the competitiveness of the participants // Modern competition, 2007. Vol. 4. P. 80-90.

19. Lyasko A. Transaction costs of franchising and licensing contracts // Questions of economy, 2002. Vol. 9. P. 64-80.

20. Bezrukova T.L., Shanin I.I., Romanova A.T. Does Russia need franchising? // International Journal of applied and fundamental research, 2013. Vol. 7. P. 66-68.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ МЕТОДИКИ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Лёшина Мария Александровна,

к.э.н., доцент

Ефимкина Евгения Петровна,

доцент

Михайлова Любовь Ивановна,

старший преподаватель

*Смоленский областной казачий институт промышленных технологий и бизнеса (филиал) ФГБОУ ВО
«Московский государственный университет технологий и управления им. К.Г.Разумовского
(Первый казачий университет)»*

АННОТАЦИЯ

В статье представлено описание основных положений разработанной методики формирования управленческих решений по вопросам стимулирования труда научно-педагогических работников вузов; сформулировано правило формирования функции полезности, которая обозначает меру полезности произведенных стимулирующих выплат для вуза с учетом влияния деятельности научно-педагогических работников на показатели функционирования вуза.

Ключевые слова: методика стимулирования труда научно-педагогических работников, теория полезности.

Система стимулирования труда научно-педагогических работников высшей школы является многоэлементной системой с возможными неопределенностями, возникающими в процессе функционирования. Кроме того, ресурсы стимулирующего центра всегда являются ограниченными. Остановимся более подробно на характеристике вузовской системы стимулирования труда научно-педагогических работников.

Указанная система является многоэлементной потому, что в вузе работает множество научно-педагогических работников ввиду специализации научно-педагогических работников и разнообразия дисциплин, содержащихся в

учебных планах основных образовательных программ.

Рассматриваемой системе стимулирования труда присущи элементы неопределенностей. Деятельность научно-педагогических работников регламентируется разработанными ими индивидуальными планами, однако, выполнение плановых показателей не всегда может быть достигнуто по объективным причинам, не учтенным в момент разработки планов. Например, научно-педагогический работник запланировал защиту кандидатской диссертации на определенную дату, но она по причине болезни председателя диссертационного совета или официальных оппонентов не может состояться по плану. Или

возьмем другой пример: в типографии намечено издательство книги научно-педагогического работника, но из-за перегруженности рецензентов или учебно-методического объединения, период издания корректируется. В связи с этим для преодоления влияния неопределенностей на стимулирующую деятельность активного центра целесообразно все стимулирующие воздействия назначать после наступления событий, характеризующих деятельность объектов стимулирования.

Система стимулирования труда научно-педагогических работников является системой с ограниченными ресурсами, доступными активному центру для стимулирования работников. Поскольку деятельность государственных образовательных и иных учебных заведений регламентируется сметой доходов и расходов, разрабатываемой администрацией вуза, в этих документах указываются предельные расходы на стимулирование работников. Как правило, многие стимулирующие выплаты и надбавки формируются администрациями вузов из внебюджетных средств.

Принимая во внимание вышеизложенные материалы, рассмотрим основные положения разработанной авторами статьи методики стимулирования труда научно-педагогических работников.

Положение первое: стимулирующим центром выбираются направления деятельности научно-педагогического работника, которые будут являться приоритетными в процессе выработки стимулирующих воздействий. Выбор направлений деятельности для стимулирования осуществляется в соответствии с критерием:

$$\vec{P}_{факт} \rightarrow \vec{P}_{эталон}, \text{ где} \quad (1)$$

$$\vec{P}_{факт} = \begin{pmatrix} P_{1\text{ факт}} \\ P_{2\text{ факт}} \\ \dots \\ P_{n\text{ факт}} \end{pmatrix}$$

- вектор, координатами которого являются показатели ежегодного мониторинга эффективности деятельности вуза или в период аккредитации, определяемые деятельностью научно-педагогических работников. На настоящий момент такими показателями являются следующие:

- Количество цитирований в индексируемой системе цитирования Web of Science в расчете на 100 научно-педагогических работников.
- Количество цитирований в индексируемой системе цитирования Scopus в расчете на 100 научно-педагогических работников.
- Количество цитирований в Российском индексе научного цитирования (далее - РИНЦ) в расчете на 100 научно-педагогических работников.
- Количество статей в научной периодике, индексируемой в системе цитирования Web of Science, в расчете на 100 научно-педагогических работников.
- Количество статей в научной периодике, индексируемой в системе цитирования Scopus, в расчете на 100 научно-педагогических работников.
- Количество публикаций в РИНЦ в расчете на 100

научно-педагогических работников.

- Количество монографий и/или учебников (учебных пособий) в расчете на 100 научно-педагогических работников.
- Общий объем научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ (далее - НИОКР).
- Объем НИОКР в расчете на одного научно-педагогического работника.
- Удельный вес доходов от НИОКР в общих доходах образовательной организации.
- Удельный вес НИОКР, выполненных собственными силами (без привлечения соисполнителей), в общих доходах образовательной организации от НИОКР.
- Доходы от НИОКР (за исключением средств бюджетов бюджетной системы РФ, государственных фондов поддержки науки) в расчете на одного научно-педагогического работника.
- Численность/удельный вес численности научно-педагогических работников, имеющих ученую степень кандидата наук, в общей численности научно-педагогических работников образовательной организации.
- Численность/удельный вес численности научно-педагогических работников, имеющих ученую степень доктора наук, в общей численности научно-педагогических работников образовательной организации.
- Количество грантов за отчетный период в расчете на 100 научно-педагогических работников.
- Доходы образовательной организации по всем видам финансового обеспечения (деятельности) в расчете на одного научно-педагогического работника.
- Доходы образовательной организации из средств от приносящей доход деятельности в расчете на одного научно-педагогического работника.
- вектор, координатами которого являются эталонные значения показателей оценки деятельности вуза.

Критерий 1 для показателей ежегодного мониторинга эффективности деятельности вуза может быть сведен к системе неравенств:

$$\vec{P}_{эталон} = \begin{pmatrix} P_{1\text{ эталон}} \\ P_{2\text{ эталон}} \\ \dots \\ P_{n\text{ эталон}} \end{pmatrix} \quad (2)$$

Деятельность стимулирующего центра направлена на минимизацию отклонений $\vec{P}_{факт}$ от $\vec{P}_{эталон}$.

Стимулирующим центром рассчитываются значения контролируемых показателей деятельности вуза $\vec{P}_{факт}$, выбираются те из них, для которых имеются существенные отклонения $\vec{P}_{факт}$ от $\vec{P}_{эталон}$, из этих показателей

формируется вектор наименований показателей $\vec{P}'$. Стратегии активного центра направлены на совершенствование значений показателей $\vec{P}'$ за счет стимулиро-

вания деятельности работников, на них влияющих.

Положение второе: определяются направления деятельности научно-педагогического работника, отражаемые в его индивидуальном плане-отчете, соответствующие вычисляемым $P_{факт}$ или управляемым показателям $\vec{p}'$.

В индивидуальном плане-отчете имеется множество разделов $R = \{R_1, R_2, \dots, R_k\}$, к которым относятся такие разделы как: $R_1 =$ «Учебная работа», $R_2 =$ «Методическая работа», $R_3 =$ «Научно-методическая работа» и т.д. В рамках разделов имеются позиции плана-отчета, например, $R_{11} =$ «Проведение лекционных занятий», $R_{12} =$ «Проведение лабораторных занятий», $R_{13} =$ «Прием экзамена».

Будем считать, что в индивидуальном плане-отчете k разделов, а в каждом разделе может быть не более q позиций. Любому «шаблону» индивидуального плана может быть поставлена в соответствие матрица наименований видов работ научно-педагогических работников, которая может содержать нулевые элементы ввиду неодинакового количества видов работ в различных разделах индивидуальных планов-отчетов:

$$R = \begin{pmatrix} R_{11} & R_{12} & \dots & R_{1q} \\ R_{21} & R_{22} & \dots & R_{2q} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ R_{k1} & R_{k2} & \dots & R_{kq} \end{pmatrix} \quad (3)$$

При практической реализации данного положения строится такое отображение f , которое каждому показателю p_i ставит в соответствие множество позиций индивиду-

дуальных планов-отчетов $\{R_{ij}\}$, т.е. $f : \forall i p_i \rightarrow \{R_{ij}\}$. В программном обеспечении имитационной модели данная операция будет выполняться ее пользователем при настройке имитационной системы, чтобы у имитационной модели была возможность адаптации к изменяющемуся перечню показателей.

Множество координат вектора показателей $\vec{p}'$, требующих улучшения, является подмножеством множества показателей $P_{факт}$, поэтому результатом отображения f является массив, примерный внешний вид которого представлен на рис. 1.

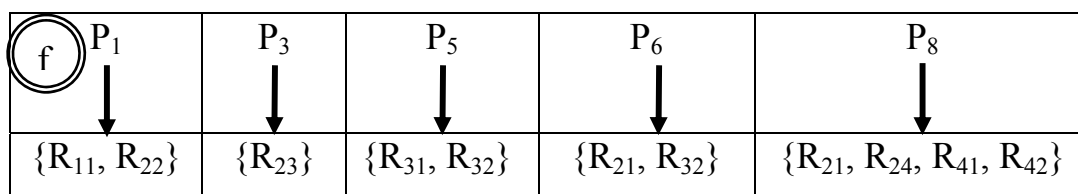

Рис. 1. Пример отображения f

Пояснение к рис. 2.6:

Вектор $\vec{p}'$ в приведенном примере имеет следующий

$$\vec{p}' = \begin{pmatrix} p_1 \\ p_3 \\ p_5 \\ p_6 \\ p_8 \end{pmatrix}$$

вид:

Объединение множеств $\{R_{11}, R_{22}\}$, $\{R_{23}\}$, $\{R_{31}, R_{32}\}$, $\{R_{21}, R_{32}\}$, $\{R_{21}, R_{24}, R_{41}, R_{42}\}$ дает множество приоритетных

направлений стимулирования научно-педагогического работника $R_{пр}$.

Положение третье: для каждого элемента множества приоритетных направлений стимулирования $R_{ij} \in R_{пр}$ определяются объекты стимулирования, причем это могут быть объекты периодического (на указанный период) и единоразового стимулирования. Естественно, такими объектами являются научно-педагогические работники вуза, позиции индивидуальных планов-отчетов которых соответствуют приоритетным направлениям стимулирования из множества $R_{пр}$. Принимая во внимание пример, представленный на рис. 1, можно выполнить иллюстрацию третьего положения разработанной методики (рис. 2).

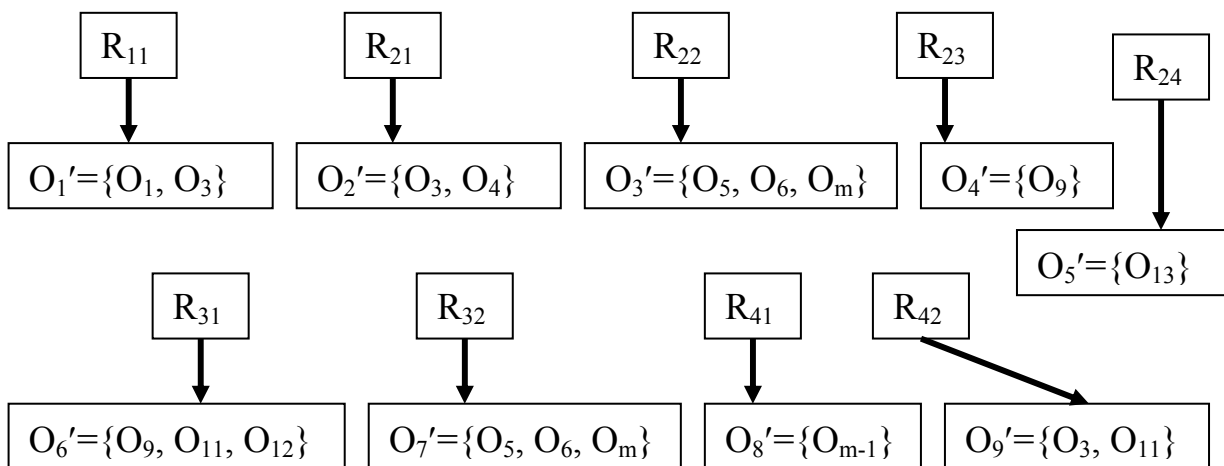

Рис. 2. Иллюстрация выбора объектов стимулирования

Результатом выполнения операции выбора объектов стимулирования является множество научно-педагогических работников вуза $O = \{O_1, O_2, \dots, O_m\} = O_1' \cup O_2' \cup \dots \cup O_{v-1}' \cup O_v'$, реализующих свою профессиональную деятельность в соответствии с приоритетными направлениями деятельности вуза.

Положение четвертое: для каждого объекта стимулирования в соответствии с приоритетными направлениями стимулирования $R_{ij} \in R_{np}$ определяются периоды его стимулирования (так, для научно-педагогического работника, занимающегося, например, двумя приоритетными видами деятельности, будут определены два периода стимулирования для каждого из направлений деятельности R_{ij}). Для $\forall R_{ij} \in R_{np}$ может быть получено следующее соответствие и сформирована матрица периодов стимулирования T за вид деятельности работника R_{ij} :

$$\begin{aligned}
 O_1 &\rightarrow T_1 \\
 O_2 &\rightarrow T_2 \\
 &\dots\dots\dots \\
 O_m &\rightarrow T_m, \text{ причем период} \\
 T_i^{(R_{ij})} &= \{t_{i1}^{(R_{ij})}, t_{i2}^{(R_{ij})}, \dots, t_{id-1}^{(R_{ij})}, t_{id}^{(R_{ij})}\}
 \end{aligned}$$

представляет собой непустое множество (состоящее хотя бы из одного элемента) принимающего значение 0 или 1, соответствующих порядковым номерам месяцев учебного года. Период T_i состоит из единственного элемента, если речь идет о разовом стимулировании работника, в случаях непрерывного стимулирования в течение некоторого календарного срока период T_i включает два и более элементов.

На любой текущий учебный год по каждому направлению стимулирования $R_{ij} \in R_{np}$ может быть составлена «битовая» матрица периодов стимулирования, соответствующая объектам стимулирования:

$$T^{(R_{ij})} = \begin{pmatrix} t_{11}^{(R_{ij})} & t_{12}^{(R_{ij})} & \dots & t_{110}^{(R_{ij})} \\ t_{21}^{(R_{ij})} & t_{22}^{(R_{ij})} & \dots & t_{210}^{(R_{ij})} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ t_{m1}^{(R_{ij})} & t_{m2}^{(R_{ij})} & \dots & t_{m10}^{(R_{ij})} \end{pmatrix} \quad (4)$$

Матрица 4 может иметь нулевые элементы, если для каких-либо месяцев учебного года не определены меры стимулирования для некоторых работников O_i ; единичное значение указанной матрицы означает включение месяца учебного года, соответствующего номеру столбца элемента t_{ij} , в период стимулирования i -го работника.

Положение пятое: определяется бюджетное ограничение, т.е. максимальная сумма денежных средств, выделяемая стимулирующим центром за весь планируемый период стимулирования (обычно им считается текущий учебный год), ее величину обозначим B .

Положение шестое: для каждого объекта стимулирования в соответствии с приоритетными направлениями стимулирования $R_{ij} \in R_{np}$ определяется величина денежного вознаграждения, выделяемая стимулирующим центром в течение всего периода стимулирования или в качестве единоразового вознаграждения в зависимости от типа объекта стимулирования. Каждому объекту стимулирования O_i по направлению деятельности R_{ij} с определенным для него периодом стимулирования

$$T_i^{(R_{ij})} = \{t_{i1}^{(R_{ij})}, t_{i2}^{(R_{ij})}, \dots, t_{id-1}^{(R_{ij})}, t_{id}^{(R_{ij})}\}$$

ставятся в соответствие стимулирующие выплаты $S_i^{(R_{ij})} = \{s_{i1}^{(R_{ij})}, s_{i2}^{(R_{ij})}, \dots, s_{id-1}^{(R_{ij})}, s_{id}^{(R_{ij})}\}$, причем, если значение $t_{ij}^{(R_{ij})} = 0$, то и значение $s_{ij}^{(R_{ij})} = 0$.

На любой текущий учебный год по каждому направлению стимулирования $R_{ij} \in R_{np}$ может быть составлена матрица сумм денежных средств, направляемых на стиму-

лирование работников:

$$S^{(R_{ij})} = \begin{pmatrix} S_{11}^{(R_{ij})} & S_{12}^{(R_{ij})} & \dots & S_{110}^{(R_{ij})} \\ S_{21}^{(R_{ij})} & S_{22}^{(R_{ij})} & \dots & S_{210}^{(R_{ij})} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ S_{m1}^{(R_{ij})} & S_{m2}^{(R_{ij})} & \dots & S_{m10}^{(R_{ij})} \end{pmatrix} \quad (5)$$

Введенное в пятом положении разработанной методики бюджетное ограничение налагает определенные условия на значения стимулирующих выплат

$$S_{ij}^{(R_{ij})} \sum_{R_{ij}=1}^W \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{10} S_{ij}^{(R_{ij})} \leq B \quad (6)$$

Будем считать, что W - количество элементов во множестве R_{np} - приоритетных направлений деятельности научно-педагогических работников, выделенных активным центром при назначении стимулирующих выплат.

Математически основные положения предложенной методики можно сформулировать в виде многокритериальной задачи условной оптимизации:

$$\begin{aligned} & \left| \overline{p_{факт}}(\vec{x}) - \overline{p_{эталон}} \right| \rightarrow \min \quad \text{или, что эквивалентно:} \\ & \left| p_{1\text{факт}}(\vec{x}) - p_{1\text{эталон}} \right| \rightarrow \min \\ & \left| p_{2\text{факт}}(\vec{x}) - p_{2\text{эталон}} \right| \rightarrow \min \\ & \dots \\ & \left| p_{n\text{факт}}(\vec{x}) - p_{n\text{эталон}} \right| \rightarrow \min \end{aligned} \quad (7)$$

$$\sum_{R_{ij}=1}^W \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{10} S_{ij}^{(R_{ij})}(\vec{x}) \leq B$$

при ограничении:

$$\vec{x} = \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_m \end{bmatrix}, x_i \in \{0; 1\}$$

где

Значения переменных - координат вектора соответствуют выбранным для стимулирования представителям научно-педагогических работников вуза из множества $O = \{O_1, O_2, \dots, O_m\}$. В данном случае предполагается, что множество O может включать всех научно-педагогических работников, определенных в штатном расписании вуза, а если работник не определен активным центром для стимулирования, то соответствующее значение координаты вектора $\vec{x}$ равно нулю.

Для приведения указанной задачи многокритериальной оптимизации к задаче однокритериальной оптимизации введем функцию полезности, которая будет учитывать

приоритетность и значения показателей, по которым производится оценка деятельности научно-педагогического работника, а также будет отображать соответствие оцениваемых показателей и направлений его деятельности, указанных в позициях индивидуальных планов-отчетов $\{R_{ij}\}$.

Значения функции полезности целесообразно связать с каждым видом деятельности научно-педагогического работника R_{ij} (см. 3) и определить некоторыми целочисленными константами, задаваемыми экспертами при настройке имитационной модели, в связи с чем, при функционировании программного продукта, их значения будут храниться в базе данных и могут изменяться:

$$U = \begin{bmatrix} u_{11} & u_{12} & \dots & u_{1q} \\ u_{21} & u_{22} & \dots & u_{2q} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ u_{k1} & u_{k2} & \dots & u_{kq} \end{bmatrix} \quad (8)$$

Принимая во внимание сведения, представленные в индивидуальном плане-отчете научно-педагогического работника, для оценки его деятельности может быть сформировано множество R_{ij} , являющихся элементами множества R_{np} , и матрица значений функции полезности, аналогичная (8). При этом, если работник не занимается видом деятельности R_{ij} из множества приоритетных направлений R_{np} , то соответствующий элемент его матрицы значений функции полезности равен нулю. В рамках разработанной методики осуществляется оптимизация функции полезности, полученной по всем объектам стимулирования.

С учетом введенной функции полезности задача многокритериальной оптимизации (7) может быть приведена к задаче однокритериальной оптимизации и сформулирована следующим образом:

$$\sum_{l=1}^m \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^q u_{ij}^{(l)}(\vec{x}) \rightarrow \max \quad (9)$$

$$\sum_{R_{ij}=1}^W \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{10} S_{ij}^{(R_{ij})}(\vec{x}) \leq B$$

при ограничении:

$$\vec{x} = \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_m \end{bmatrix}, x_i \in \{0; 1\}$$

где

Наиболее пригодными для формализованного описания процесса разработки управленческого решения по вопросам стимулирования научно-педагогических работников вуза, по мнению авторов методики, является динамическое программирование. Задача (9) относится к классу задач динамического программирования, это подтверждают следующие рассуждения.

Процесс распределения средств при стимулировании работников активным центром является дискретным, так

как денежные средства передаются объектам стимулирования дискретно в заданные матрицами $T^{(R_{ij})}$ моменты времени.

Рассматриваемый процесс не может иметь обратных связей (отсутствие последствий), т.к. переданные сотрудникам стимулирующие выплаты и вознаграждения не подлежат возврату.

Показателем эффективности распределения денежных средств в процессе стимулирования можно считать функцию полезности $u(x)$ – обозначающую меру полезности произведенных стимулирующих выплат для вуза с учетом влияния деятельности научно-педагогического работника на показатели функционирования вуза. Значения функции полезности будут назначать лица, принимающие решения по вопросам стимулирования научно-педагогических работников.

Важное место в решении задач динамического программирования занимает принцип оптимальности, на котором и строятся все подобные задачи. Принцип оптимальности впервые был сформулирован Р. Беллманом в 1953 году. Этот принцип выглядит следующим образом: каково бы ни было состояние s системы в результате какого-либо числа шагов, на ближайшем шаге необходимо выбирать управление так, чтобы оно в совокупности с оптимальным управлением на всех последующих шагах приводило к оптимальному выигрышу на всех оставшихся шагах, включая данный. Беллманом четко были сформулированы и условия, при которых принцип верен. Основное требование - процесс управления должен быть без обратной связи, т.е. управление на данном шаге не должно оказывать влияния на предшествующие шаги.

Принцип оптимальности утверждает, что для любого процесса без обратной связи оптимальное управление таково, что оно является оптимальным для любого подпроцесса по отношению к исходному состоянию этого подпроцесса.

Оптимальная стратегия обладает тем свойством, что, каковы бы ни были первоначальное состояние и решение, последующее решение должно определять оптимальную стратегию относительно состояния, полученного в результате предыдущего решения.

Выделим особенности модели динамического программирования:

- задача оптимизации интерпретируется как n -шаговый процесс управления;
- целевая функция равна сумме целевых функций каждого шага;
- выбор управления на k -м шаге зависит только от состояния системы к этому шагу, не влияет на предшествующие шаги (нет обратной связи);
- состояние S_k после k -го шага управления зависит только от предшествующего состояния S_{k-1} и управления X_k (отсутствие последствий);
- на каждом шаге управление X_k зависит от конечного числа управляющих переменных, а состояние S_k — от конечного числа параметров.

Практической реализацией принципа Беллмана для решения задач динамического программирования явля-

ется метод комбинаторного перебора всех возможных вариантов решений, разновидностью этого метода является метод ветвей и границ.

Авторами методики предложен также алгоритм решения отдельного класса задач динамического программирования на ПЭВМ, но в данной статье он не рассматривается.

Следует также отметить, что результативность деятельности научно-педагогического работника оценивается уже опубликованными статьями в изданиях, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией Российской Федерации (ВАК РФ), изданными монографиями, учебно-методическими пособиями с грифом Учебно-методического объединения (УМО), денежными средствами, поступившими по хоздоговорам и т.д. Стимулирующий центр (ректор вуза, директор института/филиала) не производит самостоятельно оценку качества научно-методической или другой продукции, созданной научно-педагогическими работниками, он ориентируется на внешнюю экспертную оценку результатов их деятельности. То есть при опубликовании статей в изданиях, рекомендованных ВАК РФ, имеются эксперты, которые рассматривают и допускают статьи к публикации в этих изданиях. Если учебно-методическое пособие получает гриф УМО, то считается, что оно прошло экспертизу, назначенную УМО и т.д.

Этот подход, по мнению авторов методики, является наиболее приемлемым, так как, например, ректор вуза или директор института/филиала является ученым в определенной научной области, а не специалистом широкого профиля. Поэтому создавать специальные экспертные советы для оценки результатов деятельности научно-педагогических работников в разных научных, научно-методических и других областях нецелесообразно, так как это будет увеличивать затраты стимулирующего центра на выполнение операций стимулирования работников высшей школы.

При стимулировании научно-педагогического работника его результаты или, можно сказать «достижения», в учебной, научной, инновационной, учебно - методической деятельности являются основанием для получения стимулирующих выплат и надбавок, которые и распределяются стимулирующим центром в соответствии с его вкладом в показатели результативности деятельности вуза в целом.

Ссылки:

1. Лёшина, М.А. 2008. Имитационная модель системы стимулирования труда преподавателей вуза. Программные продукты и системы. №4.
2. Лёшина М.А. 2009. Имитационная модель для генерации управленческих решений по вопросам стимулирования труда профессорско - преподавательского состава вуза. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.13 Математические и инструментальные методы экономики. ГОУ ВПО «Ивановский государственный химико-технологический университет».
3. Лёшина, М.А, Ефимкина, Е.П. 2012. Прикладные программы по вопросам стимулирования труда преподавателей вузов. Ежемесячный научно-практический жур-

нал «Кадровик». №1.

4. Лёшина, М.А., Ефимкина, Е.П., Михайлова, Л.И. 2014. Автоматизированная методика стимулирования труда преподавателей вуза (монография (в составе авторов)). Проблемы экономики и управления предприятия, отраслями, комплексами (раздел 11) / Под общей ред. К.э.н., доцента Чернова С.С. - книга 24. - Новосибирск: изд. ЦРНС.

5. Лёшина, М.А., Ефимкина, Е.П., Михайлова, Л.И. 2014. Применение теории полезности для оценки резуль-

татов деятельности объектов стимулирования в системе стимулирования труда преподавателей вуза». Научно-практический экономический журнал Экономикс. №1.

6. Беллман, Р., Калаба, Р. Динамическое программирование и современная теория управления. [Текст] / Р.Беллман, Р.Калаба. - М.: Наука, 1969. - 118с.

7. Беллман, Р., Дрейфус, С. Прикладные задачи динамического программирования [Текст] / Р.Беллман, С.Дрейфус. - М.: Наука, 1965. - 458с.

ОЦЕНКА УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ КРАСНОДАРСКОГО КРАЯ КАК РЕЗУЛЬТАТА ПРОВЕДЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

Лопатина И.Ю.,

кандидат экономических наук

Богатырева О.В.,

кандидат экономических наук

Краснодарский филиал РЭУ им. Г.В. Плеханова

Торгово-экономический факультет

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF LIVING OF THE POPULATION OF KRASNODAR, THE REGION AS A RESULT OF CARRYING OUT SO-CIALLY-ECONOMIC POLICY AT THE REGIONAL LEVEL

Lopatina I.J., candidate of economic Sciences

Bogatyryova O.W., candidate of economic Sciences, Krasnodar branch of the Plekhanov Russian University of Economics, Trade and economic faculty

АННОТАЦИЯ

В статье дана оценка социального положения и уровня жизни населения Краснодарского края. Проведен анализ состава и структуры денежных доходов и расходов населения края за 2010-2014 гг., рассмотрены тенденции социального расслоения, выявлена степень неравномерности распределения всей суммы доходов между отдельными группами населения, указана величина прожиточного минимума населения Краснодарского края в 2010-2014 гг.

ABSTRACT

The article assesses the social situation and living standards of the population of Krasnodar territory; in the article the analysis of the composition and structure of money incomes and expenditures of population of the region for 2010-2014; the article considers the trends of social stratification, reveals the degree of uneven distribution of the entire amount of income between different groups of the population, specifies the minimum subsistence level of the population of Krasnodar region in 2010-2014.

Ключевые слова: валовый региональный продукт, доходы/расходы населения, социально-экономическая политика, занятость населения, оплата труда, коэффициент фондов, коэффициент Джини.

Key words: gross regional product, incomes/expenditures of the population, socio-economic policy, employment, wages, assets ratio, the Gini coefficient.

Важным показателем развития общества является динамика роста валового регионального продукта (далее ВРП). По производству ВРП Краснодарский край занимает лидирующее место в Южном федеральном округе, на его долю приходится 45,9% от общего объема производства в стоимостном выражении. За четыре года производство валового регионального продукта на душу населения увеличилось на 53,1% и в 2013 г. составило 301436 руб. на человека (таблица 1).

Прирост валового регионального продукта в 2013 году составил 57,3% относительно 2010 года. В отчетном году было произведено продукта на 589568 млн. руб. больше, чем в базисном. По сравнению с 2012 годом прирост ВРП составил 12,5%.

Краснодарский край обеспечивает получение 3% ВРП в структуре ВВП страны.

Таблица 1

Производство валового регионального продукта в Краснодарском крае в 2010-2013 гг.

Показатель	2010	2011	2012	2013	Отклонения 2013 к 2010	
					+, -	%
1. Валовой региональный продукт (валовая добавленная стоимость в основных ценах), млн. руб.	1028308	1244653	1438472	1617876	589568	157,3
2. Производство валового регионального продукта на душу населения, руб.	196914	236751	271035	301436	104522	153,1
3. Удельный вес в сумме валового регионального продукта по России, %	2,7	2,7	2,9	3,0	0,3	111,1
4. Удельный вес в сумме валового регионального продукта по ЮФО, %	44,0	44,8	45,5	45,9	1,9	104,3

Денежные доходы населения формируются из всех видов поступлений в денежной форме в домашние хозяйства. По экономической природе доходы принято делить на трудовые и нетрудовые. Основой формирования трудовых доходов является трудовая деятельность. В состав таких доходов доходы в форме оплаты труда, от индивидуальной деятельности, от ведения личного подсобного хозяйства, от предпринимательской деятельности, от оказания платных бытовых услуг и т.д. К нетрудовым дохо-

дам относят доходы, получаемые по линии социальной защиты населения; пенсионного обеспечения; доходы от собственности (аренда, продажа); дивиденды по акциям; проценты по облигациям и другим ценным бумагам; доходы на вложенный капитал, а производственную сферу и другие отрасли экономики.

В таблице 2 показаны состав и структура денежных доходов населения Краснодарского края. Краснодаркрайстат данные по статьям доходов за 2014 год не приводит.

Таблица 2

Состав и структура денежных доходов населения Краснодарского края в 2010-2014 гг.

Показатель	2010	2011	2012	2013	2014	2014 к 2010	
						+, -	%
Денежные доходы, млн. руб.							
Всего	1058548	1185782	1381122	1660239	1873827	815279	177,0
в том числе:							
доходы от предпринимательской деятельности	145863	161458	207687	229966	н/д	84103*	157,7*
оплата труда	305278	339645	397020	448363	н/д	143085*	146,9*
социальные выплаты	175632	199101	226739	263739	н/д	88107*	150,2*
доходы от собственности	54107	39786	50398	74773	н/д	20666*	139,2*
другие доходы	377668	445792	499278	643398	н/д	265730*	170,4*
Денежные доходы, в процентах к итогу							
Денежные доходы – всего	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0	100,0
в том числе:							
доходы от предпринимательской деятельности	13,8	13,6	15,0	13,9	н/д	0,1	х
оплата труда	28,8	28,6	28,7	27,0	н/д	-1,8	х
социальные выплаты	16,6	16,8	16,4	15,9	н/д	-0,7	х
доходы от собственности	5,1	3,4	3,7	4,5	н/д	-0,6	х
другие доходы	35,7	37,6	36,2	38,7	н/д	3,0	х

н/д - нет данных

* - сравнение 2013 года с 2010 годом

Доходы, формируемые от предпринимательской деятельности - это доходы индивидуальных предпринимателей. Прирост данного вида доходов в 2013 году относительно 2010 года составил 57,7%, или 84103 млн. руб. В структуре доходов населения на их долю приходится 13,9%.

Оплата труда является основным источником доходов населения Краснодарского края. Ее формируют доходы от занятости по месту основной работы, доходы от вторичной занятости и доходы от самозанятости. Эти виды доходов могут получаться отдельно или в любых комбинациях.

Вследствие коренных социальных преобразований, произошедших в России в последнее десятилетие произошло ослабление социальной функции предприятия как источника занятости для потенциальных работников, поддержки существования работников и их семей [1, с. 5].

Несмотря на этот факт, за четыре года ежегодная сумма доходов населения от заработной платы постоянно увеличивается и в 2013 году она составила 448363 млн. руб. На размер данного вида доходов влияет уровень занятости населения и ежегодная индексация заработной платы. В структуре общих доходов населения на оплату труда приходилось 27% в 2013 году.

В структуре доходов социальные выплаты снижаются и составляют 15,9% в 2013 году. Сумму социальных трансфертов формируют пенсии, пособия, стипендии. За четыре года сумма социальных выплат увеличилась на 50,2% и составила 263739 млн. руб.

Доходы от собственности формируют доходы от реализации имущества и сдачу его в аренду. В структуре общих доходов данная статья занимает 4,5% или 74773 млн. руб.

Источниками других доходов являются доходы от размещения средств на депозитных счетах в банковских учреждениях, доходы от выплаты страховых платежей, дивиденды, полученные по акциям, доходные проценты по облигациям и другим ценным бумагам. Наибольший прирост за исследуемый период отмечен именно по данной статье доходов, а в общей структуре на их долю приходится 38,7%.

Денежные расходы населения Краснодарского края представляют сумму фактических затрат, произведенных домашними хозяйствами и состоят из потребительских расходов и расходов, не связанных с потреблением. Основные статьи расходов населения Краснодарского края представлены в таблице 3. Расходы на покупку товаров и услуг являются частью денежных расходов населения. В 2014 году по данной статье населением израсходовано на 73,1 больше, чем в 2010 году. За пять лет суммарные расходы домашних хозяйств на покупку товаров и оплату услуг увеличились на 639681 млн руб., а в структуре общих затрат на их долю приходится 78,5%. К обязательным платежам относятся налоги, сборы, пошлины, отчисления, которые взимаются органами исполнительной власти в бюджеты разного уровня и во внебюджетные фонды.

Таблица 3

Состав и структура денежных расходов населения Краснодарского края 2010-2014 гг.

Показатель	2010	2011	2012	2013	2014	2014 к 2010	
						+, -	%
Денежные расходы и сбережения, млн. руб.							
Всего	1141021	1266272	1499057	1695886	1930789	789768	169,2
в том числе:							
покупка товаров и оплата услуг	875387	1000697	1162758	1307160	1515068	639681	173,1
обязательные платежи и разнообразные взносы	83858	101745	129826	159667	170423	86565	203,2
приобретение недвижимости	17858	26533	33020	43635	65828	47970	368,6
прирост финансовых активов	163918	137297	173453	185424	179470	15552	109,5
Денежные расходы и сбережения, в процентах к итогу							
Денежные расходы – всего	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0	x
в том числе:							
покупка товаров и оплата услуг	76,7	79,0	77,6	77,1	78,5	1,8	x
обязательные платежи и разнообразные взносы	7,3	8,0	8,7	9,4	8,8	1,5	x
приобретение недвижимости	1,6	2,1	2,2	2,6	3,4	1,8	x
прирост финансовых активов	14,4	10,9	11,6	10,9	9,3	-5,1	x

Разнообразные взносы осуществляют отдельные члены домохозяйств по собственному желанию в страховые компании при желании снизить определенные риски. Также взносам следует отнести добровольное перечисление

денежных средств в негосударственные пенсионные фонды, благотворительные фонды и др. За исследуемый период сумма обязательных платежей и разнообразных взносов увеличилась более чем в 2 раза и составила в 2014 году

170423 млн. руб. В структуре общих расходов домашних хозяйств на их долю приходится 8,8%.

Более чем в 3,5 раза возросли расходы населения Краснодарского края на приобретение недвижимости. В отчетном году было израсходовано на 47970 млн. руб. больше, чем в 2010 году, а в структуре общих расходов их доля занимает 3,4%. Стимулом для роста затрат на приобретение недвижимости в Краснодарском крае является активно проводимая социально-экономическая политика федеральных и краевых органов власти. Главой администрации (губернатором) Краснодарского края принято Постановление от 7 февраля 2012 г. № 120 «Об утверждении порядка предоставления физическим лицам социальных выплат на оплату первоначального взноса при получении ипотечного жилищного кредита на приобретение жилого помещения во вновь возводимых (возведенных) многоквартирных домах или на строительство индивидуального жилого дома». Возможность использования «материнского капитала» также стимулирует сделать покупку недвижимости. Кроме того, в Краснодарском крае реализуется долгосрочная краевая программа «Жилище» на 2011-2015

годы. Основной целью программы является комплексное решение проблемы перехода к устойчивому функционированию и развитию жилищной сферы, обеспечивающее доступность жилья для граждан, безопасные и комфортные условия проживания в нем.

Прирост финансовых активов состоит из прироста вкладов на счетах граждан, денег на руках у населения Краснодарского края, расходов на приобретение ценных бумаг, иностранной валюты, изменения средств на счетах индивидуальных предпринимателей, изменения задолженности по кредитам. За пять лет прирост данной статьи расходов составил всего 9,5%, а в структуре общих расходов на долю прироста финансовых активов приходится 9,3% в 2014 году.

Наибольшую долю в доходах населения Краснодарского края составляет оплата труда. Среднемесячная номинальная начисленная заработная плата работников организаций по видам экономической деятельности представлена в таблице 4. Ее размер в среднем по краю в 2014 году составил 25777 руб., что на 57,9% больше, чем в 2010 году.

Таблица 4

Среднемесячная номинальная начисленная заработная плата работников организаций по видам экономической деятельности в Краснодарском крае в 2010-2014 гг.

Показатель	2010	2011	2012	2013	2014	2014 к 2010	
						+, -	%
Рублей							
Всего	16330	18416	21409	24063	25777	9447	157,9
в том числе по видам экономической деятельности:							
сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство	13376	15109	16617	18296	20031	6655	149,8
рыболовство, рыбоводство	11408	15685	15113	15347	14012	2604	122,8
добыча полезных ископаемых	22316	25330	30698	30767	36431	14115	163,3
обрабатывающие производства	15369	17732	19465	21519	22706	7337	147,7
производство и распределение электроэнергии, газа и воды	18447	20595	23445	27109	29210	10763	158,3
строительство	18718	22905	24123	27304	25976	7258	138,8
оптовая и розничная торговля; ремонт автотранспортных средств, мотоциклов, бытовых изделий и предметов личного пользования	14686	15531	17880	18994	20436	5750	139,2
гостиницы и рестораны	10019	12602	15642	17683	21333	11314	212,9
транспорт и связь	21210	23923	26326	28893	31557	10347	148,8
финансовая деятельность	31497	35725	39176	41150	43318	11821	137,5
операции с недвижимым имуществом, аренда и предоставление услуг	19971	22339	23419	26205	27030	7059	135,3
государственное управление и обеспечение военной безопасности; обязательное социальное обеспечение	21496	23306	31967	34721	36917	15421	171,7
образование	11352	12640	16656	19787	21980	10628	193,6
здравоохранение и предоставление социальных услуг	12502	13760	17002	20077	22346	9844	178,7
предоставление прочих коммунальных, социальных и персональных услуг	12487	14298	18008	22753	26621	14134	213,2
В процентах от среднекраевого уровня							
сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство	81,9	82,0	77,6	76,0	77,7	-4,2	x

Продолжение таблицы 4

рыболовство, рыбоводство	69,9	85,2	70,6	63,8	54,4	-15,5	x
добыча полезных ископаемых	136,7	137,5	143,4	127,9	141,3	4,6	x
обрабатывающие производства	94,1	96,3	90,9	89,4	88,1	-6	x
производство и распределение электроэнергии, газа и воды	113,0	111,8	109,5	112,7	113,3	0,3	x
строительство	114,6	124,4	112,7	113,5	100,8	-13,8	x
оптовая и розничная торговля; ремонт автотранспортных средств, мотоциклов, бытовых изделий и предметов личного пользования	89,9	84,3	83,5	78,9	79,3	-10,6	x
гостиницы и рестораны	61,4	68,4	73,1	73,5	82,8	21,4	x
транспорт и связь	129,9	129,9	123,0	120,1	122,4	-7,5	x
финансовая деятельность	192,9	194,0	183,0	171,0	168,1	-24,8	x
операции с недвижимым имуществом, аренда и предоставление услуг	122,3	121,3	109,4	108,9	104,9	-17,4	x
государственное управление и обеспечение военной безопасности; обязательное социальное обеспечение	131,6	126,6	149,3	144,3	143,2	11,6	x
образование	69,5	68,6	77,8	82,2	85,3	15,8	x
здравоохранение и предоставление социальных услуг	76,6	74,7	79,4	83,4	86,7	10,1	x
предоставление прочих коммунальных, социальных и персональных услуг	76,5	77,6	84,1	94,6	103,3	-4,2	x

Самая высокая заработная плата отмечается у работников занятых финансовой деятельностью – 43318 руб.; в сфере государственного управления и обеспечения военной безопасности, а также обязательного социального обеспечения – 36917 руб.; в сфере добычи полезных ископаемых – 36431 руб.

Самые низкие заработные платы выплачиваются работникам, занятым в рыболовстве и рыбоводстве – 14012 руб.; сельском хозяйстве – 20031 руб.; оптовой и розничной торговле; ремонте автотранспортных средств, мотоциклов, бытовых изделий и предметов личного пользования – 20436 руб.

Работники, занятые в данных сферах деятельности, выполняют важную социально-экономическую функцию – обеспечение продовольственной безопасности Краснодарского края. Сельское хозяйство, рыбоводство и рыболовство, торговля обеспечивают физическую и экономическую доступность продовольствия для населения, при этом работники данных отраслей являются слабо защищенной социальной категорией, имеющей наименьшую

зарплату по краю.

Самый высокий темп роста заработной платы за пять лет отмечен у работников, занятых в предоставлении прочих коммунальных, социальных и персональных услуг – 2,1 раза, в ресторанно-гостиничном бизнесе – 2,1 раза, в образовании – 1,9 раза. В 2014 году ниже уровня среднемесячной номинальной начисленной заработной платы получают работники, занятые в сельском хозяйстве, охоты и лесного хозяйства, рыбоводства и рыболовства; в обрабатывающем производстве; в оптовой и розничной торговле, ремонте автотранспортных средств, мотоциклов, бытовых изделий и предметов личного пользования; в ресторанно-гостиничном бизнесе; в сфере образования; в сфере здравоохранения и предоставления социальных услуг.

Оценка среднедушевых доходов населения показывает, что в структуре населения Краснодарского края увеличилась доля жителей с величиной дохода свыше 45 тыс. руб. до 16,8% в 2014 году (таблица 5).

Таблица 5

Распределение населения Краснодарского края по величине среднедушевых доходов (в процентах к итогу) в 2010-2014 гг.

Показатель	2010	2011	2012	2013	2014
Все население	100	100	100	100	100
в том числе со среднедушевыми денежными доходами в месяц, рублей:					
до 5000,0	11,6	9,3	6,9	4,5	3,4
5000,1-7000,0	10,8	9,4	7,7	5,8	4,7
7000,1-10000,0	16,0	14,7	12,9	10,6	9,1
10000,1-14000,0	17,2	16,8	15,8	14,2	13,0
14000,1-19000,0	14,9	15,3	15,5	15,1	14,6
19000,1-27000,0	13,5	14,8	16,1	17,3	17,5
27000,1-45000,0	11,1	13,2	15,8	19,0	20,9
свыше 45000,0	4,9	6,5	9,3	13,5	16,8

Значительно снизилась доля населения со среднедушевыми денежными доходами до 5 тыс. руб. в месяц и составила 3,4% или 185,4 тыс. чел. В целом, отмечается тенденция снижения доли населения с минимальными среднедушевыми доходами и рост населения с максимальными доходами. Происходит качественное улучшение структуры населения края по величине среднедушевых

доходов.

Неравенство населения по уровню денежных доходов является одной из ключевых проблем, решение которой следует искать постоянно. Доходы населения влияют на качество жизни населения. Распределение денежных доходов населения отражают показатели, приведенные в таблице 6.

Таблица 6

Распределение общего объема денежных доходов по 20-процентным группам населения Краснодарского края в 2010-2014 гг.

Показатель	2010	2011	2012	2013	2014
Денежные доходы – всего, процентов	100	100	100	100	100
в том числе по 20-процентным группам населения:					
первая (с наименьшими доходами)	5,3	5,2	5,2	5,1	5,1
вторая	9,9	9,9	9,8	9,7	9,7
третья	15,0	14,9	14,8	14,8	14,7
четвертая	22,6	22,6	22,5	22,5	22,5
пятая (с наибольшими доходами)	47,2	47,4	47,7	47,9	48,0
Коэффициент Джини (индекс концентрации доходов)	0,415	0,417	0,420	0,423	0,424
Коэффициент фондов, в раз	15,9	16,1	16,5	16,8	17,0

За пять лет не произошло резких изменений в сложившихся группах. Незначительно снизилась доля доходов первой, второй, третьей и четвертой групп, при этом увеличивается доля четвертой квинтили до 48,0%. Для интегральной оценки неравенства в распределении общего объема денежных доходов населения (как и других объемных показателей экономической деятельности) широко используются коэффициент фондов и коэффициент Джини.

Коэффициент фондов (коэффициент дифференциации доходов) характеризует степень социального расслоения и определяется как соотношение между средними уровнями денежных доходов 10% населения с самыми высокими

и 10% самыми низкими доходами. В Краснодарском крае данный коэффициент увеличивается к 2014 году в 17 раз, что показывает большую разницу в максимальных и минимальных доходах населения.

Коэффициент Джини характеризует степень неравномерности распределения всей суммы доходов между отдельными группами населения. Данный показатель устанавливает степень отклонения фактического объема распределения доходов населения от линии их равномерного распределения. Его величина может варьировать от 0 до 1, при этом, чем выше значение показателя, тем более неравномерно распределены доходы в обществе. В Краснодарском крае его значение достаточно высокое и состав-

ляет 0,424.

Следующим социально-экономическим показателем

оценки качества жизни населения Краснодарского края является величина прожиточного минимума (таблица 7).

Таблица 7

Величина прожиточного минимума в Краснодарском крае (в среднем на душу населения; руб. в месяц) в 2010-2014 гг.

Год	Все население	в том числе по социально-демографическим группам населения		
		трудоспособное население	пенсионеры	дети
2010	5693	6116	4711	5498
2011	5931	6381	4910	5699
2012	6166	6647	5119	5875
2013	7021	7608	5843	6632
2014	7701	8332	6413	7318

Самая высокая величина прожиточного минимума определена для трудоспособного населения. Ее величина в 2014 году составила 8332 руб. в месяц. Для пенсионеров установлен наименьший их трех социально-демографических групп размер прожиточного минимума – 6413 руб. в месяц.

За пять лет численность населения с денежными доходами ниже величины прожиточного минимума снизи-

лась с 791,9 тыс. человек до 546,3 тыс. человек (таблица 8). Это привело к существенному снижению доли населения с низким уровнем дохода до 10,1% общей структуре населения.

Существенно сокращается дефицит денежного дохода населения с 16937 млн. руб. до 14950 млн. руб. Средний размер назначенных пенсий за пять лет вырос на 41,4%, а средняя величина прожиточного минимума на 35,3%.

Таблица 8

Доходы населения и социально-экономическая дифференциация в Краснодарском крае в 2010-2014 гг.

Показатель	2010	2011	2012	2013	2014	2014 к 2010	
						+, -	%
Среднедушевые денежные доходы населения, рублей в месяц	16892	18796	21686	25777	28764	11872	170,3
Реальные располагаемые денежные доходы населения, в процентах к предыдущему году	116,3	102,0	106,4	112,1	104,0	-12,3	89,4
Распределение общего объема денежных доходов по 20-процентным группам населения, процентов:							
1-я группа (с наименьшими доходами)	5,3	5,2	5,2	5,1	5,1	-0,2	x
5-я группа (с наибольшими доходами)	47,2	47,4	47,7	47,9	48,0	0,8	x
Коэффициент фондов, в разах	15,9	16,1	16,5	16,8	17,0	1,1	x
Коэффициент Джини (индекс концентрации доходов)	0,415	0,417	0,420	0,423	0,424	0,009	x
Среднемесячная номинальная начисленная заработная плата работников организаций, рублей	16330	18416	21409	24063	25777	9447	157,9
Реальная начисленная заработная плата одного работника, в процентах к предыдущему году	101,9	103,4	110,6	105,1	98,1	-3,8	96,3
Средний размер назначенных пенсий (на конец года; 2010-2013 гг., – на 1 января года, следующего за отчетным), рублей	7117	7728	8524	9309	10065	2948	141,4
Реальный размер назначенных пенсий, в процентах к предыдущему году	111,7	103,6	102,7	102,4	96,3	x	x
Величина прожиточного минимума в среднем на душу населения, рублей в месяц	5693	5931	6166	7021	7701	2008	135,3
в процентах к предыдущему году	110,5	104,2	104,0	113,9	109,7	x	x
Численность населения с денежными доходами ниже величины прожиточного минимума, тыс. человек	791,9	705,8	589,3	551,8	546,3	-245,6	69,0

Продолжение таблицы 8

в процентах от общей численности населения	15,2	13,5	11,2	10,4	10,1	х	х
в процентах к предыдущему го-ду	82,6	89,1	83,5	93,6	99,0	х	х
Дефицит денежного дохода населения в год, млн. рублей	16937	15415	13811	14942	14950	-1987	88,3
в процентах от общего объема денежных доходов населения	1,6	1,3	1,0	0,9	0,8	х	х

В заключение анализа экономического положения населения Красно-дарского края следует отметить, что с 2010-2013 гг. отмечается рост ВРП. Данный показатель увеличивается на душу населения; край занимает 1 место по объему ВРП в Южном федеральном округе. С 2010 по 2014 гг. денежные доходы населения края увеличились на 77%. Наибольшую долю в денежных расходах населения занимает покупка товаров и оплата услуг. В 2014 г. отмечается рост среднемесячной начисленной заработной платы до 25777 руб. Происходит снижение численности населения с минимальными денежными доходами и увеличение численности с максимальными доходами. Однако коэффициент Джини имеет достаточно высокое значение, что характеризуется неравномерностью распределения доходов по группам населения.

Литература

1. Воронина Л.А., Булатова И.С. Стратегические направления реформирования отечественных предприятий. Сфера услуг: инновации и качество. 2012. № 8. С. 5.
2. Меньшиков С. Экономика регионов России: практические и теоретические вопросы перехода к рынку / С. Меньшиков. – М.: Международные отношения, 2013. – 183 с.
3. Труд и занятость в Краснодарском крае: Статистический сборник / Краснодарстат. – Краснодар, 2015. – 140 с.
4. Экономика России и ее регионов / М.Б. Золотарев – М.: Экономика, 2013. – 269 с.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ СТРАН В УПРАВЛЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИМИ ПРОЕКТАМИ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

Малахова Т.А.,

кандидат экономических наук,
факультет управления экономикой

Кирнарская С.В.

кандидат биологических и психологических наук, кафедра управления
природопользованием и охраны окружающей среды

PROSPECTS OF INTEGRATION OF THE COUNTRIES IN MANAGEMENT OF ECOLOGICAL PROJECTS OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT

Tatiana A. Malakhova, Ph.D (Ec), seeker of the Scientific Degree of the Doctor of Economic Sciences, Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration

Svetlana V. Kirnarskaya, associate professor of management of environmental management and environmental protections, Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена современным проблемам экологической безопасности и возможностям международного сотрудничества на основе интеграции научных университетов для разработки новых экологических проектов устойчивого развития. В сфере развития данных проектов предложены направления исследований по унификации экологического законодательства стран в области природопользования, трансферта новых технологий по мониторингу и контролю за соблюдением показателей допустимых значений выбросов в окружающую среду, развитию производства техники и оборудования по утилизации вредных веществ и реализации новых экологических образовательных программ для подготовки специалистов.

ABSTRACT

Article is devoted to modern problems of ecological safety and opportunities of the international cooperation on the basis of integration of scientific universities for development of new ecological projects of a sustainable development. In the sphere of development of these projects the directions of researches on standardization of the ecological legislation of the countries in the field of environmental management, a transfer of new technologies for monitoring and control of observance of indicators of admissible values of emissions in environment are offered, to development of production of equipment and equipment in utilization of harmful substances and realization of new ecological educational programs for training of specialists.

В современных экономических условиях человек испытывает огромное влияние неблагоприятных факторов окружающей среды. Данная проблема не только приводит

к микроклиматическим и биологическим изменениям параметров окружающей среды, но и утрате природного потенциала нашей планеты, ее водных и лесных ресурсов,

потребительских свойств воды, воздуха и почвы. Как отмечено в работах известных польских и российских ученых: «..Мировая капиталистическая система приближается к опасной точке. Вот кто входит в его четверку всадников Апокалипсиса: климатическая катастрофа, очевидные последствия биогенетических исследований, недостаток саморегуляции на финансовых рынках и растущее число вычеркнутых из жизни людей. Чем более глобализированными становятся рынки, тем большую мощь приобретают силы социального апартеида»¹. Деньги теряют значение, уступая свое место технологиям не только в качестве символа и инструмента социального успеха, но и в качестве непосредственного носителя и выразителя наиболее важного общественного отношения... Технологии объемлют и вбирают в себя капитал так же, как когда-то капитал вобрал в себя золото как выражение общественных отношений. При этом на первое по значимости место выходят технологии управления чувствами масс людей, а значение привычных нам производственных технологий неумолимо снижается»².

Распределение усилий между развитыми странами и странами с формирующейся экономикой являлось одной из самых болезненных точек переговоров на Парижской конференции COP 21, где были подписаны основные обязательства по сокращению парниковых газов и политике формирования «Зеленого Фонда» для помощи бедным странам в борьбе с климатическими изменениями. В рамках этой конференции Европейский Союз, Россия, США и Китай взяли на себя конкретные обязательства по снижению выбросов парников газов к 2030 г. в пределах 25-40% по сравнению с 1990г. Комплексное рассмотрение проблем загрязнений водных ресурсов и почв приграничных территорий требует дальнейшего незамедлительного рассмотрения на международном уровне, так как под угрозой существования находятся биологические ресурсы большинства рек Юго-восточной Азии, Америки и Восточной Европы.

По определению некоторых ученых «человечество переживает эпоху формирования нового способа мышления, содержательную основу которого составляют глобальные идеи. Этот сложный, многогранный процесс определяется целым рядом факторов, к числу которых, по меньшей мере, относятся: консолидирующие человечество интегративные тенденции в экономической, политической сферах; синтез естественнонаучных и гуманитарных знаний, определивший единую картину действительности; развитие информационных, коммуникативных технологий, изменившее образ жизни людей, характер их мировосприятия»³. Очевидно, что процесс разработки новых экологических технологий должен содержать подходы к решению конкретных задач стран и территорий, представляющих глобальные угрозы окружающей среде и разработку направления, отвечающих за сбалансированный

мировоззренческий подход стран и нравственную ответственность отдельного человека перед социумом и природой.

Для решения данных проблем в России уже приняты государственные программы повышения качества жизни, разворачиваются направления экологического образования населения, но сложность и противоречивость этого процесса заключается не только в организационных, административных преградах, но и трудностях, связанных с поверхностным пониманием значения экологизации экономики, последствий нерационального отношения к природным ресурсам и необходимости обеспечения необходимого качества жизни населения. Непосредственные экономические интересы крупного бизнеса продолжают лидировать над приоритетными и жизненно важными экологическими потребностями. В рамках Основных направлений деятельности Правительства Российской Федерации до 2018 года в качестве основных приоритетов экологической политики страны выделены:

- создание современной системы экологического нормирования, стимулирующей снижение удельных показателей выбросов загрязняющих веществ в окружающую среду и образования отходов;

- поэтапное введение запрета на захоронение отходов, не прошедших сортировку, механическую и химическую обработку, а также отходов, которые могут быть использованы в качестве вторичного сырья;

- формирование системы стимулирования организаций к предупреждению и сокращению образования отходов, их вовлечению в повторный хозяйственный оборот;

- обеспечение учета экологических требований и стандартов при размещении заказов на поставки товаров, выполнение работ, оказание услуг для государственных и муниципальных нужд;

- решение проблем ликвидации накопленного экологического ущерба;

- увеличение площади Российской Федерации, занятой особо охраняемыми природными территориями.

Решение данных задач зависит от формирования новой экологической культуры, экологической ответственности общества, этики, предполагающей нравственное развитие человека и экономики, ориентированной на проблемы социума. Если рассматривать экономику как щадящий способ освоения среды, то существует необходимость пересмотра потребностей индивидуума (а точнее, псевдопотребностей и сверхпотребностей, определяемых уже нравственной и экологической ответственностью). Однако есть прямая зависимость между экономическим ростом и затратами на технологии новых «экологических» продуктов, к сожалению страны с высоким ростом экономики и промышленного развития не стараются инвестировать капитал в полном объеме на охрану и восстановление окружающей среды.⁴ Более того российскими учеными доказано,

¹ Жижек С. Самая большая угроза для Европы-инерция. М.: «Expert-online», 01.04.2015.

² Делягин М. Привычный мир распался: Россия и Китай должны создать новый мир. О необходимости объединения потенциала двух держав. М.: «Свободная пресса» (электронный журнал), 10.05.2015

³ Мамедов Н.М. Философские, научно-теоретические и культурологические предпосылки устойчивого развития. В сб.: «Наука и образование в интересах устойчивого развития». – М.: МГАДА, 2006. – С.11-20.

⁴ Bansal S. Environmental quality: Impact of economic growth.(2015).Environmental development economics. Cambridge University Press, 20(5),673-696.

что в обществе существуют две полярные точки зрения на перспективы развития социума в целом. С одной стороны-цивилизационный надлом, размывание и уничтожение ценностей, культурных норм и стандартов поведения, «гибель богов», деграция и разрушение культуры. С другой стороны-неоправданный оптимизм без особой рефлексии, действия наугад, вседозволенность, без оглядки на последствия. Человек, продолжая свою биологическую эволюцию, переходит в стадию культурного развития, где возникает противоречие между биологической и социальной формой человеческого бытия, а его отношения с природой реализуются через социально-культурную жизнь. И только разумность, духовность, этическая ответственность как производные исторической сущности человека способны сохранить человечество.

Россия может являться мостом между Европой и Азией и служить цементирующей силой для новой модели многополярного мира, используя собственную культурную общность, формирующую новую глобальную экономическую зону, ориентированную на стратегию устойчивого развития. Интеграция России в мировые глобальные процессы и единую многополярную систему экономической и этноцивилизационной общности должно постепенно происходить в направлении создания международных «зеленых»- экологических технологий. Именно в контексте новой международной экологической политики в России начинают разрабатываться научные направления в области разработки стандартов проектного менеджмента «зеленых» технологий для арктических территорий, государственного контроля и мониторинга выбросов в окружающую среду и разработки эффективной системы финансовых стимулов рационального природопользования в регионах страны. Данные тенденции возможны с помощью построения комплексной системы воспитания и формирования нравственного подхода граждан к природопользованию и окружающей среде. К тому же существующий кризис забытые исторических и культурных ценностей современного мира, мировоззренческая и этическая дезориентация общества заставит людей обратиться к вечному философскому вопросу о человеке, создании условий благоприятного развития будущих поколений в безопасной природной среде. Интеграция международных научных институтов, особенно российских и европейских позволит создать новые направления и методологию в реализации общих экологических проектов природопользования. Данные процессы должны быть основаны на синтезе науки, философии, современных достижений человеческой мысли и общих экологических ценностей по сохранению цивилизации. В этом направлении актуальна совместная подготовка специалистов на базе европейских и российских институтов в области разработки международных экологических проектов, с целью формирования новых практических знаний, современных технологий управления, социальной ответственности и создании объединенных научно-технических партнерств.

Важным шагом на пути формирования единого экономического пространства, международного регионального сотрудничества может стать создание толерантного духовного климата на базе единых экологических методов

природопользования, независимо от религиозных конфессий, культурных и национальных ценностей.

Содержание новых проектов в области экологического образования позволит достичь высоких результатов в научно-техническом прогрессе, целостного использования человеческого капитала в контексте защиты окружающей среды и эффективного использования инвестиций, систематизации фундаментальных понятий устойчивого развития общества, и управленческих технологий по предотвращению экологических катастроф. В рамках реализации интеграционного взаимодействия можно предложить следующие направления международных экологических проектов:

1. Развитие совместных экологических образовательных программ подготовки специалистов на базе российских и европейских университетов, обеспечение их инвестиционной привлекательности и снижение административных преград в области реализации данного международного сотрудничества.

2. Разработка методологических основ по унификации процедур экологического законодательства стран в области охраны окружающей среды, экспертизы, технологического мониторинга и контроля за соблюдением показателей допустимых значений выбросов в окружающую среду, расширение трансферта оборудования для утилизации вредных веществ.

3. Обоснование критериев эффективности инвестирования средств в общий Фонд снижения СО₂ на основе целевой направленности и прозрачности его использования.

4. Формирование направлений инвестиционного обеспечения экологических проектов, связанных с повышением энерго-эффективности, использованием безотходных технологий, утилизации и переработки бытовых и промышленных отходов.

5. Трансферт технологий в совместные международные проекты по переработке твердых и промышленных отходов, модернизации угольных ТЭЦ и программ защиты леса приграничных стран.

Список литературы:

1. Основы государственной политики в области экологического развития Российской Федерации на период до 2030 года (утв. Президентом РФ 30.04.2012)
2. Жижек С. Самая большая угроза для Европы-инерция. М.: «Expert-online», 01.04.2015.
3. Делягин М. Привычный мир распался: Россия и Китай должны создать новый мир. О необходимости объединения потенциала двух держав. М.: «Свободная пресса», 10.05.2015
4. Мамедов Н.М. Философские, научно-теоретические и культурологические предпосылки устойчивого развития. В сб.: «Наука и образование в интересах устойчивого развития». – М.: МГАДА, 2006. – С.11-20.
5. Кокорин А.О. Изменение климата: обзор Пятого оценочного доклада МГЭИК. — М.: Всемирный фонд дикой природы (WWF), 2014. — 80 с.
6. Малахова Т.А. Инвестиционная политика как фактор устойчивого роста экономики. Сборник науч-

ных трудов VIII Международной школы-симпозиума АМУР-2014, Симферополь: ТНУ им. В.И. Вернадского, 2014. С. 215-217.

7. Bansal S. Environmental quality: Impact of economic growth. (2015). University of California, Berkeley, 20(5), 673-696.

8. Nekrasova M.A. Green project management of green building in the arctic. People Friendship University of Russia. (2014), 3, 10-16.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МЕЖДУНАРОДНОГО БИЗНЕСА РОССИЙСКИХ КОМПАНИЙ В УСЛОВИЯХ МИРОВОГО ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА, ГЛОБАЛЬНОЙ КОНКУРЕНЦИИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ САНКЦИЙ

Хрысёва Анна Александровна

кандидат экономических наук, доцент,

Волгоградский государственный технический университет

Маринина Елена Валерьевна,

магистр,

Волгоградский государственный технический университет

MAINTENANCE OF COMPETITIVENESS OF THE INTERNATIONAL BUSINESS OF RUSSIAN COMPANIES IN THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS, GLOBAL COMPETITION AND INTERNATIONAL SANCTIONS

Khryseva A.A., candidate of economic sciences, assistant professor, Volgograd State Technical University

Marinina E.V., master, Volgograd State Technical University

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются факторы повышения конкурентоспособности российских компаний в условиях мирового финансового кризиса, глобальной конкуренции и международных санкций.

ABSTRACT

This article examines the factors increasing the competitiveness of Russian companies in the global financial crisis, global competition and international sanctions.

Ключевые слова: кризис, факторы, конкурентоспособность, международный бизнес, компании, экспорт, международные санкции, глобальная конкуренция.

Key words: crisis, factors, competitiveness, international business, companies, export, international sanctions, global competition.

Актуальность темы, обуславливается тем что, на данном этапе развития экономических отношений российскими компаниям приходится функционировать в условиях, не только геополитической напряженности, но и мирового финансового кризиса, глобальной конкуренции и международных санкций. В данных условиях, для компаний становится актуальной концепция повышения конкурентоспособности на международном рынке.

В современных условиях международным компаниям приходится развивать свою деятельность под влиянием мирового финансового кризиса, глобальной конкуренции на внешних рынках и международных санкций. Мировое экономическое положение еще до сих пор не поправилось после кризисной ситуации 2008 года, но уже наступила новая волна мирового финансового кризиса. Почти половина отечественных компаний уже почувствовали на себе негативное влияние кризиса и примерно столько же принимают антикризисные планы, а также сокращают издержки и инвестиционные программы [1, с. 234]. Основной темой, активно обсуждаемой деловым сообществом, безусловно, стал кризис на мировом финансовом рынке, который вылился в резкое падение российского фондового рынка. Эхо финансовых проблем докатилось и до компаний в виде ужесточения условий кредитования, падения спроса на продукцию и т. д. Иначе говоря, финансовый кризис по цепочке спровоцировал ухудшение значительного числа экономических показателей. При этом осложнение макроэкономической ситуации уже отразилось и

на простых потребителях, чьи опасения насчет устойчивости отечественной финансовой системы подогреваются сокращениями штатов и спадом объема производства. Теперь вопрос заключается в продолжительности и глубине падения российской экономики [2, с. 277].

Кризис в финансовом секторе неизбежно вылился в ухудшение многих экономических показателей. Финансовый кризис оказывает не только негативное воздействие на состояние российской экономики в целом, но и на текущую деятельность компаний.

В связи с кризисными событиями в 12% компаний был разработан антикризисный план действий. И ещё у 43% компаний разработка такого плана ведется в настоящее время. Среди тех, кто решился на проведение специальных антикризисных мероприятий, наиболее распространенной мерой является сокращение непроизводственных издержек (41%). Что касается других способов удержания бизнеса на плаву, то имеют место меры, направленные как на сокращение деловой активности, так и на ее усиление. Компании отмечают в качестве антикризисных мер отказ от выхода на новые рынки (23%) и увеличение активности с целью захвата новых рынков (20%); сокращение темпов развития (20%) и увеличение активности с целью увеличения доли рынка (27%) [5].

Важно отметить, что каждая пятая компания, принявшая специальный план действий, реагирует на финансовый кризис посредством количественной гибкости, то есть сокращения штата сотрудников. Наименее распро-

страненными способами экономии выступили сокращение производства (7%) и снижение заработной платы (4%) [3].

Следует отметить, что идет очень жесткая конкурентная борьба как и между государствами на международной арене, так и между компаниями на рынке. К глубокому сожалению, есть определённые чувства тревоги. Потому, что мы не являемся лидерами в этом соревновании.

Согласно данным Всемирного банка в аналитическом докладе «Ведение бизнеса» в 2015 году. В новом отчете приводится рейтинг 189 государств мира по показателю создания благоприятных условий ведения международного бизнеса. По результатам текущего исследования, первое место по суммарной степени благоприятности условий для предпринимательской деятельности восьмой год подряд занимает Сингапур, последовательно проводящий реформы, нацеленные на улучшение условий ведения бизнеса. В первую десятку стран-лидеров также вошли: Новая Зеландия, Гонконг (Особый административный район Китая), Дания, Южная Корея, Норвегия, Соединённые Штаты, Великобритания, Финляндия и Австралия. Россия же по степени благоприятности условий для ведения международной бизнесмена занимает 62 место. В настоящее время конкурентоспособность России оценивается международными рейтинговыми агентствами на достаточно низком уровне. Например, в результате низкого уровня развития промышленности, Россия имеет следующие низкие показатели: готовность использовать последние технологии – 122 место, уровень освоения фирмами новых технологий – 120 место, передача технологий – 120 место, сложность производственного процесса – 93 место, закупки правительством высокотехнологической продукции – 82 место. И хотя у страны довольно-таки высокий показатель способности к инновации (38 место), готовится переход экономики России на новый – инновационный – уровень, но тем не менее мы имеем следующие показатели: качество работы научно-исследовательских институтов – 53 место, расходы компаний на НИОКР – 50 место, сотрудничество университетов и промышленности в области НИОКР – 61 место, наличие высококвалифицированных инженеров и ученых – 56 место, утечка мозгов – 82 место. Проблему конкурентоспособности обостряет низкий уровень развитости финансового рынка. Например, готовность оказания финансовых услуг – 109 место, доступность финансовых услуг – 92 место, ограничения на движение капитала – 119 место, устойчивость банков – 129 место [11].

Глобальные корпорации, захватившие огромное экономическое пространство, проводили политику, определяющую их монопольную конкурентоспособность – не допущение производителей-соперников. Финансовая стратегия, направленная на увеличение прибыли, – самая действенная и разрушающая по своим масштабам. В результате такой политики развивающиеся страны превращаются в неразвитые, не способные к развитию и конкуренции.

Россия по-прежнему движется в направлении преимущественно экспортно-сырьевой модели, что способствует замедлению экономического роста и снижению конкурентоспособности, отставанию от других стран в области

научно-технического прогресса и эффективности производства, что может создать реальные предпосылки для экономического падения страны [9].

Усугубляет положение дефицитный характер хозяйства России, организованного с учетом неблагоприятных природных факторов, осложняющих производственную деятельность. Несмотря на большую площадь, речь идет о дефиците эффективных территорий, климатических условиях, отрицательном воздействии эффекта масштаба пространства, на результативность производства. В результате это влияет на структуру издержек производства, которые изначально, по объективным причинам, на порядок превышают издержки в развитых странах. Особый вес занимают издержки на электроэнергию, логистику [8].

И так рассмотрим какими же факторами можно повысить конкурентоспособность международного бизнеса российских компаний в условиях кризиса:

Первый фактор – это создание конкурентоспособного продукта, то есть поставить во главу угла принцип технологичности. В современном мире ответ прост: безопасность страны тем выше, чем большую долю основных мировых рынков она контролирует посредством национальных компаний. Приток в национальную экономику финансов от реализации на этих рынках произведенной в стране продукции с высокой добавленной стоимостью, собственно, и гарантирует высокий уровень занятости и доходов населения. Контроль над высокотехнологическими сегментами мирового рынка гарантирует безопасность страны и обеспечивает ее влияние в мире, потому что другие страны попадают от нее в зависимость.

Второй фактор – нацеленность российских компаний на долгосрочное развитие, а не на сиюминутную прибыль. В рамках реализуемой экономической модели в России малые предприятия и крупные компании функционируют по второму принципу. Именно поэтому не востребованы в России результаты малых наукоемких предприятий, а промышленные компании закупают зарубежные технологии и оборудование. Именно поэтому наши малые инновационные предприятия, которые мы создаем на государственные деньги с помощью институтов развития, просто дополняют окружение зарубежных гигантов. Чтобы разорвать этот порочный круг, необходимо отказаться от принципа «максимальная прибыль за минимальное время» как основы деятельности компаний реального сектора экономики. И брать за основу роста технологический принцип, а не финансовый.

Третий фактор – удержание и расширение рынков сбыта. Главная цель любой крупной компании – увеличение своей доли мирового рынка, потому что иначе не сохранишь прибыль и тем более ее не преумножишь. Прибыль – это премия компании за создание и реализацию конкурентоспособного рыночного продукта на основе конкурентоспособных технологий его разработки, производства и сопровождения.

Удержание и расширение рынков сбыта требует создания этими компаниями конкурентоспособных продуктов с высокой добавленной стоимостью на основе конкурентоспособных технологий и оборудования. Разработка таких продуктов, технологий и оборудования требует созда-

ния адекватной этим задачам системы фундаментальных и прикладных исследований, а также системы подготовки кадров. Объективным критерием успеха этих систем в конечном счете должно быть достижение главной цели - удержание и расширение рынков сбыта.

Данная цель должна быть поставлена государством, прежде всего перед крупнейшими нефтегазовыми, энергетическими и высокотехнологическими компаниями России, а также перед отечественной наукой и образованием.

Государству надо только связать эти компании взаимными обязательствами: государство поддерживает компании экономически и политически, а они, в свою очередь, обеспечивают гарантированное удержание сегментов мирового рынка и на этой основе - высокий уровень доходов и занятости населения. То есть в конечном счете обеспечивают экономическую, военную и политическую безопасность России. И тогда они не будут замыкаться на своих собственных нуждах и на прибыли, а станут моторами технологического развития всей российской экономики. Но для этого необходимо создать условия для превращения наиболее крупных компаний в локомотивы российской экономики [10].

Четвёртый фактор - наличие квалифицированных трудовых ресурсов, соответствующим требованиям международного рынка труда. Трудовые ресурсы являются одним из важнейших составляющих деятельности компании и важнейшим фактором повышения конкурентоспособности в глобальной экономике. Опыт зарубежных компаний говорит об усилении роли управления трудовыми ресурсами в системе факторов, которые обеспечивают конкурентоспособность компании. Исходя из современных концепций управления люди являются одним из важнейших экономических ресурсов компании, влияющих на ее доход, конкурентоспособность и развитие. К сожалению, на сегодняшний день этот фактор является наислабейшим звеном в деятельности отечественных компаний. Очень немногие отечественные фирмы, в том числе крупные заботятся об улучшении условий работы и мотивации своих сотрудников. В этом плане мы на порядок отстаём от европейских государств, Японии, Америки. Руководителям компаний в первую очередь необходимо обратить внимание на мотивацию своих сотрудников, должны быть обеспечены соответствующие условия работы, отдыха, высокий уровень заработных плат, так как люди являются наиглавнейшим фактором развития любой компании.

Таким образом, следует отметить что, факторами обеспечивающими конкурентоспособность международного бизнеса российских компаний в условиях кризиса выступают следующие: во-первых проведение инновационной политики, которая определяет возможность компании конкурировать не только на внутреннем, но и на внешних рынках; во-вторых нацеленность российских компаний на развитие технологий путём отказа от принципа «максимальная прибыль за минимальное время» как основы деятельности компаний реального сектора экономики; третьим фактором является расширение и удержание рынков сбыта своей продукции, путём взаимодействия компаний и государства; и четвёртый фактор о котором не стоит забывать человеческий - в условиях кризиса нали-

чие квалифицированных трудовых ресурсов, соответствующих требованиям международного рынка труда способствует развитию компании.

В условиях глобальной конкуренции и международных санкций повышается значимость конкурентоспособности российских компаний и факторов её определяющих. В современном мире актуальна тенденция возрастания числа применения экономических санкций. В первую очередь, это происходит из-за глобализации международных экономических процессов, характеризующихся возрастающей степенью интенсивной интеграции как рынков товаров и услуг, так и капиталов. Данные процессы естественно оказывают влияние на деятельность российских компаний. Рассмотрим деятельность российских компаний в условиях глобальной конкуренции и международных санкций. Введённые против России пакет экономических санкций негативным образом отразился на деятельности компаний которые вели международную экономическую деятельность с странами ЕС.

Значительная доля экспорта российских компаний ориентирована на европейский рынок треть поставок (более 5 млн. баррелей в сутки) нефти в Европу обеспечивается Россией. Ввиду увеличения объёмов добычи нефти внутри России российские нефтяные компании готовы удовлетворять растущий спрос на европейском рынке. Но существенный рост добычи нефти внутри США заставляет американские и британские нефтяные компании, которые ранее поставляли ближневосточную (и в иных местах добытую) нефть в США, искать альтернативные рынки сбыта для «высвободившейся» нефти (≈ 6 млн. баррелей/сутки) и Европа в данном случае является альтернативной. В 2016 году США утвердил федеральный бюджет на 2016 год, в котором, помимо прочего, содержится положение об отмене запрета на экспорт американской нефти, действовавшего в течение 40 лет. Геополитические последствия этого шага станут судьбоносными для многих компаний экспортирующих нефть в Европу. Безусловно, это не случится за одну ночь, но постепенно США заберёт некоторую долю нефтяного рынка у российских компаний. Таким образом, постепенно большая часть экспорта российских нефтепродуктов может сместиться в сторону Азиатско-Тихоокеанского региона и что способствует укреплению связей с такими странами как Филиппины, Гонконг и Китай [13].

Санкции в финансовом секторе, также привели к негативным последствиям для российских компаний. Продвижение крупного бизнеса на внешние рынки чаще всего сопряжено с продвижением банковского капитала на данные рынки. Усиление позиций российского бизнеса на европейском рынке было сопряжено с экспансией российского банковского капитала на рынок Европы, с целью поддержки российских экспортных компаний и участия российского капитала в крупных международных инвестиционных проектах. Локомотивами банковской сферы России стали полугосударственные банки - ОАО «Сбербанк России», ОАО «ВТБ» (Внешторгбанк), ОАО «Газпромбанк» и другие.

Сбербанк России: До настоящего времени сумел освоить рынки 20 стран. Помимо России открыть прямые

представительства в Украине, Беларуси, Казахстане, Германии (Мюнхене), Китае и Индии. Приобрел активы в Швейцарии - SLB; Австрии - Volksbank International AG, с филиальной сетью в Венгрии. Является крупнейшим коммерческим банком России и Европы. Внешторгбанк (ВТБ): Второй крупнейший банк России по размеру активов, работает на финансовом рынке многих стран, имеет представительства в Украине, Беларуси, Армении, Казахстане, Азербайджане, Грузии, Анголе, Великобритании, Сингапуре, ОАЭ, Германии, Франции, Сербии. Внешэкономбанк: с 2007 года является государственной корпорацией, целью которой является обеспечение и привлечение финансовых средств для реализации крупных инвестиционных проектов, поддержка экспорта и обслуживание внешнего госдолга. Имеет представительства во многих странах, участвовал в финансировании крупных инфраструктурных проектов (строительство завода Ford Sollers, реконструкция аэропорта Пулково, строительство олимпийских объектов в Сочи, поддержка проектов и компаний «Сколково», прочее). Газпромбанк: Отраслевой банк, третий в России по размеру активов. Участвует в финансировании крупных международных проектов нефтегазовой отрасли как внутри России, так и за её пределами (Европа, Азия). В частности участвует в проектах строительства газопроводов «Голубой поток», «Ямал-Европа», в развитии ГТС Европы. Также обслуживает компании машиностроительной, химической, атомной и иных отраслей. Представлен в России, Швейцарии, Армении, Беларуси, Китае, Индии, Монголии[14].

Таким образом, рост валютных резервов и капитализации российских банков, а также финансовые затруднения (вызванные мировым финансовым кризисом) ведущих мировых банковских институтов, позволил России осуществить экспансию на внешние финансовые рынки и закрепиться на них с целью поддержки российских компаний за рубежом. Ведущие российские гос. банки операционно и финансово поддерживают деятельность нефтегазовых, атомных, авиационных, оборонных, информационных и иных компаний России на внешних рынках. Введение санкций против российских банков расширит инструментарий для вытеснения российских компаний с внешних рынков, и прежде всего – европейского. Для российских компаний данные ограничения являются одним из факторов ограничения их финансовой свободы за рубежом[12].

Анализ санкций показывает, что они направлены на ограничение присутствия российских государственных компаний в различных сегментах мирового и, прежде всего, европейского рынка, на долю которого приходится половина внешнеторгового оборота РФ. Опираясь не на рыночную конкуренцию, а на политические и информационные механизмы, западные (прежде всего американские и британские) компании посредством международного лобби получают возможность в перспективе увеличить свою долю в желаемых сегментах рынка Европы. Гражданская война в Украине выступает удобным формальным поводом к действию.

Стремительный рост нефтедобычи и газодобычи внутри США ведёт к глобальному переделу мирового рынка в данном сегменте. В настоящее время разворачивается

борьба за рынок Европы.

При сохранении или расширении текущих санкций, можно ожидать уменьшения доли российских компаний на нефтяном (и в перспективе на газовом) рынке Европы и замещение их американскими и британскими компаниями, которые ранее работали на рынок США.

Зависимость России от поставок сырья на рынок ЕС рано или поздно должно было дать о себе знать, соответственно диверсификация рынков сбыта становится приоритетной задачей для Российских компаний.

Полная экономическая изоляция России выглядит сомнительной, ввиду глубокой интеграции мировых капиталов. К примеру, США и ЕС, вводя санкции против «Роснефти» ущемляют интересы британской компании BP, которой принадлежит 19,75% акций компании. Ограничения поставок российского газа на рынок ЕС, что в настоящее время невозможно, скажется на доходах Bank of New York, которому принадлежит 27% акций «Газпрома». Ситуация аналогична и с другими отраслями. Больше всего страдают от санкций те компании, в которых меньше доля иностранного капитала и выше доля Российской Федерации или её резидентов.

Список литературы:

1. Быков В. А., Филофова Т. Г. Конкуренция. Инновации. Конкурентоспособность М.: Юнити, 2014. – 295 с.
2. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса// Москва: Издательско-книготорговый центр «Маркетинг». 2014.-345 с.
3. Бизнес образование в России [Электронный ресурс] Международный бизнес, ВЭД URL: <http://www.rb-edu.ru/library/articles/> (Дата обращения 10. 05. 2016)
4. Федеральное агентство по развитию малого и среднего бизнеса [Электронный ресурс] URL:<http://smb.gov.ru/mediacenter/businessnews/> (Дата обращения 11. 05. 2016)
5. Бизнес в условиях кризиса перспективы и направления [Электронный ресурс] URL: http://www.openbusiness.ru/html_sovet/bizkriz.htm (Дата обращения 11. 05. 2016)
7. Как вести бизнес в кризис [Электронный ресурс] URL: <http://www.fin-eco.ru/2015/02/kak-vesti-biznes-v-krizis.html>(Дата обращения 12. 05. 2016)
8. Экономический портал – Российский крупный бизнес в условиях кризиса [Электронный ресурс] URL: <http://institutiones.com/general/2197-rossijskij-krupnyj-biznes-v-usloviyah-globalnogo-krizisa.html>(Дата обращения 13. 05. 2016)
9. Министерство экономического развития Российской Федерации [Электронный ресурс] URL: <http://economy.gov.ru/minec/activity/sections/CorpManagement/>(Дата обращения 14. 05. 2016)
10. Теория экономики [Электронный ресурс] URL: <http://www.econfind.ru/> Теория экономики(Дата обращения 14. 05. 2016)
11. Всемирный банк [Электронный ресурс] URL: <http://www.worldbank.org/> Ведение бизнеса в 2015 году» — XII издание серии в рамках проекта(Дата обращения 14. 05. 2016)
12. Жизнь под санкциями: к чему привела война с Украиной. Онлайн-форум [Электронный ресурс] // Открытая

Россия. - Москва. - Режим доступа -<https://openrussia.org/post/view/2741>(дата обращения: 11.05.2016)

13. Итоги 2015 Россия на рынке капиталов [Электронный ресурс] // <http://www.interfax.ru/business/487569>(дата

обращения: 11.05.2016)

14. Экспорт России [Электронный ресурс] <http://info.tatcenter.ru/>(дата обращения: 11.05.2016)

ҰЙЫМНЫҢ ТӨЛЕМ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНЕ МІНДЕТТЕМЕЛЕР ӘСЕРІН ТАЛДАУ

Алия Нургалиева,

Экономика Ғылымының кандидаты, доцент, НАРХОЗ Университеті

Алида Канабекова,

аға оқытушы, НАРХОЗ Университеті

Жанар Казбекова,

«аға оқытушы, НАРХОЗ Университеті

Анар Шаримхан

аға оқытушы, НАРХОЗ Университеті

Сымбат Орашева

«Бухгалтерлік есеп және аудит» мамандығының 4 –курс студенті

НАРХОЗ Университеті

ANALYSIS OF THE IMPACT ON THE SOLVENCY LIABILITY COMPANY

Aliya Nurgaliyeva, Candidate of Economic Sciences, associate professor, University NARXOZ

Alida Kanabekova, Senior teacher, University NARXOZ

Zhanar Kazbekova, Senior teacher, University NARXOZ

Anarbek Sharimkhan, Senior teacher, University NARXOZ

Symbat Orasheva, 4 year student specialty «Accounting and Audit»,

АҢДАТПА

Компанияның қаржылық жағдайын талдау қазіргі бизнестің ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл кезде маңызды кезең ол жоспарланған шығындарды жүзеге асыруға қажетті көлемде және мерзімде ақша қаражаттарының жұмсауда компанияның зертеу мен бағалау қабілетін және осылайша өзінің міндеттемелерін бойынша жауап беру қабілетін анықтауға мүмкіндік беретін төлем қабілеттілікті талдау саналады.

ABSTRACT

Analysis of the financial condition of the company is an integral part of modern business. An important step is the analysis of solvency, which allows to study and evaluate the company's ability to generate cash in the amount and within the time required for implementation of the planned expenditure and thereby determine the company's ability to meet its obligations.

Түйін сөздер: талдау, төлем қабілеттілік, өтімділік, міндеттемелер, меншікті қаражаттар, тартылған қаражаттар, кредиторлық берешек

Key words: analysis, solvency, liquidity, liabilities, equity, borrowed funds, accounts payable

Ұйымның төлем қабілеттілігі оның қаржылық тұрақтылығының сыртқы белгілі болып табылады және айналым активтерінің ұзақ мерзімді көздерді қамтамасыз ету дәрежесімен сипатталады. Қысқа мерзімді активтер ұйымның міндеттемелерінің өтелуін қамтамасыз етеді. Теория жүзінде, егер ұйымның қысқа мерзімді активтерінің сомасы қысқа мерзімді міндеттемелерінің сомасынан көп болса, онда ол қарыздарды өтеуге дайын деп есептеуге болады.

Төлем қабілеттілікке сипаттама бере отырып, Селезнева Н.Н. және Ионова А.Ф. оған ұйымның өзінің төлемдік міндеттемелерін қолма-қол ақша ресурстарымен уақытылы өтелу мүмкіндігімен анықталады деп көрсеткен. Төлем қабілеттілікті талдау қаржылық қызметті бағалау мен болжау мақсатымен тек ұйым үшін ғана емес, сондай-ақ оның сыртқы әріптестеріне және әлеуетті инвесторларына да қажет [1, б.332].

Турманидзе Г.У. төлем қабілеттілікті сипаттау кезінде банктегі есеп айырысу шотындағы, кассадағы ақша қаражаттардың болуы, шығындар, мерзімі өтіп кеткен дебиторлық пен кредиторлық берешек, уақытылы өтелмеген несиелер мен қарыздар сияқты көрсеткіштерге назар аудару

қажет деп есептейді [2, б.268].

Ал отандық ғалым К.Ш. Дюсембаев төлем қабілеттілігіне ұйымның өзінің барлық міндеттемелері бойынша өз уақытысында төлемдер жасау дайындығын жатқызады [3, б.109].

Савицкая Г.В. төлем қабілеттіліктің екі түрін – ағымдағы және перспективті деп ажыратып көрсетіп отыр. Ағымдағы (техникалық) төлем қабілеттілік шұғыл өтелуді талап ететін кредиторлық берешек бойынша есептесу үшін ақша қаражаттар мен олардың эквиваленттерінің жеткілікті көлемді болуын білдіреді. Перспективті төлем қабілеттілік болжамдық кезең ішінде міндеттемелер мен төлем қаражаттарының келісімділігімен қамтамасыз етіледі. Ал ол өз кезегінде қысқа мерзімді активтердің құрамы, көлемі мен өтімділік дәрежесіне, сондай-ақ өтелуге тиісті қысқа мерзімді міндеттемелердің көлемі, құрамы мен жылдамдығына байланысты [4, б.454].

Незамайкин В.Н. өз еңбегінде ұйым, әдетте төлем қабілеттілікті тиісті деңгейде ұстап тұру үшін есеп айырысу шотында ақша қаражаттар қорын сақтауға мәжбүр. Керісінші жағдайда, уақытылы есеп айырысу үшін қысқа мерзімді несие тартуға мәжбүр болады. Ол бір жағынан,

қарыз қаражаттарына қызмет көрсетуге берілетін сомасына ұлғайтуға әкеле отырып, рентабельділік көрсеткіштердің төмедеуіне әкеп соқтырады. Екінші жағынан барлық өтімділік көрсеткіштер бөлгішін арттыра отырып, ұйымның қаржылық жағдайын нашарлатады деп атап өткен [5, 231с.].

Төлем қабілеттілік міндеттемелер мен төлем қаражаттарын салыстырумен анықталады. Төлем қаражатына ақшалай қаражаттар, қысқа мерзімді қаржы салымдар, дайын өнімнің тауарлық бөлігі, сонымен бірге жеңіл мобилизацияланатын дебиторлық берешек жатады. Ұйымның болашақтағы төлем қабілеттілігін анықтау үшін ұйым активіндегі ақша қаражатына айналдыра алатын жылдам-

дық және дайындықты сипаттайтын өтімділіктің статистикалық көрсеткіштері кеңінен пайдаланылады. Төлем қабілеттілікті анықтауда негізгі 3 көрсеткіш белгілі: абсолютті өтімділік коэффициенті, аралық өтеу коэффициенті, ағымдағы өтімділік коэффициенті.

Абсолютті өтімділік коэффициенті ақша қаражаттары мен тез өткізілетін бағалы қағаздардың қысқа мерзімді міндеттемелерге қатынасы ретінде есептеледі. Бұл коэффициент баланс жасалған мерзімінде немесе жақын мезгілде қысқа мерзімді міндеттемелердің қандай бөлігі жабылатындығын көрсетеді [6, б.195].

Осы коэффициентті есептеу үшін төмендегі баланс мәліметтерін пайдаланамыз (кесте 1).

$$K_{\text{абс.өт}} = \frac{\text{ақша қаражаттары} + \text{бағалы қағаздар}}{\text{қысқа мерзімді міндеттемелер}} \quad (1)$$

Кесте 1

«САТ – Сентрал Азия Трейдинг» ЖШС-нің бухгалтерлік балансы теңге

Активтер	2015 жыл	2014 жыл
I. Қысқа мерзімді активтер		
Ақша қаражаттары	1 058 600 938	3 379 134 595
Қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар	-	-
Қысқа мерзімді дебиторлық қарыз	12 287 247 566	21 922 853 450
Қорлар	26 203 640 268	23 400 280 405
Ағымдағы салықтық активтер	8 813 463 721	4 478 916 029
Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер	-	-
Басқа да қысқа мерзімді активтер	11 010 458 099	7 834 785 532
Барлығы қысқа мерзімді активтер	59 373 410 592	61 015 970 010
II. Ұзақ мерзімді активтер		
Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар	-	-
Ұзақ мерзімді дебиторлық қарыз	-	-
Үлестік қатысу әдісімен ескерілген инвестициялар	-	-
Инвестициялық жылжымайтын мүлік	-	-
Негізгі құралдар	755 248 668	790 432 418
Биологиялық активтер	-	-
Барлау және бағалау активтері	-	-
Материалдық емес активтер	22 144 481	12 764 652
Кейінге қалдырылған салықтық активтер	27 443 000	27 443 000
Басқа да ұзақ мерзімді активтер	-	-
Барлығы ұзақ мерзімді активтер	804 836 149	830 640 070
Баланс	60 178 246 741	61 846 610 080

Зерттеліп отырған ұйымда 2014-2015 жж. абсолютті өтімділік коэффициенттер мәндері төмендегідей:

Бұл коэффициенттің оңтайлы мәні 0,2-0,25 тең болуы қажет еді, алайда көріп тұрғанымыздай үш жылда да теориялық мәннен әлдеқайда төмен. Болашақ перспективада ұйымның төлем қабілеті күмән тудырады және басылыққа ұйымның есептік саясатын қайта қарау қажет.

Абсолютті өтімділік көрсеткішін төмендегідей жол-

дармен арттыруға болады:

а) Қысқа мерзімді кредиторлық берешекті азайту, оның ішінде қаржыландыру көздерінің есебінен ұзақ мерзімді қарыз пайдасына өзгеруі.

б) Өтімділігі төмен активтер үлесін (қорлар), неғұрлым өтімді активтерге айналдыру (дебиторлық берешек, қаржылық салымдар мен ақша қаражаттары). Мысалы, пайдаланылмай бос жатқан немесе артық объектілерді,

қорларды іске асыру.

2. Аралық өтеу коэффициенті ұйымның дебиторлармен өз уақытында есеп жүргізу жағдайында болжамданған төлемдік мүмкіндігін көрсетеді. Қысқа мерзімді міндетте-

мелердің қандай бөлігі тек ақша қаражаты есебінен емес, өткізілген өнімдер, орындалған жұмыстар немесе көрсетілген қызметтер бойынша түсімдер есебінен өтелетінін сипаттайды.

$$K_{\text{ара.өт}} = \frac{\text{ақша қаражаттар} + \text{қысқа мерзімді дебиторлық берешек}}{\text{қысқа мерзімді міндеттемелер}} \quad (2)$$

«САН – Централ Азия Трейдинг» ЖШС-нің 2014-2015 жж. аралық өтеу коэффициенттері мәндері келесідей:

$$K_{\text{ара.өт}}^{2014} = \frac{3379134 + 21\,922\,853}{63\,495\,790} = 0,39$$

$$K_{\text{ара.өт}}^{2015} = \frac{1\,058\,600 + 12\,287\,247}{75\,459\,724} = 0,17$$

Көрсеткіштер нәтижесі 2 жылдағы компанияның аралық өтеу коэффициенттерінің нақты мәні теориялық мәннен төмен екендігін көрсетті. Сонымен қатар, ұйымда төлем қабілетсіздік пайда болу қаупі бар. Ақша қаражаттары мен қысқа мерзімді дебиторлық берешек сомала-

ры қысқа мерзімді міндеттемелерді жабуға жеткіліксіз және 2014 жылы 39%, 2015 жылы 17% ғана құрап тұр. Ұйымда шикізат, материал, жинақ бөлшектер, дайын өнімнің шектен тыс қорлары барлығына байланысты, аралық өтімділік коэффициентінің төменгі мәні жалпы өтімділік коэффициентінің жоғарғы мәніне сай келуі керек. Бұл шығындардың негізделмеуі ақырында ақша қаражатының жетіспеуіне әкеледі.

3. Ағымдағы өтімділік коэффициенті ұйымның шаруашылық қызметін жүргізу және қысқа мерзімді міндеттемелерді уақытылы жабу үшін айналым қаражаттарымен жалпы қамтамасыз етілуін сипаттайды және келесідей есептеледі:

$$K_{\text{ағым.өт}} = \frac{\text{қысқа мерзімді активтер}}{\text{қысқа мерзімді міндеттемелер}} \quad (3)$$

Ұйымда ағымдағы өтімділік коэффициенттерін есептеу кезінде төмендегідей мәндер анықталды:

$$K_{\text{абс.өт}}^{2014} = \frac{3\,379\,134}{63\,495\,790} = 0,05$$

$$K_{\text{абс.өт}}^{2015} = \frac{1\,058\,600}{75\,459\,724} = 0,014$$

Есептеулер нәтижесі қысқа мерзімді активтер қысқа мерзімді міндеттемелерді жаппайтындығын, ол өз кезегінде, ұйымның төлем қабілетсіздігін көрсетті. Ағымдағы өтімділік коэффициентінің теориялық мәні – 2-ден кем емес, яғни қысқа мерзімді активтері қысқа мерзімді міндеттемелерден 2 есе артық болуы тиіс, бірақ нақты шығарылған мән теориялық мәннен әлдіқайда кем. Ағымдағы өтімділік коэффициентіне ұйым қызметінің салалық және басқа да ерекшеліктері әсер етеді. Бірақ бұл коэффициент мәнінің 2-ден төмен болуы тіпті 1-ден кем болуы ұйым үшін теріс әсерін тигізеді.

Ағымдағы өтімділік коэффициентінің мәнін жоғарлатудың екі тәсілі бар:

а) Пассив бөліміндегі қысқа мерзімді міндеттемелердің үлесін азайту қажет. Бұл қысқа мерзімді міндеттемелердің бір бөлігін ұзақ мерзімдігі ауыстыру дегенді білдіреді (яғни, қысқа мерзімді несиелер мен қарыздардың орнына ұзақ мерзімді тарту).

б) Ұзақ мерзімді активтердің үлесін азайту есебінен

өтімді активтерін үлесін көбейту.

Сонымен қатар, активтердің айналымдылығын жеделдету арқылы төлем қабілеттілікті арттыруға болады. Айналымдағы активтердің жеделдігі өндірістік циклге тәуелді. Өндірістік циклды қысқарту – өтімділігі төмен активтердің (қорлар) өтімділігі жоғары активтерге (дебиторлық берешек, ақшалай қаражат) тез айналуға мүмкіндік береді. Бұл ұйымның өзінің міндеттемелерін өтеу қабілетін жоғарылатады.

Айналымдылықты арттыру тек қана өндірістік процессті ғана жеделдетіп қана қоймайды, сонымен қатар сатып алушылардың төлем тәртібін қатаңдатады және дебиторлық берешекті өндіріп алу мерзімі қысқарады. Осы негізгі үш коэффициент төлем қабілеттілікті бағалауға арналған көрсеткіштер және олар талдау ақпараттарын пайдаланатын әр түрлі сыртқы пайдаланушылардың мүдделеріне сай мәліметтерді көрсетеді. Шикізат, материалдармен жабдықтаушылар үшін абсолютті өтімділік коэффициенті, банктер үшін аралық өтеу коэффициенті, сатып алушылар және акция мен облигацияларды ұстаушылар үшін ағымдағы өтімділік коэффициенті маңызды. Өрі қарай өтімділік коэффициенттерінің нақты мәндерін теориялық мәндермен салыстырып өтеміз (кесте 2).

Жалпы алғанда өтімділік коэффициенттерінің шамалары талап етілген шектеуге жауап бергенімен, жыл соңында олардың мәндері азайып отыр. Сондықтан алдағы уақытта бұл құбылыстың қайталанбас үшін, оның себептерін анықтаған жөн.

Өтімділік көрсеткіштерін есептеу

	Көрсеткіш	2014 жыл	2015 жыл	Есептелген мәннің ұсынылған мәннен ауытқуы
			2014 жыл	2015 жыл
Абсолютті өтімділік коэффициенті	0,05	0,014	0,05<0,2-0,5	0,014<0,2-,05
Аралық өтеу коэффициенті	0,39	0,17	0,39<0,7-0,8	0,17<0,7-0,8
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	0,96	0,79	0,96<2	0,79<2

Талдау қорытындысы бойынша ұйымның қаржылық жағдайын жақсарту мақсатында төмендегідей ұсыныстарды ұсынуға болады:

- қысқа мерзімде төлем қабілеттілікті жоғарлату үшін, өтімділігі жоғары активтер қатарын толықтыру қажет. Олардың көлемін ақша қаражаттары, қысқа мерзімді қаржылық салымдар есебінен ұлғайтуға болады. Алайда олардың пайда болу көзі тағы да табыстарды қайта инвестициялау, несие және қарыз қаражат болып табылады болады;

- өтімділігі төмен активтер үлесінің төмендеуі есебінен іскерлік белсенділікті арттыру, оларды тиімді пайдалану, тауар айналымын ұлғайту;

- активтердің құрылымы мен және оның пайда болу көздерін өзгерту. Ұйым қорларын қалыптастыру үшін ұзақ мерзімді қарыз көздерін тарту.

- есептеулер нәтижесінде абсолютті өтімділік коэффициентінің мәні 0,014 болғанын және теориялық мәннен төмен екенін атап өткен жөн. Сол себепті қаржылық ресурстарды қалыптастыру саясатын өзгерту қажет.

Қарастырылған ұйым бойынша ең маңыздысы қысқа мерзімді міндеттемелерді ұзақ мерзімді міндеттемелерге қайта құрылымдау қажет. Мысалы, құрылымдау кезінде банктік несие бойынша пайыздық мөлшерлеме өзгереді. Бірақ осы шара нәтижесінде ұйым өзінің төлем қабілеттілігін артуына қол жеткізеді. Міндеттемелерді қайта құрылымдау қосымша ақша қаражаттарды талап етеді, ол ақша қаражаттарды қосымша облигациялар шығара оты-

рып алуға болады.

Төлем қабілеттілікті жоғарлатудың тағы бір маңызды іс-шараларының бірі активтерді құрылымдау немесе бір бөлігін сату. Бір жағынан активтерді сату міндеттемелерді өтеуге септігін тигізсе. Екінші жағынан, активтерді сату тиімсіз, себебі біз білетіндей активтердің көлемі қаншалықты көп болса, ұйымның табыс табу қабілеті соншалықты көп болады.

Қорытындылай келе ұйымның қаржылық жағдайын жақсарту үшін жоғарыда келтірілген шараларды жүзеге асыру керектігін айтуға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Селезнева Н.Н., Ионова А.Ф. Финансовый анализ. Управление финансами: Учебное пособие для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 639с.
- 2 Турманидзе Г.У. «Анализ и диагностика финансового хозяйственной деятельности предприятия», Учебник. Алматы: LEM, 2011. - 479с.
- 3 Дюсембаев К.Ш. Анализ финансовой отчетности: Учебник. Алматы: Экономика, 2009.- 366 б.
- 4 Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий АПК: Учебник. – 8-е изд., испр. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 654с.
- 5 Незамайкин В.Н. Финансы организаций. Учебное пособие.3-е издание.М.:Эксмо, 2007. – 528с.
- 6 Андыбаева Г.Т., Қанабекова А.К., Абитова А.К, «Экономикалық талдау» - Алматы, 2014.- 254 б.

ПУБЛИЧНОЕ УПРАВЛЕНИЕ СЕЛЬСКИМИ ТЕРРИТОРИЯМИ УКРАИНЫ

Павлов Александр Иванович

Доктор экономических наук, профессор, заведующий
кафедры экономики промышленности Одесской национальной
академии пищевых технологий,
Украина, г. Одесса

PUBLIC GOVERNANCE RURAL TERRITORIES OF UKRAINE

Pavlov Oleksandr Ivanovich, Doctor of Economic Science, Professor, the Head of Department of Industry Economic of Odessa National Academy of Food Technologies

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается сущность публичного управления сельскими территориями Украины, определены его объект, субъекты и особенности. Обоснована необходимость повышения роли сельских территориальных общин, их представительных органов, общественных организаций и бизнес-структур в реализации задач социально-экономического развития сельских территорий. Определена специфика публичного управления этими природными и социально-пространственными образованиями с учетом их общественной значимости и интересов субъектов управления.

ABSTRACT

The article revealed the essence of public governance of rural territories of Ukraine, identified his object, subjects and features. The necessity of raise the role of rural territorial communities, their representative bodies, public organizations and business- structure in implementation objectives of socio-economic development of rural territories. Defined of specifics of public governance these natural and socio- spatial formations with considering their social significance and subjects governance of interest.

Ключевые слова: общественный интерес, особенности публичного управления, объект управления, сельские территории, субъекты управления, феномен публичного управления.

Key words: public interest, feature public governance, object of governance, rural territories, subjects of governance, public governance phenomenon

Современный уровень развития гражданского общества предъявляет высокие требования правового, социального и функционального характера к системе управления государственными и общественными делами. Это требует не только оптимизации внутренней структуры системы управления, но и осуществления управленческих функций на основе законности, гласности, прозрачности и публичности. При таких условиях государственное управление приобретает признаки публичного управления как определенного социального феномена взаимодействия органов государственной власти, органов местного самоуправления, общественных организаций и бизнес-структур, в которой находят отражение интересы государства, территориальных общин, гражданского общества и частного сектора.

Термин «публичное» происходит от латинского «publicus» –общественный, совместный, общий. По отношению к управлению это означает осуществление управленческого воздействия в присутствии публики, открыто, гласно.

В социологической литературе публичность определяется как условие и форма акционизма – нового типа социальных отношений, присущих современному обществу, которые основаны на активном участии субъектов в социальном управлении [1]. То есть речь идет о проявлении ответственности не только государства, но и граждан за процессы, происходящие в пределах определенных территорий.

В энциклопедическом словаре по государственному управлению феномен публичности объясняется зависимостью государства от общества (публики), а управление, основанное на такой зависимости, связывается не только с интересами государства, а и с удовлетворением потреб-

ностей общества, его социальных групп, отдельных индивидов. Поэтому такое управление совместно с органами государственной власти осуществляют негосударственные и общественные организации, частные структуры и агентства [2, с. 604].

Наукой государственного управления публичное управление рассматривается как определенная теория и практика, которая характеризуется реализацией административных процедур путем публичной деятельности, применения принципов демократического управления, упорядочения общественной деятельности и оказания административных услуг как способа реализации прав и свобод граждан [3, с. 605].

Однако, приведенное определение больше соответствует понятию «публичное администрирование», чем «публичное управление».

Термины «управление» и «администрирование» неуместно ни отождествлять, ни противопоставлять друг другу, как с научной, так и с практической точки зрения. В процессе управления следует выделять стадии выработки и реализации политико-управленческих решений. В этом смысле управление выступает как процесс политической деятельности, которую осуществляют на стадии выработки и принятия управленческих решений государственные деятели и политики, а на стадии их реализации –государственные служащие. Управление содержит телеологическое (целеопределение и целеполагание) и административное (целеосуществление) содержание. То есть, публичному администрированию присуще именно целеосуществление.

Публичное управление имеет двоякое значение: как такое, которое осуществляется открыто, гласно, прозрачно (публично по форме) и как общественно значимое (пу-

бличное по содержанию и сути).

Публичное управление имеет как общие, так и отличительные черты с государственным управлением. Если исходить из определения государственного управления как деятельности органов государственной власти, направленной на создание условий для наиболее полной реализации функций государства, основных прав и свобод граждан, согласование различных групп интересов в обществе и между государством и обществом, обеспечение общественного развития соответствующими ресурсами [4, с. 150], тогда необходимо отметить, что по своей целенаправленности оно совпадает с публичным управлением. Различие между ними заключается в степени, многообразии охвата, каналах удовлетворения потребностей и реализации общественных интересов. В отличие от государственного управления феномен публичного управления гармонизирует сферу государственных и общественных интересов, объединяя в единое целое управленческую деятельность органов государственной власти, органов местного самоуправления, общественных организаций и бизнес-структур.

Публичное управление, в отличие от государственного управления, имеет не вертикальную (иерархическую), а горизонтальную (демократическую) структуру, которая состоит из государственного (органы государственной власти), самоуправляющегося (органы местного самоуправления), гражданского (общественные организации) и корпоративного (бизнес-структуры) уровней, которые функционируют в одном правовом поле.

Такая характеристика публичного управления во всем своем разнообразии проявляется в управленческом влиянии по отношению к сельским территориям.

Сельские территории являются определенным сегментом пространства, который характеризуется природными и общественными свойствами. К первым из них относятся природные условия и природные ресурсы. Общественные свойства сельских территорий определяются их способностью выступать пространственным базисом для размещения населения, производственно-хозяйственных, социальных и других объектов, которые формируются в результате хозяйственного и социального освоения пространства. Следовательно, сельские территории являются сложными по своему структурному строению объектами, объединяющими экономическую, социальную и экологическую составляющие, которые в свою очередь делятся на такие элементы, как население, поселения, производственно-хозяйственный комплекс, инфраструктура, земли сельскохозяйственного и другого назначения, окружающую природную среду. Все это дает основания отнести сельские территории к сложным системам, в рамках которых происходят процессы различной направленности как по масштабу, так и по функциям, отраслевому признаку и сферам жизнедеятельности. Именно эти процессы и составляют объект публичного управления сельскими территориями.

Основу социального механизма управления составляют потребности и интересы, которые формируются в процессе развития объекта, подчиняясь объективным законам. Объект развивается в этом смысле по своей

внутренней логике, на принципах самоорганизации и самоуправления. С целью согласования целей различных составляющих сельских территорий и сопоставления интересов объекта и субъектов собственно и осуществляется управление ими.

Сельские территории Украины, учитывая их общественное назначение, в течение длительного времени находятся в центре внимания общества и выступают объектом трансформационных преобразований. Однако их состояние не только не соответствует общественным ожиданиям, но со временем продолжает ухудшаться. В связи с этим возникает вопрос о степени адекватности отношения различных субъектов, являющихся носителями общественных интересов, к сельским территориям как общественной ценности.

Рассмотрение сельских территорий в системе общественных интересов не ограничивается выявлением объектной стороны такого интереса, как территориального. Определение содержательной стороны общественного интереса к данному объекту с учетом его гетерогенной структуры требует выявления привлекательности сельского социума, производственно-хозяйственного комплекса, поселенческой сети, инфраструктуры, земель, природной среды для государственных органов, органов местного самоуправления, общественных организаций и бизнес-структур как субъектов публичного управления сельскими территориями.

Органы государственной власти как субъекты публичного управления сельскими территориями должны выполнять не только роль интегратора общественных интересов, но и быть активными участниками социальных преобразований, осуществляемых в целях возрождения этих природных и социально-пространственных образований. Однако на практике утвердилось упрощенное и утилитарное представление о сельских территориях как о исключительно пространственном базисе размещения сельскохозяйственного производства и поставщика продовольственных товаров.

Публичное управление, в отличие от государственного управления, является горизонтальным типом управления, которому присущи партнерские межсубъектные отношения, предусматривающие создание институциональных основ перераспределения властных полномочий в пользу сельских территориальных общин, органов местного самоуправления и общественных организаций, что отвечает задаче децентрализации власти.

Одним из важных шагов на этом пути является максимальное приближение центров принятия управленческих решений к территориальным общинам. А это требует прозрачного распределения полномочий между органами государственной власти и общинами. При этом государству должны быть переданы исключительно те полномочия, которые не могут быть эффективно реализованы сельскими территориальными общинами и их представительными органами.

Такой субъект публичного управления сельскими территориями, как бизнес-структуры, не является однородным. В первую очередь необходимо выделить представителей крупного бизнеса, которые воспринимают сельские

территории с точки зрения экономического интереса, а социальная и природная среда при этом отходят на второй план и рассматриваются в лучшем случае как факторы производства.

Пассивное участие мелких сельскохозяйственных предприятий и фермерских хозяйств в управлении сельскими территориями обусловлено нехваткой финансовых ресурсов, сельскохозяйственной техники, медленным развитием кооперации и производственной инфраструктуры.

Хозяйства населения, как субъекты хозяйствования и управления сельскими территориями, ограничивают свою деятельность обеспечением удовлетворения личных потребностей на уровне простого воспроизводства.

Активизация роли общественности в управлении сельскими территориями сдерживается тем, что благотворительные организации, агентства функционируют в основном за счет фондов зарубежных стран, а сеть органов самоорганизации населения на селе является недостаточно разветвленной и к тому же лишена должного финансирования. Кроме того, эти общественные организации уделяют внимание исключительно обустройству социальной среды. К тому же они не получают поддержки со стороны территориальных общин.

Учитывая это, особого внимания заслуживает зарубежный опыт хозяйственного управления сельскими территориями, которое осуществляют преимущественно некоммерческие ассоциации (союзы). К их функциям отнесены лицензирование ассоциаций и предприятий АПК, сертификация их продукции, установление и регулирование ассортимента, объема, цены сельскохозяйственной продукции и т.п. [5, с. 145].

Надежную основу для повышения роли органов местного самоуправления в управлении сельскими территориями заложено Концепцией реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине. В частности, к полномочиям этих органов базового уровня отнесено обеспечение: местного экономического развития (привлечение инвестиций, развитие предпринимательства); развитие местной инфраструктуры; планирование развития территории общины; решение вопросов застройки территории, ее благоустройства; предоставление жилищно-коммунальных услуг [6].

Важное значение для совершенствования публичного управления сельскими территориями имеют не только функции, полномочия и компетенция субъектов управления, но и направленность их распределения от источника власти (народ). Она должна осуществляться таким образом: гражданин (суверенный, самоуправляемый субъект) → территориальная община → органы местного самоуправления → районные органы государственной власти → региональные органы государственной власти → центральные и высшие органы государственной власти. Однако, учитывая дуализм публичной власти, на практике сложились два канала распределения властных функций. Первый – государственный, который действует на горизонтальном уровне в виде трех ветвей власти – законодательной, исполнительной и судебной. Исполнительная ветвь власти представлена в вертикальном срезе тремя

иерархическими уровнями: районным, региональным и общегосударственным. Местное самоуправление также состоит из трех уровней – базового, районного и регионального. Их соотношение выглядит так: базовый уровень самоуправления (территориальные общины) → 0 (органы государственной власти на этом уровне не представлены); районный уровень местного самоуправления (районные советы) ↔ районные государственные администрации; региональный уровень местного самоуправления (областные советы) ↔ областные государственные администрации; 0 (органы местного самоуправления на данном уровне не представлены) ← Кабинет Министров Украины; центральные органы исполнительной власти общей и специальной компетенции.

Специфику управления сельскими территориями как публичного управления раскрыто при характеристике объекта и субъектов публичного управления этими природными и социально-пространственными образованиями.

Другая особенность публичного управления сельскими территориями касается сущности этого управления как территориального. Управление территориальное – тип управленческой деятельности, при котором объектом управления являются не отдельная отрасль производства, производственный комплекс или сфера общественной жизни, а определенная территория. При таком подходе территория выступает как интегральный ресурс, пространственный базис жизнедеятельности, место залегания полезных ископаемых (минеральные ресурсы), что обеспечивает комплексное развитие объекта управления, дает возможность совместить отраслевые интересы и интересы каждой конкретной территории, реализовать общегосударственные, региональные и местные цели развития. В таком контексте территориальное управление можно идентифицировать как горизонтальный тип управления при котором доминирующими являются партнерские отношения между субъектами управленческой деятельности, соответствующие современной тенденции децентрализации власти и демократизации публичного управления [7, с. 728–729].

Следующая особенность публичного управления сельскими территориями является производной от характеристики территориального управления и отражает свойства этих природных и социально-пространственных образований. Одно из таких свойств, связано с двойной природной сущностью сельских территорий. Во-первых, они непосредственно взаимодействуют с окружающей средой, даже в определенной степени является его частью. Во-вторых, результаты хозяйственной деятельности на сельских территориях в значительной мере определяются зависимостью от природно-климатических условий, природных ресурсов, а также прерывистым технологическим циклом, сезонным характером труда, замедленным оборотом капитала. Все это дает основания отнести сельские территории к сложным системам, которые характеризуются открытостью, непредсказуемостью, неравномерностью и нестабильностью. По этой причине их функционально-управленческий алгоритм подпадает под описание синергетики.

Сельские территории, как уже отмечалось, являются сложной по своей структуре системой, в которой центральное место во внутрисистемных межкомпонентных связях занимает характер взаимосвязанности сельского хозяйства (базовая отрасль экономики) и социализированного пространства, которые принадлежат к различным формам общественного воспроизводства. Поэтому публичное управление сельскими территориями, так или иначе, имеет признаки отраслевого и территориального управления.

По реляционному проявлению, характеризующему сельские территории в их отношениях с другими объектами, они не являются собственно системой, а входят в состав единой территориальной организации общества, что указывает на тесную связь этих природных и социально-пространственных образований с городской территориальной подсистемой.

В пространственном отношении сельские территории по своему размеру и масштабу подразделяются на различные иерархические уровни (базовый, районный, региональный, общегосударственный), которые соотносятся между собой по принципу «матрешки».

По своим родовым признакам и функциям сельские территории дифференцируются на следующие разновидности: типично сельские (аграрные) территории; переходные, «смешанные» территории (сельские урбанизированные зоны и ареалы, а также «аграрные города»); территории со специальным режимом функционирования (оздоровительно - рекреационные, горные и приграничные).

Сельские территории классифицируются на определенные типы по следующим критериям: степень ресурсообеспеченности; отраслевая направленность развития; функциональная сложность; административный статус; географическая доступность; уровень хозяйственной освоенности; уровень социально-экономического развития; инвестиционная привлекательность; степень техногенного загрязнения; уровень урбанизированности; этническое разнообразие и т.д. [8, с. 220].

Приведенная классификация сельских территорий требует ее учета в управленческой деятельности по отношению к тем или иным уровням, разновидностям и типам этих природных и социально-пространственных образований, отличающихся друг от друга своей спецификой.

Другая особенность публичного управления сельскими территориями является производной от пересечения потребностей, интересов и целей управленческих субъектов – органов государственной власти, органов местного самоуправления, общественных организаций, бизнес-структур и других субъектов хозяйствования, их поведения, которое можно определить как территориальное по отношению к этим природным и социально-пространственным образованиям. Прежде всего, отметим, что в украинском обществе по отношению к сельским территориям культивируется исключительно потребительское отношение как к источнику жизненных ценностей, связанных с их близостью к природе, а также как к пространству, в рамках

которого производится продовольствие и сельскохозяйственное сырье. Не случайно, органы государственной власти, так же как и органы местного самоуправления в течение длительного времени демонстрируют отношение к сельским территориям как к продовольственно-производящим территориям. Бизнес-структуры проявляют заинтересованность в сельскохозяйственных землях как источнике вложения финансовых ресурсов и получения прибыли. Для общественных организаций сельские территории предстают как рекреационные.

Таким образом, для субъектов публичного управления первоочередной задачей является формирование в обществе образа сельских территорий как привлекательных для общественности и вернакулярных (родных) для сельского населения. Следующим шагом в принятии мер по возрождению сельских территорий должны быть концептуально и институционально обоснованные и финансово подкрепленные действия по преодолению системного кризиса, в котором находится большинство сельских территорий Украины.

Список литературы:

1. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен. – М.: Научный мир, 1998. – 204 с.
2. Гошовська В.А. Публічна політика / В.А. Гошовська // *Енциклопедичний словник з державного управління*; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К: НАДУ, 2010. – С. 604.
3. Сурмін Ю.П. Публічне управління / Ю.П. Сурмін, В.П. Трощинський // *Енциклопедичний словник з державного управління*; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К: НАДУ, 2010. – С. 605.
4. Бакуменко В.Д. Державне управління / В.Д. Бакуменко // *Енциклопедичний словник з державного управління*; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К: НАДУ, 2010. – С. 150.
5. Баклаженко Г.А. Ассоциации (союзы) как субъекты хозяйственного управления сельскими территориями / Г.А. Баклаженко // *Настоящее и будущее агропромышленного комплекса России: сборник докладов Всероссийского конгресса экономистов-аграрников 21–22 ноября 2013 г., посвященного 125-летию А.В. Чаянова*. – Т.1. – М.: МСХА имени К.А. Тимирязева, 2014. – С. 144–148.
6. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. №333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zfkon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80/print1406334264690050>
7. Павлов О.І. Управління територіальне / О.І. Павлов // *Енциклопедичний словник з державного управління*; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – С. 728–729.
8. Павлов А.И. Идентификация и классификация сельских территорий: теория, методология, практика: монография / А.И. Павлов. – Одесса: Астропринт, 2015. – 344 с.

DISCOVERING GERMAN PUBLIC STRATEGY TO FACILITATE INNOVATIVE SMES DEVELOPMENT

Andrey S. Tsarenko,

Lomonossov Moscow State University,

PhD (Cand. Sc.) in Economics, School of Public Administration

ABSTRACT

The aim of the article is to investigate some aspects of German strategy for national innovative system development, consider supporting measures of German government in the process of creation and development of innovative small and medium-sized enterprises (SMEs). It is focused on reinventing strategic model, describes the state as an architect of innovation system, that adapts specific innovation infrastructure. A separate attention is given to main actors of the process for creation complex "state-business-innoSMEs-science&education" network structures to facilitate innovations.

Keywords: innovation management, innovation small and medium-sized enterprises, public strategy, innovation strategy, innovation development, innovation economy

Introduction

In the modern Germany a great attention is given to maintenance of founding of small and medium-sized innovative enterprises (SMEs) and their further development. By recent estimations about 3,62 million small and average enterprises operated in Germany It gave to 34,4 % of the added value and provided employment of 53,8 % individuals [20].

On the one hand, support of small and average business pursues the aim of observance so-called "social market economy" principle. The German model of economy guarantees business and economic activities freedom. On the other, small and medium-sized enterprises are seen as the main actor of innovative development. Germany possesses powerful scientific potential, and its expenses for research and development — of the highest in the world. Among OECD countries, the United States has the highest level of gross domestic expenditure on R&D (GERD), with 40% of the total OECD GERD in 2013, followed by Japan (14%) and Germany takes the third place (9%). [18, p. 152]. Among leaders on R&D there are South Korea, Israel, Finland, Sweden, Japan and Denmark too. If large firms are concentrated in traditional branches, small and medium-sized businesses are inclined to be focused on technologies of the future («cutting-edge technologies»). Also, along with the organizational and technological mobility of the small and medium-sized enterprises allowing more operatively reacting to changes of business environment, special attention to them from the government speaks social policy reasons. The matter is that in the SMEs more than a half of all employed work and its majority is directly connected with high technologies.

The subject of the research

Public innovation policy aimed at supporting innovative SMEs as an element of the national German innovation system.

The aim of the research

The aim of the article is to investigate some aspects of German strategy for innovative system development, consider supporting measures of German government in the process of creation and development of innovative small and medium-sized enterprises, to describe «vision» of priority directions of a state innovative system, its main actors.

Research methodology Analysis of primary sources, policy documents, state programs, official sites of public bodies, subjects of innovative infrastructure.

Body of research

System of support and its actors

In Germany there is a specific system of support of a small and medium-sized businesses in innovative high-tech area. There is a collaboration between the federal government and 16 Land (state) governments in financing of innovative activity, vocational training and innovative projects. The competence of Land governments includes financing of vocational training and basic researches in universities, and also regional innovative programs. The federal government is responsible for a strategy of research and development fostering, especially important directions of a technological policy (power, transport, protection of environment and public health services), creation of national legislative base for innovation activity.

On the federal level public regulators of innovation activity the Federal Ministry of Education and Research (BMBF) [8] and the Federal Ministry of Economics and Energy (BMWi) [7] are.

In Germany in each of the Lands special companies named «mediators» have been created. They conduct monitoring in three basic directions: 1) revealing of the new perspective ideas arising in universities; 2) assessment of commercial potential of these ideas; 3) analysis of demand for ideas and products.

«Mediator companies» integrate groups of highly skilled experts, conduct extensive and detailed databases on new ideas, products and prospects of demand for them and leave with innovative offers to heads of research laboratories and managers of corporations.

The state research sector of Germany consists first of all of higher educational institutions (high schools) (383 establishments, from them 103 universities and 176 high schools of applied sciences); German Research Foundation (Deutsche Forschungsgemeinschaft, DFG [10]); specialised research societies: Fraunhofer society, that includes about 60 scientific institutions (Fraunhofer Gesellschaft, FhG [9]), Max Planck Society (Max-Planck Gesellschaft, MPG [17]), Helmholtz Association (Helmholtz Gemeinschaft, HGF [14] – 18 research centres), Leibniz Society (Leibniz-Gesellschaft, WGL [11]) and institutes of Academy of Sciences; and also the state scientific laboratories and the centers on the federal or Land (state) level.

The leading role belongs to the Fraunhofer Society which includes about 60 research institutes. Their activity is financed

at the expense of grants of the federal government and incomes from business contracts. The Max Planck Society supports universities in carrying out difficult and expensive experiments demanding special equipment. About 1800 independent (not interconnected) projects are carried out in cooperation with scientists from 50 countries of the world.

The majority of universities are financed by the Lands. The government of Germany departs from concept of equality of universities and their research institutes. Current trend is to support only interdisciplinary research together with the scientific organizations. In an issue of transfer of innovations there is a positive experience of cooperation between scientific research institute and industry.

State initiatives and strategy

First of all it is necessary to make an excursion into recent history: study in detail state initiative «Germany - the country of founders [enterprises]» («Gründerland Deutschland» that was announced on January, 25th, 2010 [13].) The initiative covered the actions directed on the further strengthening of entrepreneurial culture in Germany.

It was noticed in the document, the economic growth creates favorable conditions for realization of new ideas of business. Forming the culture of independence of citizens is necessary. According to opinion of world experts, in Germany there was one of the most effective systems of business support. But simultaneously, the statistics showed: results (realized potential) are still insufficient.

The main idea was: one should focus on change of mentality, a social climate, development of spirit of business, reception by citizens a pleasure from conducting own business. Even at schools and universities young German citizens should experience appeal of business, receive chance to make practical steps to the given direction.

Necessity of carrying out of mass explanatory communications, presentation of examples of successful business is outlined to aggravate requirement for independence at citizens. Great role here developed by the Ministry of Economics and Energy (in 2010 — Ministry of Economics and Technologies) the Internet platform www.existenzgruender.de plays. It provides necessary information for a specific situation – stage of business creation.

Regular arrangement German Week of Founder [of Enterprise] («Gründerwoche Deutschland») is planned. Thus, Germany in scales of all country became in 2011 for the first time the participant of Global week of business («Global Entrepreneurship Week»).

Prominent topic in this document: „Enterprise creation as a professional choice — early introduction in an education system“Values need to be formed in the children’s age. It is an initiative of inclusion in the secondary school program the courses «Creation of own business», «Conducting own business». It is necessary to reach interest of schools in design work on the issue.

Under supervision of the ministry the initiative «Spirit of Business at Schools («Unternehmergeist in die Schulen») in which frameworks 11 inter-regional projects (with the assistance of the several earths) will be implemented was planned.

Public support of projects “Junior” (JUNIOR) and German Prize to the Founder of the Enterprise for Schoolboys (Deutscher Gründerpreis für Schüler) has great importance.

Eventually, at schools the teaching material “Dream Profession- Chief (Boss)” (“Traumberuf Chef”) will be given.

Very interesting the public competition “EXIST-entrepreneurial culture — founding businesses universities seems” (“EXIST-Gründungskultur — die Gründerhochschule”) — it is focused on encouraging universities to develop strategy for creation a specific entrepreneurial culture, empower students’ business spirit.

It is a new trend, which was noticed by some experts too. Friederike Welter in work «On a way to «to culture of business: the estimation of the state support of business both the small and average enterprises in Germany» [21] says, that«the Federal government and the governments of the Lands start to address to the tool of state-private partnership. Creation of state-private networks to which problems carry mentoring and coaching new businessmen takes place. New approaches are not limited to financial support and advisory maintenance of creation of new business ». One more prominent practice: creation of Fund of High Technologies II (High-Tech Gründerfonds II) which model will be based on the best practice of the first fund High-Tech Gründerfonds[15]. The new fund focuses on financing of founders of the innovative enterprises. But it will be created within the limits of public-private partnership with technological concerns.

One observe initiative of development a favorable environment for activity of so-called business angels («Business Angels») skilled businessmen who help new companies by the finance and are considered as the basic financial source for start ups.

As to finance for projects received now from public-private funds, prominent organization here the already mentioned German Research Foundation (DFG — Deutsche Forschungsgemeinschaft) is. Moreover, for scientific research more than hundred private funds are opened, largest of which are created by companies Volkswagen and Thyssen.

As to next important document: German High-Tech Strategy 2020 [16] — it is related towards European High-Tech Strategy and represents main issues: measures to improve general conditions for doing business (not only innovative one); next — to improve conditions for setting up businesses, there is an innovation-oriented procurement; innovation financing / venture capital described in detail. One accent a well-qualified workforce as an important factor for innovative growth. The part “From knowledge to product” describes how governments goes to facilitate process of commercialization. Moreover standardization is seen as a mean for quality management in the area.

Concerning International innovation strategy one should mention case of German Houses of Research and Innovation creation (Deutsche Wissenschafts- und Innovationshäuser (DWIHs) [4]) By establishing German Houses of Research and Innovation (DWIHs), government provided a platform for the German science, research and innovation landscape at selected locations and a platform for showcasing the accomplishments of German science, research and research-based companies at selected locations and promoting collaboration with Germany

and innovative German organizations.

As one can read on the website "The German Houses of Research and Innovation are part of the Federal Foreign Office's 2009 Research and Academic Relations Initiative which, in turn, is the Federal Foreign Office's contribution to the internationalization of science and research".

These organizations promote Germany as a research location, provide a forum for international dialogue and scientific exchange, provide support and services (advising international researchers; consultation for foreign researchers, a „bridgehead“ for German research, educational events)

Before were outlined initiatives aimed at fostering SMEs in general, it is turn to focus on support for innovative SMEs

State programmes for innovative SMEs

Regarding acceleration of innovations in small and medium-sized businesses should pay attention to some uncommon measures presented in government programs, among them the «Program of Innovative Support of the SMEs» (PRO INNO) focuses on facilitating research and development projects fulfilled by small and medium-sized enterprises in cooperation with scientific institutions. This program provides also possibility of temporary transfer of experts from higher educational institutions in small enterprises and on the contrary.

The Central Innovation program of small and average business, (Zentrales Innovationsprogramm Mittelstand, ZIM)) is the base program of the federal Ministry of Economics and Energy operating at present and created with a view of market-focused support of technological innovative small and medium-sized business in Germany. Started in 2008, it lasted till now [22]. The program operates in all Germany, is directed on support of the hi-tech enterprises. The support system includes three directions: ZIM KOOP (Kooperationsprojekte), ZIM SOLO (Einzelprojekte), ZIM NEMO (Netzwerkprojekte).

In the beginning of 2000s the government had been initiated the program «Partnership for innovations» which proceeds till today. Two-three times a year the meeting of heads of leading universities, scientific associations and the companies with the German chancellor is spent. The main issue of the discussion is innovative development. 16 working groups in various directions have been created. Representatives state the offers, the government puts problems. All results of conversation are considered at financing planning for 4 years, and also register in the agreement between the scientific organizations and the

government. In particular, so changes have been made to the innovative policy.

The exclusive right of professors, etc. to intellectual property has been cancelled. Now such rights universities or the scientific organizations as employers possess. It is authorized to universities and scientific organizations to create the innovative companies, not asking the permission of higher bodies, but only them notifying.

Technological and informational infrastructure

A lot of attention is given to issues of an innovative policy. Establishment of new agents of innovative system is not supposed. It is considered, that all necessary in a part of technological infrastructure is already created. Statistics on innovative technological infrastructure can be found on the website of the ADT — German Association of Innovation, Technology and Business Incubation Centre (Bundesverband Deutscher Innovations-, Technologie- und Gründerzentren e.V.) [1]. Results of its activity for today are: 159 innovation, technology and business centers (Fig.1), ca. 5.800 companies in ADT-member centers, ca. 46.000 employees in these centers. The centres successfully outsourced more than 17.400 companies.

What are key functions of the organization one can take into account while using this best practice?

Its persuasively presents the interests of its members in key places, both internally and externally, through its competence and experience and communicates these interests to a broad public; serves as a point of contact for its members with regard to questions and problems connected with the operation of innovation centres and supporting of entrepreneurs and also recommends competent partners to consult; identifies best practices for the successful operation of innovation centres and provides these to its members; offers its members the possibility of exchanging experiences on specific topics in working groups organized according to subject and develops working guidance or policy documents; provides its members with useful contacts through its national and international networks; advises project teams that are planning to establish new innovation centres by drawing on its extensive experience; contributes towards current legislation processes and the organisation of funding measures; awards the quality seal "Recognised Innovation Centre" as part of an evaluation procedure for guaranteeing the quality of the work carried out by centres. Over 30 German centres have successfully undergone this evaluation [3].

Fig. 1 Map “Location of innovation, technology and business incubation centres in Germany” Source: adt-online.de

Information about innovation centers one can obtain on the website Germaninnovation.org [2]. There is here in use an interactive map and contacts of officials.

Internet portal Existenzgründerinnen.de represents the network platform focuses on information-consulting support. Also on the website service “Assistant to a founder of company” is provided (BMWi Gründungsassistent), there is forum of experts of the ministry (BMWi-Expertenforum).

The information databank on existing measures of support «Fördermitteldatenbank» is developed and operates under the aegis of the Federal Ministry of Economics and Energy [19]. It represents selected data, taking into account different searching parameters: geographical area, type of support, type of recipient etc.

In the modern dynamic world the role of the timely analytical information is difficult to overestimate. German fair (Deutsche Messe, messe.de) is an effective media of marketing activity, international exhibitions allow with the minimum

expenses of time and efforts objectively to estimate own production. It is the best start for the new goods and services. The company gives as much as possible full information on forthcoming actions.

Conclusions

To sum it up, beyond traditional focus on financial support or attention to founding more and more innovation centers and incubators (developing technological infrastructure) in Germany one can observe focus on some new ‘key issues’:

a) developing entrepreneurial culture, in schools and universities, fostering business spirit can be seen especially useful in universities, where students of natural-science specialties are potential founders of innovative high-tech firms.

b) informational support: make information about all existing programs, measures, initiatives easy to access for a potential innovative enterprise founder or current businessman, manager of SMEs, make it clear and comprehensive, not only description of itself, down to the smallest details: how and

where to get it, what actions should be fulfilled, contacts of a certain official, who can consult you in a certain local area.

c) standardization of innovation centers. Promising is seen a new function of association of organizations that constitute technological infrastructure (ADT) — evaluation procedure for guaranteeing the quality of the work carried out by innovation centers, standardization of their business processes, namely quality management.

d) creation complex “state-business-innoSMEs-science&education” networks to facilitate interactions between innovators.

e) shifting to public-private partnership in financing SMEs, and deployment of specific measures and technologies to make it happen.

All these solutions can be seen as a kind of best innovation practice and should be taken into account while developing strategy to improve national innovation system.

References:

1. ADT — German Association of Innovation, Technology and Business Incubation Centre official website: www.adt-online.de
2. Centers of Innovation in Germany. German Center for Research and Innovation. <http://www.germaninnovation.org/research-and-innovation/centers-of-innovation-in-germany>
3. Competence for Innovations. ADT. URL: <http://www.adt-online.de/files/ad-english.pdf>
4. German Houses of Research and Innovation German Center for Research and Innovation. <http://www.germaninnovation.org/about-us/german-houses-of-science-and-innovation>
5. EXIST program official website. URL: <http://www.exist.de/exist/index.php>
6. Existenzgruendungsportal – Business founder portal Source: <http://www.existenzgruender.de/>
7. Federal Ministry of Economics and Energy (BMWi) official website – URL: <http://www.bmwi.de>
8. Federal Ministry of Education and Research (BMBF) official website – URL: <https://www.bmbf.de/>
9. Fraunhofer Society official website. – URL: <http://www.fraunhofer.de/institute-einrichtungen>
10. German Research Foundation “DFG” official website: <http://www.dfg.de/en/>
11. Gottfried-Wilhelm-Leibniz Society official website: <http://www.gottfried-wilhelm-leibniz-gesellschaft.de>
12. Gruenderland-Deutschland. Die Fakten URL: http://www.bennoheider.de/tl_files/brh/others/PDFs/factbook-gruenderland-deutschland.pdf
13. Gruenderland-Deutschland. Die Fakten. URL: http://www.bennoheider.de/tl_files/brh/others/PDFs/factbook-gruenderland-deutschland.pdf Max-Planck-Innovation official website. URL: <http://www.max-planck-innovation.de>
14. Helmholtz Society official website. http://www.helmholtz.de/helmholtz_zentren_netzwerke/helmholtz_zentren/
15. High-Tech Gründerfonds <http://www.en.high-tech-gruenderfonds.de/>
16. Ideas. Innovation. Prosperity. High-Tech Strategy 2020 for Germany. URL: https://www.bmbf.de/pub/hts_2020_en.pdf
17. Max Plank Society Official website: <https://www.mpg.de/de>
18. OECD Factbook 2015-2016 <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/3015041e.pdf?expires=1464110102&id=id&accname=guest&checksum=5304AF47023C353D1D6BB9555A3FDF8C>
19. Supportdatabank „Foerderdatenbank” official website www.foerderdatenbank.de.
20. Unternehmensbestand. KMU insgesamt nach KMU-Definition der EU-Kommission Institute for SME research official website. <http://www.ifm-bonn.org/statistiken/unternehmensbestand/#accordion=0&tab=0>
21. Welter, Friederike. 2009. On the road to a «Culture on Entrepreneurship»? Assessing Public Support for Entrepreneurship and SMEs in Germany (chapter in a book) // Leptao J., Baptista R. Public Policies for fostering Entrepreneurships. A European Perspective. Vol 22, Part 2. Springer New York, 2009. P. 181-195.
22. ZIM program official website. URL: www.zim-bmwi.de

JEZYKOZNAWSTWO I LITERATUROZNAWSTWO | ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

ПОЛИПРЕДИКАТИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ С ИНФИНИТИВОМ НА – DOS / –DES В ВЕПСКОМ ЯЗЫКЕ¹

Иванова Галина Петровна

кандидат филологических наук,

Новосибирский государственный архитектурно-строительный

университет (Сибстрин)

POLYPREDICATIVE CONSTRUCTIONS WITH INFINITIVE – DOS / –DES CASE IN VEPS LANGUAGE

Ivanova G.P., PhD in Philology, Novosibirsk State University of Architecture and Civil Engineering, (Sibstrin)

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются полипредикативные конструкции, сказуемое зависимой части которых выражено II-ым инфинитивом в падежной форме инессива. Они используются для выражения временных, изъяснительных, а также отношений обусловленности в вепском языке.

ABSTRACT

The article considers polypredicative constructions having predicate of dependent clause expressed with infinitive in inessive case. They are used to express temporal, purpose and explanatory clauses in Veps language.

Ключевые слова: вепский язык, полипредикативная конструкция, инфинитив, инессив, предикативное склонение, синтетические показатели связи.

Key words: Veps language, polypredicative construction, infinitive, inessive case, predicative declension, synthetic indicators of connection.

Постановка проблемы.

Типологической чертой агглютинативных языков является синтетический способ соединения частей полипредикативных конструкций (ППК), при котором средством связи выступают не союзы, как в индоевропейских языках, а морфологические показатели инфинитных форм. Механизм, регулирующий использование падежных форм при построении разных типов ППК, называют предикативным склонением. Смысл термина «предикативное склонение» заключается в том, что по падежам изменяются не сами инфинитные формы, а зависимые предикативные единицы (ЗПЕ). Показатель падежа указывает на определенный тип отношений, который устанавливается между главной (ГПЕ) и зависимой предикативными единицами [4, 5, 6, 7].

В предикативном склонении вепского языка участвуют ЗПЕ с инфинитивами на =da / =ta, =do / =to / =de / =te и =ma, т. е. в традиционном обозначении – с первым, вторым и третьим инфинитивами.

Показателем I-го инфинитива (неопределённая форма глагола) служит суффикс =da, =ta: te=da ‘знать’, maht=ta ‘уметь’.

Показателем II-го инфинитива служит суффикс =de / =te, =do / =to. К нему присоединяется показатель инессива =s, например: sö=do=s ‘во время еды’; ran=do=s ‘кладя’; torop=te=s ‘в испуге’ [2, с. 270] или инстрuktiva =n: astta

‘идти’ – ast=te=n ‘идя’, hüpta ‘прыгать’ – hüp=te=n ‘прыгая’.

III-й инфинитив с суффиксом =ma / =mä может принимать несколько падежных показателей:

– инессива =s: olin’ nit=ma=s ‘был на покое’;

– иллатива =ha: äii openda=m=ha=kso ‘он поехал учиться’;

– элатива =späi: tulo rad=ma=späi aigemba ‘приди с работы пораньше’;

– абессива =ta: istun sö=mä=ta ‘сиду без еды’ [2, с. 270–271];

– адессива =l: rata rajata=ma=l ‘работать с песнями’.

Использование элатива и адессива в предикативном склонении в сибирском диалекте вепского языка не зафиксировано.

Анализ последних исследований и публикаций. Впервые в свете теории полипредикации описаны и проанализированы сложные синтаксические конструкции вепского языка – ППК с инфинитивным сказуемым в ЗПЕ в форме инессива. Ранее ППК с инфинитивными сказуемыми в зависимой части в вепском языке системно не рассматривались.

Актуальность проведенного исследования определяется, прежде всего, недостаточной изученностью вепского языка в целом и его синтаксиса в частности. Наиболее

¹ Вепский язык – один из бесписьменных языков прибалтийско-финской группы финно-угорской семьи языков.

Территория исконного расселения вепсов – Вологодская, Ленинградская области, Прионежский район Республики Карелия. В Восточной Сибири в деревнях Мардай, Иваническое Аларского района, Бабагай, Мягчинский, Маниловский За-ларинского района по приблизительным данным живёт около 70 вепсов. Материалы, анализируемые в статье, были собраны автором в экспедициях 2010-2014 гг. в деревнях Мардай, Иваническое Аларского района, в гг. Ангарске и Иркутске.

значительные работы отечественной вепсологии принадлежат перу двух известных учёных – Марии Ивановне Зайцевой и Нине Григорьевне Зайцевой, это «Словарь вепсского языка» [Зайцева М.И., Муллонен 1972], «Грамматика вепсского языка» [Зайцева М.И. 1981], монография «Вепсский глагол» [Зайцева Н.Г. 2002]. Важной для нашего исследования является работа «Синтаксис вепсского языка» М. И. Зайцевой [Zaitseva M. 2001], в которой представлены основные сведения по синтаксису вепсского словосочетания и предложения (работа выполнена в сопоставлении с финским языком). Названные труды содержат богатый языковой материал по всем вепским диалектам, а также ценные сведения и научные обобщения по фонетике и грамматике вепсского языка.

Вместе с тем изученность говоров вепсского языка далеко не полная.

Цель статьи. В данной статье рассматривается функционирование II-го инфинитива в форме инессива в полипредикативных конструкциях сибирского говора вепсского языка.

Изложение основного материала. Инессив в именном склонении обо-значает место действия или нахождения: внутри чего-либо, кого-либо (rä=s 'в голове', perti=š 'в доме'); в чём-либо доме или в каком-либо месте (tata=s 'в доме отца', gaffa=s 'в народе', Piteri=š 'в Питере'). Кроме того, инессив указывает на время протекания действия: ö=s ii magadand 'ночью не спал', keza=s pertin paniba 'в течение лета (за лето) дом построили' [2, с. 181].

В предикативном склонении показатель инессива, присоединяясь к инфинитивам, передаёт одновременность. Местонахождение и одновременность объединяются на основании статики, вписывания чего-либо в определенное пространство или в определенные временные рамки. «Лето» – ограниченный в своем течении промежуток времени, аналогично и в предикативном склонении: процесс ходьбы ограничивает течение действия в ГПЕ, ср.: keza=s 'за лето', män=do=s 'когда шёл'.

Единообразие грамматического оформления однотипных отношений, выражаемых членами простого предложения и предикативными формами в составе ППК, является отличительным признаком синтаксического механизма зависимой предикации.

ППК с инфинитивами в вепсском языке могут быть моносубъектными и разносубъектными.

Моносубъектные конструкции.

Моносубъектными полипредикативными конструкциями (МСК) называются такие построения, которые «характеризуются единым “планом предикативности”, то есть соотносят оба действия (состояния, признака) с одним и тем же субъектом» [4, с. 9].

В МСК II-й инфинитив располагается обычно в позиции по отношению к главной части, когда передаёт временное отношение между частями ППК. Второй инфинитив времени предшествует тому члену предложения, к которому относится. При этом дополнения, относящиеся ко II-му инфинитиву, ему также предшествуют.

Структура конструкции имеет вид: [(NPART/GEN) Tv=INF2=INESS] [ГПЕ].

В вепсском языке МСК со II-м инфинитивом могут передавать два типа временных отношения – общей временной соотнесенности (ОБС) и одновре-менности.

Значение ОБС передаёт лишь «факт временной соотнесенности» [1, с. 728], при котором события описываются как соположенные во времени, но характер временной связи между ними не конкретизируется:

(1) ср.-вепсск. сибирск.

Södos ištäs vaikte. [Ульянов А.С., д. Мардай, 2006 г.]

sö=do=s ištäs vaikte

есть=INF2=INESS сидеть=Pr/3Pl молча

'Когда едят, сидят молча.'

(2) ср.-вепсск.

Ehtau išttes viritadas säresen. [Zaitseva, 2001, с. 111]

ehtau išt=te=s viritada=s särese=n

вечером сидеть=INF2=INESS зажигать=Pr/3Pl л у ч и -на=GEN/Sg

'Когда сидят вечером, зажигают лучину.'

Конструкции с отношениями одновременности выражают совпадение во времени двух событий, обозначенных предикативными частями:

(3) ср.-вепсск. сибирск.

Hüptes katkaiž gäugan. [Ульянов А.С., д. Мардай, 2010 г.]

hüp=te=s katkaiž=Ø gäuga=n

прыгать=INF2=INESS сломать=IMPF/3Sg нога=GEN/Sg

'Прыгая, сломал ногу.'

(4) ср.-вепсск.

Kartohkoid osttes, mam meleti, kut oliba kallištunuded kaik söndtavarad. [Бродский, 2008, с. 151]

kartohkoi=d ost=te=s mam=Ø

картошка=PART/Pl покупать=INF2=INESS мать=NOM/Sg

melet=i=Ø kut oli=ba

думать=IMPF=3Sg как быть=IMPF=3Pl

kallištu=nude=d kaik söndtavara=d

подорожать=PP=NOM/Pl весь продукт=NOM/Pl

'Покупая картошку, мать думала, как подорожали все продукты.

На фоне отношения одновременности развивается значение образа действия: действие, названное в зависимой части, характеризует не столько одновременность с действием главной части, сколько образ протекания главного действия:

(5) ср.-вепсск. сибирск.

Ongitados sai äja kalad. [Ульянова М.С., г. Ангарск, 2013 г.]

ongita=do=s sai=i=Ø äja kala=d

удить=INF2=INESS наловить=IMPF=3Sg много рыба=PART

'Ловя удочкой, он поймал много рыбы.'

Временные отношения между инессивной формой II инфинитива и ГПЕ могут осложняться условным отношением, если в главной части действие обращено в план будущего, но в большей степени оно определяется контекстом:

(6) ср.-вепсск. сибирск.

Tegegos muga putud gorähä. [Ульянова М.С., г. Ангарск, 2009 г.]

tege=do=s muga putu=d

gorä=hä
 делать=INF2=INESS так попасть=Pr/2Sg
 беда=ILLAT/Sg
 Букв: Делая так, попадёшь в беду.
 'Если (будешь) так делать, попадёшь в беду.'

Инессивная форма II-го инфинитива употребляется и для выражения цели действия. В этом случае ГПЕ предшествует ЗПЕ. Второй инфинитив цели следует тому члену предложения, к которому относится. При этом дополнения, относящиеся ко II-му инфинитиву, ему предшествуют.

Структурная схема имеет вид: [ГПЕ] [(NPART/GEN) Tv=INF2=INESS]. В РСК цели возможна препозиция ЗПЕ по отношению к ГПЕ.

(7) ср.-вепсск.
 Tegem tahtast pirgoid paštes. [Бродский, 2008, с. 151]
 tege=m tahtas=t pirgoi=d
 разделить=Pr/1Pl тесто=PART/Sg пироги=PART/Pl
 paš=te=s
 печь=INF2=INESS
 'Разделаем тесто, чтобы печь пироги.'

(8) ср.-вепсск. сибирск.
 Ostin vädr vedon kandištes. [Ульянова М.С., г. Ангарск, 2012 г.]
 ost=i=n vädr=Ø vedo=n
 купить=IMPF=1Sg ведро=NOM/Sg вода=GEN/Sg
 kandiš=te=s
 носить=INF2=INESS
 'Купила ведро, чтобы воду носить.'
 Разносубъектные конструкции.

Разносубъектными (РСК) называются конструкции, в которых субъекты ЗПЕ и ГПЕ различны.

Разносубъектные ППК, в отличие от моносубъектных, передают широкий спектр отношений – темпоральных, каузативных, изъяснительных.

1) Предложения темпоральной семантики.

Разносубъектные конструкции со II-м инфинитивом в форме инессива передают одновременность события зависимой части с событием главной части:

(9) ср.-вепсск. сибирск.
 Pağižtes sindaižme mašin tuli. [Ульянова М.С., г. Ангарск, 2013 г.]
 pağiž=te=s sin=da=iž=me mašin=Ø
 разговаривать=INF2=INESS ты=PART=2Sg=KOM
 машина=NOM/Sg
 tul=i=Ø
 прийти=IMPF=3Sg
 'Пока мы с тобой разговаривали, пришла машина.'

(10) ср.-вепсск. пондал.
 Ak laib mužikan vinan gödos. [Яшев В.К., д. Пондала, 2012 г.]
 ak=Ø l ai=b mužika=n vina=n
 жена=NOM/Sg ругать=Pr/3Sg муж=GEN/Sg
 вино=GEN/Sg
 gö=do=s
 пить=INF2=INESS
 'Жена ругает мужа, когда он пьёт вино.'

2) Каузативные отношения.

Инессивная форма II-го инфинитива в функции зависимого сказуемого может передавать целевое значение, если в главной части – акциональный предикат. Например:

(11) ср.-вепсск.
 Lapsile vätos tehtas budkad. [Zaitseva, 2001, с. 111]
 laps=i=le vä=to=s teh=tas
 ребёнок=Pl=ALL играть=INF2=INESS
 делать=Pr/3Pl
 budka=d
 будка=PART/Sg
 'Чтобы играть детям, делают будку.'

3) Изъяснительные отношения.

При использовании в ГПЕ модальных предикатов типа nähta 'видеть', homeita 'заметить', kulda 'слышать' конструкция выражает изъяснительные отношения:

(12) ср.-вепсск. сибирск.
 Tat kulišt voiktes poigan. [Ульянова М.С., г. Ангарск, 2013 г.]
 tat=Ø kulišt=Ø
 voik=te=s
 отец=NOM/Sg услышать=IMPF/3Sg
 плакать=INF2=INESS
 poiga=n
 сын=GEN/Sg
 Букв.: Отец услышал плачущего сына.
 'Отец услышал, что сын плачет.'

Выводы. Таким образом, в вепсском языке инессивная форма II-го инфинитива служит для выражения темпоральных (общей временной соотнесённости и одновременности), обусловленности и изъяснительных отношений.

Синтетический тип ППК в целом мало характерен для разговорной речи вепсов. Более предпочтительными для говорящих являются аналитические союзные конструкции:

– с союзом konz 'когда' для выражения темпоральных отношений:

(13) ср.-вепсск. сибирск.
 Mina nägin' händ, konz hän astui päliči miid' gogelo. [Ульянов А.С., д. Мардай, 2006 г.]
 mina näg=i=n' hän=d konz hän
 я видеть=IMPF=1Sg он=PARTSg когда он astui=Ø päliči miid=d' gogelo=lo
 идти=IMPF/3Sg мимо мы=PART/Pl река=ALL/Sg
 'Я видел его, когда он шёл мимо нас на реку.'

– с союзом miše для выражения целевых отношений:

(14) ср.-вепсск. сибирск.
 Mö tegem pažagan, miše kiitta lahnoid'. [Ульянов А.С., д. Мардай, 2006 г.]
 mö tege=m pažaga=n miše kiitta
 мы сделать=Pr/1Pl костёр=GEN/Sg чтобы сварить lahno=i=d'
 лец=Pl=PART
 'Мы сделаем костёр, чтобы сварить лецей.'

– с союзом mi для выражения изъяснительных отношений:

(15) ср.-вепсск. сибирск.
 Mina en tednu, mi kala magadab madal vedos. [Ульянов А.С., д. Мардай, 2006 г.]

mina en ted=nu mi kala=Ø magada=b
я не знать=PP что рыба=NOM/Sg спать=Pr/3Sg
madal vedo=s
мелкий вода=INESS/Sg
'Я не знал, что рыба ночует на мелководье.'

Но вместе с тем в языке сибирских вепсов синтетический способ образования ППК сохранился очень хорошо, это живой процесс, предложения с инфинитивными формами в качестве сказуемых ЗПЕ легко распознаются и строятся информантами, несмотря на то, что в речи они употребляются не очень часто.

Условные сокращения и обозначения

ГПЕ – главная предикативная единица; ЗПЕ – зависимая предикативная единица; ППК – полипредикативная конструкция; МСК – моносубъектная конструкция; РСК – разносубъектная конструкция; пондал – пондальский говор, сибирск. – сибирский говор; ср.-вепск. – средневепский диалект.

ADESS – внешне-местный падеж нахождения; ALL – аллатив; (cop) – факультативная позиция вспомогательно-связочного глагола; GEN – родительный падеж; ILLAT – внутренне-местный падеж; IMPF – имперфект; INESS – инессив; INF2 – II-й инфинитив; KOM – комитатив; Pr – настоящее время; PrP – причастие настоящего времени; PP – суффикс активного причастия прошедшего времени; PART – партитив; Pl – множественное число; Pr – настоящее время; Sg – единственное число; Tv – основа глагола.

Список литературы:

1. Грамматика современного русского литературного языка. М., 1970. – С. 767.
2. Зайцева М.И. Грамматика вепского языка / М. И. Зайцева. Л., 1981. – С. 360.
3. Зайцева М. И., Муллонен М.И. Словарь вепского языка. Л., 1972. – С. 746.
4. Черемисина М.И. О содержании понятия «предикативность» в синтаксисе сложного предложения // Полипредикативные конструкции и их морфологическая база. Новосибирск: Наука, 1980. С. 154–180.
5. Черемисина М.И. Сложное предложение как знак языка (об отдельных моделях сложного предложения) // Синтаксис алтайских и европейских языков. Новосибирск, 1981а. С. 3–36.
6. Черемисина М.И. Предикативное склонение как база зависимой предикации в алтайских языках // Падежи и их эквиваленты в строе сложного предложения в языках народов Сибири. Новосибирск, 1981б. С. 12–39.
7. Черемисина М.И. Структурно-функциональные типы конструкций с падежными формами зависимых предикатов // Структурные и функциональные типы сложных предложений. Новосибирск, 1982. С. 3–20.
8. Zaitseva M. Vepsän kielen lauseoppia. Helsinki, 2001. –150 S.

ДИНАМИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ ПРОСОДИИ В МОЛОДЕЖНОЙ РЕЧИ

Сюзанна Юрьевна Ладыженская,
сотрудник кафедры английской филологии

DYNAMIC COMPONENT OF PROSODY IN YOUTH'S SPEECH

Ladyzhenskaya S. Yu., assistant of the department of English philology, National University "Odessa Maritime Academy"

АННОТАЦИЯ

Данное исследование состоит в выявлении динамических характеристик в речи представителей молодежи Великобритании.

Динамические характеристики, которые являются предметом данного исследования измерялись на основании показателей: максимальных, минимальных и средних показателей интенсивности, диапазона интенсивности.

Точно указать границы возрастных стадий довольно трудно. В настоящее время за основу возрастных периодов принимаются фазы жизненного пути, которые фиксируют изменение образа жизни, системы отношений и ценностей, то есть становятся определяющими характеристиками периодов жизни человека.

Деление возрастного континуума на группы должно совпадать с жизненными ступенями.

Проведенное исследование на акустическом уровне позволило утверждать, что просодия может выступать средством возрастной и гендерной идентификации говорящего, т.е. является социальным индикатором.

ABSTRACT

The given investigation deals with the study of dynamic characteristics in the speech of British youth.

Dynamic characteristics which are the subject of our investigation are measured by the indicator of maximum, minimum and average range of intensity.

It is considered that the limits of age stages are difficult to define. Nowadays life phases that fix changes in the life style are considered basic and differentiating characteristics of the periods in the person's life. It means that age group division should coincide with life stages.

The conducted acoustic analysis allowed to state that prosody can serve the means of gender and age identification of a speaker, thus being a social marker.

Ключевые слова: динамический характер, просодия, возрастной, гендерный, акустический, молодежь.

Key words: dynamic characteristics, prosody, age, gender, acoustical, youth.

Возрастная дифференциация речи является важным звеном экстралингвистических факторов, обуславливающих фонетическую вариативность. Британский лингвист А. Гимсон указывал на социальную природу возрастных различий речи. Результаты сравнения речи молодого поколения с более старшими представителями свидетельствуют о том, что молодежь более прогрессивна в использовании инновационных произносительных тенденций. Различия в звучании, по замечанию Дж. Уэллса, проявляются даже в речи людей, разделенных по возрасту полутора-двумя десятилетиями [8, с.465].

Однако исследования молодежного произношения проведены исключительно на сегментном уровне и не затрагивают просодические особенности.

Актуальность данной работы заключается в необходимости анализа просодических, в частности динамических особенностей, в речи молодого поколения.

Предметом исследования является динамический компонент просодии, которому на акустическом уровне соответствует интенсивность.

Цель исследования заключается в выявлении параметров динамического компонента просодии, которые могут выступать индикатором возрастной принадлежности говорящего.

В задачи данного исследования входило определить методом акустического анализа среднеарифметические значения пиковой интенсивности, диапазона интенсивности, а также показатели максимумов интенсивности в двух возрастных группах представителей британской молодежи.

Экспериментальным материалом исследования послужили аудиозаписи монологической речи представителей молодого поколения, взятые на сайте International Dialects of English Archive (IDEA). Длительность звучания материала составляет 20 минут. Основной единицей исследования является синтагма, под которой понимают относительно законченное по смыслу фонетическое единство.

Динамические характеристики, которые являются предметом данного исследования измерялись на основании следующих показателей: максимальных, минимальных и средних показателей интенсивности (в дБ), диапазона интенсивности (в дБ).

В рамках дифференциации произношения традиционно различают несколько возрастных групп – дети, подростки, молодежь в возрасте от 20 до 25 лет, среднее поколение, пожилые люди. Исследователь Б. Г. Ананьев отмечает, что факторами разграничения возрастных периодов являются: биологическое развитие (возрастные физиологические особенности человека), процессы социального и психологического развития [1, с.288].

Британский лингвист Дж. Чамберс замечает, что в каждом обществе существуют свои представления о том, когда именно заканчивается младенческий период, когда для человека приходит время взять на себя серьезные обязательства или же, наоборот, оставить дела и уйти на покой [6, с.308].

Считается, что точно указать границы возрастных стадий довольно трудно [1, с.288]. В настоящее время за основу возрастных периодов принимаются фазы жизненного пути, которые фиксируют изменение образа жизни,

системы отношений и ценностей, то есть становятся определяющими характеристиками периодов жизни человека. Большую роль играют такие социальные факторы, как социально-экономический статус, образовательный уровень и др. Под влиянием возраста на язык подразумевается осознание изменений, происходящих в социальной жизни говорящих, которые имеют отношение к овладению и использованию ими лингвистических норм и их способность применить эти знания на практике. Это включает в себя их принадлежность к разным группам в зависимости от возраста, приобретение определенного капитала, освобождение от преобладающих в обществе норм в пожилом возрасте [5, с.223].

Таким образом, деление возрастного континуума на группы должно совпадать с жизненными ступенями. В современном обществе эти ступени соответствуют следующим возрастным рамкам, согласно исследованиям Н. Н. Полагиной и Дж. Эдвардса: раннее отрочество (8-9 лет); осознание себя частью коллектива среди сверстников (10-12 лет); вступление в гетеросексуальные отношения и начало подросткового периода (13-16 лет); окончание средней школы и ориентация на начало рабочей деятельности или на получение высшего образования (17-22 лет); устройство на постоянную работу и начало семейной жизни (23-29 лет); полное погружение в профессиональную деятельность и принятие семейных обязательств (30-59 лет); пенсионный возраст (с 60 лет). Фазы жизненного пути (дотрудовая, трудовая, послетрудовая) накладываются на возрастные стадии онтогенеза, причём в такой степени, что в настоящее время традиционные возрастные стадии обозначаются именно как фазы жизненного пути, а именно, молодость, зрелость и старость [1, с.288].

В связи с тем, что объектом данного исследования является речь молодежи, нам представляется интересной классификация Дж. Эдвардса, в которой молодежная группа делится на две группы – это 17-25 лет и 26-30 лет [7, 37-54].

Зарубежные исследователи молодежной речи [4, 211-219; 2, 88-97] определили, что первый возрастной период (17-25 лет) – это студенческий возраст, когда подросток выходит из-под опеки родителей и начинает самостоятельную жизнь, ищет свое место в обществе, в отношениях с другими людьми как самостоятельная личность, у которой уже сложились некоторые представления о своей значимости и принадлежности к определенному классу. На основе этих представлений складываются и модели поведения. Молодые люди очень восприимчивы к внешним влияниям, что приводит к образованию новых смысловых систем, понятий, гипотез и концепций, они тянутся ко всему новому и являются своеобразным двигателем языковых изменений [4, 211-219].

Молодёжное произношение как повседневный язык общения молодёжи является своеобразным показателем уровня развития, интересов, вкусов и потребностей молодых носителей языка. В наибольшей степени влиянию и изменениям подвержена речь студенческой молодежи [2, 88-97].

Б. Г. Ананьев поддерживает точку зрения предыдущих исследователей также подчеркивает, что в этот период наступление зрелости человека как индивида (физическая зрелость) и становление личности (гражданская зрелость) не совпадают во времени. Самосознание в настоящее время формируется к 23-25 годам, в то время как полвека назад оно уже развивалось к 17-19 годам [1, с.288]. В это время (18-25) проявляется и конфликт поколений, например на уровне произношения. Осуждаемые обществом фонетические явления зачастую намеренно усваиваются подростками и молодыми людьми до 25 лет в знак проявления протеста против родителей и, в более широком смысле, против косности и консерватизма «всего взрослого общества».

Второй возрастной период (26-30) характеризуется как устойчиво концептуальная социализация, когда вырабатываются устойчивые свойства личности, стабилизируются все психические процессы, личность приобретает устойчивый характер [5, с.223]. Это отражается и на выборе тех или иных произносительных форм. Человек, закончив учебу и поступив на работу, вступает в контакт с представителями разных социальных групп. В рабочем коллективе он сталкивается с людьми более высокого социального положения, так или иначе начиная к ним приспосабливаться [5, с.223].

Если подростковый возраст характеризуется высокой степенью языковой вариативности, то для речевого поведения взрослого человека типичным является языковой консерватизм.

Проанализировав классификации молодежного периода жизни и существующие различия в речи представителей данной возрастной группы, необходимо отметить, что большая часть экспериментальных исследований ориентирована на вариативность сегментных единиц в речи, в то время как особенности просодического оформления речи изучены фрагментарно и проблема остается открытой, что дает нам возможность провести собственное исследование динамического компонента просодии в молодежной речи.

Рассмотрим среднеарифметические значения пиковой интенсивности в двух возрастных группах в мужской и женской реализации.

В речи как мужчин, так и женщин возрастной группы 17-25 лет наблюдаются самые высокие показатели интенсивности (80 дБ), причем в мужской группе показатели несколько выше чем в женской – 74 дБ в женской группе, и 80 дБ в мужской группе (рис. 1).

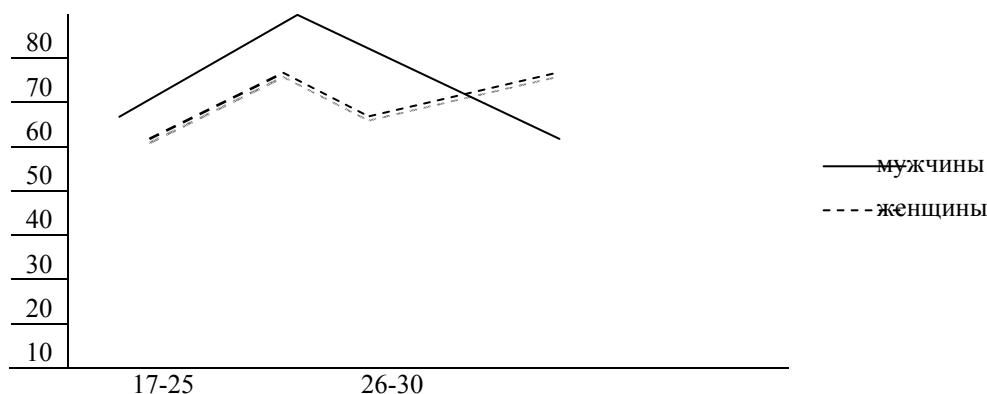

Рис. 1. Показатели максимумов интенсивности в двух возрастных группах

В возрастной группе от 26 до 30 лет максимальное значение пиковой интенсивности зафиксировано на уровне 74 дБ, в женской группе этот показатель равен 73 дБ, а в мужской – 74 дБ. Результаты анализа среднеарифметиче-

ских значений пиковой интенсивности позволили наметить тенденцию к уменьшению показателя пиковой интенсивности по мере увеличения возраста (табл. 1).

Таблица 1.

Среднеарифметические значения интенсивности (дБ)

Возраст	Мужчины	Женщины
17-25 лет	80	74
26-30 лет	74	73

Показатели диапазона интенсивности в мужских и женских реализациях в возрастной группе от 17 до 25 лет варьируют от 1,6 до 1,4 отн.ед. В возрастной группе от 26

до 30 лет диапазон интенсивности демонстрирует почти одинаковые значения и составляет 1,3-1,4 отн.ед (табл. 2).

Таблица 2.

Диапазон интенсивности (в отн.ед.)

Возраст	Мужчины	Женщины
17-25 лет	1,6	1,4
26-30 лет	1,4	1,3

Проведенное исследование динамических особенностей просодии в речи молодежных групп в возрасте от 17 до 25 лет и от 26 до 30 лет показало, что интенсивность, которая является динамическим компонентом просодии на акустическом уровне может выступать средством возрастной идентификации говорящего, т.е. является социальным индикатором.

Эксперимент подтвердил роль показателей интенсивности как социокультурной характеристики, т.к. по мере увеличения возраста наблюдалось уменьшение показателей пиковой интенсивности. Диапазон интенсивности также является дифференцирующим признаком мужских и женских особенностей речи. Показатели среднеарифметических значений пиковой интенсивности в мужской реализации превосходят соответствующие показатели в женской речи, что объясняется особенностями строения речевого аппарата.

Экспериментальное исследование просодии речи представителей молодого поколения является перспективным направлением, включающим в будущем анализ мелодических и темпоральных особенностей речи молодежи.

Список литературы:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. – СПб: Питер, 2002. – 288 с.
2. Медведева Т. В., Мурай О. В. Гендерная вариативность речи британской молодежи // Фонетическая вариативность современной английской речи. Вестник Московского государственного лингвистического университета. – Вып. 523. – М.: Изд-во МГЛУ, 2007. – С. 88-97.
3. Полагина Н. Н. Психология развития и возрастная психология. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2005. – 288 с.
4. Степкина И. Ю. Гендерные особенности просодического оформления спонтанной монологической речи молодежи Великобритании // Социофонетика звучащей речи. Вестник Московского государственного лингвистического университета. – Вып. 1 (607). – М.: Изд-во ИП-КМГЛУ «Рема», 2011. – С. 211-219.
5. Чеснокова М. В. Просодична динаміка мовлення вікових гендерних та регіональних груп англійської спільноти (інструментально-фонетичне дослідження): Дис... канд.. філол. наук. – Одеса, 216. – 223 с.

6. Chambers J. K. Sociolinguistic theory / 2nd ed. – Oxford: Blackwell, 2002. – 308 p.
7. Edwards J. Sociopolitical aspects of language maintenance and loss // Maintenance and Loss of Minority Languages. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1992. – P. 37-54.
8. Wells J.C. Longman Pronunciation Dictionary. 2nd edn. – Pearson Education Limited, 2000. – 870 p.

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК КОМУНІКАТИВНА ОЗНАКА ФОРМУВАННЯ КОГНІТИВНО-НАРАТИВНОЇ СЦЕНОГРАФІЇ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ ПИСЬМЕННИКІВ-НОВОРОМАНІСТІВ Н. САРРОТ Й А. РОБ-ГРІЙЄ

Мамосюк Олена Сергіївна

аспірант кафедри іспанської та французької філології,

Київський національний лінгвістичний університет

INTERTEXTUALITY AS COMMUNICATIVE FEATURE OF FORMATION OF COGNITIVE-NARRATIVE TEXT
SCENOGRAPHY NOUVEAUROMAN'S WRITERS N. SARRAUTE AND A. ROBBE-GRILLET

Mamosyuk O.S., Postgraduate Student at the Department of Spanish and French philology, Kyiv National Linguistic University

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню інтертекстуальності як однієї із комунікативних ознак формування когнітивно-нарративних сценаріїв французьких новороманістських художніх текстів. Франкомовний художній дискурс періоду Нового роману розглядається як світ великих діалогів, які включають на рівних правах голос оповідача, персонажа, читача, іншого тексту, що дозволяє простежити інтертекстуальність на всіх етапах сприйняття твору.

ABSTRACT

This article studies the intertextuality as one of the communication features of formation of cognitive-narrative scenarios Nouveau Roman texts. Francophone artistic discourse of the period of the Nouveau Roman is considered as the world's great dialogues that include on an equal footing voice of the narrator, a character reader, a text that can trace intertextuality perception at all stages of the work.

Ключові слова: новороманістський художній дискурс, інтертекстуальність, відкритий текст, когнітивно-нарративна сценографія.

Key words: Nouveau Roman artistic discourse, intertextuality, open text, cognitive-narrative scenography.

Вступ. Інтертекстуальність – невід’ємна ознака сучасного художнього дискурсу – характеризує текст як поєднання численних інших текстів чи їх фрагментів, сполучення несполученого, іноді парадоксального, що призводить до невичерпності й непередбачуваності авторських варіацій.

Основний принцип поняття інтертекстуальності полягає у тому, що будь-який текст породжується іншими текстами, кожен художній твір – частина мережі текстів, тому можливе різне тлумачення одного і того ж твору. Такий діалог між різними текстами всередині одного тексту, діалог між автором і читачем, що ніби стає співавтором, долучаючись до творчого діалогу – все це структурує інтертекст твору. Інтертекстуальність художніх текстів передбачає абсолютно вільне, нічим не обмежене, багато в чому іронічне оперування текстами, дискурсами, мовними кодами. М. М. Бахтін також стверджує те, що твір і створений у ньому світ входять у реальний світ так само, як і реальний світ входить у твір і збагачує його [2].

Короткий огляд досліджень теми. Інтертекстуальність – термін, започаткований Ю. Крістевою, використовується багатьма лінгвістами-теоретиками: У. Еко, М. Ріффатером, Р. Бартом, У. Стюартом, Ж. Жене.

За Ю. Крістевою, інтертекстуальність є своєрідною інтеракцією, що відбувається всередині тексту [5]. Простір тексту й гра інтеракцій мають позасвідомий характер і асоціюються з іншими текстами. Французький лінгвіст Ж. Женнет вважав інтертекстуальність взаємодією художніх творів [4].

За У. Еко, інтертекст – це вид перекодування, що встановлює каркас для пов’язування даного тексту з іншими [3]. Відомий стиліст М. Ріффатер розглядав інтертекст як ансамбль пресупозицій інших текстів, що уможлиблює співіснування останніх у межах даного, а інтертекстуальність як процес сприймання цих текстів, відбиття нашого сприйняття твору і його значень [6]. За Р. Бартом, кожен текст є інтертекстом, де людина зникає, розчиняється, а тому існує лише твір і його мова, що вибудовується поза свідомими автоматизованими цитатами, від яких ми не можемо звільнитись; текст – своєрідна ехокамера, лише відлуння [1]. Таким чином, будь-який текст у термінах інтертекстуальності постає перед нами як відкрита можливість для інтерпретації найрізноманітнішими способами без небезпеки втратити свою неповторність.

Метою нашої наукової розвідки є дослідження інтертекстуальності як однієї із комунікативних ознак формування когнітивно-нарративних сценаріїв на матеріалі французької прози періоду Нового роману.

Виклад основного матеріалу. Інтертекстуальність характеризує світовідчуття сучасної людини, яка живе у світі текстів. Кожен окремо взятий текст, як правило, виявляється місцем перетину інших, адже письменник перебуває під впливом різноманітних дискурсів і реагує на інші твори.

При цьому попередній текст входить у новий не у своєму оригінальному, а у пропущеному крізь призму медіатора вигляді.

Новороманістська література відзначається технікою маніпуляції нарративними перспективами, самопредставленням, стиранням різниці між фікцією та реальністю, різноголоссям, наявністю цитат, чужих голосів, мов, їх гібридизацією, креолізацією. Інтертекстуальність є однією з найприкметніших ознак літератури періоду Нового роману. Відтак, для новороманістських текстів характерні прийоми цитування, колажу, монтажу, гри, підміни понять, розмиття меж, хаотизації. Розглянемо найбільш показові засоби, що підкреслюють інтертекстуальність у розгортанні чи побудові когнітивно-нарративних сценаріїв прози Н. Саррот й А. Роб-Грійє.

Нашу увагу привертають, перш за все, структурні ознаки, які ґрунтуються на "діалогічності" текстів – інтертекстуальній взаємодії та залученні інтертекстів (цитування, колаж, монтаж), а також вияви семантичної деформації, що отримує вираження у творі через підміну понять, позбавлення сенсу, використання лексем у лапках.

Художньому нарративу періоду Нового роману притаманна текстуальність без берегів [1] або вільна пошукова дискурсивність [7] замість традиційного дискурсу. Досягається це вживанням у текстах цитувань, несподіваного поєднання "високого" і "низького", піднесеного і буденного: *Moi, je dois le dire, oserais-je l'avouer ? Ne me tuez pas. Il cache sa tête avec drôlerie derrière son bras plié. Moi, mea culpa, à la première lecture. Quel tour va-t-il encore leur jouer, quelle folie ne lui pardonne-t-on pas ? Eh bien oui, là, je ne l'ai pas aimé il roule des yeux de conspirateur, il chuchote très fort* (Sarraute, LFD, p. 57).

У наведеному вище контексті інтертекстуальне внесення латинню *mea culpa* має значення: "aveu de la faute commise; coup dont on se frappe la poitrine en prononçant ces paroles". Цей вираз походить від першої фрази покаятної молитви *Confiteor*, яка читається в Римо-католицькій церкві на початку меси, що є формулою покаяття і сповіді в релігійному обряді католиків з XI століття. Відтак, перший ряд лексем несе негативне забарвлення, де лексема *tuer v. tr.* вжита у значенні: "faire mourir (qqn) de mort violente" [8]; *cache v. tr.*: "soustraire, dérober à la vue; mettre dans un lieu où on ne peut trouver" [ibid.]; *mea culpa*; *pardoner v. tr.*: "tenir (une offense) pour non avenue, ne pas en garder de ressentiment, renoncer à en tirer vengeance" [ibid.] поєднується з другим рядом лексем, що має іронічно-грайливе навантаження. У цьому разі лексема *drôlerie n. f.* означає: "parole ou action drôle et pittoresque" [ibid.]; *jouer v. intr.*: "se livrer au jeu" [ibid.] й *folie n. f.*: "manque de jugement, de bon sens; absence de raison" [ibid.], нейтралізуючи у такий спосіб негативний контекст першого.

Ознаки інтертекстуальності властиві мовотворчості Н. Саррот, починаючи з роману "Portrait d'un inconnu", де авторка експериментує з прозою французького реаліста О. де Бальзака. Письменниця використовує інтертекстуальне посилання, щоб з іронією висміяти класичний роман. Відтак, у Н. Саррот оповідач-анонім надає поради герою наче він спеціаліст психіатричного відділення: "... afin de "lutter contre l'introversión", "Soyez Nathanaël, goûtez aux 'nourritures terrestres', retrouvez la 'ferveur'" (Sarraute, PI, p. 81-82). Новороманістка використовує цитати з роману О. де Бальзака, але використовує їх в іронічному контексті.

Приміром, роман Н. Саррот "Les Fruits d'or" має у своїй основі асоціативну діалогічність з однойменним романом маловідомого письменника Жака Брейє. Інтертекст вибудовується інтекстовими внесеннями у структуру аналізованого твору:

Il y a des endroits où il m'a fallu m'y reprendre à trois fois...

Elle sent passer chez les pauvres captifs ligotés un tressaillement à peine perceptible de reconnaissance, de joie, comme un craintif espoir ... J'ai dû m'y reprendre à trois fois... (Sarraute, LFD, p. 58)

У цьому сегменті художнього нарративу простежуємо схожість у побудові мовленнєвих одиниць семантико-синтаксичного рівня у цитованому романі

Н. Саррот і творі Ж. Брейє, зокрема вживання повтору *m'y reprendre à trois fois* у кінці речення (епіфора) з метою підкреслення сили відчуттів й почуттів головної героїні, що текстуалізовано лексемами *sentir v.tr.* у значенні "percevoir, éprouver une sensation, une impression; tressaillement n.m. faible mouvement" [8]; *joie n.f.*: "émotion vive, agréable, limitée dans le temps; sentiment de plénitude qui affecte l'être entier au moment où ses aspirations, ses ambitions, ses désirs ou ses rêves viennent à être satisfaits d'une manière effective ou imaginaire" [ibid.]; *espoir n.m.*: "fait d'espérer, d'attendre avec confiance la réalisation dans l'avenir de quelque chose de favorable, généralement précis ou déterminé, que l'on souhaite, que l'on désire" [ibid.].

Діалогізуючи з однойменним романом Ж. Брейє, Н. Саррот у своєму творі "Les Fruits d'or" подає художньо-іронічну панораму згаданого вище автора: *ce qui était agréable quand on lisait Les Fruits d'or, ce qui était délicieux, c'est qu'à tout moment on était arrêté... on se disait, tiens, tiens, mais qu'est-ce que c'est? mais d'où ça vient?... il me semble que j'ai déjà entendu ça, c'est un son de cloche connu, ce rythme, cette chute de phrase... un certain ton... cette image, mais ça me dit quelque chose, mais j'ai vu ça quelque part, je trouvais ça très amusant.* (Sarraute, LFD., p. 14).

Епізод, зазначений вище, містить у собі вказівні прикметники *ce, cette*, які опосередковано апелюють до роману Ж. Брейє, вказівний займенник *ça* теж вживається з тією ж метою у значенні: "la chose dont il s'agit, qu'on désigne, ou qu'on sait" [8]; дієслова *entendre v.tr.*: "percevoir par l'oreille" [ibid.]; *connaître v.tr.*: "reconnaître, discerner" [ibid.]; *voir v.tr.*: "percevoir par le sens de la vue" й *trouver v.tr.*: "découvrir quelque chose, quelqu'un que l'on cherchait" [ibid.], прислівники *déjà* й *quelque part* неозначений прикметник *certain*.

Зауважимо, що інтертекстуальність також акцентує й на тому, що немає вже нічого нового і все новостворене є відтворенням чогось існуючого:

- C'était drôle. Il est tordant. Tu sais que c'est exactement la même reproduction qu'ils ont tous chez eux, qu'il portent tous sur eux en ce moment ...

Epinglée au mur sur le papier gris à grosses fleurs roses au dessus du bureau pour capter l'inspiration, glissée dans la rainure entre l'encadrement et la glace au dessus de la cheminée, tout à coup ... miracle ... la même ... Et leur air ... cet air qu'ils ont ... pudique. Fier. Ma trouvaille. Ma création. Mon petit trésor secret.

Ne me quitte jamais. Mais tenez, à vous, vous en êtes digne

... à vous je peux sans crainte : pas de profanation , aucune souillure. Avec vous, tenez, je partage. Un don. Mon bien le plus précieux ...

- Et tu crois - sa voix monte - tu crois que je vais me laisser embrigader? (Sarraute, LFD, p. 24-25).

Так, найбільш показовими постають словесні ігри, які дають змогу вислизнути й звільнитися від масок традиційного минулого. Художній нарратив водночас отримує риси діалогічності й навіть полілогічності: "C'est biien ... ça ..." Un accent mis sur "bien"... un étirement: "biien" et un suspens avant que "ça" arrive ... ce n'est pas sans importance (Sarraute, POPN, p. 99).

Мовні ігри, різноголосся мов і дискурсів, а також мовні гібриди представляють собою прикметні ознаки літератури періоду Нового роману, оскільки здійснюють критику традиційного художнього нарративу: Isma. Isma. Ma. Ma ... Capitalisma. Structuralisma. Cette façon qu'il a de prononcer isma ...

Le bout se relève ... ça s'insinue ... Plus loin. Toujours plus loin. Jusqu'au coeur ... Comme un venin ... Isma ... Isma ... (Sarraute, P, p. 40).

Таким чином, можемо стверджувати, що акумулювання апозіопезисних структур, які часто не мають сенсу, короткі й номінативні речення, вербальні ігри фіксують неадекватність наявної мови для виразу індивідуальних смислів і відчужань. Крім того, повтори слів, цитати цитат відображають тотальну дзеркальність і тавтологічність мовлення у суспільстві: Non, pas des mots comme ça ... d'autres mots ... pas de ceux dont on dit qu'on les a 'eus' ... Des mots qu'on n'a pas 'eus' justement ... On ne sait pas comment ils nous viennent ... (Sarraute, POPN, p. 98).

Висновки. Отже, структура художніх текстів періоду Нового роману є інтертекстуальною. Проза Н. Саррот, що містить інтекстові внесення, уявні діалоги, цитатки класиків, вербалізацію творів інших мистецтв і асоціативну діалогічність розглядається як світ великих діалогів, які включають в однаковій мірі голос оповідача, персонажа, читача, іншого тексту, що дозволяє простежити інтертекстуальність на всіх етапах сприйняття твору.

Список літератури:

1. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Ролан Барт // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Под ред. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 2000. – С. 196-238.
2. Бахтін М. М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М. М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. – [2-е вид., доп.]. – Львів: Літопис, 2001. – С. 416-422.
3. Еко У. Поетика відкритого твору / Умберто Еко // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. – [2-е вид., доп.]. – Львів: Літопис, 2001. – С. 525-538.
4. Женетт Ж. Границы повествовательности / Жерар Женетт // Ж. Женетт «Фигуры»; [пер. с фр. С. Зенкина]. – М.: Изд-во Сабашниковых, 1998. – Т. 1. – С. 60-281.
5. Крістева Ю. Stabat Mater / Пер. з фр. Христини Сохоцької // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 2002. – С. 662–679.
6. Riffaterre M. Fictional Truth. Baltimore, London 1990.
7. Фуко М. Археологія знання. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003. – 326 с.
8. <http://atilf.atilf.fr/>
Джерела ілюстративного матеріалу:
9. Sarraute N. Les Fruits d'or / N. Sarraute. – Paris, Gallimard, 1973. – 157 p.
10. Sarraute N. Le Planétarium / N. Sarraute. – Paris, Gallimard, 1972. – 246 p.
11. Sarraute N. Le Planétarium / N. Sarraute. – Paris, Gallimard, 1982. – 96 p.

ОРНІТОЛОГІЧНІ ТА ФІТОНІМІЧНІ ОБРАЗИ У ФРАЗЕОЛОГІЇ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Зоряна Мацюк,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри філології та методики початкової освіти педагогічного інституту
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Марія Фенко,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри філології та методики початкової освіти педагогічного інституту
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

THE NAMES OF BIRDS AND THE PLANTS NAMES WITHIN PHRASEOLOGICAL UNITS OF WESTERN POLESIA

Zoriana Matsyuk, Ph. D. in Philology, assistant professor, head of the department of philology and methodology of primary education, Lesya Ukrainka Eastern European National University

Maria Fenko, Ph. D. in Philology, assistant professor, head of the department of philology and methodology of primary education, Lesya Ukrainka Eastern European National University

АНОТАЦІЯ

Розвідку присвячено актуальному питанню комплексного аналізу фразеологічного фонду української мови. Адже проблеми співвідношення мови й духовної культури, мови та менталітету, їхньої взаємозалежності, культурно-національної семантики одиниць та увага до динамічних процесів, лінгвокраїнознавчих можливостей фразем, які акумулюють та зберігають знання про навколишній світ, спонукають до пошуків нових аспектів дослідження фразеології. Установлено символічну обумовленість семантики фразеологічних одиниць і взаємозв'язок їх конотації та специфіки національного менталітету українського народу.

ABSTRACT

This investigation is dedicated to the important topical issue of formulating an all-embracing analysis of the complete stock of Ukrainian-language phraseological units. As the end product of this structural and semantic analysis of phraseologisms, it was ascertained that their signification is determined by the conditions of life and existence of a people in different historical periods, and within the entities of the designated level the perceptive capacity of the Polesian people was effectuated. The symbol-related conditionality of the semantics of phraseological units was also determined, as well as the interconnection between their connotations and the peculiarities of the national mentality of the Ukrainian people.

Ключові слова: фразеосистема, символ, ареальна фразеологія, західнополіські фраземи, символічний аналіз.

Key words: phraseological system, symbol, areal phraseology, western Polesian phraseological units.

Постановка проблеми. Фразеосистема української мови – це досить вагома лінгвістична спадщина, у якій відображено бачення світу та всесвіту, національну культуру, звичаї й вірування, фольклорну та історичну спадщину. Фразеології належить домінуючий внесок у формуванні образної картини нації та світу загалом, адже мовні образи, збережені у фразеологізмах, – глибоко національні й містять те символічне багатство, яке слугує підґрунтям не лише сімейного устрою, а й державного.

Жива народна мова наділена величезними внутрішнім потенціалом, що відображено в ареальній фразеології. Ця динамічна система мови постійно розвивається та збагачується фразеологічними одиницями різних структурних типів і семантичних полів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фразеологізми, які належать різним ареалам однієї й тієї ж мови, виявляють передусім відмінності семантичного плану, а структурні типи залишаються єдиними для всіх її варіантів. На думку О. І. Чередниченка таке спостереження цінне, оскільки надає можливість стверджувати, що національне (етнічне) міститься саме в смисловому наповненні фразеологізму [8, с. 17]. У семантиці західнополіського фразеологічного фонду відтворено соціально-культурну самобутність мовного колективу народу – носія мови, що викликана умовами його життя та особливостями розвитку.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки спостерігаємо тенденцію до активізації уваги системного вивчення фразеологічного складу мови та його тематичного опису. Зокрема зроблено акцент на національно-культурній специфіці фразеологічних одиниць, яка зумовлена екстралінгвальними та мовними чинниками. Система образів, закріплених у мові, нерозривно пов'язана з матеріальною, соціальною та духовною культурами мовної спільноти, а це свідчить про її культурно-національний досвід і традиції.

Проблематиці ареальної фразеології присвячені роботи багатьох дослідників, зокрема: Г. Аркушина, Л. Даниленка, В. Жайворонка, С. Єрмоленко, В. Коваль, Н. Коваленко, В. Мокієнка, О. Назаренко, Л. Скрипник, В. Ужченка, Д. Ужченка і ін. Однак потребує уваги питання взаємовпливу і взаємодії людини та мови у процесі її творення й пізнання світу. Закономірним вважаємо виділення та аналіз у структурі мовної картини світу її основи й першоджерела – фразеологічної картини, вербальними засобами реалізації якої є фразеологічні одиниці, що всебічно відображають дійсність, існуючу культурну традицію, звичаї та ментальність.

Мета роботи – здійснити символічний аналіз західнополіських фразем, акцентуючи увагу на орнітологічних та фітонімічних образних конкретизаторах; проаналізувати фразеологічні одиниці із погляду національної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізм – це не просто сполучення слів із певним значенням, а одиниця з глибоким символічним змістом, що через систему образів відображено у світосприйнятті народу.

Осмилення символу як категорії пізнання, мислення, мови і художньої творчості сягає ще античної філософії. Мудреці вважали що думка зароджується та передається в образах і символах. Звідси виникає потреба у фігурах і складних образах, і в образах як єдності кількох фігур [5, с. 303].

Актуальність наукового пошуку вбачаємо в осмиленні та розкритті орнітологічної та фітонімічної системи символів, представлених у фраземіці Західного Полісся.

Орнітологічні символи виникли з найдавніших міфологічних уявлень про світобудову й виражають загальнолюдські та національні архетипи. У міфології багатьох народів птахи є творцями всесвіту. Ніким не народжені, вони вже існували, коли не було ще ні неба, ні землі, а лише одне «широке море» [10, с. 301].

Вагомим вважаємо саме образ птаха – символу людської душі, посередника між небом і людьми. Найчастіше вживані образи таких птахів, як: лелека, журавель, зозуля, горобець тощо, що безпосередньо залежать від звичаєвого права українського народу. Жителі Західного Полісся вірили, що лелека приносить дітей у дзьобі, хоча ніхто не може сказати, чому саме цього птаха почали асоціювати з народженням дитини. На нашу думку причину слід шукати в релігійності українців і сакральності аналізованого символічно-образного конкретизатора. Існує прадавнє повір'я, що лелеки відносять в Ірїї (Рай) душі померлих предків, а вертаючись назад, приносять дітей, тому навесні їх нетерпляче чекали [6, с. 140–144]. Через те найбільше дітей народжувалося на початку весни, коли прилітали лелеки: бусли|н'єтко вру|дилос' 'про немовля' (Мац'2013, с. 304). Люди вважали, що навесні душі померлих в образі птахів повертаються на землю, а восени – у рай. Очевидно, з цих двох слів утворилося «Вирій». Ключі від Вирію Бог доручив зозулі. Відкриває його та випускає птахів на землю. А ще Бог доручив зозулі кувати довгі роки життя людям. На Західному Поліссі цей птах також знаменує появу дітей: зо|зул'а пуд|к'єнула (Мац'2013, с. 304) / наш|ли в гн'із|д'і (Мац'2013, с. 303) та їх втрати – |викинула йак зо|зул'а 'зробити аборт' (Мац'2013, с. 300). Мотивація означених фразем глибоко символічна. За повір'ям, зозуля відлітає раніше, щоб відкрити рай, тому не встигає висидіти пташенят і підкидає яйця в чужі гнізда.

Таємничість світу птахів беззаперечна. Людина по-своєму осмислює незрозуміле, намагається наблизити до себе недосяжне, тому майже весь життєвий досвід народу, його мрії та сподівання, прагнення та відчуття можна «прочитати» за тим чи тим орнітологічним образом. Досить поширеним знаком вважаємо горобця, якому притаманна шлюбна символіка – гороб|ц'а с'п'їй|мав 'отримати відмову під час сватання' (Мац'2013, с. 320). У грецькій міфології горобці були присвячені Афродіті й постійно супроводжували її під час прогулянок: у поезії Сапфо «Гімн Афродіті» бачимо колісницю богині кохання, у яку запряжені горобці. В українському фольклорі горобець пов'язаний із коханням і одруженням. Так, за народ-

ними прикметами: ловити уві сні горобця – мати любовні стосунки; горобець, що сниться жінці, віщує їй вагітність [1, с. 403].

Фразеологічні одиниці – вагома частка національної культури, що так чи так відображає етнокультурні, народно-психологічні й міфічні уявлення, переживання, світосприйняття. За їх допомогою формується образ реального чи уявного світу, яким його бачить носій. Багато фразеологізмів передає асоціативні враження від побаченого, тому ходу вагітних жінок на основі атрибутивних характеристик зіставляли зі свійською птицею, напр.: |ходить' йак |гуска, йак |качечка || |ходить' йак |качечка (Мац'2006; Мац'2013, с. 294).

Аналіз фразеологічної символіки засвідчує, що один і той же фразеологічний символ може відповідати структурним частинам різних концептів. Доведено, що фразеологічна символіка навіть близькоспоріднених мов має значні етномарковані масиви, а звідси – висновок, що й концептам притаманна національна специфіка [4, с. 242–245].

Семантичне поле символіки створює «альтернативний простір – буття в символі, символічне буття» [7, с. 43], і побудовою нових ціннісних вертикалей, із новою спробою «закорінення» – пошуком чи творенням традицій через плетіння павутини значень, зав'язаних у вузлики символів.

Людина повинна жити в гармонії з природою, оберігати та доповнювати її. Індивідуальні знання символіки фітонімів формуються переважно на підсвідомому рівні під впливом міфів, легенд, пісень, фразеологізмів, літературних творів, звичаїв, обрядів, ритуалів тощо. Горіх – це і дерево, і деревина, і плід, тому символіка його багатозначна. Горіх (плід) – емблема людини у християнській літературі: шкірка – тіло, шкаралупа – кості, солодке ядро – душа [3, с. 283]. Означене образно-символічне потрактування горіха реалізовано у фразеологізмі з го|р'їха в|пала 'дитина народилася' ((Мац'2006; Мац'2013, с. 302), оскільки новонароджене дитя асоціювалося з плодом. Водночас побутує низка українських народних традицій, пов'язаних з горіхом: зернами злаків і горіхами обсіпали молодих у весільному обряді; горіхами прикрашали весільне гільце; горіхи символізували добрий урожай, багатство і плодючість [2, с. 145].

Назви рослин у фразеосистемі Західного Полісся є носіями символічного змісту завдяки таким їх семантичним ознакам, як багатозначність, образність та імпліцитність змісту, універсальність та символічна близькість зі словами української мови, семантична багатоваріантність за рахунок індивідуальних особливостей носіїв мови та дуалізм символічного значення. У фразеологічній одиниці пус|та йак вер|ба 'про жінку, яка не може завагітніти' (Мац'2013, с. 300) символічність вбачаємо в тому, що верба не дає жодного плоду, тому вона – символ неплідності. Коли ми чуємо на вербі грушки ростуть, то це кажуть про людину, що оповідає неймовірні речі. Сюди ж відноситься й приповідка: гарбуза наїсися, на вербу подивися, то й зараз знову будеш голодний. Однак у фраземі ховатись під вербами, означає вести розпусне життя, тому верба – символ небезпечного чи незаконного кохання.

Усім відомо, що кульбаба – бур'ян, який росте скрізь, і його неможливо позбутися. Зафіксовано жартівливу західнополіську фразу *зале|т'іла йак су|ха кул|баба в ст|р'іху 'небажана вагітність'* (Мац'2013, с. 295), у якій утілено асоціативного бачення носіїв: насіння кульбаби летять туди, куди дує вітер і дають нове життя будь-де.

У західнополіській фразеосистемі простежуємо зневажливе ставлення до жінок, які позбулися ненародженої дитини (зробили аборт). Такі фрази також глибоко символічні й містять компонент-фітонім. Кропива в народній культурі наділена лихою силою, оскільки її, за повір'ями, співвіднесено із «чужим світом» та здавна вважають місцем перебування нечистої сили [2, с. 317]. Означене відображено в діалектній фразеології: *|с'іла на кру|пиву, в кро|пиву |вик'инула || |викинула в кро|пиву || в кро|пиву |висц'ала 'позбутися ненародженої дитини'* (Мац'2013, с. 300). У народних повір'ях кропива – вияв і притулок злої сили (у давнину вважали, що саме у кропиви любить ховатися все нечисте, а в окремих регіонах стверджують, що її посіяв сам сатана і вона проклята Богом) [2]. Однак, у досліджуваному діалектному лінгвістичному полі відбуваються семантичні зрушення, що підтверджує фразеологічна одиниця з протилежним значенням – *завагітнити: |с'іла на кру|пиву 'про дівчину/жінку, яка завагітніла та приховує батька дитини'* (Мац'2013, с. 297).

Українці здавна відомі як охайні та працьовиті господарі. Наявність бур'янів на присадибних ділянках викликало осуд та розумілося як запустіння. Виникнення бур'янів українська міфологія пов'язує з діями лихої сили. У легендах оповідається, що корисні рослини посадив Бог, а бур'яни – лукавий, щоб люди кололися та лихословили (грішили). Згідно з біблійними догмами бур'ян – це алегоричний образ, який утілює нечесність і людські пороки. Безсумнівно, фразеологічні одиниці із компонентом бур'ян глибоко символічні з негативною конотацією: *|викинула в буд'а|ки || в |з'іл':а |вик'инула || |векинула в |з'іл':а* (Мац'2013, с. 300), *загу|била в бур'я|ах 'позбутися ненародженої дитини'* (Мац'2013, с. 300).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ареальна фразеологія є фрагментом мовної картини світу, у якій відтворено своєрідність нації. Семантика фразеологічних одиниць безпосередньо пов'язана зі звичаєвим правом, культурно-історичними традиціями та практичним досвідом мовної особистості. У структурі фразеологізму домінують компоненти – виразники образно-символічного сприйняття світу та осмислення місця людини в ньому. Зокрема такими компонентами слугують орнітоніми та фігоніми, які надають фраземі культурно-національного колориту та символічної зумовленості. В аналізованих одиницях утілено досвід народу,

його традиції та систему табу. Досліджуючи природу фразеологічних одиниць та особливості їх ареального походження, можна стверджувати, що мова існує лише в активній мовленнєвій практиці її носіїв.

Перспективними вважаємо розвідки спрямовані на фіксацію, систематизацію та семантико-символічну характеристику фразем із ентокомпонентами, оскільки вони становлять вагомий корпус у фразеології української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – [вид. 2-е, стереотип]. – К. : Либідь, 2005. – 662, [4] с. – С. 403.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок – К. : Довіра, 2006. – 703 с. – С. 317.
3. Kopaliński W. Słownik symboli / W. Kopaliński. – Warszawa, 1997. – С. 283.
4. Левченко О. П. Когнітивний аспект аналізу фразеологічної символіки / О. П. Левченко // *Slowo. Tekst. Czas. Materiały z II Międzynar. konf. nauk., Szczecin 16–17.10.1997* / [pod red. M. Aleksiejenki i E. Siekierzyckiego]. – Szczecin, 1997. – S. 242–245.
5. Мацько Л. І. та ін. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько / [За ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища школа, 2003. – С. 303.
6. Мацюк З. С. То ж звідки беруться діти на Західному Поліссі? / З. С. Мацюк // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2009. – С. 140–144.
7. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія / Ярослав Поліщук. – Вид. друге, доповнене і перероблене. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 392 с. – С. 43.
8. Чередниченко О. І. Фразеологія мови як джерело фонових знань / О. І. Чередниченко // *Мовознавство*. – 1987. – № 5. – С. 17.
9. 100 найвідоміших образів української міфології / [під заг. ред. О. Таланчук, Ю. Бедрика]. – 2-е вид., виправ. й допов. – К. : Автограф, Орфей, 2006. – 460 с. – С. 301.

ДЖЕРЕЛА

- (Мац'2006) Мацюк З. С. *Із народу не викинеш : діалектний словник фразеологізмів* / З. С. Мацюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 134, [2] с.
- (Мац'2013) Мацюк З. *Що сільце, то нове слівце [Текст] : слов. фразеологізмів Західного Полісся* / Зоряна Мацюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 476 с.

КОЛІР ЯК ЗАСІБ СЕМАНТИЗАЦІЇ АКСІОЛОГІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ДИТЯЧОМУ МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МАЛЬОВАНОЇ ІСТОРІЇ « LES AVENTURES DE PETIT OURS BRUN »)

Мостова Надія Адамівна
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іспанської та
французької філології
Київський національний
лінгвістичний університет

COLOR AS A MEANS OF SEMANTIZATION OF THE AXIOLOGICAL PICTURE IN THE CHILDREN'S ANIMATED TEXT (BASED ON THE MATERIAL FROM THE CHILDREN'S CARTOON « LES AVENTURES DE PETIT OURS BRUN »)

Mostova N.A., Candidate of Philology, Associate Professor of the Spanish and French Philology Department, Kyiv National Linguistic University

АНОТАЦІЯ

У статті досліджена кореляція між фізичними і метафізичними властивостями кольорів та його семантичними функціями у мультиплікаційному тексті в процесі вибудовування фрагментів аксіологічної картини світу. Щоразу колір унаочнює імпліцитні й експліцитні смисли, створені лінгвостилістичними засобами на фонетичному, лексичному, синтаксичному рівнях.

ABSTRACT

The article investigated the correlation between the physical and metaphysical properties of colors and its semantic features in the animated text in the process of building the fragments of the axiological picture of the world. Each color visualizes implicit and explicit meaning created by linguistic and stylistic means on the phonetic, lexical, syntactic levels.

Ключові слова: колір, кольорова семантика, аксіологічна картина світу, мультиплікаційний текст, лінгвостилістичні засоби.

Key words: color, color semantics, axiological picture of the world, animated text, linguistic and stylistic means.

Постановка проблеми і виділення раніше не вирішеної частини загальної проблеми. Колір як феномен нашої реальності являє собою сукупність якісних і кількісних характеристик світлових хвиль у діапазоні від 400 до 700 нм, що сприймаються мозком людини внаслідок збудження й гальмування рецепторів очної сітківки – клітин чутливих до кольору. Завдяки зоровим, зокрема кольоровим, відчуттям людина пізнає безмежність Всесвіту [1, с.28], оскільки колір завжди був і лишається джерелом інформації (блакитне небо – гарна погода), символом, прикрасою (біла довга сукня, білий светр – елегантність, ошатність), ознакою духовності (зображення янголів, святкового одягу священників в ортодоксальній церкві, одягу волхвів). Кольоровість є невичерпним джерелом емоційних відчуттів і естетичних переживань, а отже, важливим аспектом міжкультурної комунікації [2, с.22].

Явище кольору вивчається багатьма науками й науковими дисциплінами. Наприклад, фізика цікавиться енергетичною природою кольору, фізіологія – сприйняттям світла людським оком і його перетворенням на колір, психологія – впливом кольору на психіку людини, здатністю викликати різні емоції, біологія – значенням і роллю кольору в життєдіяльності людини, тваринних і рослинних організмів. Сукупність наук, яка досліджує різні аспекти кольору, називається кольорознавством [3, с.5], послуговуючись даними якого можливо науково обґрунтувати семантичну й функціональну роль кольору в процесі вибудовування ним аксіологічної картини світу крізь систему цілісних художніх образів незалежно від виду мистецтва (література, образотворче мистецтво, кіно, театр), тому що колір вважається найвиразнішим пластично-образним засобом [4, с.7] створення моделі реальності в художньо-

му просторі. Отже, цілком логічно, що колір може слугувати предметом лінгвостилістичних студій, спрямованих на вивчення експресивно-емоційного потенціалу його візуальної виразності в канві художнього тексту. Оскільки колір є підґрунтям асоціативного мислення, яке передає враження і почуття адресата від побаченого, почутого, прочитаного, то кольоровий символізм допомагає декодувати смисли твору певної епохи, країни, автора [4, с. 64]. Таким чином, актуальність проведеної лінгвістичної розвідки базується на виявленні кореляції між фізичними і метафізичними характеристиками і властивостями кольору та його семантичними функціями в канві художнього тексту, зокрема дитячого мультиплікаційного. Об'єктом нашого дослідження слугує мультиплікаційний текст як особливий вид дитячого тексту, а його предметом – колір як один з інструментів створення пластичного мультиплікаційного образу персонажа, що актуалізує аксіологічну картину світу певної соціальної спільноти, зокрема французької. Мета лінгвістичного пошуку полягає у дослідженні семантичної ролі кольору в актуалізації фрагментів аксіологічної картини мовців, а саме – персонажів мультиплікаційної історії. Поставлена мета вимагає вирішення таких завдань: 1) з'ясувати фізичну й метафізичну природу матричних кольорів; 2) аргументувати вплив кольору на ментальність людини, розвиток її свідомості, актуалізацію рис характеру; 3) показати взаємозв'язок між кольором предмета і його функціональними властивостями; 4) виявити специфіку функціонування виражальних можливостей кольору в мультиплікаційному фільмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кожен колір спектра слугує певним видом електромагнітної енергії [5], має своє смислове наповнення, фізико-хімічні й психо-

фізіологічні характеристики, які разом створюють певний кольоровий вплив на ментальний стан людини, а отже, і її фізичне тіло. Червоний колір, наприклад, має найдовшу хвилю і тому глибоко проникає у живі тканини та позначається на їхньому живленні [6]. З цих причин ще в добу Середньовіччя персидський учений, філософ, лікар, Авіценна (980-1037) пропонував лікувати червоним кольором нудьгу й застуду, оскільки червоний має збуджувальну дію, прискорює в організмі процеси одужання. Лікувальна дія кольору пов'язана з впливом коливних хвиль певної довжини на фізичне й тонке тіло людини, а, на думку багатьох спеціалістів, механізм хвороби пов'язаний із порушенням кольорового балансу в організмі або дефіцитом певного кольору, необхідного для здорової життєдіяльності організму й психічної гармонії, адже, як зазначалося вище, колір є певним видом електромагнітної енергії. Саме тому великий німецький письменник і поет Йоганн Вольфганг Гете, залежно від характеру творів, над якими працював, обирав окуляри відповідного кольору. Він зазначав, що червоний підіймає настрій, збуджує енергію людини, тоді як синій, навпаки, пригнічує її [5].

Сприйняття кольору залежить від його чистоти, яскравості, насиченості, ментального й фізичного стану людини. Яскраві й чисті кольори інстинктивно люблять маленькі діти. Цікавим фактом є те, що кольоровий зір людини розвивається у певній послідовності. Так, спочатку дитина сприймає червоний, помаранчевий, жовтий, зелений кольори, а потім – фіолетовий, синій, блакитний. Можливо, що така послідовність сприйняття кольорів обумовлена довжиною їхніх хвиль у сонячному спектрі. Колір слугує важливим чинником інтелектуального розвитку дитини, оскільки він впливає на всі органи сприйняття людиною інформації із зовнішнього світу: зір, смак, слух, дотик, нюх. Маючи здатність асоціюватися з предметами навколишньої дійсності, колір може активізувати відповідні образи, утілені в приємних або трагічних спогадах і відчуттях. Насичена палітра кольорів в інтер'єрі завжди була потужним засобом впливу на душу людини, її настрій, поведінку, допомагаючи позбутися сенсорного голоду й уникнути виснаження організму [2, с. 194-195]. Усвідомлений вибір кольору дозволяє впливати на настрій людини та її життєдіяльність, тому варто брати до уваги всі його властивості, обираючи кольорову палітру одягу й інтер'єру, зокрема коли йдеться про дитину. Окрім того, за вподобанням людиною того чи того кольору психологи виявляють риси її характеру, схильність до певної діяльності, стан здоров'я.

Кожен із семи кольорів веселки, маючи свій спектр випромінювання у просторі, забарвлює один із семи інформаційних рівнів планети Земля [6, с.23] відповідним кольором. Колір першої сфери – червоний; другої – жовтогарячий; третьої – жовтий; четвертої – зелений; п'ятої – блакитний; шостої – синій; сьомої – фіолетовий. Саме кольори веселки вважаються матричними, тому що вони сформовані планетою Земля для конкретної свідомої та підсвідомої мотивації дій живих істот на нашій планеті [там само, с.24]. Матричні кольори відображають чітко оформлені події, оскільки кожен інформаційний рівень або сфера слугує матрицею формування руйнівних або

життєтворчих подій за допомогою думок, слів, дій людини. Червоний колір є одним з основних кольорів планети, що має велике значення для розвитку фізичного тіла людини і її виживання. Нестача енергії червоного кольору призводить до появи у людини страху, стурбованості, побоювання за життя і нездатності подолати життєві труднощі. Жовтогарячий колір відмінно відновлює енергетику, психіку, емоції та фізичне тіло людини після тривалого стресу або хвороби на клітинному рівні. Цей колір асоціюється із задоволенням, натхненням, творчістю, розслабленням, поєднує дію червоного й жовтого кольорів. Жовтий колір є фізіологічно оптимальним, через те що він має найбільшу видимість серед чистих спектральних кольорів і найменшу насиченість, чим пояснюється його мінімальна стомувальна дія. Жовтий стимулює діяльність нервової системи, зупиняє нервові розлади [6, с. 76-77], а тому позитивно впливає на ділові відносини й професійні стосунки, стимулює прояв волевих зусиль людини в різних життєвих ситуаціях, визначає її збалансований емоційний стан, упорядкованість думок. У такому разі можна говорити про вираженість і помірну експресивну насиченість мовлення незалежно від умов (сприятливі/несприятливі) реалізації комунікативної ситуації. Зелений колір символізує достаток, дружелюбність, зцілення, гармонію людини й планети Земля. Він вважається фізично оптимальним через те, що зір людини формувався і розвивався в природних інформаційних полях. На думку М. Дерибаре, цей колір допомагає позбутися нервової дратівливості, перевтоми, безсоння, психічних хвороб [6, с.74-76]. За блакитним кольором закріплюється значення життєвої еволюції, духовного розвитку, динамічного руху. Він структурує простір і час, позитивно впливає на голосові зв'язки, допомагає збалансувати ендокринну систему, збільшує самооцінку людини, сприяє її самореалізації, має заспокійливу дію, зменшує кров'яний тиск, уповільнює пульс і ритм дихання. М. Дерибаре вважає, що блакитний має антисептичну дію та є корисним для гіперактивних людей. Ним лікують неврологічні явища, полегшують болі. Під його впливом зменшується м'язове напруження. Синій колір стимулює мозкову діяльність, покращує пам'ять і концентрацію. Це традиційний колір глибоких медитацій, творчих прозрінь, відкриття незвичних здібностей і духовного пошуку. Ним лікують дитячі інфекційні захворювання, коклюш, жовтуху, шкіряні захворювання [8]. Надзвичайно сильний позитивний вплив має цей колір на нервову систему. Фіолетовий колір символізує знання і навчання людини духовним законам Всесвіту, які виходять поза межі її схоластичних уявлень про навколишній світ і його розвиток. Він вважається найсильнішим очисником нашої планети від інформаційного бруду, що трансформує енергії, відновлюючи фізичне й тонке тіло людини. Цей колір має унікальну дію на функціональні системи людини та її центральну нервову систему. Згідно з Морисом Дерибаре, фіолетовий позитивно впливає на серце, легені, кровоносні судини, збільшує витривалість тканини [6].

Кольорові асоціації утворюються і закріплюються у корі головного мозку, що є тотожним процесам формування умовних рефлексів [2, с.183]. З одного боку, кольорова перевага може обумовлюватися сформованими кольоро-

вими асоціаціями й залежати від національних традицій, темпераменту, статі (в Україні, наприклад, червоний і чорний кольори домінують на традиційних вишитих сорочках технікою «хрестик»; червоний асоціюється з калиною, яка символізує любов, вірність, здоров'я, а чорний – матінку землю Макошу, адже земля українська відома в усьому світі своїми чорноземами, а також смуток, жалобу). З другого боку, вона є біологічно вродженою особливістю, пов'язаною з впливом семи сфер планети Земля на формування матриці індивіда.

Виклад основного матеріалу. Засоби семантизації кольору є численними. Він може набувати того чи того значення за аналогією з навколишніми об'єктами і явищами (у багатьох культурах жовтий колір, наприклад, набирає властивостей сонця, пшениці, й тоді він може означати життя, тепло, добробут); за асоціацією з будь-якими відчуттями й емоціями (червоний асоціюється з любов'ю, чорний – із журбою), за ототожненням з абстрактними поняттями, а також безпосередньо чуттєвим шляхом (відпочинок на природі, зокрема в оточенні зеленого кольору, здійснює заспокійливий вплив на нервову систему людини). Серія експериментів, проведених О. Р. Лурією на початку тридцятих років минулого століття, переконливо довела, що способи категоризації і класифікації кольору є культурно обумовленими, хоча вчений визнавав відчуття кольору універсальною функцією [9].

Час і способи набування кольорами своїх значень вважаються нерозгаданою таємницею. Існує думка, що кольорова семантика не стільки створюється, скільки переломлюється, проявляється й інтерпретуються суспільною історичною і культурологічною діяльністю. Колір як семантичний феномен має специфічну категоріальну систему й тип значення. Змістом кольорового значення слугують фізіологічні, емоційні, інтелектуальні, поведінкові реакції на колір. На думку П. В. Яньшина, природне значення кольору пов'язане з його сприйняттям, впливом і використанням у процесі об'єктивізації і категоризації світу людиною [10], константність якого закріплюється у мовленні, культурі, традиціях різних етносів, але які водночас є взаємопов'язаними, що свідчить про універсальність значення кольору і цінностей, які він допомагає об'єктивувати.

Залежно від способів свого функціонування колір може реалізовуватися як знак (червоний на овочах і фруктах як ознака стиглості) і символ (кольори геральдики як концентрована інформація про духовний і матеріальний світ країни). Позначуване і означальне нерозривно поєднані, що надає можливості його аргументованої інтерпретації, достовірність якої може бути перевірена характеристиками предмета, позначуваного кольором.

Російський дослідник П. В. Яньшин проголошує становлення нового наукового напрямку – психосемантики кольору, головна методологічна основа якого вбачається в тому, що наявність і специфіка кольорової семантики демонструє буття людини у світі та її взаємодію із Всесвітом, забезпечуючи на різних рівнях адекватне відображення суб'єктом образу цієї реальності [10]. Тому, на нашу думку, доречно говорити про певне взаємовідношення між кольором предмета і його якостями. Наприклад, за червоним

кольором закріплена функція життєзабезпечення фізичного тіла людини, а за жовтим – здорової нервової системи. Так, овочем, який позитивно впливає на дуже важливі процеси, що відповідають за здорове функціонування організму людини, є помідор (сприяє виведенню холестерину, протидіє розвитку гнильних процесів у кишечнику, стимулює травлення, підтримує нормальну роботу серцево-судинної системи), на якому червоний і жовтий кольори представлені найбільш чисто і яскраво. Отже, цілющі властивості помідора тотожні лікувальним діям червоного і жовтого кольорів. Цей принцип можна спроектувати на взаємовідношення між кольорами і функціональними характеристиками одягу, предметів побуту, а також рисами характеру персонажів, особливості яких виявляються на фонетичному, лексичному, синтаксичному рівнях тексту, а колір слугує засобом їх візуалізації.

Знання фізичних і метафізичних властивостей кольорів сонячного спектра, що впливають на фізичне тіло та ментальний стан людини, дозволяє проаналізувати й аргументувати семантику кольору і його функції у французькому мультиплікаційному фільмі «*Les aventures de Petit Ours Brun*», де поряд із мовленнєвими засобами виразності колір слугує активним інструментом вираження експресії, створюючи своєрідний емоційний фон у процесі розгортання низки смислів мультиплікаційного тексту. Саме в цьому мультфільмі вивчення смислів кольору заслуговує на особливу увагу, оскільки кожна його серія характеризується надзвичайно насиченою палітрою кольорів веселки, яка загалом створює позитивну емоційність і цілісність мультиплікаційного тексту, викликає інтерес і пильну увагу його адресатів, що виявляється у подальшому хвальному наслідуванні ними дій і реплік героїв мальованої історії.

Важлива функція кольору полягає в тому, що він позитивно впливає на інтелектуальний розвиток і настрої дитини у процесі перегляду тієї чи тієї серії мультфільму. Колір дієво унаочнює простір інтер'єру, екстер'єру, пейзажу, в якому відбуваються численні події кожної із серій мультфільму, знайомить з особливостями певної пори року (наприклад, серії «*Petit Ours Brun découvre la ferme*», «*Petit Ours Brun part à l'aventure*»), влучно доповнює мовленнєву й дієву характеристику персонажів. Наприклад, у серії «*Petit Ours Brun va dormir chez son cousin*» ми бачимо ведмедицю-маму у вечірній фіолетовій сукні й накидці бузкового кольору (півтон фіолетового). Нагадаємо, що фіолетовий відповідає за прагнення людини до духовних знань. У таких серіях мультфільму, як «*Petit Ours Brun joue à la dinette*», «*Petit Ours Brun fait des crêpes*», «*Petit Ours Brun a un secret*» та інших, дії та репліки ведмедиці-мами представляють її як високоморальну духовну особистість, а в серії «*Petit Ours Brun va dormir chez son cousin*» ця характеристика закріплюється кольором одягу, який вкотре підкреслює її особливу жіночу ментальність й елегантність, і саме тому ведмідь-тата проявляє до своєї дружини увагу, запрошуючи її у театр, а потім – у ресторан. Мама Бурого Ведмедика носить багато одягу жовтого кольору, адже жінці, як берегині родини, потрібно чимало життєвої енергії й терпіння для виховання дитини, виконання численних домашніх обов'язків. Зелений колір до-

помагає їй набути енергії спокою і врівноваженості, щоб адекватно реагувати на витівки свого улюбленого малюка (наприклад, серія « *Petit Ours Brun aime trop les bonbons* », « *Petit Ours Brun prend son bain* »).

У зв'язці французького мультфільму « *Les aventures de Petit Ours Brun* » зелений колір гармонізує та впорядковує простір, в якому відбуваються події

і який повідомляє глядачеві, що мешканці будинку люблять природу, а тому облагороджують землю навколо нього. Згідно з духовним законом, зовнішнє відтворює внутрішнє, тобто внутрішній світ відбиває матеріальний світ [13]. Отже, якщо у людини врівноважений емоційний стан, а значить і її думки, то в матеріальному світі завжди панує чистота, порядок, затишок, достаток. До речі цей духовний закон закодований в англійській фразі-кліше «*How are things treating with the you?*», яка дослівно перекладається «як речі поведуться з вами?». Зв'язок між духовним і матеріальним світом людини можна описати в такий спосіб: людина як поєднання духовних (тонке тіло) і матеріальних (фізичне тіло) компонентів постійно взаємодіє з матеріальними предметами, в яких також наявна енергія Творця, відчуваючи на собі постійний вплив і дію цих предметів, оскільки кожен із них щоденно виконує свої функції і, найважливіше, є образом певної події. Загальними характеристиками простору, де відбуваються події мальованої історії, можуть слугувати такі ознаки, як охайність, чистота, впорядкованість, реалістичність, естетичність. Окрім того, гармонійний і зі смаком оформлений простір слугує імпліцитною характеристикою його власників, тому доречно говорити про такі їхні риси, як відповідальність, працьовитість, естетичний смак.

У кожній серії мультиплікаційного фільму фіксується співвідношення між простором (інтер'єр, екстер'єр, пейзаж), кольором, сюжетом історії. Аналізуючи мовленнєвий матеріал, спостерігаємо чітку відповідність між кольором простору і його функціональним призначенням, але провідна роль кольору полягає саме у вибудовуванні інтер'єру – штучно створеного простору помешкання, який відзначається різноманітною світловою і кольоровою картиною [2, с.5], адже, користуючись певним кольором, людина підсвідомо забезпечує потребу в тих чи тих енергіях, рисах характеру, у набутті яких сприяє колір як певний вид електромагнітної енергії. Наприклад, у кімнаті ведмедика домінує блакитний колір, представлений трьома відтінками і тонами (стіни, підлога, плінтус), наявні синій (ліжка), зелений (покривало на ліжку, двері), жовтий (комод, картина на стіні). Як відомо, одна з функцій блакитного і синього полягає у нормалізації діяльності нервової системи. Вони мають потужну заспокійливу, а також антисептичну дію. Велика кількість блакитного у кімнаті ведмедика цілком логічна, адже малюку важливо своєчасно заспокоїтися, урівноважити життєву енергію після активного знайомства з навколишнім світом. Дія цього кольору підсилюється впливом жовтого, який, поряд із нормалізацією нервової системи, стимулює прояв вольових зусиль, адже через цей колір людина отримує енергію сонця. Зелений також сприяє спокою і врівноваженості, окрім того, містить значення дружелюбності й гармонії. Саме ці риси характеру ведмедик яскраво демонструє у всіх серіях

мультфільму. Щоразу колір реалізує відповідне значення, яке підтверджується на мовленнєвому рівні. Наприклад, у серії « *Petit Ours Brun va à la pêche* » за зеленим і жовтим кольорами закріплюється семантика «відпочинку» й «життя». Цей фільм насичений зеленим кольором і його відтінками, що поступово переходять у жовтий. На лексичному рівні фігурує лексичне поле «рибалки»: *la pêche, cannes à pêche, attraper de beaux poissons, préparer hameçon, accrocher, un verre de terre, attraper un, doucement, s'échapper, filer*. На синтаксичному рівні – численні окличні й спонукальні речення, що ілюструють активну поведінку дідуса і онука. На фонетичному – інтонація радості й захвату, яка підкріплюється відповідними екстралінгвістичними засобами (посмішки, сяючі очі), мовленнєвими діями – сміх, і, крім того, формує такі додаткові смисли, як турбота, позитивність, поблажливість, сум. У серії мультфільму фігурують соняшники, що традиційно символізують сонце, а значить – життя. Навіть дві лексеми, які позначають цю рослину у французькій мові прямо вказують на її зв'язок із сонцем: 1) *tournesol = tourne* (повертати в зворотному напрямку) + *sol* (грунт), тобто та, що відвертається від землі до сонця; 2) *soleil* (одне слово позначає два предмети: сонце і рослину, схожу на нього за кольором і формою, тобто соняшник є метафорою сонця). Передавання досвіду дідуса онукові символізує також життя, адже без зв'язку поколінь немає майбутнього. Згідно з ведичними знаннями, онуки символізують майбутнє, діти – теперішнє, батьки – минуле, а це означає, що всі часові проміжки не існують ізольовано одне від одного, а пов'язані між собою на стрічці життя [8]. Кольори одягу персонажів і простору, в якому відбуваються події, мають схожі відтінки й тони, що слугує когезією мультиплікаційного тексту, яка забезпечує його цілісність. Так, зелений колір жилетки дідуса гармоніює із численними відтінками зеленого кольору світу природи, а його світло-сині штани й блакитно-синя футболка малюка співзвучні з кольорами неба та річки в літній день, жовтий комбінезон ведмедика поєднується із соняшниками, що розквітають на полях. Навіть поплавки дідуса й онука співзвучні з кольорами їхнього одягу. Одяг персонажів мультфільму, предмети інтер'єру здебільшого мають однакове кольорове вирішення. Наприклад, мама вбрана в жовту спідницю, а у малюка – жовті панчохи; у його кімнаті стоїть жовтий комод, а стіну прикрашає жовта картина. Важливою деталлю характеристики ведмедички-мами є те, що в усіх серіях вона носить довгі спідниці, плаття. Такий одяг не є випадковим, оскільки він символізує жіночість і дозволяє врівноважити жіночі енергії, закручуючи торсійні потоки правого і лівого кручення [11, с.72]. Окрім того, він імпліцитно виділяє таку рису її характеру, як скромність.

Малюк має у своєму комоді одяг усіх кольорів веселки, але найбільше – жовтого. Кольорова варіація є очевидною залежно від комунікативної ситуації, що розгортається в тій чи тій серії французького мультиплікаційного фільму, акцентуючи у такий спосіб смисли, виражені на лексичному, синтаксичному і фонетичному рівнях. Наприклад, одяг батьків ведмедика, що має відтінки зеленого з домішками сірого, закріплює за цим кольором значення неспокою, прикрості, жалкування, пригніченості у серії « *Petit Ours*

Brun aime trop les bonbons ». На невербальному рівні ця інформація передається мімікою й жестами. Так, у сумних очах малюка (фігура умовчання має особливу експресивну функцію) глядач читає повідомлення «Що ж я наробив! Чому не послухав маму?», семантика якого дублюється відповідним жестом – торкання голови обома руками як символ стурбованості, занепокоєння. Протяжні зітхання ведмежати сповіщають про те, що йому недобре від зловживання солодощами. На фонетичному – інтонація мовлення тата створює такі додаткові смисли, як хвилювання й співчуття, занепокоєність, а на лексичному – репліка мами « Je crois qu'il a eu très faim des bonbons cet après-midi » з конотацією любові й ніжності опосередковано розкриває причину поганого апетиту в їхнього сина. Її репліка позбавлена категоричності завдяки вживанню дієслова «croire» у першій особі однини (тобто це моя думка, а не абсолютна істина). У такий спосіб мама висловлює припущення щодо наслідків ситуації, учасниками якої вони стали (сусідка пригостила їхню родину коробкою цукерок, щоб подякувати за певну послугу, а малюк, скориставшись зайнятстю мами, з'їв їх багато). Тепер маленького ведмедика нудить, і йому соромно за свій учинок, оскільки активізувалася дія совісті. Отже, опосередкований мовленнєвий вплив на свідомість одного із співрозмовників є ефективним результатом мовленнєвої діяльності іншого. Таким чином, можна говорити про те, що батьки вбудували правильну стратегію у процесі розгортання комунікативної ситуації, адже вони отримали позитивний результат – їхній малюк усвідомив свій негативний вчинок. Аналіз та інтерпретація цього фрагмента серії мультфільму переконливо доводить, що важлива образ-програма, а саме «батьків важливо слухатися», формується під впливом комплексу емоційно-забарвлених мовленнєвих і візуальних засобів на свідомість і підсвідомість адресанта повідомлення.

Колір може увиразнювати й надавати завершеності мовленнєвому висловлюванню. Так, функціональна роль кольорового хіазму у серії « Petit ours veut s'habiller tout seul » полягає у символізації згоди й порозуміння між мамою і сином, якими закінчився їхній побутовий конфлікт, представлений на початку мальованої історії. Схвалення мамою його самостійності спонукає ведмедика вдягнутися тепло, і підсвідомо він обирає речі однакового кольору з одягом мами. В останньому епізоді зазначеної серії ми бачимо ведмедичку-маму в зеленому півпальто й жовтій спідниці, а ведмедика в жовтому светрі і зелених штанах, котрі за руку йдуть у гості. Перехресне зображення кольорів одягу нагадує нам грецьку літеру X (хи), що надає підстави називати описаний прийом кольоровим хіазмом.

Додаткову лінгвокультурологічну інформацію щодо функції хіазму в поданому контексті надає нам символічний аналіз літерного знака X, який дозволяє виділити в ньому два напівтрикутника, поєднаних між собою. Верхній символізує чоловічий початок - (духовне), нижній – жіночий - (матеріальне). Ці знаки символізують різну фізичну й енергетичну будову чоловіка і жінки. Чоловік бере енергію з космосу і втілює на Землі енергію духу, а жінка, навпаки, енергію Землі, матерії [11, с.71]. Отже, у наведеному прикладі функція кольорового хіазму полягає

у візуальному зображенні гармонізації чоловічої і жіночої енергії, яка виражається також на мовленнєвому і позамовленнєвому рівнях.

Колір сам собою і вплив від нього збігаються лише за умови наявності гармонійних півтонів у зображенні того чи того фрагмента реальності. Наприклад, зображуючи в мультфільмі пейзажі навколо будинку, художник-мультиплікатор використав близько десяти півтонів і відтінків зеленого, за яким у цій серії закріплюється семантика «затишку». У всіх інших випадках колір миттєво набуває зміненої нової якості. Наприклад, строкаті кольори предметів побуту на кухні у серії « Petit Ours aime trop les bonbons » створюють дисонуюче, рухоме, швидкоплинне, враження, запобігаючи аморфності зображення інтер'єру кухні. Вони сприяють знайомству і запам'ятовуванню дитиною нової лексики, що належить до лексичного поля «кухня»: buffet, bol, cuillère à bois, fourchette à bois, évier, serviette, réfrigérateur, poêle, poubelle, brosse à plancher, fourneau, assiette, table, chaise, nappe.

Висновки. У дитячому мультиплікаційному тексті колір слугує важливим компонентом вибудовування як імпліцитних, так і експліцитних смислів у гармонійному тандемі з лінгвостилістичними засобами на фонетичному, лексичному і синтаксичному рівнях, слугуючи емоційною й кольоровою когезією тексту, а його прагматична функція полягає у миттєвій фіксації уваги й формуванні інтересу дитини до розгортання власне тексту, який проявляється у певних емоційних реакціях як на його візуальну, так і на аудіальну інформацію.

Кольорова семантика формує основу семантичної структури мультиплікаційного персонажа, оскільки колір існує не лише у формі особистісних відчуттів і образів, але й як об'єктивно представлений аспект художньої реальності, як візуалізована характеристика властивостей предметів.

Список літератури:

1. Б.А. Шашлов Цвет и цветовоспроизведение / Борис Аполлонович Шашлов. — М: «Книга», 1986. — 280 с.
2. Л.Н. Миронова Цветоведение. Психологическое воздействие цвета / Ленина Николаевна Миронова. — Минск «Вышэйшая школа», 1984. — 280 с.
3. А.С. Зайцев Наука о цвете и живопись / Алексей Сергеевич Зайцев. — М: «Искусство», 1986. — 159 с.
4. Т.Г. Печенюк Кольорознавство / Таміла Григорівна Печенюк. — К: «Грані-Т», 2009. — 192 с.
5. Иханнес Иттен, «Основы цвета» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.colory.ru/colorbasics/>
6. М. Дерибаре. Цвет в деятельности человека / Морис Дерибаре: [пер. с фр. А.М. Григорьев]. — М: «Стройиздат», 1964. — 183 с.
7. О. В. Філотович Живе слово творить життя / Олександр Володимирович Філотович. - К: Українська академія наук; Фенікс, 2005. - 232 с.
8. Гоникман Э.И. Ваш талисман. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://medbookaide.ru>
9. А.Р.Лурия Культурные различия и интеллектуальная деятельность. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.psychology-online.net>

10. П.В. Яньшин Введение в психосемантику цвета / Петр Всеволодович Яньшин: [уч. пособ]. — Самара: Изд-во Сам.ГПУ, 2001. — 189 с. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://colormind.narod.ru>

11. Синельников В. В. Таинственная сила слова. Формула любви. Как слова воздействуют на нашу жизнь / Валерий Владимирович Синельников. - М.: Центрполиграф, 2006. - 255 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Petit Ours Brun découvre la ferme
2. Petit Ours Brun part à l'avanture
3. Petit Ours Brun va dormir chez son cousin
4. Petit Ours Brun joue à la dinette
5. Petit Ours Brun fait des crêpes
6. Petit Ours Brun a un secret
7. Petit Ours Brun aime trop les bonbons
8. Petit Ours Brun prend son bain

ВІДТВОРЕННЯ СУРЖИКОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРОЗИ Ю.АНДРУХОВИЧА У ПЕРЕКЛАДАХ АНГЛІЙСЬКОЮ ТА ПОЛЬСЬКОЮ МОВАМИ

Нечипоренко Мирослава Юріївна

асистент кафедри теорії та практики перекладу

з англійської мови

Інститут філології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

REPRODUCTION OF SURZHYK UNITS OF YURI ANDRUKVOVYCH PROSE WRITINGS IN THE ENGLISH AND POLISH TRANSLATIONS

M. Yu. Nychyporenko, assistant of the chair of theory and practice of translation from the English language, Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

АНОТАЦІЯ

У статті порушується проблема можливості відтворення у перекладі суржиків на прикладі суржикових одиниць прозових творів найбільш перекладуваного іноземними мовами сучасного українського письменника, Юрія Андруховича. Досліджуються підходи до відображення цих етноспецифічних елементів, обрані англомовними та польськомовними перекладачами. Висвітлюються особливості та відмінності у підходах, котрих дотримуються перекладачі.

ABSTRACT

The study investigates the possibilities of rendering surzhyk through the example of the surzhyk units found in the texts of the most extensively translated into foreign languages modern Ukrainian writer, Yuri Andrukhovych. It covers the approaches to the culture-specific elements chosen by the Anglophone and Polish translators of Andrukhovych prose writings. The focus is set on the peculiarities and differences in these approaches.

Ключові слова: суржик, художній переклад, авторський стиль, постмодернізм, етноспецифічна одиниця.

Key words: surzhyk, literary translation, individual style of a writer, postmodernism, culture-specific unit.

Український постмодернізм всіляко експериментує з мовою, мобілізуючи ресурси, що нарощувалися у ній впродовж століть. Літературознавці неодноразово вказували на перебування творів, особливо роману «Рекреації», Ю. Андруховича «в складному діалозі з травестованою «Енеїдою»» [16, с. 248] Котляревського, зокрема, що стосується мови. Н. Зборовська, наприклад, пише: «Бубабісти вперше літературно осмислюють котляревщину, вибираючи її як традицію мови, світосприймання, героя, як єдиний текст, що не пародіюється, бо органічно входить в сучасний контекст» [14, с. 78]. А О. Гнатюк з того ж приводу зауважує: «Знаменно, що Андрухович такою мірою використав постаті та образи «Енеїди» Котляревського, твору, який прийнято вважати початком новітнього періоду в українській літературі, між іншим, з огляду на послідовне вживання розмовної народної, не книжної мови. Травестія Котляревського знаменито використовує зіткнення між народною мовою та постатями з Олімпу. Стратегія Андруховича подібна» [9, с. 18]. У четвертій, п'ятій та шостій частинах «Енеїди» наявні, зокрема, латинсько-українські макаронізми, котрі у творах Андруховича відлунюють російсько-українським суржиком.

Здійснивши аналіз останніх досліджень і публікацій про суржик, можна твердити наступне: у літературознав-

чому аспекті це явище розглядали такі дослідники як П. Білоус, Н. Дзюбишина-Мельник, Т. Гундорова, Л. Масенко, М. Рябчук та ін.; у річищі вітчизняного мовознавства його вивчала значна кількість вчених, серед яких В. Дончик, Т. Кузнецова, Л. Масенко, Т. Свердан, О. Пономарів, О. Сербенська, Л. Радик, В. Радчук, О. Руда. У контексті перекладознавства фактично не існує розвідок про суржик. Чи не єдиним відомим нам прикладом, є стаття В. Радчука «Суржик як недопереклад», яка торкається проблеми варіантів у доробках перекладачів з англійської українською (або ж, у ширшому розумінні, – будь якої пари мов, між якими здійснюється переклад). Можна припустити, що відсутність досліджень з цього питання у перекладознавчій науці, пов'язана з тим, що суржик (принаймні, усвідомлено) не використовується у текстах будь-якої з фахових мов, а отже не існує потреби його перекладати і теоретично осмислювати те, як це зробити максимально адекватно. Єдину писемну царину, в якій суржик може вільно побутовати, становить художня література. Українська ж художня література перекладається за кордоном настільки спорадично і нечасто, що напрямок художнього перекладу з української мови іноземними в цілому залишається на сьогоднішній день мало розробленим у науковому плані. А якщо сюди додати ще й те, що суржик

відносно не поширене явище у вітчизняній літературі, не дивно, що він досі не звертав на себе пильної уваги дослідників-перекладознавців і становить проблему, що потребує всебічного вивчення.

Частиною загальної проблеми вивчення суржика у перекладознавчому вимірі є дослідження його як етноспецифічної риси тексту, що являє собою важливий елемент цілісної мовної тканини твору і авторського стилю відповідного письменника.

Мета цієї розвідки полягає у з'ясуванні підходів до відтворення суржикових одиниць творів Ю. Андруховича «Рекреації» та «Московіада» в англійських та польських перекладах романів, встановленні рівня послідовності перекладачів у реалізації обраних підходів, визначення відмінностей та особливостей кожного з них з огляду на контекст цільових культур.

Використання такого вияву ігрової лінгвістичної поведінки як суржик є однією із прикметних у етноспецифічному плані рис творів Ю. Андруховича. Порушення мовної норми покликане у творах Ю. Андруховича служити реалізації завдання вірогідного змалювання дійсності, зокрема того її фрагменту, що стосується актуальної мовної ситуації в Україні. Передусім же гетероглосія у письменника є чи не найважливішим засобом зіставлення та протиставлення героїв. Дуже чітко і послідовно він наділяє різні категорії персонажів різними видами мовлення, котрі можна умовно визначити як групові ідіолекти.

В. Радчук, привертаючи увагу до проблеми двоєтнічності, пов'язаної з поширенням суржика, називає останній «вічно перехідна мішанка – супутниця етнічної маргіналізації» [17, с. 42]. Суржикові герої Андруховича не переймаються питаннями етнічного самовизначення, однак визначення ними своєї життєвої позиції майже завжди розташовує їх на одному з суспільних маргінесів. Суржик у Андруховича – найчастіше ознака належності персонажа, що ним розмовляє, до однієї з маргінальних суспільних груп, у певну взаємодію то з однією, то з іншою з котрих за сюжетом вступає протагоніст (протагоністи). В окремих випадках, коли персонажа-суржиковця не можна однозначно зарахувати до маргіналів, суржик з його вуст з огляду на те, що у реальному житті цим різновидом розмовного мовлення послуговуються мало освічені прошарки населення, слід сприймати в найбільш узагальненому розумінні мовного явища, що «для автора є синонімом примітивності» [10, с. 330]. Суржикові дійові особи у творах письменника завжди прямо чи опосередковано опонують центральному героєві (героям) і ніколи не вирізняються ані розумом, ані моральними чеснотами. Така авторська установка створює відносно кожного наступного героя-суржиковця у читацькому уявленні стереотип, згідно з яким цей герой за браком особливих якостей має з'явитися у тексті лише задля короткої сутички (часто у прямому смислі) з персонажем першого плану – завідомо є героєм другорядним, котрий істотно не вплине на розвиток дії.

Вкладаючи в уста дійових осіб певної категорії суржик, Андрухович не тільки майстерно витворює досконалу ілюзію дійсності, але й художньо доводить і закріплює незаперечний зв'язок між мовою людини та її внутрішнім

світом, на котрий вказують лінгвісти: «Сьогодні слово суржик (курсив авторки висловлювання – М. Н.) почали вживати і в ширшому розумінні – як назву здеградованого, убогого духовного світу людини... Скалічена мова отуплює людину, зводить її мислення до примітива. Адже мова виражає не тільки думку. Слово стимулює свідомість, підпорядковує її собі, формує» [19, с. 6-7]. Поведінка суржикових героїв Андруховича є блискучою літературною ілюстрацією до тверджень учених «про «суржикову картину світу» суржикового індивіда, певну структуровану модель внутрішнього духовного Я, яка зумовлює відповідну модель реального простору, що структурується за образом і подобою внутрішнього» [18, с. 40].

З огляду на описану вище важливість і чисельність функцій, котрі виконує суржик у творах Ю. Андруховича, пошуки адекватних шляхів його відображення у перекладах видаються вже не просто пошуками відповідних способів репрезентації національного колориту, але пошуками адекватних засобів відтворення складного соціолінгвістичного підґрунтя оригінальних текстів.

Приклади застосування автором суржика покликані створити і охарактеризувати «вгадуваний, називний тип» [11, с. 69] героя. У романі «Рекреації» суржиком послуговуються повія Марта (прикметно, що у творах Андруховича суржик – типова ознака представниць цієї «професії», пригадаймо собі Лілю й Марлену із «Дванадцяти обручів»), у котрої ночує Мартофляк, та наркоман, якого по дорозі до готелю зустрічають дружина Мартофляка, Марта, і Хомський.

Зіставивши відрізки внутрішнього монологу Марти, позначені суржиком, та варіанти їхнього перекладу, запропоновані М. Павлишиним та О. Гнатюк, такі, як, приміром уривок маєш отут одіяло і подушку, стели собі на підлозі, а мені вже надоїло, заколебали ви мене всі, вгомоніться нарешті, скоро третя ночі, а ви тут розверещалися, як недорізані, в мене люди віддихають, один поет ізвесний, я зайшла в кімнату до себе, бородатий уже спав на мойому ліжку, одитий [1, с. 87]/ here's a blanket and a pillow, bed down on the floor, I've had enough, I'm sick of all of you, why don't you all shut up at last, it's nearly three and you're squealing like stuck pigs, I've got people resting here, one of them is a famous poet, I went into my room, the bearded guy was already asleep on my bed, he was dressed as before [2, с. 88]/ masz tu koc i poduszkę, pościel se na podłodze, dość już, mam tego powyżej uszu, uspokójcie się w końcu, trzecia godzina prawie, a wy się wydzieracie, jakby was kto ze skóry obdzierał, tu ludziska odpoczywają, jeden znany poeta, weszłam do siebie do pokoju, brodacz już spał na moim łóżku, lak przedtem, ubrany [3, с. 68] помічаємо, що суржикові елементи першотвору не знайшли у перекладах відображення, тим часом як поряд із діалектизмами, сленговими, лайливими словами і т. і. суржик у Андруховича виступає однією з характеристичних деталей мовлення персонажів. У перекладознавчій літературі відзначається важливість ролі таких деталей і відтворення їх у перекладі для досягнення комунікативної еквівалентності цілого. Деталь у мовленні персонажів, доводять вчені, «виконує низку істотних функцій:

- дозволяє підключити читача до співтворчості в оцінці літературного героя,

- соціально характеризує і художньо індивідуалізує його образ,

- слугує знаком-репрезентантом свого носія та інформації про нього, реалізуючи категорію ретроспекції» [7, с. 135],

тому втрата її у перекладі означатиме втрату істотного складника художнього твору.

Наділяючи каліченою мовою повію Марту, Андрухович послуговується принципом практичної транскрипції при вживленні російських слів до мовного середовища тексту (касету, стидно, ізвесний, цвєти, квартиру, похожий), подекуди супутньо характерним для суржика чином перекручуючи вимову (полотенцем, заколебали, конфєти, получила, вопше) або створюючи химерні мутації на морфологічному рівні (одяло, надоїло, віддыхають, мойому, одітий, непонятне, послідня, Микола Кондратович). Фонетико-морфологічних особливостей суржика не відображає жоден із перекладів, але коли, відтворюючи мовну партію повії, М. Павлишин не відбиває неунормованого характеру мовлення персонажу взагалі, О. Гнатюк робить певні спроби надати відповідному фрагментові свого варіанту перекладу просторічного забарвлення методом компенсації. З цією метою вона використовує форму зворотного займенника *se*, яку можна охарактеризувати як недбалу замість граматично правильної *sobie*: *pościel se na podłodze...* [3, с. 68], *idź se poszukaj młodej...* [3, с. 69], а також морфологічне зрощення *żem* замість сполучення самостійної і службової частин мови *że jestem*: “*a co, nie wierzyłaś, żem poeta*” [3, с. 69], що у сучасній Польщі є радше формою говірковою, а у художньому творі вкаже на те, що героїня послуговується нелітературною мовою.

Інакше підходять перекладачі до відтворення суржика, що злітає у «Рекреаціях» з уст наркомана. Доброю ілюстрацією цього буде наступний приклад:

- А ти! – крикнув наркоман. – Ти, старий! Ти вдар мене от сюда. – Він показав на груди. – Вдар. Поняв, ти, казьол?! [1, с. 105]

“And you!” shouted the junkie, “you, old man! Hit me right here.” He pointed to his chest. “Hit me. Do you understand, you old goat?” [2, с. 107]

- Ty! – krzyknął narkoman. – Ty, stary! Uderz mnie tu. – Wskazał na piersi. – Uderz. Poniał, ty, kazioł**? [3, с. 86]

У англійському перекладі відсутня усяка мовна гібридизація, проте помітне бажання перекладача розформалізувати текст. З цією метою він використовує сленгове слово “junkie”, замість книжного “drug addict”, перекладаючи оригінальне “наркоман”, котре в українській мові звучить цілком офіційно. Завдяки такому, у незвичний спосіб застосованому, прийому компенсації, перекладач створює лінгвістичну ситуацію, де одне стилістично марковане слово покликане викликати той самий ефект, що й у тексті першотвору суржик. Мова персонажа в англійському варіанті перекладу має достатній рівень розмовності, щоб читач повірив, що перед ним справді людина не найвища за суспільним становищем. Дещо дивним є, однак, використання М. Павлишиним питомо слов'янської образності при відтворенні вульгаризму “казьол”, котрий маємо в тексті оригіналу. “Казьол” у нього перетворюється на “old goat”, тим часом як мовна свідомість англомовного чита-

ча не сприймає такий епітет як лайку, тим паче настільки частотну і звичну, якою вона є для людини, інтегрованої в російську мовну дійсність. З огляду на це в перекладі англійською мовою варто було б використати один із легко розпізнаваних англофоном вульгаризмів, близьких за значенням до цього російського.

У польському перекладі використано іншу стратегію: тут фраза “Поняв, ти, казьол?!” відтворюється перекладачкою за допомогою практичної транскрипції, а внизу сторінки додається виноска-переклад “**Jasne, ty pedale?”. Слід зауважити, що О. Гнатюк обирає підхід, котрим теоретики перекладу, зокрема Влахов і Флорін, радять користуватися при перекладі іншомовних вкраплень. Перекладачка у цьому випадку раціонально враховує обидва ймовірні варіанти: розуміння і не розуміння російської мови різними представниками цільової аудиторії. Однак іншу фразу наркомана: “Ти вдар мене от сюда”, що теж має в собі ознаки суржика, О. Гнатюк перекладає без урахування її особливостей. Виходить, що в перекладі актуалізуються лише певні відрізки тексту, а точніше всього 40 % фраз наркомана, де у першотворі був суржик. Непослідовно відтворено перекладачкою також суржикову лексему *поняв* [1, с. 105, 106, 107] у двох випадках за допомогою практичної транскрипції як *poniał* [3, с. 86, 88] і в одному випадку за допомогою перекладу як *zrozumiałeś* [3, с. 87].

У мовленні нічного наркомана до російсько-українського суржика домішуються ще й англійські слова, записаними автором у першотворі за допомогою практичної транскрипції. Розгляньмо два подані нижче приклади, аби порівняти стратегії, застосовані перекладачами у двох зіставлених випадках.

1. – Старий, ти крейзі. [1, с. 105]

“Old man, you’re crazy”. He said “crazy” in English. [2, с. 106]

- Stary, jesteś crazy. [3, с. 86]

2. – Що не треба? – спитав наркоман. – Що не треба? Ти крейзі вумен. Ти не туда йдьош... [1, с. 105]

“What do you mean, ‘don’t?’” asked the junkie. “What do you mean ‘don’t?’ You’re a crazy woman. You’re going the wrong way...” [2, с. 107]

- Komu dać spokój? – zapytał narkoman. – Komu? Jesteś crazy woman. W kulki lecisz?.. [3, с. 86]

Як бачимо, до відтворення англомовних вкраплень в українському тексті перекладачі обирають різні підходи. Очевидно, що перекладачеві на англійську мову складніше зберегти цей колоритний штрих першотвору і зробити так, щоб він не злився з рештою тексту. Тому, коли англомовне вкраплення зустрічається в оригіналі вперше, М. Павлишин подає у своєму варіанті перекладу, причому прямо поряд із фразою, де його було вжито, а не внизу сторінки, невеличку примітку щодо вживання героєм англіцизму. Ця примітка сприймається в англійському тексті скоріш як авторське зауваження, а не як пояснення, зроблене перекладачем для цільової аудиторії. Дійсно, автори подекуди пояснюють прямо в тексті оповіді, слова якої іноземної мови поруч із рідною використовують їхні герої, а що одним із засадничих принципів постмодернізму є різноманітні форми підключення до гри з текстами, що найяскравіше проявляється в інтертекстуальності, то

хід М. Павлишина видається цілком прийнятним. Схвалення такого підходу знаходимо також у Влахова і Флоріна, котрі пишуть, що «натяки на іншомовність можна за необхідності комбінувати з поясненнями. Такі натяки на іншомовність з боку перекладача виявляться ще більш невідворотними, якщо твір перекладається мовою самого вкраплення...» [8, с. 337] Пояснювальна фраза не може вповні компенсувати втрату колориту, але здатна дати читачеві перекладу уявлення про мовну неоднорідність першотвору, щоправда відповідну «нотатку» М. Павлишину, певно, слід було зробити і перекладаючи фрагмент тексту, який ми позначили як приклад 2. Утім, з того, що там, де можна було актуалізувати у перекладі англійські елементи першотвору, М. Павлишин здійснює це, можна зробити висновок, що він уважний до стилістики Андруховича і дбає про те, щоб рівень адекватності тексту перекладу текстові оригіналу був якомога вищим.

Завдання О. Гнатюк у цьому випадку завдяки об'єктивній лінгвістичній дійсності простіше, ніж завдання М. Павлишина. У своєму варіанті перекладачка, однак, відмовляється наслідувати принцип практичної транскрипції, застосованої до англіцизмів у мовленні наркомана в оригіналі. У відповідних місцях вона «перекладає» їх англійською і записує відповідно до англійського правопису. Бачимо, що хоч жодного разу їхні перекладацькі рішення не були тотожними, підхід О. Гнатюк до відтворення суржику у мовленні героїв «Рекреацій» є так само ситуативним, як і підхід М. Павлишина. О. Гнатюк – перекладачка винахідлива, що знаходить досить своєрідні шляхи розв'язання складних завдань. Вона так само має гострий перекладацький зір, що у цьому разі (при відтворенні суржику) дозволило їй відправити читачеві своєї цільової аудиторії сигнал також і про характеристичну деталь у мовленні повії Марти.

Троє героїв, у чиїх мовленневих партіях присутній суржик, є у романі «Московіада». Це кишеньковий злодій, «Циганський барон», що викрадає у Отто фон Ф. гаманець, Руслан, що падає з пожежної драбини, повертаючись з «походу» за горілкою, та російський поет Єжевкін, «котрий заходить у чужі кімнати не постукавши, бо вважає себе господарем на всьому просторі – від Карпат до Тихого Океану?» [4, с. 35] і не виходить із партії, бо вона відає всім, навіть повіями?

В англломовному перекладі суржик у мовленні злодія нейтралізується, в той час як у польськомовному актуалізується за допомогою транскрибування суміші російських і українських слів латинкою та виділення реплік курсивом:

1. – Какіє гроші, какіє гроші, о чом шепчеш, синок? – залопотав він. [4, с. 81]

“What money, what are you blabbering about, sonny?” he started mumbling. [6]

– Kakije hroszi, kakije hroszi, o czom ty szepczesz, synok? – wydyszał. [5, с. 118]

2. – Бо я здам ево в любую касу і гроші получу, – цинічно пояснив барон. [4, с. 82]

“Because I can return it to a travel agency and get the money back,” explained the baron cynically. [6]

– Bo ja zdam jowo w ulubiju kasu i hroszi poluczcu – odparł

synicznie baron. [5, с. 119]

Оскільки гра зі шрифтами цілком відповідає твердженню про те, що «основні прикметні риси постмодерністських текстів марковані на фразовому рівні, де впадає в око» серед іншого «незвичайне друкарське оформлення речення» [12, с. 453], обраний польським перекладачем спосіб актуалізації позначених суржигом реплік злодія у тексті перекладу видається прийнятним з функціонального погляду: як в оригіналі, так і у перекладі репліки актуалізуються у прийнятому у науковій літературі розумінні: «читач «наштовхнувшись» у тексті на які-небудь згадки про певну ситуацію чи її деталі, про жести, пейзаж, вираз обличчя персонажів, подробиці інтер'єру і т. і., починає чути, бачити, чути носом і сприймати дотиком звуки, фарби, запахи, тіла і речі» [13, с. 30]. Як читач оригіналу, так і читач перекладу відчуває зіткнення мовлення героя з унормованим варіантом авторського мовлення, а також протиставлення мовної партії «негативного» персонажа мовним партіям персонажів «позитивних», котрі перебувають у зв'язку прямої взаємозалежності з незасміченою суржигом українською мовою. Проте, оскільки «якою б не була специфіка шрифтового виділення у текстах різних функціональних стилів, зміна шрифту у кожному конкретному випадку переслідує свою конкретну мету, розшифровка якої вельми релевантна для адекватного сприйняття даного текстового фрагменту» [15, с. 143], саме лише шрифтове підкреслення мовленнєвої специфічності реплік персонажа видається недостатнім для досягнення комунікативної адекватності відповідних фрагментів тексту першотвору і перекладу, бо значна частина читацької аудиторії, молоде покоління поляків, що в переважній своїй більшості не володіє російською мовою, здатне буде сприйняти лише екзотичний бік мовної партії персонажа, семантика ж її залишиться для неї вельми туманною, якщо не зовсім недоступною. Якщо перекладач схилився до такого варіанту рішення відтворення суржику, варто було б подати переклад виділених у цільовому тексті за допомогою шрифту фрагментів у примітках.

В. Чернецький не акцентує реплік «Барона» у своїй версії «Московіади», однак це можна було б досить просто зробити за допомогою віднайдення суржикові функціонального відповідника, котрим міг би стати, наприклад, англломовний злодійський жаргон. Такий перекладацький хід дозволив би охарактеризувати персонажа як представника певної соціальної групи і донести негативний оціночний заряд постаті, що вступає в конфлікт з протагоністом, закодований у її мовленні, до читача перекладу, адже саме підкреслено карикатурне, знущальне, пересмішницьке мовлення цього персонажа чи не найбільшою мірою викликає відразу до нього у читача оригіналу, що перебуває на боці головного героя.

Руслан позірно не є персонажем негативним, адже коли він гине, Отто фон Ф., датчик особистих якостей усіх інших персонажів, згадує про нього не зі злістю чи роздратуванням, а винятково із жалем про безглуздо втрачене життя. Про Руслана ми знаємо надзвичайно небагато: за його словами, він служив у десанті. І це все. Основною ж, центральною темою епізоду, пов'язаного з ним, є спиртне. Він постукав до Отто фон Ф. вже будучи напідпитку, роз-

мовляв із ним винятково про горілку (навіть фраза, в якій він повідомив про службу у війську, служила винятково одній меті: переконати господаря дозволити йому спуститися пожежною драбиною, що проходила коло вікна кімнати головного героя, і податися на пошуки жаданої випивки). Впродовж розвитку дії в романі Отто фон Ф. сам вживає багато алкоголю, а тому Руслан є скоріше відображенням, одновимірним втіленням певної його сторони, а не його антагоністом. Проте, коли Отто фон Ф. безнастанно розмірковує про кохання, патріотизм, родинні зв'язки etc. та через свої переконання і принципи вскакує у різні халепи, і ці роздуми і пригоди підтримують у ньому життя і успішно змагаються з алкогольним заціпенінням, прагнення Руслана обмежені лише горілкою. Вона є його єдиною думкою. Саме одновимірність персонажа і стає врешті причиною його смерті. Неоднозначність образу цього героя відбита автором у його мовній партії: макаронізмів у ній дещо менше, ніж у мовленні інших дійових осіб.

Томанек у своєму варіанті перекладу дає лише одну вказівку на те, що репліки Руслана позначені суржилом. Він, як і у випадку з мовною партією «Циганського Барона», транскрибує звертання Камандір, яке у першотворі зустрічається чотири рази поспіль. Усіх інших спотворених суржилом слів він не передає:

1. – Не, ти не врубаєшся, камандір, пореш гарячку. У тебе коло вікна проходить пожежна драбина, поняв? Я полізу, – він показав руками і трохи ногами, як буде лізти. – Я в десанті служив, поняв? Я й тобі можу водяри принести. Заодно. [4, с. 20]

– Nie no, ty nic nie jarzysz, kamandir, bredzisz coś. Koło twojego okna wisi drabina przeciwpożarowa, kapujesz? I ja zejść – pokazał rękami i trochę nogami, jak będzie schodzić. – Służyłem w desancie, kumasz? Tobie też mogę przynieść. [5, с. 31]

2. – Я вже тут, камандір, – повідомив радісно. – Вибач, що так довго. Уявляєш, навіть у таксопарку не було, Там сьогодні їх рекет шуганув. Тоді я до Володі, у Володі теж по нулях. Довелося взяти у в'єтнамця за двадцять п'ять. Сука вузькоглаза! Убив би! Ну, та нічого, зараз кірнемо, Ваня... [4, с. 21]

– Już jestem, kamandir – oświadczył radośnie. – Wybacz, że tak długo. Wyobraź sobie, że nawet w bazie nie było. Spłoszyli ich tam dzisiaj reketyerzy. No to ja do Wołodii, a u Wołodii też ni cholery. Trzeba było brać od Wietnamczyka po dwadzieścia pięć. Skośnooki sukinsyn! Zabiłbym! No, ale nic, zaraz sobie walniemy, Wania... [5, с. 33]

Слово kamandir, на нашу думку, як і слова подібним чином актуалізовані у мовленні «Барона», потребує тлумачення у виносці, інакше читачам, що не знають російської, незрозуміло буде, що Руслан звертається до Отто фон Ф. не лайкою, яка як вставне слово або словосполучення на письмі теж найчастіше виділяється комами, а з трохи фамільярною, але все ж повагою.

В англomовному варіанті перекладу спроби додатково актуалізувати репліки Руслана (крім відтворення розмовних і сленгових елементів) не спостерігається:

– Не, ти не врубаєшся, камандір, пореш гарячку. У тебе коло вікна проходить пожежна драбина, поняв? Я полізу,

– він показав руками і трохи ногами, як буде лізти. – Я в десанті служив, поняв? Я й тобі можу водяри принести. Заодно. [4, с. 20]

“Nah, you don't see it, boss, and talk bull. You have the fire escape going by your window, understand? I'll climb down,” he showed with his arms, and also with his feet a little, how he'd climb. “I served in the marines, got it? I can bring you some booze too.” [6]

Майже повна відсутність у перекладачів прагнення надати мовленню Руслана інтенсивного просторічного забарвлення, притаманного йому в першотворі через сполучення суржику з нелітературними елементами мови, призводить до повної втрати у цільових текстах характеричної деталі ідіолекту персонажа, а отже не зовсім адекватного уявлення читачів цільової аудиторії про цю дійову особу.

Російський поет Єжевiкiн – прихильник імперської ідеї, котрий, за його власним зізнанням «кінчає від самого тільки слова «імперія»» [4: 18], носій переконань, ворожих переконанням центрального персонажа. Коли Отто фон Ф. каже, що хоче піти додому із фантасмагоричного бенкету у підземеллях московського метро, бо має досить товариства Єжевiкiна та інших «рідкісних мудаків» [4: 115] Єжевiкiн відповідає йому, регочучи: «Тут наш дім. Тут наше підземне серце. Тут тепер Росія – єдина й неділима. І ми звідси вже не вийдемо, поки там, нагорі, наші танки не вичавлять останнє гівно з останнього ворога. І тоді ми вийдемо на світло нової Росії, старої Росії, з ясними іконами й монаршими святинями в руках...» [4: 115].

Суржик у мовленні Єжевiкiна, як і у мовних партіях «Циганського Барона» та Руслана, в англomовному перекладі абсолютно нейтралізується:

1. – І ти тут, братішка! Радий, що ти серед наших! Я знав, що Україна буде з нами! Все-таки ми слов'яни, (...) його мати! [4, с. 112]

“And you too are here, brother! I'm so glad you are one of us! I knew that Ukraine will be with us! After all, we are Slavs, damn it!” [6]

2. – Отто фон Ф., мій друг, західноукраїнський поет і хороший парень! – відрекомендував тебе Єжевiкiн доволі лишнім лобурякам... [4, с. 112]

“Otto von F., my friend, a West Ukrainian poet and a nice guy!” Yezhevikin introduced you to the characters sitting nearby... [6]

У перекладі польському в складі реплік Єжевiкiна, де кількісно у всіх випадках переважають українські слова, актуалізується лише одне російське слово «повсеместно», записане автором у першотворі за допомогою практичної транскрипції:

– До консолідації! – триумфально мовив Єжевiкiн. – Тепер усіх задавимо. Повсеместно! [4, с. 113]

– Do zjednoczenia! – oznajmił triumfalnie Jeżewikin. – Teraz zgnieciemy wszystkich. Powsiemiesno! [5, с. 161]

Як і у попередніх випадках П. Томанек виділяє це слово у перекладі за допомогою записування його з використанням практичної транскрипції і без тлумачення у виносці. Але якщо у випадку з мовною партією Руслана перекладач послідовно відтворює у такий спосіб повторюване у оригіналі слово Камандір – Kamandir, то слово повсеместно

у іншій репліці Єжевкіна, він не транскрибує, а перекладає – wszędzie, виявляючи, таким чином, непослідовність, адже у першотворі функціональне навантаження цього слова однакове в обох випадках:

– Діло ясне, храм нада відбудувати, – глибокодумно погодився Єжевкін. – Стільки повсемісно цих жидів, екстрасенсів розвелось, а ще наркоманів, гоміків, лесбіянок... [4, с. 113]

– Sprawa jest jasna, trzeba odbudować świątynię – zgodził się z tą głęboką myślą Jeżewikin. – Tylu wszędzie tych Żydów, energoterapeutów się namnożyło, a do tego jeszcze narkomanów, pedarów, lesbijek... [5, с. 162]

Здійснивши аналіз відтворення суржика в мовних партіях героїв романів Ю. Андруховича «Рекреації» та «Московіада», доходимо висновку, що в оригінальних текстах він об'єднував героїв певного типу, вводив їх у певну спорідненість. У перекладах же цю спорідненість між суржикомовними героями Андруховича зруйновано через те, що перекладачі у кожній конкретній ситуації (іноді вимушено, а часто й свідомо) обирали щоразу іншу тактику. Якщо за допомогою функціональних відповідників у перекладах репліки дійових осіб, позначені суржиком, вдавалося актуалізувати, то психосоціальну єдність, створювану автором в оригінальних творах вагомою мірою лінгвістичним способом, зберегти не вдалося принаймні з трьох причин:

– суржик є, по-перше, винятково специфічним лінгвістичним феноменом, поширеним лише на території України, що не має аналогів ані в англomовному світі, ані в Польщі, тому при його відтворенні перекладач стикається з труднощами, подібними до тих, що постають при відтворенні реалій, коли цільовій аудиторії перекладу не знайоме явище, що згадується у першотворі. Він – українська лінгвістична реалія або ж лакуна.

– по-друге, дотепер перекладознавцями не лише не було вироблено єдиного підходу до відтворення суржика, але й навіть не було запропоновано проектних варіантів його відбиття у цільовому тексті будь-якою мовою. Вочевидь, така ситуація спостерігається через те, що новітня українська література досі надзвичайно мало представлена іноземними мовами, а ті переклади, що існують, не ставали поки предметом ретельного наукового вивчення.

– по-третє, кожен епізод, у якому Андрухович виводить на авансцену оповіді суржикомовного героя, потребує з боку перекладача здійснення глибокого аналізу його ідейного наповнення та можливого культурного коріння з одночасним проведенням пильного аналізу мовностилістичного інструментарію, задіяного у ньому автором. На заваді дотриманню єдиного підходу до відтворення суржика у мовних партіях персонажів може ставати поміж іншим значна конвергенція у першотворі мовностилістичних засобів на невеликій текстовій ділянці.

Продовженням проведеного нами дослідження відтворення суржикових одиниць текстів Андруховича в англomовних та польськомовних перекладах, може стати вивчення цього сегменту перекладів творів письменника іншими іноземними мовами та порівняння обраних перекладачами стратегій та тактик. Також серед перспектив,

які відкриває ця наукова розвідка, – дослідження відтворення іноземними мовами суржикових елементів текстів інших українських письменників, наприклад, Б. Жолдака та Л. Подерев'янського, представників Київської іронічної школи, коли їхні твори з'являться у перекладах.

Список літератури:

1. Ю. Андрухович. Рекреації. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 144 с.
2. Yuri Andrukhovych. Recreations. Translated and with an introduction by Marko Pavlyshyn. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Edmonton. Toronto, 1998. – 133 p.
3. Jurij Andruchowycz. Rekreacje. Przekład Ola Hnatiuk. – Izabelin. Świat literacki, 2005. – 112 s.
4. Ю. Андрухович. Московіяда, Роман жажів. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 140 с.
5. Jurij Andruchowycz. Moscoviada. Powieść grozy. – Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2004. – 195 s.
6. Yuri Andrukhovych. The Moscoviad. Translated by Vitaly Chernetsky. Manuscript.
7. Березняк М. А. Характеристическая деталь в речи персонажей и адекватность её передачи при переводе // Контрастивное исследование оригинала и перевода художественного текста. Сборник научных трудов. – Одесса: Изд-во ОГУ, 1986. – С. 129-135.
8. С. Влахов, С. Флорин. Непереводимое в переводе. – М.: Высшая школа, 1986. – 416 с.
9. О. Гнатюк. Авантюрний роман // Ю. Андрухович. Рекреації. Романи. – К.: Видавництво «Час», 1997. – 288 с.
10. О. Гнатюк. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. – К.: Критика, 2005. – 528 с.
11. Дончик В. Мова не винна (Про суржик, двомовність і грамотність на українському ТБ) // Слово і Час, 2001. № 2. – С. 68-77.
12. Загнітко А. Типологічні вияви постмодерністського синтаксису // Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 5 / Pod red. Michała Sarnowskiego i Włodzimierza Wysoczańskiego. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005. – S. 453-459.
13. Западное литературоведение XX века: Энциклопедия. – М.: Intrada, 2004. – 560 с.
14. Зборовська Н. Завершення епохи, або українська літературна ситуація кінця 1980-90 рр // Кур'єр Кривбасу. 1996. № 61/64. – С. 76-83.
15. Колегаева И. М. Экспрессивная графика в оригинале и переводе художественной и научной прозы // Контрастивное исследование оригинала и перевода художественного текста. Сборник научных трудов. – Одесса: Изд-во ОГУ, 1986. – 163 с. – С. 142-160.
16. М. Павлишин. Що перетворюється в «Рекреаціях» Ю. Андруховича? // Канон та іконостас: Літературно-критичні статті. – К.: Час, 1997. – С. 237-254.
17. В. Радчук. Параметри і взаємодія мов // Дивослово. – 2005. - №7.
18. Т. Свердан, Л. Радик. «Суржикізація» сучасних видань для дітей. Дивослово. №2. 2006. – С. 40-43.
19. Сербенська О. Антисуржик. – Львів, 1994. – 152 с.

СИНЕРГЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО БІБЛІЙНОГО ДИСКУРСУ

САБАДАШ Юлія Олександрівна

Аспірант, факультет іноземної філології,
Запорозький національний університет, Україна

SYNERGISTIC PECULIARITIES OF THE ENGLISH BIBLICAL DISCOURSE

Sabadash Ul.O., postgraduate student, the Faculty of Foreign Philology, Zaporizhzhya National University, Ukraine

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена синергетичним аспектам англomовного біблійного дискурсу. Виявлені ключові категорії біблійного дискурсу (відкритість, нестабільність, нелінійність, динамічність, самоорганізація тощо), механізми інтерації яких розкриваються в умовах модифікації складових елементів дискурсу, що стимулює трансформацію усєї дискурсивної системи.

ABSTRACT

The article describes the synergistic aspects of the English Biblical discourse. The Biblical discourse allows identifying its main synergistic categories (such as openness, instability, non-linearity, dynamics, self-organization, etc.). Mechanisms of their interaction reveal the nature of the modification of the Biblical discourse constituents stimulating the transformation of the entire discursive system.

Ключові слова: синергетика, синергетичні категорії, дискурс, тетраедр біблійного дискурсу, елементи біблійного дискурсу.

Key words: synergetics, synergistic categories, discourse, tetrahedron of the Biblical discourse, elements of the Biblical discourse.

Кінець XX – початок XXI століття відзначаються бурхливим розвитком досить молодого галузі лінгвістики – СИНЕРГЕТИКИ, концепція та методологія якої орієнтовані на дослідження різних ієрархічно підпорядкованих мікро- і макросистем, характерними ознаками котрих визначаються відкритість, нелінійність, нестійкість, динамічність, гомеостатичність тощо, що слугують умовами самоорганізації та саморозвитку відповідної мегасистеми [3, с. 175]. Міждисциплінарна спрямованість синергетичного підходу дозволяє провести аналіз складних систем різної природи у багатьох напрямках сучасної лінгвістики, а саме: історії мови (Т.І. Домброван), когнітивної лінгвістики (А.М. Приходько), квантитативної лінгвістики (Р.Г. Піотровський), теорії тексту та комунікації (І.А. Герман, Н.Л. Мишкіна, А.В. Стрільчук), словотвору (С.М. Єнікеева) тощо.

У межах синергетичного підходу аналізу дискурсу, як комплексної системи смислообразів, приділяється немало уваги (М.Ф. Аліференко, Л.С. Піхтовнікова, Е.Л. Словикова, Є.Г. Фоменко). Проте дослідження біблійного дискурсу у синергетичному форматі залишається відкритим, що формує актуальність нашої наукової роботи. Об'єктом дослідження виступає сам біблійний дискурс та елементи його втілення. Предметом є основні категорії синергетики, до яких відносяться вищезазначені параметри (відкритість, нелінійність, динамічність, самоорганізація тощо). Матеріалом слугували тексти Старого та Нового Заповітів англomовних версій Святого Письма різних епох видання (1611-2011рр.).

Для досягнення зазначеної мети, необхідно додати визначення феномену ДИСКУРС, дефініція якого в сучасній лінгвістиці має дискусійний характер та знаходиться в центрі тяжіння багатьох наук: соціолінгвістики (В.І. Карасик, Е. Лакло, К.С. Серажим), когнітивної лінгвістики (А.О. Кібрик, Г.Г. Почепцов, А.М. Приходько, І.С. Шевченко), психолінгвістики (К. Герден, В.В. Красних, Дж. Шоттер), лінгвокультурології (В.І. Карасик) тощо.

Як зауважує О.С. Кубрякова, загальне розповсюдження терміну «дискурс» не означає, що за ним закріплюється

зміст, який априорі може вважатися поширеним та шаблонним [5, с. 23]. Розуміння терміну «дискурс» в аспекті його полісемічності представлено різними визначеннями, які спрямовані на модифікацію традиційних понять тексту, мовлення і діалогу. Етимон слова «дискурс» визначається, як «process of understanding, reasoning, thought» (кінець 14 ст.) [22], сходиться до латинського слова *discursus* / *discurrere* – «act of running about», «argument», «conversatio» [23], що, розкриваючи первинну багатозначність цього поняття, зумовило подальше розширення його семантики.

Звернімося до еволюції визначення терміну «дискурс», що були запропоновані видатними науковцями XX ст. Дискурс – це (1) еквівалент поняття «мовлення» (за Ф. Соссюром), тобто будь-яке конкретне висловлювання [11, с. 26-27]; (2) мовлення, що привласнюється мовцем; у протилежність «оповіданню», яке розгортається без експліцитного втручання суб'єкта висловлювання (Е. Бенвеніст) [15]; (3) зв'язне мовлення; послідовність висловлювань, відрізок тексту, більший, ніж речення (З. Харріс) [21]; (4) сукупність знаків, актів формулювання, ряд фраз і речень; сукупність висловлювань в рамках однієї формації (М. Фуко) [18].

Питання кореляції понять ТЕКСТ І ДИСКУРС є суперечливим, оскільки теорії визначення тексту крізь дискурс або дискурсу крізь текст мають право на існування. Досить часто дискурс отожднюють з текстом. Так, В.О. Звєгінцев з позиції формально-структурної лінгвістики характеризує дискурс як «елементарну одиницю тексту, тобто складне ціле або змістовну єдність, що вирізняється на рівні мови і, як правило, реалізується у вигляді речень, пов'язаних між собою смисловими зв'язками» [4].

У функціонально орієнтованих дослідженнях (див. М.Л. Макаров «Основи теорії дискурсу») підкреслюється тенденція до протиставлення дискурсу і тексту за рядом контрастних критеріїв опозиції: структурність – функціональність, продукт – процес, статичність – динамічність, актуальність – віртуальність [9, с. 58].

Велика кількість дослідників розрізняють поняття тексту і дискурсу, ідентифікуючи текст як один із проявів дискурсу [2; 6; 17; 20]. На думку Н.П. Литвиненко, дискурс – це своєрідна динамічна модель тексту, текстова комунікація, пов'язана з комунікативною діяльністю суб'єкта [8, с. 11-12]. Порівняно з текстом, розуміння якого пов'язане передусім із лінгвістичними категоріями, дискурс – поняття більш різнопланове, воно ширше й глобальніше корелює з категоріями логіки, психології, філософії і спрямоване на людину, її досвід, знання, інтелектуальний рівень, спосіб вираження знань про навколишній світ [1, с. 193].

З наведеного вище зрозуміло, що спостерігається поступова динаміка тлумачення терміну «дискурс» від простого мовлення до усної або письмової комунікації, що обов'язково супроводжується набором чинників, що визначають специфіку самого мовлення. Дискурс визначається як складне поняття, діалектична природа якого розкривається кризь розуміння його співвіднесеності з текстом з одного боку, і з комунікативним процесом з іншого боку.

У цьому зв'язку варто звернути увагу на трактування дискурсу І.С. Шевченко, О.І. Морозовою, які розуміють дискурс як «інтегральний феномен, розумово-комунікативну діяльність, яка за своєю суттю є сукупністю процесу і результату та охоплює як екстралінгвістичний, так і власне лінгвістичний аспекти; в останньому, окрім тексту, виділяють пресупозицію і контекст (прагматичний, соціальний, когнітивний), які обумовлюють вибір мовних засобів» [14, с. 37].

Важливість контексту підкреслює й голландський дослідник Т.А. ван Дейк, для якого дискурс – це не просто зв'язний текст, а СКЛАДНЕ КОМУНІКАТИВНЕ ЯВИЩЕ, яке включає і СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ, що дає уявлення як про учасників комунікації, так і про процеси вироблення і сприйняття повідомлення [16]. В.В. Красних постулює, що дискурс «володіє як власне лінгвальним, так і екстралінгвальним планами» [7, с. 200].

Таким чином, ми розуміємо ДИСКУРС як комплексне явище, що є не лише продуктом розумово-комунікативної діяльності (текст), пов'язаний з лінгвальним аспектом, але і сам процес цієї діяльності (комунікація: адресант - адресат), що обумовлюється екстралінгвальними факторами та умовами існування комунікації (контекстом).

Поняття БІБЛІЙНИЙ ДИСКУРС має неоднозначний характер, оскільки, з одного боку, вважається, що «дискурс

– це «текст, занурений у життя», тому термін «дискурс», на відміну від терміна «текст», не застосовується до давніх текстів (зокрема, біблійних текстів), зв'язки яких із живим життям не відновлюються безпосередньо» [13, с. 136]. Проте, з іншого боку, М.Л. Макаров відмічає тенденцію до вживання методології дискурс-аналізу і самого терміну дискурс до мовного матеріалу з різною культурно-історичною віднесеністю, наприклад, біблійних текстів і апокаліптичної літератури [9, с. 58]. В аспекті взаємодії автора і адресата, можна розуміти біблійний дискурс як персуазивний, оскільки передбачається мовна дія автора на реципієнта кризь тексти Писання з метою спонукання адресата до певної дії, наприклад, самовдосконалення завдяки пошуку шляхів прийняття істин віри через Одкровення. Персуазивність біблійного дискурсу розкриває його діалогічний характер, що у межах дискурсивного аналізу дає можливість представити тексти Біблії як складне комунікативне явище, завдяки якому відбувається «спілкування з вищими силами». Таким чином, біблійний текст є одним із базових елементів біблійного дискурсу, що слугує засобом його презентації.

Синергетичний вектор дослідження взаємозв'язку та взаємозалежності елементів дискурсу, а саме тексту (зокрема англійських варіантів Святого Писання) та контексту (історико-соціально-культурного фону існування різних англійських біблійних версій), дає змогу ідентифікувати феномен біблійного дискурсу, який самоорганізується відповідно до актуальних змін у часі та виступає динамічним простором саморозвитку мінливої мовної системи. Також актуальними детермінантами дискурсу Біблії визначаємо учасників комунікації адресата (читача / слухача реального або уявного) і адресанта (Бога, як «автора» Святого Письма, комунікація з яким досягається кризь індивідуальне прочитання й інтерпретацію тексту).

Залучивши теорію «герменевтичного трикутника», запропоновану німецьким філософом Г.-Г. Гадамером (що розкриває сутність взаємовідносин між адресатом, самим текстом і адресантом, інтерпретатором тексту [19]), та додавши до цієї моделі вектор «контекст», що існує поза площиною трикутника, пропонуємо розглянути «дискурс», а саме біблійний дискурс, як тримірний об'єкт – у вигляді «тетраедру біблійного дискурсу» (рис 1.), що досить виразно ілюструє синергетичний взаємозв'язок між елементами моделі «адресант / текст / адресат / екстралінгвальний (соціальний, зовнішній) контекст».

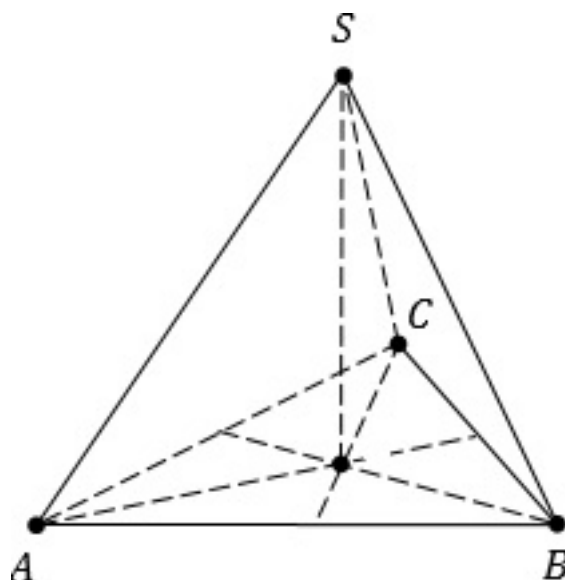

Рис. 1. Тетраедр біблійного дискурсу

Модель «тетраедра біблійного дискурсу» характеризується наведеними вище елементами. У вершинах тетраедра лежать:

- адресант (A) – Бог як комунікатор ідей,
- текст Біблії (B) – як статичний результат / продукт процесу застосування мовної діяльності;
- адресат (C) – читач / слухач біблійного тексту;
- контекст (S), який моделює умови виникнення та існування самого дискурсу. Звичайно, вектор комунікації Бога є константою, проте змінюється адресат (який є представником певної історичної епохи) та історико-соціально-культурний контекст, що вимагає змін і модифікацій в тексті Біблії. Таким чином, інтерпретуючи геометричну модель дискурсу, зрозуміло, що зазначені елементи взаємопов'язані та знаходяться у взаємозалежних відносинах. Особливості взаємозв'язків базових елементів є очевидними, проте якщо змінити один із елементів, уся модель набуде дещо іншої, модифікованої, форми. Таким чином, біблійний дискурс існує не як константа, а як величина, залежна від трьох змінних (величина Бог є константою), що постулює думку про відкритість, динамічність та нелінійність біблійного дискурсу, які відносяться до ключових категорій синергетики.

Таким чином, дискурс не є стабільним, він, як зазначають дослідники, як і будь-яка відкрита система, еволюціонує «в смислового просторі та часі, а його «живою тканиною» виступають смислові енергопотокі» [12, с. 141-142, 10] і біблійний дискурс не є цьому винятком. Відкритість та нелінійність біблійного дискурсу реалізується крізь його взаємозв'язок та взаємодію («обмін енергією») з іншими елементами його втілення, порушення нестійкої рівноваги яких стимулює зміну загальної системи (тетраедр біблійного дискурсу набуває нової форми), розкриваючи якісно нову систему соціально-культурних цінностей, що віддзеркалюється в мовній мегасистемі, яка, у свою чергу, також є динамічною багаторівневою структурою, що знаходиться в процесі «самобудування» та «самовдосконалення».

Виходячи з викладеного вище, можна зробити висновки про те, що синергетичний аналіз природи англomовного біблійного дискурсу дозволяє виявити аспекти і напрями еволюції біблійного мовлення, що пов'язане не лише із специфікою його реалізації, але й із значною кількістю екстралінгвальних чинників, що детермінують соціальний та культурно-історичний фон створення кожної окремої англomовної версії Святого Письма. Таким чином, у синергетичній проєкції БІБЛІЙНИЙ ДИСКУРС ми сприймаємо як нестабільну, відкриту, нелінійну, полівимірну систему, базовими елементами якої є інтерпретовані адресатами тексти Біблії, що спрямовані на Богопізнання та регламентовані соціально-історичними та релігійно-культурними контекстами.

Розроблений нами аналіз дискурсу сприяє визначенню перспектив подальшого дослідження синергетичних аспектів біблійного дискурсу. Вважаємо доцільним дослідження динаміки еволюції біблійного дискурсу в форматі діахронічної лінгвосинергетики, що розкриває становлення еволюційного процесу розвитку англійської мови на матеріалі різних версій Святого Писання, кожна з яких відбиває епохальні традиції свого часу, що віддзеркалюється на лінгвальному рівні.

Список літератури:

1. Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній художній прозі / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
2. Бехта І. А. Оповідний дискурс в англomовній художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / І. А. Бехта; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2010. – 36 с.
3. Енікеєва С. М. Синергетическая организация словообразовательной системы современного английского языка / С. М. Енікеєва // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 110, Т. 1. – С. 175–178.
4. Звегинцев В. А. Мысли о лингвистике / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 335 с.
5. Кубрякова Е. С. О термине дискурс и стоящей за ним структуре знания / Е. С. Кубрякова // Язык. Личность.

Текст. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – С.23–33.

6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – Одесса : Латстар, 2002. – 288 с.

7. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации [Текст] : курс лекций / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2001. – 270 с.

8. Литвиненко Н. П. Український медичний дискурс: монографія / Н. П. Литвиненко. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2009. – 304 с.

9. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.

10. Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений / Л. С. Пихтовникова. – Харьков : Харьковский нац. ун-т им. В.Н. Каразина, 2012. – 179 с.

11. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла : Французская школа анализа дискурса : Пер. с франц. и португ. – М. : Прогресс, 1999. – С. 14–53.

12. Словицова Е. Л. Гештальт-синергетический подход к исследованию дискурсивного смыслового пространства // Вестн. Челяб. гос. ун-та. Филология. Искусствоведение, 2011. – Вып.55. – №17(232). – С.145–151.

13. Швейцер А. Д., Ярцева В. Н. Английский язык. // Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

14. Шевченко И. С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И. С. Шевченко, Е. И. Морозова // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2003. – № 586. – С. 33–38.

15. Benveniste E. Probleme de linguistique generale / E. Benveniste. P. : Gallimard, 1974. – 280 p.

16. Dijk van T. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach / T. A. van Dijk. – New York : Cambridge University Press, 2008. – 267 p.

17. Fairclough N. Discourse and Text: Linguistic and Intertextual Analysis within Discourse Analysis / N. Fairclough // Discourse and Society. – 1992. – № 3. – P. 192–217.

18. Foucault M. The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences / Michel Foucault. – USA. : Vintage, – 1994. – 416 p.

19. Gadamer H. G. Truth and Method / H. G. Gadamer. – New York, 1975. – 640 p.

20. Halliday M. A. K. Language, context and text : aspects of language in a social-semiotic perspective / M. A. K. Halliday, R. Hasan. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 264 p.

21. Harris Z. Discourse Analysis / Z. Harris // Language. – 1952. – Vol. 28. – № 17. – P. 1–30.

22. Harper D. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс] / D. Harper. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com>.

23. Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com>.

АРАБЕСКА ЯК ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ КОНСТРУЮВАННЯ МОЖЛИВИХ СВІТІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ XVIII СТ. (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Д. ДІДРО «JACQUES LE FATALISTE ET SON MAITRE»)

Савчук Руслана Іванівна

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри іспанської та французької філології,
Київський національний лінгвістичний університет

ARABESQUE AS AN INTERMEDIALITY MECHANISM IN XVIII CENTURY LITERARY TEXT POSSIBLE WORLDS FORMATION (AN EXAMPLE OF DENIS DIDEROT NOVEL «JACQUES LE FATALISTE ET SON MAITRE»)

Savchuk R.I., PhD, Associate professor, Post-Doctoral Researcher, Department of Spanish and French Philology, Kyiv National Linguistic University

АНОТАЦІЯ

У статті окреслені й проаналізовані основні нарративно-семіотичні механізми творення можливих світів у французькому прозовому тексті доби Просвітництва з позицій інтермедіального аналізу словесної творчості. З метою визначення показових тенденцій у формуванні та форматуванні французьким письменником Дені Дідро можливих мікрокосмів у романі «Jacques le fataliste et son maître» з'ясовано головні закономірності породження та розгортання текстових можливих світів за принципом арабески. З погляду семіотики, інтермедіальність художнього нарративу ґрунтується на наявності образних структур, які містять інформацію про інший, аніж словесна творчість, вид мистецтва. Встановлено, що у розглядуваному прозовому тексті мислимі стани персонажного буття формуються за принципом конкатенації, що є суголосною технікою арабески.

ABSTRACT

The paper has outlined and has analyzed the basic narrative and semiotic mechanisms of possible worlds' creation in the XVIII century French literary text from the point of view of intermediality in text studies. For the purpose of determining principal tendencies of the possible world's formation and formatting by French author Denis Diderot in his novel « Jacques le fataliste et son maître » have been found out the regularities of the creation and the development of text possible worlds according to the principle of arabesque. From the point of view of semiotics, the intermediality in a narrative is based on the occurrence of figurative structures representing different forms of art in a literary text. It has been pointed out that in analysed novel the conceivable character state beings are formatted by means of a principle of concatenation which is similar to the technique of arabesque.

Ключові слова: художній нарратив, мультимодальність, інтермедіальність, арабеска, нарративний простір, можливий світ.

Key words: narrative, multimodality, intermediality, arabesque, narrative space, possible world.

Постановка наукової проблеми та її значення. XVIII століття увійшло в історію французьких мовотворчих практик як століття, що проголосило провідною характеристикою культури цитованого періоду єднання наукового мислення й художньої творчості. Одним із найвизначніших представників епохи Просвітництва є філософ, новеліст, есеїст і теоретик мистецтва Дені Дідро, який уважав межі між літературою й наукою виключно умовними.

Ми обрали для аналізу роман-діалог автора «Jacques le Fataliste et son maître», який класифікують як антироман [14, с. 168], з огляду на те, що літературний жанр такого тексту вирізняється, з одного боку, доволі суперечливими та критичним відгуками, а з іншого, дотепер лишається недостатньо висвітленим у контексті лінгвопоетологічних розвідок французької романістики. На нашу думку, неоднозначне осягнення сутності філософського роману, одним із різновидів якого є роман-діалог [2, с. 4], значно розширює сферу дослідницького пошуку й інтерпретативного аналізу, особливо зважаючи на текстотвірний потенціал прийомів і тактик, запозичених з інших видів мистецтва, зокрема з архітектури та музики, у семіотичному реконструюванні «безмежної варіативності текстових значень» [11, с. 296] художнього нарративу.

Актуальність статті пояснюємо інтересом у вітчизняних і зарубіжних лінгвопоетологічних студіях до з'ясування нарративних і семіотичних характеристик худож-

нього текстотворення з позицій взаємодії різних видів мистецтва у термінах креативної поетики арабески, що ґрунтується на неабиякому світопороджувальному потенціалі останньої.

Метою пропонованої праці є розкриття ролі архітектурної форми арабески як інтермедіального каналу продукування мислимих станів персонажного буття у романі французького письменника доби Просвітництва Дені Дідро.

Предмет дослідження складають, таким чином, нарративно-семіотичні механізми творення можливих світів із урахуванням світопороджувального потенціалу арабески у контексті інтермедіальності художнього нарративу XVIII ст. Об'єктом вивчення є прозовий текст французького письменника епохи Просвітництва Дені Дідро «Jacques le fataliste et son maître».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних мовознавчих і літературознавчих працях, присвячених студіюванню художнього твору, все більшої ваги та значущості набуває теза про мультимодальність тексту, зважаючи на можливість створювати значення й породжувати смисли не лише за допомогою словесних, але й інших семіотичних кодів, зокрема візуального або аудіального [6, с. 50], що на завершальному етапі виступають як єдине ціле.

Зауважимо, що філологія, філософія та мистецтвозна-вство кінця ХХ – початку ХХІ ст., оперуючи такими термінопоняттями, як інтертекстуальність, взаємодія мистецтв й інтермедіальність, виразно поглибили межі інтерпретації художнього твору. Розвиваючи положення російського мовознавця М.М. Бахтіна про діалогізм і поліфонію художнього дискурсу [4; 5], французькі семіотики Ю. Крістева і Р. Барт сформулювали ідею того, що кожний текст є інтертекстом [3; 23; див. також 17], оскільки містить у собі фрагменти культурних кодів, формул, ритмічних структур інших творів [15, с. 218]. Феномен інтертекстуальності у літературі та мистецтві, який пов'язують передусім із особливим принципом цитування попередніх текстів у новому філософсько-художньому творі [там само], акцентує увагу на своєрідності внутрішньотекстових зв'язків усередині одного семіотичного ряду.

Відштовхуючись від розуміння явища поліглотизму (термін Ю.М. Лотмана [9, с. 18–36]) як мовного багатоголосся або інтерсеміотичності та з огляду на взаємодію різноманітних семіотичних систем знаків для передачі, обробки і зберігання інформації [17], інтермедіальний аналіз у вузькому розумінні цього термінопоняття постає особливим типом внутрішньотекстових взаємозв'язків у прозовому тексті, що ґрунтується на взаємному співвідношенні та внутрішній близькості художніх кодів різних видів мистецтва [там само]. У широкому значенні інтермедіальність – це творення цілісності деякого поліхудожнього простору у контексті культури як її незвичайної метамови [там само]. У цьому разі, йдеться про виняткову форму діалогу культур, який отримує вираження через взаємодію художніх референцій [там само].

Лінгвопоетологи констатують, що інтермедіальність як характерний спосіб організації художнього тексту якнайкраще розкрито у понятті медіа, яке російський філософ І.П. Ільїн представляє у термінах оригінальних каналів художньої комунікації між мовами різних видів мистецтва [7, с. 8]. З погляду семіотики, у системі інтермедіальних відношень має місце так би мовити «переклад» одного коду в інший, у результаті чого й відбувається взаємодія на змістовому рівні [там само] через кореляцію творів. Інтермедіальність є наявністю у художньому нарративі образних структур, які містять інформацію про інший, аніж словесна творчість, вид мистецтва [17].

Отже, у контексті сучасних мультимодальних розвідок широко застосовують інтермедіальний підхід, який передбачає реалізацію таких етапів, як вибір певної категорії аналізу, притаманної розглядуваним творам різних видів мистецтва; умовне окреслення спільного рівня / рівнів студювання; вивчення засобів і прийомів художньої виразності інших видів мистецтва у їхньому відбитті або втіленні у художньому тексті [18, с. 143].

Зазначимо, що порівняння мистецтв виключно на основі змісту або теми видається недостатнім, а тому, досліджуючи основні техніки творення певних архітектурних / пейзажних / музичних форм і нарративного простору прозового твору у світлі теорії інтермедіальності, звертаємо увагу на типові ознаки пропорцій, варіативності точок зору та перспектив у відображенні деякого об'єкту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отрима-

них результатів дослідження. Феномен філософського роману з'явився саме у Франції у ХVІІІ ст. й є вербалізацією художньої рефлексії письменника, що текстуалізована у кордонах такого собі «пародійного ігрового простору» [2, с. 2]. При цьому, останній може отримувати різноманітні форми вираження, залежно від способів репрезентації абстрактних ідей митця: полеміка, дискусія, апологія чи роман-діалог [там само].

Показовою специфікою побудови нарративного простору обраного для аналізу твору є своєрідне «розігрування» [там само, с. 5] історії однієї подорожі у межах діалогу, а також бесіди, яку веде автор зі своїм читачем у просторово-часовому континуумі «тут» і «зараз». Переміщення основних персонажів оповіді нерозривно пов'язане зі змістом діалогу між Жаком і його господарем (діалог 1 рівня) та розмовою імпліцитного автора й імпліцитного читача (діалог 2 рівня). Примітно, що подорож триває доти, доки розгортається бесіда головних героїв, а щойно вона редукується до тематичного або композиційного мовчання [там само, с. 6], шлях обірвано. Проте діалог не припинений, він продовжений як словесний обмін думками між автором і читачем. Зважаючи на таку своєрідність розгортання оповіді у романі Д. Дідро, припускаємо, що саме діалогізм постає його конститутивною ознакою, оскільки він творить увесь текстовий мікрокосм (1-ий можливий світ) й організовує його внутрішній простір (2-й можливий світ) у процесі реалізації попереднього.

Французькі текстологи, дослідники нарративної поетики письменника, пристають до думки, що структура розглядуваного тексту є трикомпонентною [20; 22, р. 1–4], оскільки у ній чітко окреслені презентація як опис навколишнього для персонажів оточення, нарративні об'єкт і суб'єкт, які постають головними героями, та філософські роздуми. Ураховуючи естетику й художність такого поєднання конструктивних елементів нарративу, а також трактування самим автором роману «Jacques le Fataliste et son maître» як оригінальної рапсодії оповідей, які пересікаються й перехрещуються [20], у текстотворенні останнього вбачається метафорична реалізація східної арабески [ibid.].

Власне мотивам арабески у нарративному просторі аналізованого твору чи не вперше присвячує свою поетологічну студію французька лінгвіст і культуролог Од Жан [22, р. 1–4], проголошуючи аналогію між арабескою як ідеальною лінією, що не має ні початку, ні завершення, й демонструє сполучення в одне ціле протилежностей і безперервностей [ibid., р. 1–2], та літературною формою роману Д. Дідро, котра конструюється за допомогою численних запитань стосовно романної поетики письменника, які стимулюють і підштовхують читача зосереджуватися на одній ідеї, повертатися до попередньої й просуватися далі вглиб романних подій та/чи дій [ibid.].

У французьких першоджерелах термінопоняття арабески позначало орнаментне оздоблення, що формується суцільними лініями, які зв'язують одне з одним на поверхні декоративні елементи без нагромадження останніх, аби не порушувати естетичну рівновагу [ibid.]. За рахунок того, що з часом арабеска розширила своє значення, вона стосується сьогодні великих конструктивних ліній, виги-

ни (завороти) яких сполучають або обгортають предмети, незалежно від їхньої сутності.

Екстраполюючи наведені вище визначення техніки виготовлення арабески у площину художнього текстотворення, стверджуємо, що такими конструкціями-вигинами у наративному просторі роману «Jacques le Fataliste et son maître» є історія персонажів, а суцільними лініями, які формують вигадливі сплетіння, постають авторські дигресії, пов'язані з уведенням в оповідь інших (другорядних) персонажів і письменницькими поясненнями або коментарями.

У тлумачному словнику іншомовних слів арабеску (від італ. – arabesco – арабський) визначено як складний орнамент із геометричних фігур і стилізованих рослинних мотивів, до яких включено каліграфічні східні написи [1]. Мистецтвознавці пристають до думки, що арабеска вибудовується на повторі й примноженні одного або кількох фрагментів деякого узору [там само] як малюнка, що становить певне поєднання ліній, фігур, кольорів та їх відтінків. Іншою показовою ознакою арабески є техніка безкінечного і протікального руху узорів у заданому ритмі, який може бути зупиненим або навпаки подовженим у будь-якій точці орнаменту без порушення цілості узору [там само].

Так, наведений нижче фрагмент оповіді Д. Дідро відзначається також повторюваністю у різноманітних варіаціях однієї з її основних тематичних ліній, а саме розповіді головного героя про своє кохання:

Le maître: Et le moment d'apprendre ces amours est-il venu?

Jacques: Qui le sait?

Le maître: Á tout hasard, commence toujours ...

[міжрядковий інтервал]

Jacques commença l'histoire de ses amours. C'était l'après-dîner: il faisait un temps lourd; son maître s'endormit. La nuit les surprit au milieu des champs; les voila fourvoyés. Voila le maître dans une colère terrible et tombant à grands coups de fouet sur son valet, et le pauvre diable disant à chaque coup: «Celui-là était apparemment encore écrit là-haut ...»

Vous voyez, lecteur, que je suis en beau chemin, et qu'il ne tiendrait qu'à moi de vous faire attendre un an, deux ans, trois ans, le récit des amours de Jacques, en le séparant de son maître et en leur faisant courir à chacun tous les hasards qu'il me plairait. Qu'est-ce qui m'empêcherait de marier le maître et de le faire cocu? d'embarquer Jacques pour les îles? d'y conduire son maître? de les ramener tous les deux en France sur le même vaisseau? Qu'il est facile de faire des contes! Mais ils en seront quittes l'un et l'autre pour une mauvaise nuit, et vous pour ce délai [21, p. 7–8].

Спочатку маємо діалог Жака та його господаря: et le moment d'apprendre ces amours est-il venu? / qui le sait?, який складається всього лише з кількох реплік персонажів, а далі історію кохання героя представляє гетеродієгетичний оповідач із позиції він: Jacques commença l'histoire de ses amours. Урешті, кохання Жака як предмет розмови постає центральною «нотою» й у авторських дигресіях: vous voyez, lecteur, que je suis en beau chemin, et qu'il ne tiendrait qu'à moi de vous faire attendre un an, deux ans, trois ans, le récit des amours de Jacques, en le séparant de son maître et en leur faisant courir à chacun tous les hasards qu'il me plairait.

Нагадаємо, що основним навантаженням дигресії (від лат. – digressio – відходжу) як стилістичного прийому є послаблення емоційного або інтелектуального напруження в оповіді. У наведеному прикладі авторські дигресії виконують функцію своєрідних зв'язок на зразок конструктивних / суцільних ліній арабески, що сполучають між собою й обгортають основні елементи та деталі оповідної реальності, оскільки, хоч і в ігровій формі, все ж апелюють до особливостей буття головних героїв твору: qu'est-ce qui m'empêcherait de marier le maître et de le faire cocu? d'embarquer Jacques pour les îles? d'y conduire son maître? de les ramener tous les deux en France sur le même vaisseau? Mais ils en seront quittes l'un et l'autre pour une mauvaise nuit, et vous pour ce délai.

Покажемо у цьому контексті, з точки зору графічного зображення, є також міжрядковий інтервал, який візуально відділяє у часі та просторі діалог головних героїв роману та оповідь гетеродієгетичного оповідача.

Як параграфемний засіб міжрядковий інтервал імплікує тут деяку паузу, що, у свою чергу, текстуалізує певну зупинку у протікальному й безперервному русі інформації у розглядуваному художньому наративі. Проте, ця тимчасова «перерва» жодним чином не порушує цілісність оповіді, оскільки саме реприза семи кохання, що вербалізована номінативною одиницею amour n.f.pl., у мовленнєвих партіях персонажів, гетеродієгетичного та гомодієгетичного оповідачів, підсилює континуальний характер оповіді.

При цьому, арабеска повністю виключає фон, а тому один малюнок (у контексті художнього твору – епізод) уписується в інший, повністю заповнюючи собою поверхню (нاراتивний простір) для того, щоб не лишалося пустот. Із точки зору нарративного структурування оповіді, зазначимо, що вона відзначається семантичною конгруентністю, яка виявляється у повторюваності деяких її нарративних сегментів. У нарративному просторі роману фіксуємо, таким чином, «осцилюючу змінну нарративну свідомість» [16, с. 240], яка отримує вираження в оповіді через послідовні конфігурації гомо- і гетеродієгетичного оповідачів.

Зауважимо, що художній наратив «Jacques le Fataliste et son maître», як і арабеска, вибудовується на нарративному прийомі подвійного відображення, за допомогою якого структурована дзеркальна оповідна реальність, оскільки у формі діалогу, з одного боку, представлено життя XVIII ст., а з іншого – роздуми про нього. Сама по собі арабеска позбавлена змісту, однак саме вона конструює такий взаємозв'язок, яким об'єднано в єдине ціле різні семіотичні сфери й мислимі простори музики, кольору або математики [19, с. 351]. Арабеска є, таким чином, лінійним вираженням руху ззовні всередину як єдиним способом уведення деякої естетичної однорідності у матеріальний хаос фрагментарного світу [там само, с. 351].

У творі виокремлюємо два можливі світи, котрі умовно ідентифікуємо як світ автора, що розповідає читачеві про те, як він творить свій текст – історію про вигаданих персонажів, і світ подорожніх, який ґрунтується на мандрівці головних героїв – Жака та його господаря.

Цитовані мікрокосми, що пов'язані між собою, взяті

окремо, не несуть концептуально значущої інформації, проте як єдине ціле форматуються за принципом конкатенації (розбивка наша. – Р.С.), що є суголосною техніці арабески: можливий світ автора переривається й доповнюється можливим світом подорожніх, при цьому не має різких переходів від оповіді гетеродієгетичного оповідача про мандрівку Жака та його господаря до текстуалізації у прямому мовленні персонажів їхніх побутових і філософських роздумів або до авторських дигресій про особливості вигадання сюжету роману. Єдиними маркерами зміни контексту висловлення є такий параграфемний засіб, як міжрядковий інтервал, який графічно увиразнює мовленнєві партії імпліцитного автора, що семантизується через займенник 1-ої особи однини *je*, гетеродієгетичного оповідача, який веде оповідь із позиції *він*, та елементи її театралізації й сценізації – імена персонажів на початку реплік кожного з них, що імплікують тональність усної форми викладу.

Окреслюючи семіотичні аспекти творення мислимих станів буття у романі «*Jacques le Fataliste et son maître*», беремо за основу переконання французьких текстологів, зокрема Сільвени Альбертан-Копполи [20], позиціонувати творчий доробок французького письменника як художнє втілення «сфери можестування» (*le champ des possibles*) [ibid.].

У розглядуваному романі Д. Дідро інтерпретуємо можливий світ автора як потенційний, оскільки у цьому контексті йдеться про цілком імовірний і допустимий діалог митця зі своїм читачем, який має форму гри або квесту. У цитованому нижче уривку текстовим референтом можливого мікрокосму автора, що текстуалізований оповідачем 1-ої особи однини *je*, котрий вибудовує Я-оповідь у формі авторських дигресій, є ситуація можливого письменства як дійсного акту творчої діяльності деякого суб'єкта мовлення:

Que cette aventure ne deviendrait-elle pas entre mes mains, s'il me prenait en fantaisie de vous désespérer! Je donnerais de l'importance à cette femme; j'en ferais la nièce d'un curé du village voisin; j'ameuterais les paysans de ce village; je me préparerais des combats et des amours; car enfin cette paysanne était belle sous le ligne. Jacques et son maître s'en étaient aperçus; l'amour n'a pas toujours attendu une occasion aussi séduisante. Pourquoi Jacques ne deviendrait-il pas amoureux une seconde fois? Pourquoi ne serait-il pas une seconde fois le rival et même le rival préféré de son maître? – Est-ce que le cas lui était déjà arrivé? – Toujours des questions! Vous ne voulez donc pas que Jacques continue le récit de ses amours? Une bonne fois pour toutes, expliquez-vous; cela vous fera-t-il, cela ne vous fera-t-il pas plaisir? Si cela vous fera plaisir, remettons la paysanne en croupe derrière son conducteur, laissons-les aller et revonons à nos deux voyageurs. Cette fois-ci ce fut Jacques qui prit la parole et qui dit à son maître:

«Voilà le train du monde; vous qui n'avez été blessé de votre vie et qui ne savez ce que c'est qu'un coup de feu au genou, vous me soutenez, à moi qui ai eu le genou fracassé et qui boite depuis vingt ans ...» [21, p. 11–12].

Власне термінопоняття ситуація, яким позначають певний фрагмент світу, що характеризується взаємодією різноманітних предметів і їхніх ознак [13, с. 103], міститься

в основі будь-якого судження про дійсний або можливий мікрокосм [там само]. Аналіз модальних мовних засобів, які актуалізують позамовні реалії, надає змогу трактувати ситуацію з погляду її дійсності, необхідності або можливості [12, с. 21–23].

Відштовхуючись від дихотомії «дійсний світ – можливі світи» та ситуацій дійсності, необхідності й можливості, слідом за російським лінгвістом Г.В. Новіковою, виділяємо три типологічні класи можливих мікрокосмів, а саме світ потенційний, світ нереальний та світ ірреальний [13, с. 104]. Потенційний мікрокосм ґрунтується на актуалізації семи «потенційна реалізація можливості» [там само], а отже, у цьому разі йдеться про деяку реальність із погляду можливості її здійснення / виконання. Нереальний світ позиціонується як результат текстуалізації семи «нереалізована можливість»; світ ірреальний породжує сема «заперечення реалізації потенціальної можливості», що обмежена онтологією актуального стану речей [там само].

У наведеному прикладі маємо ситуацію дійсності, а текстовими показниками її потенційності як деякої здійсненності виступають дієслова та дієслівні конструкції, що відзначаються семантикою передбачуваності / допустимості: *devenir v.intr.; prendre en fantaisie loc.verb.* та граматичні форми майбутнього часу у контексті минулого (*Futur dans le passé*): *je donnerais de l'importance à cette femme; j'en ferais la nièce d'un curé du village voisin; j'ameuterais les paysans de ce village; je me préparerais des combats et des amours; car enfin cette paysanne était belle sous le ligne.* Виразно позначає потенційність умовний спосіб (*Conditionnel du présent*), який виражає дію не як реальну, а як таку, що могла б відбутися за певних умов: *pourquoi Jacques ne deviendrait-il pas amoureux une seconde fois; pourquoi ne serait-il pas une seconde fois le rival et même le rival préféré de son maître.*

Прикметною особливістю потенційного світу автора у ситуації її дійсності є проектування останнього на стан справ у теперішньому або майбутньому своїх персонажів. У цьому разі йдеться про його буття у просторово-часовому континуумі «тут» і «зараз», що відтворено в оповіді за допомогою гномічного теперішнього часу (*Présent gnomique*), використання котрого тут зумовлене не лише його «буттєвою й стилістичною універсальністю» [8, с. 23], але й тим, що він є розширеним або узагальненим часом, який характеризує художню мовотворчість філософського рівня [там само, с. 24]: *toujours des questions! Vous ne voulez donc pas que Jacques continue le récit de ses amours? Une bonne fois pour toutes, expliquez-vous; cela vous fera-t-il, cela ne vous fera-t-il pas plaisir? Si cela vous fera plaisir, remettons la paysanne en croupe derrière son conducteur, laissons-les aller et revonons à nos deux voyageurs.*

Можливий світ автора як потенційний за технікою арабески окреслює кілька варіантів можливих мікрокосмів подорожніх у ситуації можливості останніх. Йдеться про розповідь Жака про своє кохання як продовження мандрівки персонажів, а отже, розвитку подій та/чи дій в оповіді у заздалегідь запланованому напрямі (1-ий можливий світ подорожніх), та його зустріч із новим коханням, що програмує повну зміну перебігу подій та/чи дій (2-ий можливий світ подорожніх).

У наративному просторі твору саме перший мікрокосм

активований гомодієгетичним оповідачем як потенційний, тобто такий, що відзначається високим ступенем реалізації, про що свідчить контекст минулого як результат утілення деякого вибору: *cette fois-ci ce fut Jacques qui prit la parole et qui dit à son maître*. Інший мікрокосм постає нереальним, оскільки йому властиве заперечення реалізації можливості, що імпліковано тут у його ймовірності лише за деяких умов, однак нездійсненності, і текстуалізовано в оповіді майбутнім часом або умовним способом. У цьому контексті потенційний можливий світ подорожніх отримує статус дійсного, оскільки констатується факт реалізації події та/чи дії по відношенню до нереального можливого світу подорожніх як певної нереалізованої альтернативи у розвитку останніх.

З позицій інтермедіальності, зважаючи на ефект такого «багатоголосся», в аналізованому романі вбачаємо ще й деяку інтерференцію з музичним мистецтвом. Зокрема, Р. Барт представив концепцію «фугового звучання» (*une écriture fuguée*) [22, р. 3–4] художнього нарративу «*Jacques le Fataliste et son maître*», оскільки так само, як і у фузі – одній із форм поліфонічного твору, – можливі світи тут вирізняються послідовним проведенням у всіх голосах однієї або кількох тем за певним тонально-гармонійним (у контексті художнього твору – філософсько-містифікаційним) планом [1].

З погляду інтермедіальності, мотив арабески у творенні мислимих станів персонажного буття вбачаємо також у відсутності розв'язки [14, с. 172], тобто незавершеності оповіді як можливості її дописування, а тому руху смислової інформації у бік потенційності або нереальності в аспекті ігрової та містифікаційної складових усього нарративного простору розглядуваного твору.

Висновки. Отже, у досліджуваному романі автор як гомодієгетичний оповідач із мінус-фокалізованою модальністю [10, с. 148] співвідноситься зі зримо фіктивною й удаваною відмовою проникати в усі аспекти персонажного життя та розкривати їх читачеві, а тому конструює нереалізований можливий мікрокосм подорожніх. Водночас у нарративному просторі твору маємо констатацію всезнання гетеродієгетичного оповідача, що робить основний акцент на розгортанні потенційного можливого мікрокосму подорожніх. Такі різномірні нарративні техніки, що як суцільні та конструктивні лінії в арабесці, обгортають основні елементи узору, сплітають і поєднують між собою можливі світи та розгортають останні у двох векторах: потенційності та нереальності.

Список літератури:

1. Академічний тлумачний словник української мови у 11 томах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
2. Базлова Н. Ю. Диалогизм романа Д. Дидро «Жак-фаталист и его Хозяин» в аспекте специфики жанра философского романа [Електронний ресурс] / Н. Ю. Базлова. – 2010. – С. 1–8. – Режим доступу : goncharov-sa.narod.ru/bazlova.doc.
3. Барт Р. Избранные Работы. Семиотика : Поэтика / Ролан Барт ; [пер. с фр., сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, 1989. – 615 с.

4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 445 с.
5. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Худож. лит.-ра, 1986. – 541 с.
6. Град Н. Я. Сучасні мультимодальні студії : модальна лінгвістика та мультимодальна стилістика / Н. Я. Град // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – № 4. – С. 49–51. Ильин 1988, с. 8].
7. Ильин И. П. Некоторые концепции искусства постмодернизма в современных зарубежных исследованиях / Илья Петрович Ильин. – М. : Прогресс, 1988. – 28 с.
8. Коломийцева В. В. До питання про категорію часу в поетичному дискурсі / В. В. Коломийцева // *Studia linguistica* : [зб. наук. пр.]. – К. : Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2013. – Вип. 7. – С. 21–27.
9. Лотман Ю. М. Семиосфера / Юрий Михайлович Лотман. – СПб. : «Искусство-СПб», 2000. – 704 с.
10. Луцак С. М. Внутрішня організація прозового тексту (на матеріалі художніх творів Івана Франка) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.01.06 / Луцак Світлана Миколаївна. – Івано-Франківськ, 2002. – 210 с.
11. Мірошниченко Л. Я. Архітектура і література у романі В. Холдінга «Шпиль» / Л. Я. Мірошниченко // Літературознавчі студії. – 2010. – С. 293–300.
12. Мышкина Н. Л. Значение необходимости и способы передачи этих значений в оригинальных и переводных текстах немецкой и русской научной речи : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Н. Л. Мышкина. – М., 1978. – 20 с.
13. Новикова А. В. Референциально-ситуативный анализ семантики возможных миров [Електронний ресурс] / А. В. Новикова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2008. – Вып. 26. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/referentsialno-situativnyy-analiz>.
14. Пахсарьян Н. Т. «Жак-фаталист» как философско-художественная мистификация Дидро / Н. Т. Пахсарьян // *Логос*. – 2014. – № 3 (99). – С. 165–180.
15. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США) : концепции, школы, термины : Энциклопедический справочник [сост. И. П. Ильин, Е. А. Цурганова ; РАН, Ин-т науч. информации по обществ. наукам]. – М. : Интрада, 1996. – 320 с.
16. Татаренко А. Л. Поэтика формы в прозе постмодернизму (досвід сербської літератури) : [монографія] / Алла Леонідівна Татаренко. – Л. : ПАІС, 2010. – 544 с.
17. Тишунина Н. В. Методология интермедиального анализа в свете междисциплинарных исследований [Електронний ресурс] / Н. В. Тишунина // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. Серия «Symposium» / К 80-летию проф. Моисея Самойловича Кагана. Материалы Международной научной конференции. – Санкт-Петербург, 2001. – Вып. 12. – Режим доступу : <http://anthropology.ru/ru/text/tishunina-nv/>.
18. Чуканцова В. О. Интермедиальный анализ в системе других подходов к исследованию литературных художественных текстов : преимущества и недостатки [Електронний ресурс] / В. О. Чуканцова. – С. 1–7. – Режим доступу :

intermedialny-analiz-v-sisteme-issledovaniya-hudoz.

19. Ямпольский М. Б. Ткач и визионер : Очерки о истории репрезентации, или о материальном и идеальном в культуре / Михаил Бениаминович Ямпольский. – М. : НЛЮ, 2007. – С. 347–355.

20. Albertan-Coppola S. Jacques le Fataliste et son maître de Diderot [Электронный ресурс] / Sylviane Albertan-Coppola. – 2006. – Режим доступа : www.lettres.ac-amiens.fr.

21. Diderot D. Jacques le Fataliste et son maître [Электронный ресурс] / Denis Diderot. – Режим доступа : <https://beq.ebooksgratuits.com>.

22. Jehan A. Diderot ou l'invention de l'écriture arabesque dans «Jacques le fataliste» [Электронный ресурс] / Aude Jehan. – P. : Sorbonne – Paris 3, 2001. – Режим доступа : www.academia.edu.

23. Kristeva J. Le langage, cet inconnu (Une initiation à la linguistique) / Julia Kristeva. – P. : Seuil, 1981. – 327 p.

ФИЛОСОФСКИЙ ДИСКУРС В ПРОЗЕ А.П. ЧЕХОВА

Самойлова Марианна Борисовна

Ростовский государственный медицинский университет,

кандидат филологических наук,

доцент кафедры русского языка №2

подготовительного факультета по обучению иностранных граждан;

Раннева Нина Александровна,

Ростовский государственный медицинский университет,

кандидат педагогических наук, доцент,

зав. кафедрой русского языка №2

подготовительного факультета по обучению иностранных граждан,

Ростов-на-Дону, Россия

PHILOSOPHIC DISCOURSE IN A.P. CHEKHOV'S PROSE

Samoilova Marianna Borisovna, Rostov State Medical University, Candidate of Philology (PHD), Assistant Professor of the Department of Russian Language №2 of the Preparatory Faculty for Training of Foreign Citizens,

Ranneva Nina Alexandrovna, Rostov State Medical University, Candidate of Pedagogy (PHD), Chief of the Department of Russian Language №2 of the Preparatory Faculty for Training of Foreign Citizens, Rostov-on-Don, Russia

АННОТАЦИЯ

Бытийные размышления и высказывания А.П. Чехова в бытовом контексте его прозы просты и понятны любому читателю и в то же время настолько глубоки и значимы, что позволяют писателю занять особое место среди русских философов. В статье рассматриваются особенности бытийного дискурса в пространстве художественного текста. Бытийный дискурс отражает поиск и переживание персонажами онтологических смыслов, которые сконцентрированы в афоризмах, сентенциях и парадоксах.

ABSTRACT

Chekhov's existential speculations and statements in the context of everyday life of his prose are simple and clear to any reader and at the same time are so profound and significant that they allow the writer to fill a special place among Russian Philosophers. The article considers the features of the existential discourse in the space of the texts of fiction. The existential discourse reflects the characters' search and experience of ontological senses which are concentrated in aphorisms, maxims and paradoxes.

Ключевые слова: бытийный дискурс, художественный текст, лингвофилософский феномен, афоризм, парадокс, сентенция.

Keywords: existential discourse, the texts of fiction, linguistic and philosophic phenomenon, aphorism, maxim, paradox.

Творчество А.П. Чехова отражает его философское мировоззрение в русле русской ментальности, именно поэтому бытийные сентенции, простые и сложные, даже парадоксальные, близки и понятны русскому человеку.

К числу философов впервые отнес писателя С.Н. Булгаков. Он утверждает: «Русская художественная литература – философская par excellence. В лице своих титанов – Толстого и Достоевского – она высоко подняла задачи и обязанности художественного творчества, сделав своей главной темой самые глубокие и основные проблемы человеческой жизни и духа... Чехов является достойным выразителем этих лучших традиций нашей литературы, многое роднит его с обоими корифеями, и после них он является писателем наивысшего философского значения» [3, с. 134].

Затем философа в А.П. Чехове увидели В.В. Набоков,

В. Страда, А.Ф. Лосев. Из недавних исследователей И.И. Михайлов убедительно определяют место А.П. Чехова в русской философской традиции, причисляя его к экзистенциальной философской школе.

Бытийный дискурс как лингвофилософский феномен чеховской прозы до настоящего времени не рассматривался в научных исследованиях.

Целью данной статьи является выявление особенностей философских размышлений и высказываний в художественном тексте, а также доказательство их ценности в контексте традиционной русской философской мысли.

Бытийный дискурс как разновидность личностно-ориентированного общения стремится объяснить философские смыслы и концепты с точки зрения житейской мудрости и опыта. Это философия, которую Н.А. Бердяев определил как «любовь к мудрости и раскрытие мудрости

в человеке, творческий прорыв к смыслу бытия» [1, с. 31]. Именно творческое начало является смыслообразующим в русле бытийного дискурса. Бытийный дискурс в литературном произведении провоцируют затруднительные бытовые ситуации, из которых персонажам приходится находить выход.

Бытийный дискурс отражает поиск и переживание коммуникантами онтологических смыслов. Бытийное общение, по мнению В.И. Карасика, представлено в произведениях художественной литературы, философскими и психологическими текстами. Важнейшей характеристикой бытийного дискурса В.И. Карасик считает «стремление коммуникантов к точности обозначения понятий или представлений» [4, с. 243]. Коммуникативная точность определяется ситуативными характеристиками общения и культурным фоном.

К особенностям бытийного дискурса В.И. Карасик относит концентрацию смысла в афоризмах, сентенциях, парадоксах: «Афоризмы, сентенции и парадоксы в форме универсальных высказываний являются авторскими произведениями, при этом автор парадокса намеренно противопоставляет свою точку зрения мнению общества» [4, с. 250].

О том, что бытийный дискурс имеет место в произведениях художественной литературы, свидетельствуют и высказывания философов. С.Н. Булгаков называет истинное искусство «высшей деятельностью духа» и считает, что человек познает самого себя не только в философских учениях, но и посредством художественного мышления. Преимущество мыслителя-художника перед философом он видит в том, что художник говорит простым и доступным для всех языком и его образы находят дорогу к каждому сердцу, в то время как для знакомства с идеями философии и науки необходима специальная подготовка [3, с. 131–133].

Философское мировоззрение А.П. Чехова, объективированное им в бытийном дискурсе художественной прозы и в эпистолярии, сконцентрировано в афоризмах, парадоксах и сентенциях. Художественные образы обретают целостность благодаря комментариям автора.

Бытийная разновидность личностно-ориентированного дискурса часто встречается в прозе А.П. Чехова в бытовом общении персонажей. Герои его произведений в процессе коммуникации демонстрируют свои моральные принципы, свое отношение к жизни, миру, Богу.

Философскую значимость чеховских афоризмов в русской литературе и культуре в целом невозможно переоценить. Они обогатили концептосферу языка особыми смыслами, оказали влияние на формирование национальных ментальных констант, таких как «счастье», «личность», «сострадание», «вера», «тоска», «интеллигентия» и др.

Афористичны размышления героя трилогии («Крыжовник», «О любви», «Человек в футляре») Ивана Ивановича о смысле жизни, о счастье и об ответственности за судьбы обездоленных. Примером афоризма служит его реплика, обращенная к Алехину: «Пока молоды, сильны, бодры, не уставайте делать добро! Счастья нет и не должно быть, а если в жизни есть смысл и цель, то смысл этот и цель вовсе не в нашем счастье, а в чем-то более разумном

и великом. Делайте добро!» [6, С.т. 10, с. 64].

Эмотивно эксплицированная тактика прямого побуждения к действию очень важна здесь для реализации замысла всего произведения. Она является итогом долгих размышлений героя о смысле жизни. Такие риторические высказывания являются плодом жизненного опыта и творческого поиска истины. Антитеза, восклицания, сильная модальность (не должно быть) – убедительные элементы этой речи.

Ценность человеческой личности является основополагающей в аксиосфере творчества А.П. Чехова. В этом его философская позиция сходна с концепцией Н.А. Бердяева, который считает: «Личность есть целостность и единство, обладающее безусловной и вечной ценностью... Личность и есть образ и подобие Божье в человеке, и потому она возвышается над природной жизнью... Личность духовна и предполагает существование духовного мира. Ценность личности есть высшая иерархическая ценность в мире, ценность духовного порядка» [1, с. 97].

Цитата Н.А. Бердяева перекликается с чеховским утверждением из письма к М.Е. Чехову от 18 января 1887 г.: «Дело в том, что в человеке величаем мы не человека, а его достоинства, именно то Божеское начало, которое он сумел развить в себе до высокой степени» [6, П.т. 2, с. 18].

С.Н. Булгаков определил суть чеховского творчества так: «Чехову близка краеугольная идея христианской морали..., что всякая живая душа, всякое человеческое существование представляет самостоятельную, незаменимую, абсолютную ценность, которая не может и не должна быть рассматриваема как средство, но которая имеет право на милостыню человеческого внимания» [3, с. 146]. Эту мысль подтверждает иллюстрация из письма А.П. Чехова к М.Е. Чехову: «Не следует унижать людей – это главное, лучше сказать человеку «мой ангел», чем пустить «дурака», хотя человек более похож на дурака, чем на ангела» [6, П.т. 2, с. 19]. Писатель признает, что слово имеет свойство возвышать человека, поднимать его из униженного состояния и давать ему надежду, что оценочный компонент является важнейшей характеристикой языковой экспрессии.

Жизнь – величайшая ценность и благо – во многих своих проявлениях уродлива из-за несовершенства природы человеческой. В рассказе «Враги» писатель парадоксально противопоставляет красоту смерти уродствам жизни. Только христианский философ способен увидеть в смерти лицо вечности, только «впечатлительность духа» может уловить «лиризм» трагедии. Н.А. Бердяев объясняет это явление: «Трагическая красота глубже других ее форм, в ней есть божественный свет» [2, с. 450]. Философ утверждает, что смерть «прекрасна, она облагораживает последнего из смертных..., она побеждает уродство пошлости и обыденности» [1, с. 365].

Как же А.П. Чехов интерпретирует красоту смерти? Переживанием этой красоты на какое-то время охвачены и доктор, и его жена, потерявшие единственного сына, и сам автор, как будто присутствующий в комнате: «Тот отталкивающий ужас, о котором думают, когда говорят о смерти, отсутствовал в спальне. Во всеобщем столбняке, в позе матери, в равнодушии докторского лица лежало нечто притягивающее, трогающее сердце, именно та тон-

кая, едва уловимая красота человеческого горя, которую не скоро еще научатся понимать и описывать и которую умеет передавать, кажется, только одна музыка» [6, С. т.6, 33-34]. Для автора это явление не определимо, это нечто трансцендентное, волнующее. И далее, размышляя о красоте, А.П. Чехов каждый раз использует неопределенные местоимения что-то (3 раза), нечто (3 раза), тем самым признавая невыразимость сути данного феномена словом. Важным условием созерцания истинной красоты является безмолвие, которое выше и глубже красоты фразы: «...горячая, страстная речь, сказанная на могиле, трогает только посторонних, вдове же и детям умершего она кажется холодной и ничтожной» [6, С. т.6, 35].

Важно отметить, что этическая и утилитарная оценка у А.П. Чехова всегда тесно связана с эстетической. Традиционное отношение в русской ментальности к ценности «красота» как феномену духовного порядка отражено в высказывании Н.О. Лосского: «Бытие, имеющее отрицательную ценность, всегда оказывается в своем чувственном восприятии также и эстетически безобразным» [5, с. 15]. Парадокс воздействия чеховского художественного слова на читателя состоит в том, что это эстетическое и этическое «безобразие» вызывает чувство жалости и сострадания.

Парадокс относят к феноменам лингвофилософским, поскольку его можно рассматривать и как неоднозначное суждение, и как высказывание, вступающее в противоречие с опытом и знаниями реципиента, и как способ построения текста, и как риторическое воздействие, производящее обратный эффект. Парадокс стимулирует мысль, представляя необычный взгляд на привычные вещи, вовлекая читателя в творческий процесс философского осмысления действительности. Примером парадокса на уровне текстового построения следует считать рассказ «Он и она», где парадоксально представлены реальная жизнь и жизнь в искусстве перевоплощения. Рассказ заставляет задуматься, вселяет сомнения, будоражит воображение читателя. Преображение героини рассказа автор передает в оценочном высказывании в виде парадокса: «Вообще, она так мила, что вы надолго забываете, что она урод» [6, С. т. 1, с. 242].

Парадоксы как жемчужины словотворчества у многих писателей единичны. Чехов же с удовольствием играет со словом, с мыслью, провоцируя читателя, обратить внимание на явление, задуматься. Как речевые заготовки для своих персонажей А.П. Чехов накапливал парадоксальные высказывания в записных книжках. Каждый парадокс здесь можно рассматривать как самостоятельное философское произведение в миниатюре: «Если боитесь одиночества, то не женитесь», «Университет развивает все способности, в том числе – глупость», «Взглянул на мир с высоты своей подлости» и т.д. [6, С. т. 17].

Что касается философских сентенций, они представляют собой лаконичные высказывания с глубоким смыслом, но менее известные и цитируемые, чем афоризмы. К примеру, под определение сентенция подходит выстраданная опытом мысль персонажа из рассказа «Дома»: «Сколько надо иметь храбрости, веры в себя, чтобы учить, судить, сочинять толстую книгу» [6, С. т. 6, с. 104]. Не столь широко

цитируются и высказывания из эпистолярного наследия писателя, например: «Никакая литература не может своим цинизмом перещеголять действительную жизнь» (из письма М.В. Кисилевой, 14 января 1887 г.) [6, П. т.2, с.10].

Концепт «жизнь» образует пространство рассказа «В ссылке». В чем смысл бытия? Как жить в мире, переполненном страданием? Герой рассказа Семен, по прозвищу Толковый, знает ответы на эти вопросы. Символично прозвище персонажа, убежденного, уверенного в своей правоте, активно проповедующего свою жизненную философию.

Семантическое поле лексемы «жизнь» бесконечно и неисчерпаемо, но наиболее прочные ассоциативные связи в бытийном дискурсе она образует с лексемами судьба, счастье, воля, свобода, смерть. Философский смысл рассказа автор передает, апеллируя соответствующими лексемам концептами, один из которых («смерть») не вербализован, но имплицитно представлен использованием других лексем: дохлый, камень, глина, ничего, которые символизируют духовную смерть персонажа.

Семен Толковый и молодой татарин, у которого в рассказе нет имени, по-разному воспринимают судьбу. Один противопоставляет ей «окаменелое нечувствие», гордыню, злорадство, другой – надежду и сострадание. На фоне всеобщего страдания («Рыжий глинистый обрыв, баржа, река, чужие, недобрые люди, холод, голод, болезни...») А.П. Чехов контрастно описывает героев и их душевное состояние: стар-молод, здоров-болен, пьян – трезв (не чувствует холода, тоски – страдает от холода, сырости, душевного томления). Контраст мировосприятия отражен и в репликах персонажей. «Дай Бог всякому такой жизни... Хорошо живу...», – трижды повторяет Толковый. «Худо! Худо!» – стонет татарин.

Безысходность каторжной жизни не оправдывает злобы и цинизма людей, но при этом на фоне всеобщего нечувствия читателя убеждает философский итог, который подводит татарин.

Цинизм Толкового вызывает эмоциональный срыв у татарина, вылившийся в философскую сентенцию, выстраданную и точно выраженную, несмотря на языковые проблемы: «Бог создал человека, чтоб живой был, чтоб и радость была, и тоска была, и горе было, а ты хочешь ничего, значит, ты неживой, а камень, глина! Камню надо ничего и тебе ничего... Ты камень – и Бог тебя не любит, а барина любит» [6, С. т.8, с.50].

Таким образом, признавая наличие бытийного дискурса в прозе А.П. Чехова, мы признаем его творения ценными не только с литературной, но и философской точки зрения. Бытийный дискурс прозы раскрывает философское мировоззрение писателя и ставит его в один ряд с такими русскими философами, как Н.А. Бердяев, С.Н. Булгаков, Н.О. Лосский, А.Ф. Лосев, которые выросли на его произведениях и высоко оценили его философское творчество.

Литература

1. Бердяев Н.А. Опыт парадоксальной этики. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003.– 701 с.

2. Бердяев Н.А. Диалектика божественного и человеческого. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2005. – 620 с.
3. Булгаков С.Н. Чехов как мыслитель. Публичная лекция // Булгаков С.Н. Интеллигенция и религия. – СПб, 2010. – С. 128-162.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Лосский Н.О. Мир как осуществление красоты. Основы эстетики. – Москва: Прогресс – Традиция, 1998. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://bookz.ru/book.php?id=91875&p_count=19&9=mir-kak-110&b_n
6. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем: в 30 т. – М.: Наука, 1974– 1985.

ОБСТАВИННІ ПРИСУДКОВІ КОНСТРУКЦІЇ У СУЧАСНОМУ ФРАНЦУЗЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПРОЗОВОМУ ТЕКСТІ

Філоненко Н.Г.

Доцент кафедри іспанської та французької філології,
Київський національний лінгвістичний університет

ADVERBIAL PREDICATE CONSTRUCTIONS IN THE CONTEMPORARY FRENCH FICTIONAL TEXT

Filonenko N.G., Associate Professor of the Spanish and French Philology Department, Kyiv National Linguistic University

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується синтаксична організація сучасного французького художнього прозового тексту. Розробляється оригінальна методика, яка може застосовуватись у синтаксичних дослідженнях. Наведені у статті синтаксичні концептуальні та динамічні дані обставинних конструкцій доповнюють теорію тексту і доводять симетричний принцип його формування. З'ясовано, що система обставинних конструкцій у тексті не є рівноважною. Встановлено, що на різних рівнях структурування художніх творів динамічні характеристики обставинних присудкових конструкцій не є подібними.

ABSTRACT

The article deals with the syntax organization of the contemporary French fictional text and elaborates an original methodology that can be applied to the analysis of the text syntactic organization. Syntactic conceptual and dynamic data of adverbial constructions given in the research contribute to the text theory and prove that the text is formed according to the principle of symmetry. It is found that the system of adverbial constructions in the text is not in equilibrium. It is established that at different levels of text structuring dynamic characteristics of the adverbial predicate constructions are not similar.

Ключові слова: синтаксична конструкція, присудок, обставина, прислівник, безособова дієслівна форма, симетрія.

Keywords: syntactical construction, predicate, circumstance, adverb, verb impersonal form, symmetry.

Постановка проблеми. Сучасні наукові уявлення про синтаксичну та структурну організацію художнього прозового тексту засвідчують той факт, що узгодженість між різноманітними синтаксичними підсистемами та одиницями тексту сприяє його впорядкованості за певними принципами і домінантами та послаблює ентропію. Дослідження спільних і відмінних синтаксичних характеристик літературних текстів різних авторів одного періоду надає відповіді на питання загальної організації та самоорганізації синтаксичної системи тексту, тому аналіз динаміки синтаксичних конструкцій певного типу у різних прозових творах представляє об'єктивні дані про закони текстотворення.

Огляд останніх публікацій. Вивчення синтаксичної організації французького художнього тексту, зокрема поетичних творів, у лінгвосинергетичному аспекті проводилося В.Г. Борботьком [1], І.Ю. Моїсеєвою [2], Т. Крузе [3]. Результати їхніх розвідок регуляції синтаксису згідно з правилами мови підтверджують гіпотезу про самоорганізацію тексту, та існування певних закономірностей його устрою, зокрема симетрії. Дослідження динамічних та композиційних характеристик синтаксичних конструкцій показало, що характерні особливості вживання синтаксичних одиниць у художньому прозовому тексті здатні формувати його якісну смислову своєрідність [2, с. 126].

Виокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. Нез'ясованими нині залишаються основні

домінанти і принципи синтаксичної організації сучасного французького художнього прозового тексту. Ця невизначеність є частиною загальної проблеми співвідношення індивідуального і системно-мовного компонентів у текстотворенні.

Метою статті є розкриття основних принципів синтаксичної організації французьких художніх прозових текстів на рівні присудкових конструкцій з різними видами обставин.

Виклад основного матеріалу. Виявлення динамічних характеристик синтаксичних конструкцій у тексті уможливується завдяки квантитативній обробці визначених одиниць цілого тексту, тобто речення та синтаксичних конструкцій у залежності від структурування художнього твору. Проведений нами аналіз сучасних французьких художніх прозових текстів дозволив виокремити структурні моделі простих речень на основі головної конструкції французького речення підмет + присудок. Було встановлено, що найуживанішими узагальненими варіантами конструкцій підмет + присудок є такі: підмет + присудок з нульовим зв'язком; підмет + присудок + дієслово в інфінітиві; підмет + присудок + додаток; підмет + присудок + прислівник; підмет + присудок + атрибут; підмет + присудок + інфінітивна підрядна пропозиція; підмет + присудок + кодієслівна безособова форма, а саме герундій, або *participe présent*; компаративні конструкції, вказівні та буттєві конструкції; безособові конструкції; еліптичні та

парцельовані конструкції.

Три з вказаних типів мають різноманітні обставинні значення, а саме: підмет + присудок + обставинний додаток, підмет + присудок + прислівник, підмет + присудок + безособова форма (герундій, або *participle présent*).

Процедура розробленої нами квантитативної обробки вкладається у такий алгоритм: віднаходимо шляхом суцільної вибірки загальну кількість елементарних предикативних пар підмет + присудок, а також еліптичні та парцельовані конструкції як у цілому тексті, так і у кожному структурному підрозділі. Вся кількість одиниць підмет + присудок разом із еліптичними та парцельованими конструкціями у цілому тексті приймається за 100% по відношенню до загальної кількості пар підмет + присудок + [...]. Кількість пар підмет + присудок разом із еліптичними та парцельованими конструкціями у кожному підрозділі тексту також приймається за 100% для вираховування частки окремих типів синтаксичних конструкцій + присудок + [...] у цьому підрозділі.

Так, наприклад, у романі Л. Годе «Le Soleil des Scorta» загальна кількість конструкцій, відібраних суцільною вибіркою, становить 9675 одиниць, а сумарна кількість одиниць підмет + присудок + обставина, виражена іменниковою або прийменниковою групами, віднайдених також завдяки суцільній вибірці, в одинадцятьох розділах цього твору – 1145 конструкцій. Отже, приймаючи цю загальну кількість 9675 за 100%, отримуємо дані про те, що частка конструкцій підмет + присудок + обставина, виражена іменниковою або прийменниковою групами, становить 11,8%. Тоді, якщо сумарна кількість конструкцій підмет + присудок + [...] у першому розділі «Les pierres chaudes du destin» роману Л. Годе «Le Soleil des Scorta» складає 999 одиниць, яка, у свою чергу, приймається нами за 100% для цього структурного розділу, то кількість 105 одиниць конструкцій підмет + присудок + обставина, виражена іменниковою або прийменниковою групами, представляється часткою у 10,5%. Узагальнюючи викладене, підкреслимо загальний принцип обчислення: частка конкретного типу конструкцій у певному структурному розділі віднаходиться згідно із сумарною кількістю всіх типів конструкцій у цьому самому розділі. Саме відсоткове обчислення надає об'єктивне розуміння динаміки та статистики синтаксичної системи, адже розділи за обсягом як речень, сторінок, препозиційних пар є різними. Тому просте порівняння звичайних кількостей не надає відповідної оцінки. Середні показники співвідносяться із стабільними станами системи, а значні відхилення від середніх показників сигналізують про критичні стани системи.

Загальна кількість конструкцій, у творі Л. Годе «Le Soleil des Scorta» складає одиниць, тобто За десятьма розділами розподіл використання цих конструкцій відбувається таким чином:

10,5%; 7,2%; 12%; 15,5%; 12,3%; 12,7%; 11,6%; 12,5%; 20,2%; 11%.

Для конструкцій підмет + присудок + обставина характерним є принцип симетричної організації, оскільки мінімальне та максимальне вживання відзначаються у симетричних другому та дев'ятому розділах, найбільша концентрація спостерігається у дев'ятому розділі із

стрибокподібним збільшенням і зменшенням вживання у наступному розділі, а найменша, відповідно, у другому. Розрив між піком вживання і найменшою кількістю є чималим і становить 13%.

Сумарна кількість цих конструкцій у творі у романі Ж. Феррарі «Le Sermon sur la chute de Rome» становить 1208 одиниць. Відсоткові показники використання автором цих ланцюгів у розділах укладаються у таку послідовність: 16%; 15,2%; 14,4%; 12,7%; 18,5%; 16,8%; 18,6%.

Середній показник 15,5%, що наближено до аналогічного показника у романі Л. Годе «Le Soleil des Scorta». Динаміка повторів цієї конструкції вказує на ущільнення її використання у першому та останньому розділах та розрідження у четвертому середньому розділі, що свідчить про збереження центру симетрії та симетричний устрій системи цих конструкцій. Різке збільшення вживання конструкцій підмет + присудок + обставина, виражена іменниковою або прийменниковою групами, від четвертого до п'ятого розділу показує стрибкоподібний характер та критичні стани системи у середині твору. Різниця між мінімумом та максимумом – 5,9%.

Кульмінація високої щільності цих одиниць припадає на п'ятий та на сьомий розділи, а мінімум – на четвертий. Повільне зниження концентрації цих конструкцій від першого розділу до четвертого змінюється стрибкоподібним збільшенням до максимуму на відносно короткому відрізку тексту у п'ятому розділі і залишається високим до кінця твору із невеликим зниженням у шостому розділі. Таке коливання системи свідчить про близьке розташування зон атракторів, що викликає її нестабільність. Відзначимо, що саме у четвертому розділі міститься найбільша кількість наддовгих поліпропозиційних речень, а також найдовше поліпропозиційне речення усього роману, у якому нараховується 64 пропозиційні пари підмет + присудок.

Кількість конструкцій досліджуваного типу у творі М. Уельбека «La Carte et le Territoire» – 2159 одиниць, що відповідає 16,4%.

У першому розділі:

14,7%; 14,3%; 18,9%; 13,5%; 16,7%; 16,1%; 13,2%; 25,2%; 16%; 19,7%; 9,7%.

Локальний середній показник – 16,2%, та різниця між мінімальним і максимальним показниками достатньо помітна і становить 15,5%. Це означає, що система відзначається критичними коливаннями, що підтверджується також стрибкоподібним збільшенням у восьмому підрозділі та зменшенням в останньому підрозділі концентрації конструкцій підмет + присудок + обставина, виражена іменною групою.

1. У другому розділі:

20%; 14,7%; 10%; 14,8%; 14,3%; 17,4%; 17%; 19,7%; 16,6%; 15,1%; 16%; 26,9%; 15,5%;

Локальний середній показник майже збігається з аналогічною цифрою попереднього розділу – 16,2%, проте різниця між екстремумами у 10% є меншою, що маркує стабільнішу рівновагу синтаксичної системи тексту у цій зоні. Перший підрозділ середнього другого розділу є зоною критичного стану системи одиниць підмет + присудок + обставина, виражена іменником.

3. У третьому розділі:

17%; 23,2%; 18,4%; 14,1%; 14,3%; 14,8%; 15,1%; 17,6%; 11,6%; 15,5%; 14,5%; 11,1%; 14,3%; 19,2%.

Локальний середній показник – 15,8%, різниця між підрозділами із найбільшим та найменшим уживанням – 12,2%. Критичні стани системи відзначаються у другому та дванадцятomu підрозділах (ближче до кінця структурної одиниці), така поведінка системи із хвилеподібними коливаннями у межах однієї конструкції не є рідкісною. Схожа динаміка спостерігається у конструкціях цієї ж групи у творі Л. Года «Le Soleil des Scorta».

Вищий структурно-синтаксичний рівень роману М. Уельбека «La Carte et le Territoire» характеризується такими кількісними показниками:

пролог – 15%; перший розділ – 16,2%; другий розділ – 16,2%; третій розділ – 15,8%; епілог – 19,5%.

Головний середній показник твору – 16,4%, різниця між мінімальним та максимальним показниками – 4,5%.

Наведені дані демонструють що зони критичних станів системи віднаходяться у першій та останній структурній частині твору, у пролозі зона найменшого вживання, в епілозі – найбільшого.

Ці два зазначені типи є взаємно врівноваженими. У першому та другому розділах система тяжіє до рівноважного стану. Таким чином, ділянки з критичними станами синтаксичних підсистем конструкцій підмет + присудок + обставина, виражена іменниковою або приїменниковою групами, у романах М. Уельбека «La Carte et le Territoire» та Л. Года «Le Soleil des Scorta» розташовані симетрично з осями у серединному розділі та демонструють висхідну динаміку.

Середній загальний показник уживання конструкцій підмет + присудок + прислівник у романі Л. Года «Le Soleil des Scorta» становить 7,7%. Відсоткові показники використання автором цих ланцюгів у розділах укладаються у таку послідовність:

7,3%; 8%; 7,4%; 8%; 6,9%; 7,4%; 7,6%; 10%; 6,4%; 7,9%.

Найменша щільність уживання конструкцій виявляється у дев'ятому сюжетно значущому розділі, проте найбільша – у передуючому йому восьмому розділі, що свідчить про різке збільшення, а потім різке стрибкоподібне зменшення вживання конструкції підмет + присудок + прислівник на відносно короткому відрізку тексту, причому в інших розділах коливання показників не є різкими. Різниця між максимумом та найменшим показником становить 3,6%.

Загальна кількість цих одиниць у романі Ж. Феррарі «Le Sermon sur la chute de Rome» – 781 одиниця, що становить ~ 10%. Кількісний аналіз вживання цієї конструкції показав такі результати у сімох розділах:

11,2%; 11,6%; 10,6%; 10,3%; 10,1%; 8,2%; 9,7%.

Різниця між максимальним та мінімальним показниками – 3,4%. Збільшення та зменшення щільності цих конструкцій у тексті відбувається від розділу до розділу стабільно поступово із найменшим показником у шостому, тобто передостанньому, та найбільшим показником у другому розділах із поступовим зниженням кількості вживань у третьому, четвертому та п'ятому розділах.

Ці результати свідчать про симетричне розташування ділянок з критичними станами підсистемами конструкцій

підмет + присудок + прислівник, що притаманно також підсистемі конструкцій підмет + присудок + обставина, виражена іменниковою або приїменниковою групами, у творі Л. Года «Le Soleil des Scorta». Виявляється, що для конструкцій підмет + присудок + прислівник працює принцип дзеркально протилежної самоврівноваженої симетрії із віссю у серединному четвертому розділі.

Отже, принцип симетричної синтаксичної організації французького художнього прозового тексту є так само універсальним та текстотвірним, як і золотий перетин.

У романі М. Уельбека «La Carte et le Territoire» наявно 1566 одиниць підмет + присудок + прислівник, що відповідає середньому показнику 11,9%.

1. У першому розділі:

16,6%; 14,1%; 14,2%; 11,5%; 11,5%; 6,9%; 8,8%; 11; 9%; 11,1%; 10,8%.

Локальний середній показник – 12,1%, різниця між максимальним та мінімальним показниками – 9,7%. Зміни концентрації відбуваються не різко. Критичний стан системи віднаходиться у першому розділі, що є показовим для багатьох синтаксичних підсистем різних досліджуваних творів.

2. У другому розділі:

17%; 13,1%; 11%; 9,5%; 7,7%; 16,4%; 11,9%; 10,5%; 10,7%; 11,7%; 12,9%; 9,3%.

Локальний середній показник розділу – 13,3%. Різниця між екстремумами – 9,3%, що наближається до аналогічного показника першого розділу. Схожа тенденція у динаміці цих конструкцій із піковою щільністю у першому та найменшою у серединному розділі спостерігається у першому розділі роману М. Уельбека «La Carte et le Territoire». Така конфігурація динамічних змін у синтаксичній організації сучасного французького художнього прозового тексту є типовою.

3. У третьому розділі:

11%; 8%; 12,1%; 13,2%; 13,1%; 9,5%; 11,6%; 11,8%; 14%; 12,7%; 10,4%; 13,6%; 11,2%; 7,3%.

Локальний середній показник розділу – 11,5%, різниця між мінімальним та максимальним показниками – 6,3%. Ділянки із критичними станами системи знаходяться в останньому та дванадцятomu підрозділах, тобто у кінці структурної одиниці. Коливання станів системи відбуваються як стрибкоподібно, так і хвилеподібно.

На вищому структурному рівні твору М. Уельбека «La Carte et le Territoire» ми отримали такі дані:

пролог – 14,3%; перший розділ – 12,1%; другий розділ – 11,7%; третій розділ – 11,5%; епілог – 12,1%.

Головний показник твору – 11,9%, різниця між екстремумами невелика – 2,8%, що свідчить про відносно рівне функціонування системи без значних коливань у станах. Наведені дані підтверджують попередньо отримані результати про те, що саме у перша структурна частина та серединна зона тексту, де формується вісь симетрії, часто характеризуються критичними станами синтаксичної системи сучасного художнього прозового тексту.

Враховуючи сумарну кількість конструкцій підмет + присудок + кодієслівна безособова форма у романі Л. Года «Le Soleil des Scorta», що становить 121 одиницю, ми обчислили їхній узагальнений показник, який дорівнює

1,3%. У десятих розділах числові дані цих одиниць такі:

0,8%; 0,2%; 0,6%; 0,4%; 2,1%; 0,9%; 1,4%; 1,7%; 5,2%; 2,2%.

Коливання між піком та мінімальним уживанням є достатньо помітним і становить 5%.

Подібно до конструкцій підмет + присудок + обставина, виражена іменниковою або прийменниковою групами, одиниці підмет + присудок + кодєслівна безособова форма відзначаються закономірністю дзеркальної структурної симетрії найбільшої щільності у дев'ятому розділі та найменшої у другому, тобто із висхідною динамікою.

Таким чином, підсистема цих конструкцій підтверджує магістральну роль симетрії у синтаксичній організації сучасного французького художнього прозового тексту. Крім того, другий та передостанній розділи є сюжетно найважливішими у цьому творі, тобто у цих фрагментах ми відзначаємо зав'язку та кульмінацію сюжету.

Узагальнений показник конструкцій підмет + присудок + кодєслівна безособова форма (*gérondif, participe présent*) у романі Ж. Феррарі «*Le Sermon sur la chute de Rome*» дорівнює 1,3%, що відповідає 250 одиницям. У сімох розділах показники цих одиниць такі:

6,7%; 4,1%; 2,5%; 2,7%; 2,9%; 3,2%; 1%.

Різниця між максимальним та мінімальним показниками є достатньо помітною і становить 5,7%. Головний середній показник твору – 3,2%.

Отже, найвища щільність спостерігається у першому, а найменша – в останньому й відзначається хвилеподібним коливанням у серединних розділах, що демонструє дзеркально протилежну симетрію динаміки вживання цих конструкцій у тексті роману. Підсистема цих конструкцій – один із найяскравіших прикладів низхідної динаміки системи, яка доводить ключову роль симетрії у синтаксичній організації системи художнього прозового тексту.

У романі М. Уельбека «*La Carte et le Territoire*» наявна 301 конструкція підмет + присудок + кодєслівна безособова форма, що відповідає середньому показнику 2,3%.

1. У першому розділі:

1,7%; 1,4%; 1,9%; 4,6%; 4,3%; 1,7%; 4,4%; 2,4%; 0,6%; 2%; 1,1%.

Локальний середній показник – 2,3%, та різниця між екстремумами достатньо значна – 4%. Зміни концентрацій відбуваються різко, стрибкоподібно, наприклад до найбільшої, що означає наявність точки біфуркації на цій ділянці. Критичний стан системи віднаходиться у четвертому та у десятому підрозділах. Крім того, поруч із розділами з критичними станами знаходяться зони стабільних станів. Саме у четвертому підрозділі відбувається одна з основних сюжетних змін. Отже, часто значні коливання системи і її перехід з рівноважного стану до критичного диктується сюжетом твору.

2. У другому розділі:

1,2%; 1,4%; 1,5%; 2,7%; 4,2%; 0%; 4,2%; 1,7%; 0%; 1,6%; 0,9%; 4,2%; 2,4%.

Це одна з найменш стабільних підсистем із трьома зонами найбільших та двома найменших концентрацій та найбільшою кількістю точок біфуркацій та зон із нестабільними станами. Локальний середній показник – 2%. Різниця між екстремумами – 4,2%.

П'ятий підрозділ є критичним у підсистемах досліджуваних конструкцій. Така динаміка змін критичних станів синтаксичних підсистем рідковживаних конструкцій сучасного французького художнього прозового тексту не є надзвичайною.

3. У третьому розділі:

3%; 1,4%; 3,2%; 1,2%; 1,6%; 2,6%; 3,5%; 1,1%; 1,4%; 1,4%; 2,9%; 1,9%; 4%; 5,1%.

Локальний середній показник розділу – 2,5%, різниця між максимальним та мінімальним показниками – 5%. Ділянки з критичними станами системи знаходяться у восьмому та в останньому підрозділах. Розташування зон критичних станів у прикінцевих структурних одиницях є характерним для сучасного французького художнього прозового тексту. Коливання станів системи відбуваються як стрибкоподібно, так і поступово.

При дослідженні вищого структурного шабля твору М. Уельбека «*La Carte et le Territoire*» ми отримали такі дані: пролог – 2%; перший розділ – 2,3%; другий розділ – 2%; третій розділ – 2,5%; епілог – 2,8%.

Головний середній показник – 2,3%, різниця між мінімальним та максимальним показниками невелика – 0,8%, що на цьому рівні демонструє функціонування системи без значних коливань у станах. Дворівневе членування роману М. Уельбека «*La Carte et le Territoire*» дозволило нам зробити такий висновок: у дрібніших структурних одиницях, тобто у підрозділах твору, зміни станів підсистем із стабільних на критичні відбуваються очевидніше і різкіше, ніж на вищому рівні епілогу, трьох розділів та прологу.

Висновки і перспективи. Наведені дані підкріплюють висновок про те, що перша, середина та остання структурні частини є ділянками критичних станів синтаксичної системи сучасного французького художнього прозового тексту, а сам текст формується згідно із принципом симетрії, який ми окреслюємо як загальнономовний. На вищому та нижчому рівнях структурування художніх творів спостерігаються відмінні динамічні характеристики підсистем обставинних присудкових конструкцій. Представлені результати є внеском у розуміння принципів синтаксичної організації сучасного французького художнього прозового тексту, а розроблена методика може бути використана у дослідженнях синтаксису текстів різних типів у когнітивному та лінгвосинергетичному аспектах.

Список літератури

1. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса : от психолингвистики к лингвосинергетике / Владимир Григорьевич Борботько. – [4-е изд.]. – М. : Книжный дом «Либроком», 2011. – 288 с.
2. Моисеева И. Ю. Синергетическая модель текстообразования : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Моисеева Ирина Юрьевна. – Оренбург, 2007. – 407 с.
3. Crouzet T. Comment obtenir un prix Goncourt [Електронний ресурс] / T. Crouzet. – Режим доступу : <http://blog.tcrouzet.com/2012/12/07/comment-obtenir-un-prix-goncourt/>

МЕСТО БАЦБИЙСКОГО (ЦОВА-ТУШИНСКОГО) ЯЗЫКА В НАХСКОЙ ГРУППЕ ИБЕРИЙСКО-КАВКАЗСКИХ/КАВКАЗСКИХ ЯЗЫКОВ

Халидов А.И.,

доктор филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой русского языка,
Чеченский государственный университет;
профессор кафедры русского языка и
методики его преподавания,
Чеченский государственный
педагогический университет

PLACE BACBIAN (TSOVA-TUSCHINIAN) LANGUAGE IN THE NAKH GROUP OF IBERO-CAUCASIAN/CAUCASIAN LANGUAGES

Khalidov A.I., doctor of philological sciences, professor, head of chair of russian language, The Chechen state university. Professor of russian language and the teaching methodology. The Chechen state pedagogical university

АННОТАЦИЯ

В статье приводятся убедительные доказательства того, что с лингвистической точки зрения каких-либо веских оснований ставить под сомнение родство бацбийского (цова-тушинского) языка вайнахским (чеченскому и ингушскому) языкам не существует, а авторы соответствующих публикаций, скорее всего, руководствуются какими-то иными – экстралингвистическими соображениями.

ABSTRACT

This article provides convincing evidence that from a linguistic point of view no valid reason to question the relationship batsbian (tsova-tuschinian) language vainakh (chechen and ingush) languages do not exist, and the authors of relevant publications are likely to have some other-by considerations.

Ключевые слова: генеалогическая классификация, нахские языки, бацбийский (цова-тушинский) язык, картвельские языки.

Keywords: genealogical classification, nakh languages, batsbian (tsova-tushinian) language, kartvelian languages.

Свои возражения настойчивым попыткам отдельных авторов вывести язык бацбийцев (цова-тушин) из нахской группы и включить его в число картвельских языков я уже излагал ранее [7; 8; 9], но отсутствие реакции не только оппонентов, но и вообще коллег заставляет думать, что они или не считают эти возражения достаточно убедительными, или не осознают серьезности положения, когда исследователи отступают от принятых в науке принципов и норм, замалчивая или даже искажая факты, подводя к желаемым ими выводам, имеющим мало общего с реальным местом языка (языков) в до недавнего времени традиционной классификации, или даже новой – ностратической. Мое повторное обращение к этой проблеме объясняется нежеланием мириться с этим.

Видимо, того, что писал об этом языке (бацбийском) Ю.Д. Дешериев [1; 2], оказалось недостаточно, чтобы не давать оснований для сомнений во взаимном родстве нахских языков и аргументированно опровергнуть вполне опровергаемые утверждения грузинского историка А.И. Шавхелишвили, в ряде своих публикаций на протяжении двух-трех десятилетий пытавшегося убедить в том, что цова-тушинский (бацбийский) язык, носители которого проживают в Ахметском районе Грузии, граничащем по Главному Кавказскому хребту с Чеченской Республикой, в принципе является по своему происхождению не нахским, а одним из картвельских языков, «картвелавтохтонным», по его выражению. До появления его работ каких-то особых возражений у кавказоведов не вызывали ни языковое, ни этническое родство бацбийцев. То, что их язык существенно отличается от двух других нахских, особенно в части лексики, заимствованной преимущественно из гру-

зинского языка, признавалось всеми, но это не использовалось как повод для причисления бацбийского языка к картвельским. Это «удалось сделать» А.И. Шавхелишвили. По его мнению, известные схождения бацбийского языка с вайнахскими (чеченским и ингушским) языками, в принципе, не отвергаемые и им, объясняются не генетическим родством с ними, а относительно поздними (относящимися к последним столетиям в развитии этих языков и народов, по логике этого автора) языковыми контактами, которые привели к появлению определенных сходных черт в грамматике, а также некоторых, с его точки зрения, незначительных, лексических параллелей. При этом приводились не очень убедительные лингвистические факты, в основном – данные по топонимике горных частей Чечни и Грузии, в частности, якобы большая распространенность топонимов на -го, -че по ту сторону Главного Кавказского хребта [3, 101-105]. Необоснованность такого утверждения, основанного на поверхностном сравнении ограниченных в своем объеме языковых фактов, отбираемых, как это нетрудно заметить, с явным пристрастием, причем фактов преимущественно лексических, если не очень надежных, то вряд ли достаточных в данном случае, очевидна. Однако для его научного опровержения, убедительной аргументации противоположной точки зрения требуется, наверное, более глубокий и обстоятельный анализ (сравнительный) чеченского и ингушского языков, с одной стороны, и бацбийского языка, – с другой, чем тот, который содержится в упомянутых книгах Ю.Д. Дешериева. В [1] материала, основанного на синхронно-типологическом сравнении вайнахских языков и бацбийского, у Ю.Д. Дешериева достаточно много, но в ней мало, меньше,

чем это требуется в таких случаях, целенаправленного сравнительного анализа именно историко-языковых фактов и практически отсутствуют наблюдения над письменными источниками, которые отражали бы древнее состояние нахских и вообще кавказских языков (что вполне объяснимо, так как выявленных источников, отражающих это состояние, нет). Тем не менее, Ю.Д. Дешериевым установлено, что «грамматический строй бацбийского языка... не подвергся сколько-нибудь существенному изменению. Лишь следующие грамматические явления возникли в бацбийском языке под влиянием грузинского: в склонение прилагательного проникли два грузинских суффикса – -ур(и) и -ул(и)...; прилагательное (определение) с формативами -ур и -ул в косвенных падежах никаких падежных окончаний не получает... Развилось личное спряжение (спряжение в два лица) для 1-го и 2-го л., например: ас вуитI → ас вуитI(ас) «я иду»...; появилась вежливая форма обращения: аль «скажи», аль-аш «скажите»; послелог стали выступать в функции глагольных приставок: вахар «идти», маквахар «наступить» и т.д.; развились подчинительные и сочинительные союзы: ме «кто», менух «который» и другие на базе бацбийского языкового материала. Таким образом, почти вся морфология сохранила свою бацбийскую природу, за исключением некоторых форм наречий и имени прилагательного» [1, 13]. Эти и другие доводы приводились Ю.Д. Дешериевым с учетом того высокого уровня лексической проницаемости бацбийского языка, которая является для А.И. Шавхелишвили главным аргументом в его рассуждениях и выводах. В этом контексте уместно обращение к рассуждениям П.К. Услара, также считавшего (и вполне справедливо), что в решении подобных вопросов первостепенное значение имеет грамматика, менее проницаемая, чем лексика: «Очевидно, что для раскрытия особенностей языка мы должны преимущественно обратить внимание на то, что принадлежит ему собственно, что наиболее живуче в нем, что наименее уступает чуждому влиянию. Здесь прямо представляется духовная сторона языка, физиология, грамматика его. Возьмем близкий нам пример. В официальной переписке времен Петра Великого русский язык наводнился иностранными словами. Известные нам сборники непременно приняли бы этот язык за ветвь латинского или французского, или голландского, и не знаю какого, но он все-таки был русский: слова-приемыши склонялись, спрягались, располагались, развивались по-русски. Филолог не усомнился бы признать этот язык за русский. И так, главнейшая особенность языка заключается не в мертвой материи его, а в грамматике. Может ли какой-либо язык не считаться за язык потому только, что в нем половина слов заимствована из другого? Заимствована ли в нем и половина чужой грамматики? Если это действительно так, то язык этот неслыханное диво, вроде сиамских близнецов, и, как неслыханное диво, заслуживает величайшего внимания филологов» [5, 16]. Точно такая же постановка вопроса уместна и в случае с «картвельскостью» бацбийского языка, на протяжении, как минимум полутора тысяч лет подвергавшегося сильнейшему влиянию со стороны грузинского языка, но грамматическим строем и морфемно-словообразовательным инвентарем не сильно отлича-

ющегося от чеченского и ингушского языков, а во многих случаях выявляемых различий дающего основания говорить, что в нем сохранились архаичные черты, утерянные двумя другими нахскими языками.

Несмотря на достаточно убедительные аргументы в пользу «нахскости» бацбийского (цова-тушинского) языка, содержащиеся и в работах Ю.Д. Дешериева, и в работах других авторов, исследовавших этот язык, неопределенность в вопросе об этнической и этнолингвистической принадлежности бацбийцев сохраняется, и она стала причиной возвращения к обсуждению этого вопроса в последние годы. Особенно настойчива в оппонировании самих «терминов» «бацбийцы» и «бацбийский язык» языковед из Грузии Б.А. Шавхелишвили, опубликовавшая ряд статей соответствующего содержания, в том числе статью к юбилею своего учителя Ю.Д. Дешериева, в которой в контексте выражения особого уважения к нему автор выражает категорическое неприятие названных «терминов», введенных, по ее явно ошибочному мнению, в научный оборот именно Ю.Д. Дешериевым. Чтобы понять, в чем смысл ее упреков, придется привести объемную выдержку из статьи:

«Я уверена, что он (Ю.Д. Дешериев – А.Х.) не мог и задумываться о том, что такая, по сути невинная мелочь, как термин бацбийский, могла стать орудием, которое послужило толчком к тому, что народ, с которым его всю жизнь связывали очень тёплые воспоминания, через 50 с лишним лет мог попасть в такой, – трудно произнести эти слова, и всё же – в гуманитарный коллапс... и он мог стать невольным соучастником этого процесса.

Однако, ещё более прискорбной нам видится тенденция учёных нынешнего поколения, которые в этом вопросе пошли ещё дальше (очень надеюсь, что несознательно) – появилось новое, слитное написание термина – цоватушинский в противовес тушинскому, которым озвучивается чагма-тушинский диалект грузинского языка...

Таким образом, вот уже два века вокруг этого маленького народа – тушин цовцев, сознательно ли, бессознательно ли – почти при каждом описании их языка, перманентно появляются всё новые и новые термины и, думаю, вносят определённую сумятицу в восприятии самого этноса; хронологически они выглядят так:

1. тушино-цовский – Иов Цискаришвили, «Тушино-цовская грамматика» (1847 г.)

2. тушинский – Ад. Шифнер, «Грамматика тушинского языка» (1878 г.)

3. цова-тушинский – Ив. Букураули, «Записки о Тушети» (1887 г.)

4. бацбийский – Ю.Д. Дешериев, «Бацбийский язык» (1953 г.)

5. цоватушинский – в противовес тушинскому (2008 г.).

Не думаю, что последнее обозначение (5) самое правильное решение молодых грузинских языковедов, ибо это, не больше, не меньше – попытка отторгнуть всю историю у представителей одного Общества Тушети – цова-тушин и приписать её представителям другого Общества – чагма-тушинам, которые являются носителями диалекта грузинского языка.

Этому предшествовало издание словаря, к сожалению, под названием «Тушури лексикони» («Тушинский словарь»), который представляет собой образец двуязычного словаря, где сосредоточена лексика чагма-тушинского диалекта с переводами на грузинский язык (автор Георгий Цоцанидзе). Сам по себе словарь очень интересный и нужный. Но почему тушинский?.. Не хочу думать, что это тоже сепаратизм... К сожалению, здесь, скорей, усматривается желание автора ввести в научный оборот тушинский – цоватушинский.

А для каких целей – пусть судит его научная «мудрость»...

И всё же, считаю, что на самом деле, словарь следовало назвать «Чагма-тушинский диалект грузинского языка».

Во избежание последующих разнотолков (и, думаю, сегодня в этом со мной были бы солидарны мои уважаемые учителя акад. А.С. Чикобава и проф. Ю.Д. Дешериев), необходимо определиться в употреблении вышеприведённых терминов, чтобы каждый из них был бы использован по назначению. Из четырех Обществ исторической Тушети в настоящее время представлено Цова и Чагма и, соответственно, их домашняя речь должна обозначаться – цова-тушинский язык и чагма-тушинский диалект грузинского языка, ибо даже термин «бацбийский», который Ю.Д. Дешериевым был выбран, с учётом благих тенденций своего времени, – предусматривая сложившиеся ныне обстоятельства, уже вызывает определённые неудобства [6].

Недовольство Б. Шавхелишвили словарем Георгия Цоцанидзе, наверное, имеет под собой основания. Правда, не совсем понятно, в чем, собственно, обвиняет Г. Цоцанидзе Ю.Б. Шавхелишвили и почему она считает, что в словаре чагма-тушинско-грузинском, как она его характеризует, «усматривается желание автора ввести в научный оборот тушинский – цоватушинский». Цова-тушинский язык в научный оборот вводить нет необходимости, а если «возвращать» его в научный оборот, то, видимо, это следует делать, составив словарь цова-тушинско-грузинский. В контексте нашей статьи, впрочем, важно не это. Б.А. Шавхелишвили вряд ли права в том, что исторически чагма и цова – совершенно разные этносы, а фактически утерянный в результате ассимиляции язык, на котором говорили чагма-тушины, – диалект грузинского языка. Речь современных тушин – да, это несомненно диалект грузинского, но вряд ли можно считать установленным достоверно, что на таком же примерно диалекте грузинского языка чагма говорили тысячу и более лет назад. Цитируемое ниже – мнение не только Т.Т. Сихарулидзе:

«Ныне все тушины говорят на грузинском языке, но цова-тушины (бацбийцы) сохранили и язык своих предков. Судя по языковым фактам, можно полагать, что некогда все тушины говорили по бацбийски, но затем большая их часть ассимилировалась и идентифицирует себя с грузинами (это чагма тушины), а меньшая их часть двуязычна: говорит на грузинском и бацбийском языках. Собственно цова-тушины живут в селе Земо Алвани Ахметского района Грузии и их в количественном плане гораздо меньше, (приблизительно около 3 тысяч человек), а чагма тушин вдвое больше.

На сегодняшний день ученые еще не достигли согласия

по поводу этнической принадлежности цова-тушин. Одни полагают, что это племя пришло и поселилось на территории Грузии в позднефеодальную эпоху (В. Эланидзе), другие отстаивают полярно противоположную точку зрения, что это одно из грузинских племен, т. е. коренное население, которое подверглось иноязычному, в данном случае чеченскому влиянию и оно выразилось в такого рода явлении, когда в результате взаимодействия двух языков, нарождается третий, отличный и непонятный для «родителей» язык» [10].

Т.Т. Сихарулидзе склоняется к тому, чтобы считать тушин давними пришельцами в Грузию, подвергшимся сильному влиянию своих более многочисленных соседей, и чтобы возразить Т.Т. Сихарулидзе, Б.А. Шавхелишвили нужно будет опровергнуть мнение о том, что «некогда все тушины говорили по-бацбийски, но затем большая их часть ассимилировалась и идентифицирует себя с грузинами (это чагма тушины)», а это очень трудно сделать, потому что сравнение текстов одного содержания, записанных на цова- и чагма-тушинском, покажет, что различий здесь значительно меньше, чем между грузинским или любым другим картвельским языком и «чагма-тушинским диалектом грузинского языка». Что касается различий между цовцами и чагма, эти различия, видимо, не столько этнические и языковые, сколько «культурные»: «...тушин, поклонявшихся божеству Туш, называли «туш-бацой» или чაგმა – тешины, а поклонявшихся божеству Цу – «цу-бацой» [11, 392]. Основательный историко-сравнительный анализ бацбийского языка (сравнение с вайнахскими языками – чеченским и ингушским, с одной стороны, и с грузинским – с другой) покажет также, что, вопреки мнению А.И. Шавхелишвили и Б.А. Шавхелишвили, бацбийский язык – нахский.

Абсолютно неприемлема попытка Б.А. Шавхелишвили призвать в по-мощь в оспаривании нахскости цова-тушин авторитет П.К. Услара, которому принадлежит немало высказываний об этом народе и его языке, сформулированных настолько ясно, что разночтения здесь исключены. Однако Б.А. Шавхелишвили, видимо, прочитала П.К. Услара по-своему.

В собственно лингвистической части другой своей работы [11], касающейся описания чеченского языка П.К. Усларом, Б. Шавхелишвили вполне беспристрастна, но не удержалась от того, чтобы призвать П.К. Услара в свидетели большей изолированности бацбийского (цова-тушинского) языка от чеченского и ингушского. Вот что она пишет, имея в виду позицию П.К. Услара в вопросе о степени родства цова-тушинского и чеченского языков: «Мы полагаем, что П. Услар видел глубокую разницу не только в грамматическом строе языков цова-тушин и вейнахов, но и в менталитете и образе жизни его носителей – и это очень важно, ибо это то характерное, что подвергает язык или к трансформации, или наоборот – к консервации, а то и вовсе к вымиранию; в нашем случае произошло второе, что на сегодняшний день ещё даёт возможность рассмотреть многие языковые процессы через призму, например, древне-грузинского языка и на основе сопоставления с общелингвистическими универсальными процессами, сделать выводы, свободные от политики и каких-либо

пристрастий. Поэтому ограничусь только собственной оценкой важности этого труда П.К. Услара для чеченского языкознания» [11]. Как известно, в последние годы Б.А. Шавхелишвили активно продвигает идею, неоднократно в ряде книг отстаивавшуюся ее покойным отцом, историком А.И. Шавхелишвили, заключающуюся в том, что сам термин «бацбийцы» – надуманный (с точки зрения Б.И. Шавхелишвили, явно ошибочной, – Ю.Д. Дешериевым), а народ – цова-тушины – не является родственным ни чеченскому, ни ингушскому народам, он «картвеловатохтонный». Отсюда и язык цова-тушин, как она считает, надо рассматривать «через призму, например, древне-грузинского языка». Я уже вступал в полемику с Б.А. Шавхелишвили по этому поводу [7; 8], не буду воспроизводить в полном объеме содержание этой полемики, но не могу не сказать о том П.К. Услара, что призывать в свидетели своей правоты Б.А. Шавхелишвили не следовало. П.К. Услар действительно считал, что чеченцы и «тушины цовского общества» – это не одно и то же, и говорил он об этом в первую очередь в связи с букварем И. Бартоломея, адресовавшего его «чеченцам», а на самом деле – цова-тушинам (ничего другого ему, видимо, не оставалось, так как букварь этот был выпущен, мягко говоря, на базе букваря К. Досова и П.К. Услара, и следы плагиата были скрыты подменой примеров, а что цова-тушины – не чеченцы, хотя и родственны им, И. Бартоломей, видимо, не знал). Но относительно родства двух народов и языков он высказывал основанное на значительно более лучшем знании языка цова-тушин мнение о том, что он существенно отличается от чеченского, но все же «оба они имеют общий корень». Оценка такого мнения словами, что П.К. Услар видел «глубокую разницу ... в грамматическом строе языков цова-тушин и вейнахов», продиктована желанием Б.А. Шавхелишвили во что бы то ни стало представить дело так, что П.К. Услар отрицал само родство бацбийского и вайнахских языков. Ни один языковед не скажет вам, что родственные по своему происхождению языки не должны различаться, что они не могут быть самостоятельными языками. Видимо, нужно процитировать место из «Чеченского языка» полнее, чтобы убедить Б.А. Шавхелишвили в тщетности попытки укрепить свою позицию использованием авторитета П.К. Услара: «Далее, в верхнем бассейне Алазани и около источников Андийского Койсу, обитает небольшое племя, которое само себя называет Бацби (Бацав в единственном числе), но известно нам под именем тушин, каковое название заимствовано нами у грузин. Тушский язык сделался известным в филологическом мире по труду г. Академика Шифнера. Достаточно самого поверхностного сравнения языков тушского и чеченского в лексическом и грамматическом отношениях, чтобы убедиться в том, что 1) оба они имеют общий корень, 2) оба они теперь грамматически разошлись уже так, что составляют два особые и самостоятельные языка. В втором из них коренные свойства сохранились в наибольшей чистоте, – это вопрос, которого разрешение мне еще не под силу. Если действительно туски, которых Птолемей (кн. V, гл. 9) ставит рядом с дидурами (дидоевцами?), суть тушины, то разветвление произошло по крайней мере веков за 18 назад. Нет надобности говорить, что столько же странно

было-бы считать тушский язык за испорченный язык нахчий, как считать язык нахчий за испорченный тушский» [12, 2-3]. Совершенно очевидно, что П.К. Услар несколько не сомневался в самом родстве чеченского и бацбийского языков, но, проведя немного времени на Кавказе, он уже точно определил, в каком отношении к чеченскому находится язык цова-тушин, за полтора, если не больше, тысячелетия проживания среди грузин испытывавших сильное влияние грузинского языка, культуры.

Убедительнее и ближе к истине отраженная в Энциклопедии Брокгауза и Ефрона со ссылкой на Шифнера точка зрения на родство языка бацбийцев и правомерность применения при его обозначении «термина» тушинский: «В ближайшем родстве с чеченским находится язык неправильно названный тушинским, или тушским. Собственно тушинами называются горные грузины, живущие по верховьям Андийского Койсу (Тушинской Алазани) и отчасти на южном склоне Главного хребта, в верхней долине Кахетинской Алазани. Среди тушин в давние времена поселилось небольшое чеченское общество, называющее себя бацби (большая часть этих чеченцев, составлявших прежде цовское общество, перешла в недавнее время на Алазанскую равнину и поселилась близ сел. Ахмет). Язык этих чеченцев, названный академиком Шифнером, по примеру акад. Гюльденштедта, неправильно, тушским, происходит от чеченского, но в течение времени и под влиянием грузинского настолько разошелся с ним грамматически, что может считаться уже не наречием чеченского, но отдельным языком, близко родственным последнему (см. Шифнер, «Ueber die Thusch-Sprache», СПб., 1856)» [14]. Заметим: «термин» бацби/бацбийцы был употреблен в науке задолго до Ю.Д. Дешериева, упреки Б. Шавхелишвили в адрес Ю.Д. Дешериева в том, что он ввел этот «термин», беспочвенны – первенство здесь явно принадлежит не Ю.Д. Дешериеву: он не первый и не последний, кто употреблял «термин», не обязательно приводя другой вариант – «тушинский» или «цова-тушинский».

Точку в этом вопросе, конечно, ставить еще рано, необходимо основательнее, чем это сделано, исследовать и историю тушин (цова и чагма), и язык, который, возможно, когда-то принадлежал не только цовцам.

Вообще, почвой для сомнений, высказываемых по поводу родства друг другу даже очевидно родственных нахских языков, является бедность нахского языкознания традициями их сравнительно-исторического изучения.

Так называемые «сравнительно-исторические» грамматики иберийско-кавказских языков, которых, впрочем, не много, по преимуществу являются сравнительно-типологическими. Не является исключением и известная «сравнительно-историческая грамматика...» Ю.Д. Дешериева. Видимо, осознание этого заставило его специально рассмотреть вопрос «О специфике применения сравнительно-исторического метода в области нахских языков» [2, 145-148]. Судя по заявленным Ю.Д. Дешериевым «исходным положениям», специфика сводится главным образом к тому, что исследование нахских языков проводится им как «сравнительно-историческое изучение..., начиная от современного состояния и постепенно, шаг за шагом, углубляясь в их древнюю историю» [2, 146]. Поскольку

возможности «шаг за шагом» углубиться в древнюю историю нахских языков при отсутствии (во всяком случае, выявленных) письменных памятников у Ю.Д. Дешериева не было, своим содержанием и применяемыми методами и приемами его работа больше соответствует названию «Сравнительно-типологическая грамматика нахских языков с элементами сравнительно-исторического анализа». И это не кажется случайным. В принципе только таким образом – синхронным сопоставлением (межъязыковым и внутриязыковым; под внутриязыковым сопоставлением понимается сравнение диалектов одного языка) – видимо, и можно добиться удовлетворительного обоснования генетического родства нахских языков и большинства других иберийско-кавказских языков. При этом, естественно, мы должны стремиться к максимально возможному, настолько, насколько это позволяет исследованный в таком плане материал, «углублению в древнюю историю» языков народов Кавказа. В этом отношении более последовательным оказался исследователь нахских языков грузинский языковед Д.С. Имнайшвили, который, видя очевидную для всех ограниченность возможностей собственно исторического изучения нахских языков в соответствии с классическим сравнительно-историческим методом, пошел по пути сравнения между собой данных всех трех нахских языков и диалектов и попытался, во многих случаях удачно, выделить среди них хронологически ранние и более поздние [15].

В историко-лингвистическом плане, таким образом, неродство бацбийского (цова-тушинского) языка чеченскому и ингушскому не доказано. Каких-либо притязаний на это мы не видим и в работах А.И. и Б.А. Шавхелишвили: первый не мог этого сделать, кстати, по той причине, что он не языковед и не владел методологией и методикой историко-сравнительного изучения языков и вряд ли был хорошо знаком с процедурой доказательства языкового родства; Б.А. Шавхелишвили, владея этой методологией и методикой, ограничивается синхронией и при этом аргументирует, как и А.И. Шавхелишвили, свой вывод лексическими различиями между бацбийским (цова-тушинским) и вайнахскими языками, с одной стороны, и известными значительными по объему параллелями цова-тушинского и грузинского языков. Но стоит обратиться к известному словарю Н. и Д. Кадагидзе [16], чтобы убедиться, что аргумент этот слабый: в словаре очень много грузинизмов, но он в то же время содержит убедительные доказательства того, что в основе своей лексика этого языка нахская и в образовании слов даже от грузинских корней в нем используется словообразовательный инвентарь нахских языков (суффиксоиды *dan< dalan*, с помощью которых образуются каузатив и потенциалис от именных корней, – далеко не единственный пример такого словообразования). Возможные ссылки оппонентов на грамматическую специфику бацбийского языка (такие, как развитие классно-личного спряжения глагола, эргативная «непереходная» конструкция, параллельная номинативной, наличие в бацбийском некоторых союзов, отсутствующих в чеченском и ингушском языках и нек. др.), были бы неубедительны, хотя бы потому, что они не говорят и в пользу «картвельскости» бацбийского языка, что, видимо,

хорошо осознавали и они сами, не прибегающие к таким «доказательствам».

Ссылки:

1. Дешериев, Ю.Д. 1953. Бацбийский язык. Москва: 422.
2. Дешериев, Ю.Д. 1963. Сравнительно-историческая грамматика нахских языков и проблемы происхождения и исторического развития горских кавказских народов. Грозный, 1963: 555.
3. Шавхелишвили, А.И. 1983. Из истории горцев Восточной Грузии: Тушетия XVI – первой половины XIX в. Тбилиси: 277.
4. Шавхелишвили, А.И. 1992. Грузино-чечено-ингушские взаимоотношения (от до Р.Х. – XVIII века). Тбилиси: 267.
5. Услар, П.К. 1888. «Письма П.К. Услара (1847-1872 гг.)». П.К. Услар. Этнография Кавказа. II. Чеченский язык. Тифлис: 1-52.
6. Шавхелишвили, Бэла. 2009. «Послание учителю и большому ученому... (посвящается 90-летию проф. Ю.Д. Дешериева)». Материалы международной научной конференции, посвященной 90-летию со дня рождения профессора Ю.Д. Дешериева (г. Грозный, 25-26 ноября 2008 г.). Назрань: 28-38.
7. Халидов, А.И. 2009. «Ю.Д. Дешериев – исследователь бацбийского языка: к вопросу о «картвельскости» языка цова-тушин». Материалы Международной научной конференции, посвященной 90-летию со дня рождения профессора Ю.Д. Дешериева (г. Грозный, 25-26 ноября 2008 г.). Назрань: 12-28.
8. Халидов, А.И. 2015. Место бацбийского (цова-тушинского) языка в генеалогической классификации (The place of the Bacbijsky (Tsova-Tuschinsky) language in the genealogical classification). Yale Review of Education and Science. № 1. (16), January-June, 2015. VOLUME V. "Yale University Press": 108-116.
9. Грамматика чеченского языка. Автор проекта и научный редактор проф. А.И. Халидов. В трех томах. Том I. 2013. Грозный: 847.
10. Сихарулидзе, Т.Т. 2006. «О синхронических и диахронических аспектах языковой ситуации в Грузии». Amirani. Т. 14-15. Монреаль – Тбилиси.
11. Гарсаев Л.М., Абумуслимов А.А., Гарсаева М.М., Шаипова Т.С. 2015. «Еще раз об истории нахско-грузинских взаимоотношений». Труды КНИИ РАН, № 8, 2015. Грозный: 389-397.
12. Шавхелишвили, Бэла. «Чеченский язык» П.К. Услара и его значение для исследования нахских языков и кавказоведения в целом (<http://www.chechen.org/chelanguage>).
13. Услар П.К. 1888. Этнография Кавказа. II. Чеченский язык. Тифлис: 422.
14. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). 1890-1907. СПб.: т. 62.
15. Имнайшвили, Д.С. 1977. Историко-сравнительный анализ фонетики нахских языков. Тбилиси: 300.
16. Кадагидзе, Давид, Кадагидзе, Нико. 1984. Цова-тушинско-грузинско-русский словарь. Тбилиси: 935.

NAUKI PRAWNE | ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

О РАЗГРАНИЧЕНИИ ПОНЯТИЙ ПРАВОВАЯ ШКОЛА, ПРАВОВАЯ ТЕОРИЯ, НАУЧНАЯ ШКОЛА И НАУЧНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ

Адыгезалова Гюльназ Эльдаровна

*ФГБОУ ВО «Кубанский государственный университет»,
юридический факультет,
кандидат юридических наук, доцент*

ON THE DELIMITATION OF CONCEPTS LAW SCHOOL, LEGAL THEORY, SCIENTIFIC SCHOOL AND SCIENTIFIC DIRECTION

Adygozalova Gyuynaz Eldarovna, Kuban State University, Faculty of Law, PhD, Associate Professor

АННОТАЦИЯ

В статье предпринята попытка раскрыть и разграничить такие понятия как правовая теория, правовая школа, научное направление, научная школа. В нормативно-правовых актах упоминаются некоторые из них, но только ведущим научным школам дается легальное определение.

ABSTRACT

This article is an attempt to discover and distinguish between such concepts as legal theory, law school, scientific direction, scientific school. The legal acts referred to some of them, but only leading scientific schools get legal definition.

Ключевые слова: научная школа, научное направление, правовая теория, опыт, практика, правовая школа, прагматизм

Keywords: scientific school, scientific direction, legal theory, experience, practice, law school, pragmatism

В современных научных работах в сфере юриспруденции мы постоянно сталкиваемся с такими понятиями, как научная школа, научное направление, правовая теория, правовая школа. Постараемся разобраться, как все-таки соотносятся эти понятия.

По В.И. Далю (1801-1872), теория – это «умозаключение, заключение, вывод из чего-либо, не по явлению на деле, а по выводам своим». При этом теория не всегда верна; она ждет подтверждения опыта.

Согласно словарю С.И. Ожегова (1900-1964) – это «учение, система научных принципов, идей, обобщающих практический опыт и отражающих закономерности природы, общества, мышления».

Два великих лексикографа немного по-разному толковали одно понятие. В первом варианте акцент делается на том, что теория появляется и представляет собой некое рассуждение, умозрительное положение (по сути, гипотезу или совокупность гипотез), предположение, которое в дальнейшем должно подтвердиться практикой, опытом.

Для второго автора теория обобщает опыт и отражает определенные закономерности.

Представляется, что оба эти подхода можно объединить. Теория формируется, опираясь на реальные, фактические обстоятельства под влиянием субъективных факторов, а в дальнейшем находит подтверждение опытом или опровергается практикой. То есть происходит постоянный процесс взаимодействия между теорией и опытом.

Допустим, что некоторые теории (например, философские, религиозные) могут быть сильно оторваны от жизни, абстрактны и в меньшей степени могут основываться на реальных фактах. Но когда мы говорим о правовой теории, то она должна все-таки рождаться, опираясь на определенные, вполне конкретные обстоятельства, условия

жизни общества. И здесь ближе будет определение теории, предложенное С.И. Ожеговым.

И здесь можно вспомнить о принципе прагматизма во взглядах американских философов, оказавших существенное влияние на «общий стиль американского мышления и практики» [5, С.173], на развитие социологического и реалистического правопонимания. Исходная посылка прагматизма состояла в том, что способность человека к теоретизированию неотделима от его практической деятельности. Как отмечал Джон Дьюи, теорию и практику нельзя противопоставлять, скорее можно говорить о существовании рациональной и нерациональной практики. В то же время теория без опыта и практики – это абстракция [3, С.18]. А Уильям Джеймс считал, что гипотеза и проверка являются двумя взаимосвязанными процессами научного мышления [2, С.8].

На сегодняшний день в научной среде (в том числе в юриспруденции) часто используются такие понятия, как «научная школа», «научное направление», «правовая школа».

Ю.А. Тихомиров пишет о «научной школе публичного права» [6], авторы Н.А. Власенко и М.В. Залоило сообщают о формировании и развитии «правотворческой научной школы» [4].

Указанные понятия можно встретить и в нормативно-правовых актах.

В Постановлениях Правительства РФ, в Указах Президента РФ говорится о научных направлениях и научных школах. Указ Президента РФ от 07.07.1994 г. № 1473 «О программе «Становление и развитие частного права в России» указывает на необходимость «обеспечения возрождения и развития научной школы частного права в России». Согласно Указу Президента РФ от 07.09.2010 г.

№1099 «О мерах по совершенствованию государственной наградной системы Российской Федерации» почетное звание «Заслуженный деятель науки Российской Федерации» присваивается выдающимся ученым за личные заслуги в разработке приоритетных направлений науки, в создании научных межотраслевых школ и т.п.

В соответствии с Положением о выделении грантов Президента РФ для государственной поддержки молодых российских ученых – кандидатов наук и докторов наук и средство для государственной поддержки ведущих научных школ Российской Федерации, утвержденным Постановлением Правительства РФ от 27 апреля 2005 г. №260, «ведущей научной школой Российской Федерации считается сложившийся коллектив исследователей различных возрастных групп и научной квалификации, связанных проведением исследований по общему научному направлению и объединенных совместной научной деятельностью».

Что касается научного направления, то оно должно формироваться в пределах определенной научной отрасли и включаться в нее. Научные отрасли можно выделять, опираясь на Номенклатуры научных специальностей, утверждаемых Приказами Министерства образования и науки РФ. В пределах этих отраслей могут проводиться определенная группа исследований, которая складывается в научное направление. О проблеме соотношения научных направлений и научных отраслей говорит член Экспертного совета по праву ВАК РФ Ю.Е. Аврутин, отмечая, что действующая номенклатура не учитывает надлежащим образом междисциплинарный характер многих научных направлений, в результате чего одни отрасли дублируют другие, либо формируются необоснованно «узкие» отрасли [1] (можно сказать по аналогии с «мелкотемьем законов», «мелкотемье отраслей науки»).

Руководствуясь существующими мнениями ученых и легальными дефинициями, можно сделать вывод, что научное направление представляет собой совокупность исследований в рамках одной научной отрасли, с общей методологией, принципами, идеями; правовая научная школа складывается из совместной работы нескольких исследователей в рамках одного научного направления. Совместная работа может состоять в проведении конференций, научных диспутов, круглых столов и других научных мероприятий, в публикации научных работ в соавторстве, в участии при подготовке и защите диссертаций в качестве научных руководителей, соискателей, рецензентов и т.п.

Понятие же «правовая школа» значительно отличается от нормативного понятия «научная школа». Под правовой школой понимается совокупность общих идей, концепций, взглядов на сущность права, его происхождение, действие и тенденции развития. При этом правоведы и юристы, придерживающиеся этих общих взглядов, должны иметь общие принципы и постулаты, исходные положения, которые они ставят в основу своих теорий, но не должны в обязательном порядке осуществлять совместную научную и исследовательскую деятельность. По поводу того, можно ли объединить правовые теории и взгляды

ряда ученых в одну правовую школу могут возникать споры и несогласия.

Так, мы привыкли ассоциировать реалистическую школу права США с именами Карла Ллевеллина и Джеромом Фрэнком. Тем не менее сам К. Ллевеллин утверждал, что правовой реализм, это не философия, и не школа со своей четко выраженной, общепринятой теорией, это группа правоведов, высказывавших свои мнения в 1920-30-е гг. и имеющих общий подход к праву. Соглашаясь с Джеромом Фрэнком, он отмечал, что они схожи только в своем отрицании, в своем скептицизме, в своей любознательности [7, 1233].

Дж. Фрэнк также отрицал существование «школы реалистов», согласных друг с другом по большинству вопросов, так как все ее представители, на его взгляд, по-разному выражали свое несогласие с общепринятой правовой доктриной. Он выделил только одну общую черту так называемых реалистов – отрицание, скептицизм по отношению к общепринятой правовой теории, порожденный стремлением реформировать в интересах правосудия некоторые стороны деятельности судов [3, с.39].

Иногда правовые школы отождествляют с правопониманием, но в рамках одного типа правопонимания может существовать несколько правовых школ. Например, социологическое правопонимание характерно для таких правовых школ, как «школа свободного права», «школа солидаризма», «социологическая юриспруденция», реалистическая школа права (школа «скептиков») и др. В то же время правовая теория – это понятие более узкое, чем понятие правовая школа. Например, в рамках школы американской «социологической юриспруденции» можно выделить теорию правового инструментализма, теорию юриспруденции интересов, теорию социальной инженерии, теорию социального контроля, теорию функционализма и др.

Ссылки:

1. Аврутин Ю.Е. К вопросу о паспорте номенклатуры специальностей научных работников // Юридическое образование и наука. 2015. №4. С.29-31.
2. Адыгезалова Г.Э. Социология права Роско Паунда и Толкотта Парсонса: учебное пособие. Краснодар: КубГУ, 2006.
3. Адыгезалова Г.Э. Социологическая юриспруденция США в XX веке: формирование доктрины, развитие и совершенствование правопорядка. СПб.: Изд-во «Юридический центр-Пресс», 2012.
4. Власенко Н.А., Залоило М.В. Развитие правотворческой научной школы // Журнал российского права. 2015. №9. С.24-35.
5. Спиркин А.Г. Философия: Учебник. 2-е изд. М.: Гардарики, 2001.
6. Тихомиров Ю.А. «Научная школа публичного права // Журнал российского права. 2015. №9. С.16-24.
7. Llewellyn K. Some realism about realism // 44 Harvard Law Review. 1931.

НОВАЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ В РЕГУЛИРОВАНИИ ФИНАНСОВОГО РЫНКА РОССИИ

Колесников Юрий Алексеевич

доктор юридических наук,
доцент юридического факультета
Южного федерального университета,
г. Ростов-на-Дону, Россия

Бочарова Наталья Николаевна

старший преподаватель кафедры процессуального права
Южно-Российского института управления РАНХиГС,
г. Ростов-на-Дону, Россия

INNOVATIONS AND PERSPECTIVES IN THE REGULATION OF THE FINANCIAL MARKET OF RUSSIA

Kolesnikov Yuriy Alexeyevich - Doctor of legal Sciences, associate Professor, law faculty, Southern Federal University, Rostov-on-don, Russia

Bocharova Natalya Nikolayevna – senior lecturer of the Department of procedural law Southern-Russian Institute of management of the Russian Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation (RANEPА), Rostov-on-don, Russia

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается актуальное состояние финансового рынка России на современном этапе, а также перспективы его законодательного регулирования. Особо уделяется внимание факторам обеспечения стабильности в его функционировании, а также мерам, которые принимает государственная власть России в условиях экономических изменений.

ABSTRACT

The article discusses the current state of the financial market of Russia at the present stage and prospects of its legislative regulation. Particularly attention is given to factors ensuring stability in its functioning, as well as the measures taken by the state power of Russia in the conditions of economic changes.

Ключевые слова: финансовый рынок, стратегии развития, Центральный банк РФ, стабильность развития, финансовые услуги

Keywords: financial market development strategy, the Central Bank of the Russian Federation, developmental stability, financial services.

Как известно, российский финансовый рынок существует лишь в течение относительно небольшого периода времени, однако даже за такой период его становления и существования можно отметить значительное количество взлетов и падений. Все же считаем справедливым отметить присущий ему высокий потенциал роста, который при наличии последовательной государственной политики и в случае следования ей имеет серьезные шансы стать долгосрочной тенденцией его развития. На такое развитие в настоящее время нацелены Банк России, Правительство Российской Федерации и Федеральное Собрание Российской Федерации, а также, безусловно, все участники финансового рынка. Актуальное законодательство, касающееся саморегулирования отдельных сегментов финансового рынка, а также нацеленность на привлечение профессионального сообщества к обсуждению и реализации нововведений дают участникам финансового рынка возможность использования достаточного набора инструментов, необходимых для активного участия в его развитии.

Рост экономики не представляется возможным в случае недоступности для предприятий и организаций во всех отраслях инструментов финансового рынка, таких как долговое и доленое финансирование, страхование рисков, а также актуальная и четко проработанная нормативно-правовая база. В данном направлении уже были сделаны существенные шаги. В настоящее время для работы с некоторыми секторами финансового рынка Рос-

сийской Федерации имеются утвержденные и действующие самостоятельные стратегии развития. Речь идет об утвержденной Правительством Российской Федерации Стратегии развития финансового рынка Российской Федерации на период до 2020 года [1], Стратегии развития страховой деятельности в Российской Федерации до 2020 года [2], Стратегии долгосрочного развития пенсионной системы Российской Федерации [3, 4, 5]; а также о принятой Банком России Стратегии развития национальной платежной системы [6].

Кроме того, Банком России, выступающим в роли единого регулятора финансового рынка, был впервые разработан документ, который представляет собой подробное описание действий, необходимых по расчетам Банка России для развития всех секторов финансового рынка на среднесрочный период [7]. Также были выделены три наиболее приоритетные цели в вопросах развития российского финансового рынка, которые отражают интересы сторон, участвующих в развитии финансового рынка, а также, при их формулировании были учтены существующие экономические и геополитические условия:

1. Использование инструментов финансового рынка призвано послужить повышению уровня и качества жизни граждан Российской Федерации. Необходимость развития финансового рынка имеет тесную связь с выполнением важных социально-экономических задач, таких как повышение уровня доступности и качества финансовых

услуг, что, предположительно, и должно в значительной мере повлиять на повышение уровня и качества жизни населения.

2. Содействие субъектам российской экономики в вопросах долгового и долевого финансирования, инструментов страхования рисков с целью обеспечения содействия экономическому росту.

3. При условии обеспечения качественных условий для дальнейшего роста финансовой индустрии станет возможным создание новых рабочих мест, что способствует увеличению объема налоговых поступлений, повышению спроса на инновации, а также диверсификации российской экономики, конечной целью чего можно назвать повышение эффективности использования доступных финансовых ресурсов.

Для реализации обозначенных целей развития российского финансового рынка обязательным условием является обеспечение стабильности в его функционировании. Так, Банком России были определены мероприятия, реализация которых предполагается в течение среднесрочного периода (2016–2018 гг.) [7], а также в долгосрочной перспективе. План проведения таких мероприятий соотносится со следующими десятью основными направлениями развития финансового рынка, сопряженными с:

- обеспечением защиты прав потребителей финансовых услуг и повышением финансовой грамотности населения Российской Федерации;
- большей доступностью финансовых услуг для населения и субъектов малого и среднего бизнеса;
- дестимуляцией недобросовестности в поведении на финансовом рынке;
- повышением привлекательности долевого финансирования публичных компаний для инвесторов посредством улучшения корпоративного управления;
- развитием рынка облигаций и синдицированного кредитования;
- совершенствованием регулирования финансового рынка, связанным с применением пропорционального регулирования, оптимизацией нагрузки на участников финансового рынка, связанной с его регуляцией;
- повышением квалификации лиц, которые в своей профессиональной деятельности связаны с финансовым рынком;
- стимулированием внедрения инноваций, касающихся механизмов электронного взаимодействия на финансовом рынке;
- международным взаимодействием в области разработки и применения правил регулирования глобального финансового рынка;
- совершенствованием инструментов, служащих для обеспечения стабильности финансового рынка.

Кроме этого, Банком России ставятся задачи по повышению финансовой и операционной устойчивости финансовых посредников. Иными словами, планируется комплексная работа по ряду направлений, таким как построение системы раннего предупреждения банкротства и создание правил, делающих возможным контролируемый вывод проблемных компаний с финансового рынка. Также в планах Банка России оказание содействия развитию раз-

личных видов и инструментов страхования рисков. Будет также продолжено проведение политики, направленной на защиту интересов вкладчиков и кредиторов, кредитных организаций. Для этого будут внедряться современные международные стандарты и практики, связанные с управлением финансовыми рисками, системы внутреннего контроля, банковского регулирования и надзора.

Одной из дополнительных важных задач, выполнение которых должно поспособствовать становлению нового облика финансового рынка, является работа над повышением уровня конкуренции в банковском секторе и конкурентоспособности российских банков в отношении управления рисками, а также достаточности и качества капитала. Данная работа будет состоять в принятии со стороны Банка России мер, направленных на повышение доверия к банковской системе, а также на повышение ее надежности для вкладчиков и кредиторов и эффективность перевода привлекаемых банками средств в кредиты и другие банковские услуги, которые будут тесно связаны с современными информационными технологиями.

Следующей задачей является осуществление в среднесрочной перспективе ряда мероприятий, касающихся поддержки развития пенсионного сегмента и страхования жизни, рассматриваемых в качестве источников долгосрочного ресурса финансов. Параллельно с этим предполагается совершенствовать управление процентными, валютными рисками и риском ликвидности. Разработка стратегий развития обозначенного сегмента в течение планового периода должно поспособствовать решению проблемы, состоящей в дефиците рыночного обеспечения финансовой системы.

Кроме того, Банком России будет продолжено его участие в мероприятиях, направленных на повышение уровня защиты прав потребителей финансовых услуг. Среди важнейших мероприятий в данном направлении можно назвать работу над совершенствованием надзорной и административной практики органов по защите прав потребителей финансовых услуг, работу с жалобами; планируемое внедрение ограничений для некоторых категорий граждан, связанных с доступом к сложным финансовым продуктам. Также работа в этом направлении деятельности Банка будет связана с продолжением стандартизации финансовых продуктов и совершенствованием правил оказания финансовых услуг, а также с повышением уровня финансовой грамотности россиян.

Переходя к рассмотрению конкретных мер, которые должны в результате привести к становлению нового облика финансового рынка России, считает необходимым отметить тот факт, что одной из характерных черт российской финансовой системы может быть названо доминирование в ней кредитных организаций. Это подкрепляется фактом значительного преобладания активов кредитных организаций над активами некредитных финансовых организаций. Тем не менее, в 2012–2015 годах развитие российского финансового сектора происходило достаточно динамично. Отношение активов банковского сектора, по данным Центрального банка РФ, к ВВП выросло с 79,6% на конец 2012 года до 101,1% в середине 2015 года, кредитов экономике к ВВП – с 41,6 до 55,2%, капитала к ВВП – с

9,4 до 11,2%. Что касается активов, принадлежащих небанковским посредникам, в этом случае наибольший прирост показали активы пенсионных фондов, которые увеличились с 5,2% ВВП на конец 2012 года до 6,5% ВВП на конец первого полугодия 2015 года.

Структура финансовой системы в России имеет также дополнительный ряд особенностей, связанных с действием ряда факторов, среди которых достаточно низкая активность населения на финансовом рынке, предпочтение населением обслуживания в кредитных организациях, предоставляющих не только банковское обслуживание, но и услуги фондового рынка, низкий уровень доверия к финансовым посредникам, не являющимся банками, причиной чего являются высокий уровень злоупотреблений в отрасли и недостаточная интенсивность надзорной деятельности, а также отсутствие механизмов эффективного взаимодействия с недобросовестными участниками. Тем не менее, следует отметить также высокую востребованность у населения банковских вкладов, которые характеризуются высокими процентными ставками, льготным режимом налогообложения процентного дохода и курсовых разниц (вклады в иностранной валюте), высоким уровнем надежности вкладов, обеспеченной системой их страхования, а также простотой, привычностью и доступностью этого продукта.

Все вышеизложенное обуславливает высокую важность обеспечения защиты прав потребителей финансовых услуг как одного из главных условий успешного функционирования финансового рынка. Существует необходимость функционирования такой защиты как комплексной системы, в состав которой войдет помощь потребителю финансовых услуг в случае нарушения его прав, а также обязательное последующее выявление системности этих нарушений с целью избежания их повторения, что будет включать в себя оценку необходимости и/или внесения изменений в существующую систему регулирования. Следует отдельно отметить намерение усовершенствовать обратную связь с потребителями, что можно смело назвать мощнейшим механизмом для повышения уровня удовлетворения граждан, связанного с использованием услуг финансового рынка, результатом чего станет повышение спроса на эти услуги. Кроме того, это поможет вывести с рынка недобросовестных игроков, а также усовершенствовать финансовые продукты и порядок их продажи населению.

Нацеленность на добросовестное поведение на финансовом рынке является также одной из ключевых, важных и в то же время сложных задач, решение которых необходимо для улучшения качества защиты прав потребителей, а впоследствии и для становления нового облика финансового рынка России. Заинтересованными в решении этой задачи являются как надзорные органы и потребители финансовых продуктов и услуг, так и те участники финансового рынка, которые ведут законную деятельность и сталкиваются с недобросовестной конкуренцией. Для этого необходимо предусмотреть такие инструменты, которые дадут мегарегулятору возможности выявления фактов недобросовестного поведения и обеспечения эффективности и соразмерности мер принуждения для не-

добросовестных участников финансового рынка. С этим сопряжена не менее важная задача, связанная с созданием условий, имеющих потенциал для привлечения на российский финансовый рынок добросовестных участников.

Внимания также требуют вопросы взаимодействия Банка России с правоохранительными органами относительно пресечения незаконной деятельности, связанной с выдачей потребительских займов нелегальными кредиторами, что искажает добросовестную конкуренцию и нарушает права физических лиц. Банком России в сотрудничестве с правоохранительными органами будет также продолжена реализация мероприятий по ограничению недобросовестного поведения и противодействию возможности применения на финансовом рынке таких бизнес-практик, которые могут быть охарактеризованы как криминальные и схожие с ними, иными словами, такие практики, которые предполагают нарушение российского законодательства и формируют противозаконные конкурентные преимущества для нарушителей. Будут приняты меры по сокращению времени на их выявление и сбор доказательной базы, а также по повышению оперативности передачи и рассмотрения материалов. Обозначенные меры должны привести к созданию условий, нивелирующих выгоду от недобросовестного поведения как в отношении организаций, так и их сотрудников за счет применения мер принуждения, которые будут являться не только соразмерными нарушениям, но и эффективными. Соразмерность же будет определена благодаря расчету величины непосредственных потерь третьих лиц, которые пострадали в результате противоправных действий, и к такой величине будет прибавлена степень вреда, связанного со снижением уровня доверия и помехами для справедливой конкуренции на финансовом рынке. Кроме того, в качестве новой формы меры наказания за совершенные правонарушения планируется использование деловой репутации членов органов управления участников финансового рынка как один из факторов для принятия решений о выведении с финансового рынка менеджеров и сотрудников, проявивших свою недобросовестность.

Итак, рассмотрев перспективы развития финансового рынка Российской Федерации в продолжение 2016–2018 гг., следует отметить целостность их характера. Соответственно, максимальный результат их реализации напрямую связан с комплексностью их реализации. Рассмотренные мероприятия касаются деятельности российских финансовых институтов в широком спектре используемых ими финансовых инструментов, таких как порядок отражения финансовой деятельности в отчетности, формат представления отчетных данных, требования к капиталу, характеристики бизнес-моделей, требования к персоналу, подходы к оценке платежеспособности, модернизация информационных и технологических систем и прочие инновации. Однако, с сожалением приходится отметить и тот факт, что условия актуального экономического положения и состояние финансового сектора России, а также сложность и инновационность ряда предполагаемых изменений обуславливают наличие ряда факторов, приводящих к задержке реализации обозначенных мероприятий в значимом для достижения позитивного результата объеме.

Ссылки:

1. Распоряжение Правительства РФ от 29 декабря 2008 года № 2043-р «Об утверждении Стратегии развития финансового рынка РФ на период до 2020 года» // Российская газета, 03.02.2009.
2. Распоряжение Правительства РФ от 22 июля 2013 года № 1293-р «Об утверждении Стратегии развития страховой деятельности в РФ до 2020 года» // Собрание законодательства РФ, 05.08.2013, № 31, ст. 4255.
3. Распоряжение Правительства РФ от 25 декабря 2012 года № 2524-р «Об утверждении Стратегии долгосрочного развития пенсионной системы РФ» // Собрание законодательства РФ, 31.12.2012, № 53 (ч. 2), ст. 8029.
4. Постановление Совета Федерации Федерального Собрания РФ от 27 ноября 2013 года № 481-СФ «О реали-

зации Стратегии долгосрочного развития пенсионной системы РФ» // Собрание законодательства РФ, 09.12.2013, № 49 (ч. 7), ст. 6392.

5. Распоряжение Правительства РФ от 05 февраля 2016 года № 164-р «Об утверждении Стратегии действий в интересах граждан старшего поколения в РФ до 2025 года» // Собрание законодательства РФ, 15.02.2016, № 7, ст. 1017.

6. Стратегия развития национальной платежной системы (одобрена Советом директоров Банка России 15.03.2013, протокол № 4) // Вестник Банка России, № 19, 27.03.2013.

7. Основные направления развития и обеспечения стабильности функционирования финансового рынка РФ на период 2016-2018 годов (утверждена Банком России) // документ опубликован не был; СПС Консультант Плюс.

PENAL SUPERVISION THEORETICAL APPROACHES AND MODERN CONCEPTS

Pertli L.F.

*Candidate of law, associate professor,
Research Institute of the Federal Penitentiary Service of Russia
Department head
Kaluzhina M.A.
Candidate of law,
Research Institute of the Federal Penitentiary Service of Russia
Leading researcher
ведущий научный сотрудник НИИ ФСИН России (г. Москва)*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ПЕНИТЕНЦИАРНОГО НАДЗОРА

*Пертли Лариса Федоровна, кандидат юридических наук, доцент, начальник отдела НИИ ФСИН России (г. Москва)
Калужина Марина Анатольевна, кандидат юридических наук, ведущий научный сотрудник НИИ ФСИН России (г. Москва)*

АННОТАЦИЯ

Исследованы сущность и содержание контроля и надзора как средства обеспечения национальной безопасности общества и государства в пенитенциарных учреждениях ведущих иностранных государств и стран СНГ. На основе сравнительного анализа нормативно-правовых законодательных актов определены современные подходы к исследуемому феномену, исследованы цели надзора в иностранных государствах, виды надзора, а также объекты надзора. Проанализированы организационные подходы к реализации функции социального контроля различными субъектами пенитенциарных учреждений. С позиций обеспечения комплексной безопасности определена роль государства в решении социально-значимых задач по достижению целей уголовного наказания в процессе его исполнения.

ABSTRACT

The essence and content of the control and surveillance as a means of ensuring the national security of the society and the state in penitentiaries leading foreign countries and CIS countries is observed. Modern approaches to the investigated phenomenon, investigated objective oversight in foreign countries, the types of supervision and surveillance facilities are defined on the basis of a comparative analysis of regulatory legal acts. Organizational approaches to the realization of the function of social control various actors of penal institutes are analyzed. From the standpoint of complex safety defines the role of the state in solving socially significant tasks to achieve the objectives of criminal punishment in the course of its execution.

Ключевые слова: надзор и контроль осужденных, превентивные меры, уголовно-исполнительная политика, цели наказания, средства обеспечения безопасности

Keywords: inmates' supervision and control, preventive measures, penal policy, the purpose of punishment, security tools

Formulation the problem. Nowadays the Russian penal system has gained necessary experience of penal institutions control and supervision. It is marked by the stabilization achieved in establishing control over crime. Meanwhile these items are still important to be discussed. The problems are to improve the efficiency of state coercion to ensure the content of the regime, the achievement of the purposes of punishment and minimization of material and human cost. With a view to anticipating possible errors, in order to theoretical thinking

ahead of the empirical level of knowledge, it is necessary foresight, based on a clear conception of the possible ways of state-building in the field of internal security of Russia in modern conditions.

The value of law enforcement agencies monitoring and surveillance efforts in penal institutions is not just growing, but also is an integral part of modern penal policy paradigm in the context of humanization of criminal policy. It is not surprising, since at the end of the XX century Russia took the path of

building a democratic legal state and civil society.

Radical changes in all areas of public life affected all institutions of the Russian state, including penal system. In accordance with the Concept of development of the Russian penal efforts aimed at creating a system of counteraction to criminal behavior convicted on the basis of application of modern technology, new technologies and approaches to the organization's security penal facilities.

A practical solution of the Russian penal system problems is impossible without knowledge and taking into account its own practice of foreign experience penitentiary major developed countries in the world – the United States of America, Great Britain, France, Italy, Germany, Finland. The results of drastic changes Republics of Belarus, Moldova, Kazakhstan, Estonia, Latvia, Lithuania penal paradigm, the complex measures taken in these countries to provide isolation, inmates of security, control and supervision of serving punishment are also of interest.

Basic research and publications. General questions and preconditions for the essence of supervision were considered in various studies by the authors. A.V. Kudryavcev considered supervision as a measure of security of inmates and the staff [1,34].

As noted by A.S. Michlin the supervision in penal institutions of foreign countries – in Europe and the United States of America can be considered as a state measure to ensure the national security of society and the state [2,396]. Such approaches determine strategy of penal institutions, development of standards for the implementation of a system of measures aimed at achieving specific goals – ensuring the regime of detention, the organization and implementation of public and state control, as well as addressing a wide range of issues of scientific and technical support.

As noted by A.V. Bykov and T.V. Kikot-Gluhoedova penal institutions law enforcement supervision implementation in the studied foreign countries have legislative regulation, determines the rules of proper use of those or other coercive measures, depending on the mode and type of such institution [3,5].

Unresolved earlier part of the overall problem. In recent studies there is no direct question of essence, main goals and tasks of supervision in foreign countries. It should be taking in mind the nature of supervision in the states located in the territory of the former USSR. It is noteworthy innovations in the criminal-executive law, to implement from a legal European system similarity penal legislation and, as a consequence, approaches to the organization and supervision, certain categories of inmates degree social danger of the crime committed. Based on the results of a comparative legal analysis of the penal legislation of the Republic of Belarus, Moldova, Kazakhstan, Estonia, Latvia, Lithuania, should also highlight its state character, regulatory and legal consolidation of the goals, objectives and guidelines for the organization of supervision. The provisions of normative legal acts fixing the procedure for supervision in penal institutes, based on international guidelines and principles of the humane treatment of inmates, the rights and legitimate interests of the person, prohibition of torture and inhuman treatment of inmates, adopted by the Council of Europe.

For example, the supervision in Baltic countries is established by a court decision for a certain period a system of measures to ensure the regime of serving the sentence by controlling the behavior of inmates, the execution of their duties, relapse prevention, rehabilitation and re-socialization of inmates followed. The objectives of surveillance are mandatory isolation of inmates, prevention of criminal acts; unquestioning adherence depending on the nature of the convicted criminal act, his personality and behavior [4].

On analyzing law provisions for the organization of behavior control and supervision of persons held in penal institutions of Kazakhstan Republic, we can conclude that the supervision is a means of ensuring regime in the institution to ensure the execution of criminal penalties of imprisonment. In fact it is a system of measures to implement continuous monitoring of the behavior of convicted persons in places of detention and workplaces, prevention and suppression of unlawful acts, providing insulation, as well as the security of inmates, administration officials, and military personnel and is one of the means to ensure the regime in the institution.

Hypothesis and purpose of the article. This article attempts to held the comparative analysis reveals the following general objectives of supervision in foreign countries – correction of inmates, prevention, prevention and suppression of crimes, offenses, prevention and suppression of shoots, disobedience, and intentional infliction of injuries, hooliganism and violation of the detention regime.

The object of supervision is inmates serving a sentence of imprisonment. The supervisory regime type is determined by the correctional institution in which, depending on the penalties determined on the basis of a court decision, the implementation of medical and rehabilitation programs is concluded.

Main part of the article. The subject of supervision is the state, which in the face of public institutions –penal institutes provides security community as a whole; Special Security Service and the convoy to ensure isolation of inmates; operational units and staff. It is trained to act in emergency situations, the prison riot in France. The supervision in Germany executes correctional staff, the National Guard in Belarus and Kazakhstan, the special prison service included in the structure the penal department and penal administration in Baltic region.

The functions of inmates' supervision and control in Belarus, together with the employees of the penal administration are assigned to military units and internal troops of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus. The structure of the internal troops of the Republic of Belarus includes compounds and military units for the protection of correctional facilities, treatment and correctional facilities, medical-labor dispensaries, escorting inmates and persons in detention. Service Supervisors in a separate kind of combat duty to supervise the convicted and executed in conjunction with the administration of the correctional institution [5].

The essence of the supervision is a set of activities carried out by staff members. For example, in Great Britain it includes constant monitoring of prisoners behavior in order to prevent, deter them from committing crimes and violations of the established order of punishment, norms and rules of conduct

and safety. In order to prevent escapes; stop prohibited items and other illegal actions; preventive attacks on staff carried out constant monitoring of the inner and outer contour of the penal institute. The territory is monitored inside and outside the protected sites of correctional institutions and workplaces of prisoners, as well as the areas directly adjacent to the main fence for these purposes. During the control and supervision of staff can use audio-visual, electronic and technical and special means.

In accordance with Prison Rules, 1999 in Great Britain the supervisory staff shall be entitled to be searched prisoners and their living and production facilities for the detection and seizure of the prohibited items, such as weapons or drugs. Personnel carried out searches of vehicles, items of clothing and those who violate the established requirements on the territory of the regime; as well as visitors. Finally, the staff is carried out censorship of letters, some e-mail correspondence, parcel inspection, transmission and parcels entering the address of the prisoners, and sent prisoners. The staff has the right to confiscate prohibited items which prisoners are prohibited to carry, receive parcels, packages, parcels or purchase. The measures of supervision include visits with relatives and other person's control. The constant check the integrity of locks, window bars, doors and gates are carried as well. Duties of the staff vary depending on the type of penal institution and conditions of detention [6].

Enforcement of sentences in Finland penal institutes differs by the large share of delegation to the prison heads and so-called think tanks on federal districts. Thus, prison chiefs may in its sole discretion to organize the performance of duty shifts, to carry out engineering equipment establishment, centralized regulation of this issue no. They also have the discretion to use other control and surveillance measures, without affecting the fundamental rights and freedoms of convicts, for example: the prohibition of use of mobile phones in the allotted time, to install video surveillance in rooms for accommodation, etc.

The crime detection organization also has principal difference. There are two positions security officers in penal institution, one of which is assigned to the regime and submits to the deputy head of the prison on the regime, the other is assigned to the educational work and submits to the deputy warden of educational work, if necessary, crime detection function assigned confidently to other employees of the institution.

Wide powers of inmates' supervision and monitoring in penal institutions are endowed with the prison authorities of the Republic of Moldova. Arrange for monitoring adherence to the penitentiary facilities and adjacent territories, the detention regime provided for by the legislation and the Charter of punishment, conducting searches of prisoners and the prohibited items confiscation. Administration has the right to use physical force and special means, firearms. The Republic of Moldova has practice to provide paid services to inmates: their convoy, sending mailings, energy consumption during use by individual appliances and electronic media (television, video, audio receivers).

Supervision as a means of ensuring regime is inherently coercive nature of the measures applied by the prison administration of foreign countries. The limits of its

implementation are directly dependent both on static (degree of public danger) and the dynamic (especially the individual prisoner and his behavior) elements. Meanwhile, the implementation of the first factor – the severity of the offense – takes place on the stage of determining the terms of imprisonment by the court and the type of penal institute.

In the United States the Federal Bureau of Prisons in order to realize the state penal policy to ensure the safety of victims, witnesses and the public administration is determined by the specific institution, taking into account the possibility of providing the prisoner's personal space, proximity to the place of permanent residence, the judicial advice, the need for separate content, the presence of conditions to ensure proper monitoring and surveillance. Penal institution Supervisory Service defines the level of protection staff provided by both institutions and to involve the administration of the security structures to oversee the behavior of persons serving sentences.

However, taking into account the requirements of the criminal responsibility and punishment individualization depending on the characteristics of the convicted person and the type of prison determined by the Federal Bureau of Prisons for him, this rule can be made exceptions. Such circumstances may include age, sex, severity of the offense, as well as the need for medical care and the opportunity to provide the appropriate level of provision of its penal institute. In addition, the institution must provide the ability to implement rehabilitation programs in respect of each prisoner (treatment for substance abuse, educational programs and vocational training, individual or group counseling, medical and psychiatric rehabilitation). The federal prisons administration is determined by the limits of supervision depending on the degree of public danger of inmates in USA.

There are similar approaches to the definition of measures of criminal law providing for oversight of detainees in Europe penal institutes. For example, in Italy supervisory measures aimed at curbing social and dangerous behavior of the prisoner, to prevent recurrence, to ensure the safety of other inmates facilitate subsequent reintegration into society determines the judge on the basis of a ruling. The right to determine the behavior of the prisoner and the degree of their social danger has only a judge.

The information contained in the central automated information-analytical system of monitoring behavior is an integral part of the control and supervision of the criminal environment in the USA [7]. Information available in computer databases, and is predictive confidential and contains the installation information, biographical facts, characteristics of the convicted person of interest in order to ensure the security of the correctional institution. The individual components of these surveys are mandatory base in registration activity FBP staff and institutions refers to them every time when making a decision about moving the convicted person to another cell block, a new bed, or transfer to another detention facility. Inmates are usually not informed of the conduct in respect of their reference counts.

Findings from this research and prospects. Thus, under the supervision of lead in foreign countries understood the statutory law and the relevant normative legal acts of a set of activities consisting in the ongoing monitoring and verification

of inmates. Its purpose is to ensure the order of execution and serving of imprisonment, prevention and suppression of unlawful acts of persons serving sentences, providing insulation and the personal safety of inmates and staff. Its proper implementation in penal institutions is the most important guarantee of the rule of law. It is the necessary component of the internal policy of any state of law.

Supervision in foreign countries is carried out by various actors. It can be both prison officers and enlisted on a competitive basis according to the contract the representatives of security structures, for example, in the United States. This is more appropriate than the organization's own database of training that requires significant financial investments. Principles of staff structures reflect the patterns of activity of the penitentiary system of a specific country, in the aggregate, they define and underline the methods of achieving penal objectives and ensure their optimal functioning, enhance the efficiency of the entire prison system.

Standards of conduct oblige staff faithfully and honestly to perform control and oversight functions to be polite with the inmates, regardless of race, religion, sex, physical defects, sexual orientation or any other circumstances; correct in dealing with inmates and their friends and relatives, former inmates and their friends and relatives, to avoid conflicts of interest. The behavior of employees should not discredit the institution staff; influence or question the performance of their duties.

We consider control and supervision measures in penal institutes as a tool and the staff is the representative of the order and the guarantor of the state. Never mind if the subject has been active supervision, if necessary using force, or passively, by their presence, representing the figure of intimidation, in many cases, sufficient to carry out the function of legal protection.

The object of supervision is inmates serving a sentence of imprisonment. The supervisory regime type is determined by the correctional institution in which, depending on the penalties determined on the basis of a court decision, the implementation of medical and rehabilitation programs is concluded.

Control and supervision of inmates questions in foreign countries within the scope of public interest and are considered from the standpoint of ensuring comprehensive security. Such approaches cause close cooperation with other law enforcement agencies, academia and civil society organizations to play a positive role in improving the effectiveness of penal institutions.

Bibliography

1. Kudryavcev A.V. Operational modal software serving sentences of imprisonment: theory and practice problems: monograph. /Ed. by K.K. Goryainov. Vladimir, 2009. 131 p. [Kudryavcev A.V. Operativno-regimnoye obespechenie otbyvaniya nakazaniya v vide lisheniya svobody: problem teorii i praktiki: monografiya. /otv. red. K.K. Goryainov. Vladimir, 2009. 131 s.]
2. Criminal executive law: the textbook for high schools. - 2 nd ed., revised. and ext. /Ed. by A.S. Mikhlin. M.: Yurayt-Isdat. 2009. 422 p. [Ugolovno-ispolnitelnoye pravo: uchebnik dlya vusov -2-ye isd. pererab. i dop./ otv. red. A.S. . M.: Mikhlin. M.: Yurayt-Isdat. 2009. 422 s.]
3. Bykov A.V., Kikot-Gluhoedova T.V. The police system of modern demographic state: monograph. M.: UNITY-DANA: Law and Right, 2010. 304 p. [Bykov A.V., Kikot-Gluhoedova T.V. Policeyskaya sistema sovremennogo demokraticheskogo gosudarstva: monografiya. M.: UNITY-DANA: Zakon i pravo, 2010. 304 s.]
4. Imprisonment: The Law of the Republic of Estonia on 01.12.2000 // URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/527032015006/consolide>
5. Official website of the Ministry of Interior of the Republic of Belarus // URL: <http://mvd.gov.by/ru/main.aspx?guid=3861>.
6. The official website of Her Majesty Prison Service // <http://www.justice.gov.uk>
7. Central Inmate Monitoring System, 28 C.F.R. pt. 524, subpt. F; Program Statement 5180.05.

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ РАЗВИТИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ В РОССИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

Ковалев Владимир Викторович

Северо-Кавказский федеральный университет,
кандидат исторических наук, Юридический
Институт

ON SOME ASPECTS OF THE LEGAL SCIENCE DEVELOPMENT IN RUSSIA IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

Kovalev Vladimir Viktorovich, North-Caucasus Federal University, candidate of historical Sciences, Legal Institute

АННОТАЦИЯ

Юридическая наука начала развиваться в России еще с XVIII в. Новым импульсом развития юридической науки во второй половине XIX века стали буржуазные либеральные реформы 60-70-х гг. (в особенности - судебная реформа). Последние, с одной стороны, стали возможны благодаря юридическим изысканиям, с другой - своим ходом дали стимул развитию правовой теории и практики.

ABSTRACT

Legal science began to develop in Russia since the XVIII century a New impetus to the development of legal science in the second half of the nineteenth century were bourgeois liberal reforms 60-70-ies (especially judicial reform). The latter, on the one hand, were made possible thanks to the legal surveys, on the other - on their own gave impetus to the development of legal theory and practice.

Ключевые слова: юриспруденция, наука, ученый, юрист, судебная реформа.

Keywords: law, science, scientist, lawyer, judicial reform.

Начав развиваться еще в XVIII в., юридическая наука в России продолжила свое развитие и в XIX в. Причем, на ее развитие в данный период повлиял целый ряд факторов. Первым из них, безусловно, явились буржуазные либеральные реформы 60-70-х гг. XIX в. И, в особенности - судебная реформа 1864 г. Не будем здесь подробно останавливаться на тех прогрессивных нововведениях, которые принесла с собой данная реформа - они общеизвестны. Нас, в большей степени интересует то, несомненное влияние, которое реформа оказала на развитие юридической науки в России.

Для начала необходимо сказать, что сама реформа во многом оказалась плодом теоретических разработок в области права, которые проводились и сами по себе, и для теоретического обеспечения указанного преобразования. Еще на стадии подготовки реформы проявилась потребность прибегнуть к опыту лучших представителей юридической науки: практическое проведение реформы требовало соответствующего законодательного ее оформления, а для реализации последнего, необходима была соответствующая теоретическая база. Помимо обращения к юристам в различных газетах было опубликовано приглашение всем желающим, интересующимся вопросами Судебной реформы, представить свои соображения об основных принципах судебных преобразований в Государственную канцелярию. Тех, кто откликнулся на призыв комиссии, оказалось немало, о чем свидетельствуют 448 отзывов на «Основные положения», присланных со всех областей России.[8, 20]

Российские юристы, которым впервые были позволены критическое отношение к предложениям Правительства и свободное высказывание своих суждений и взглядов, воодушевленные предложением комиссии, начали группироваться в отдельные кружки для обсуждения предложенного к рассмотрению документа (один из таких кружков послужил основой для Московского Юридического Общества – первого юридического общества в России).[7, 19]

С другой стороны, сама реформа, ее проведение, дали обильную пищу для дальнейших научных изысканий в области проблем, связанных с судостроительством, судопроизводством и вообще в области юриспруденции. Когда были опубликованы «Основные положения преобразования судебной части в России», государство обратилось за помощью к ученым-юристам с целью получить от них отзывы на данный проект (в том числе - и критические замечания. Судя по всему, ученые-юристы достаточно активно откликнулись на предложение властей, что нашло отражение в оценке ситуации со стороны самих ученых-юристов. С одной стороны, подмечался тот факт, что в данной ситуации, правовая наука в России пришла в состояние величайшего хаоса мнений и учений, одни из которых переживали закат, другие – свое возрождение. [5, 1–6.] С другой - высказывалось мнение и о том, что «свободное от канцелярской тайны, публичное обсуждение закона привлекало к себе и будило юридическую мысль, оживляло науку, давало юриспруденции такое значение, о котором до тех пор не смела и мечтать». [3, 571.] В некоторых юридических изданиях проводился весьма своеобразный взгляд на ту особенность, что из всех реформ судебная реформа была проведена последней: «Судебная реформа России явилась позже других, как будто для того, чтобы из различных образцов, подлежащих ее рассмотрению, выбрать самые либеральные начала и таким образом вознаградить потерянное время». [1, 572.] Также, высказывались мнения о том, что проведение судебной реформы позволило теснее увязать юридическую науку с правовой практикой, которые ранее «шли у нас каждая своею дорогою, самостоятельно заботились о своем существовании и чуждались друг друга; иной теоретик на попытку отдельного ученого придти на помощь суду смотрел как на измену научному делу, практики же, со своей стороны, «со снисходительной улыбкою посматривают на кабинетные эксперименты ученого... и, предполагая унижить значение науки, указывают на неумение ее воспитанников составить канцелярские

бумаги». [11, 231; 12, 233-234]

Думается, вышеприведенное мнение не лишено истинности, поскольку относительно небольшой возраст отечественной юридической науки (и отсутствие в силу этого соответствующих традиций), по состоянию на XIX век не позволял последней оказывать существенного влияния на юридическую практику.

И практическая юридическая сфера (в том числе, и судебная), в свою очередь, до указанного времени не способствовала воздействию на нее науки. Не в последнюю очередь это было обусловлено отсутствием самостоятельной судебной системы, когда далеко не все государственные чиновники, осуществлявшие судопроизводство (эта функция была для них одна из многих) имели соответствующее юридическое образование.

Среди современных ученых существует даже мнение о том, что судебная реформа 1864 г. стала поворотным этапом не только в развитии отечественного правотворчества и правоприменения, но и в формировании российской юридической науки, которая в данный период вступила в тесное взаимодействие с практикой (и это было абсолютно новым явлением в истории отечественной юриспруденции). По сути, сама юридическая наука меняла свое качество, переходя с абстрактно-идеалистических позиций на научно-позитивные. [6, 11]

Пробуждая интерес к изучению юриспруденции, либеральные буржуазные реформы способствовали и развитию специальных научных направлений в правовой науке. Среди последних можно выделить: 1) юридический позитивизм, 2) социологическую юриспруденцию, 3) психологическую школу права, 4) «возрожденное естественное право» 5) идеи «свободного права» и др. Менялись и предпочтения в отношении объектов правовых исследований. Больше внимание ученые-юристы стали уделять таким вопросам, как сущность права, его философское обоснование, взаимоотношение права и государства.

Повышение интереса к правовым исследованиям обусловило и повышение спроса на юридические издания. Наибольшим спросом в данный период пользовались: «Журнал министерства юстиции» (основан в 1859 г.), «Журнал гражданского и торгового права» (издавался с 1871 г., в 1873 г. переименован в «Журнал гражданского и уголовного права»), «Юридический Вестник». (издавался с 1867 г.).

Влияние буржуазных реформ на развитие юридической науки в России проявилось еще и в развитии системы высшего юридического образования. Потребность в последнем была вызвана необходимостью увеличения числа чиновников, в том числе с высшим юридическим образованием, являвшимся наиболее оптимальным видом высшего образования для государственной службы. То есть, потребность была не в численном увеличении чиновников - по их числу чиновничий аппарат был и так велик (на протяжении XIX в. количество чиновников в России увеличилось более чем в семь раз [2, 221.]). Потребность была в качественном обновлении кадров.

Разумеется, вышеуказанный фактор, существенно увеличил спрос на юридическое образование в России (ситуация, аналогичная рубежу XX-XXI веков). Возросло

количество желавших поступить учиться на юридические факультеты университетов. Тем более, что возможности для этого теперь существенно расширились (свою позитивную роль здесь сыграла другое либеральное буржуазное преобразование - Университетская реформа 1863 г.) Высшее образование (в том числе и юридическое) переставало быть монополией наиболее богатых и родовитых слоев общества (представители последних, по словам современников, относились к гражданской службе крайне отрицательно, и в результате кадры юридических ведомств набирались из людей, в правовом отношении не подготовленных). [4, 187-188]

Студенты юридических факультетов создавали кружки, в которых изучали судебную практику стран, где существовали суды присяжных заседателей. Значительная часть студентов-юристов готовила себя к адвокатской деятельности. По справедливому замечанию известного историка права, профессора Принстонского университета США Ю. Хаксли, «для многих представителей первого поколения российских адвокатов занятие правом было призванием, а не просто средством заработать на жизнь». [9, 31] И, действительно, практика подтвердила это появлением в России на рубеже XIX-XX вв. целой плеяды выдающихся адвокатов, среди которых можно выделить таких, как А.Ф. Кони, Ф.Н. Плевако и др.

Таким образом, перед университетским образованием указанного периода, по отзывам самих ученых-юристов являвшихся современниками последнего, возникала совершенно благородная цель, состоявшая в том, чтобы Подготовить молодых людей к судебной деятельности, «дать им теоретическое понимание права и основательное знакомство с действующим законодательством, создать из них не простых законников, но образованных юристов, способных стать на высоте новой общественной деятельности». [10, 79-80]

Ссылки:

1. Двадцатилетие судебной реформы // Юридический Вестник. – 1884. – № 12. – С. 572.
2. Зайончковский П. А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. – М., 1878.-С. 221.
3. Из речи В. М. Пржевальского на заседании Московского юри-дического общества 19 ноября 1884 года // Юридический Вестник. – 1884. – № 12. – С. 571.
4. Козлинина Е. И. Дореформенный полицейский суд // Московская старина. Воспоминания москвичей прошлого столетия. – М., 1991.-С. 187-188.
5. Савапский В. А. Государственное право, общее и русское. – Вар-шава, 1912. – Ч. 1. – С. 1-6.
6. Тульская С.А. Московское Юридическое Общество 1865-1899. Из истории развития права и правовой науки в России второй половины XIX века. М. 2011. С. 11
7. Тульская С.А. Московское Юридическое Общество 1865-1899. Из истории развития права и правовой науки в России второй половины XIX века. М. 2011. С.19
8. Тульская С.А. Московское Юридическое Общество 1865-1899. Из истории развития права и правовой науки в России второй половины XIX века. М. 2011. С.20

9. Хаксли Ю. Российская адвокатура и советское государство. – М., 1993. – С. 31.

10. Шершеневич Г. Ф. Наука гражданского права в России. – Казань, 1893. С. 79–80.

11. Шершеневич Г. Ф. Наука гражданского права в России. – Казань, 1893. – С. 231

12. Шершеневич Г. Ф. Наука гражданского права в России. – Казань, 1893. – С. 233.-234

ОБОВ'ЯЗКИ ОСІБ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ ЗА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ЗДОРОВ'Ю ЗАСТРАХОВАНОЇ ОСОБИ

Кучма Ольга Леонідівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення

DUTIES OF PERSONS RESPONSIBLE FOR COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED TO HEALTH OF THE INSURED PERSON

Kuchma O. L., Taras Shevchenko National University of Kyiv, candidate of legal Sciences, associate Professor, associate Professor of the Department of labour law and social security law

АНОТАЦІЯ

В статті розглядаються категорії осіб, які є відповідальними за заподіяну шкоду та надається їх характеристика. Досліджуються межі відповідальності, передбаченої законодавством в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування та цивільним законодавством. Аналізується співвідношення понять «шкода» та «збиток». Пропонується закріпити додаткову можливість для надходження коштів до Фонду соціального страхування, передбачивши перехід права вимоги від застрахованої особи до Фонду соціального страхування після здійснення ним страхової виплати у разі, якщо заподіювач збитків завдав шкоди застрахованій особі: при вчиненні умисного злочину; перебуваючи у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння; маючи можливість надати первинну медичну допомогу застрахованій особі, не надав таку допомогу, що привело до погіршення стану здоров'я чи смерті застрахованої особи.

ABSTRACT

This article discusses the categories of persons who are responsible for damages and submitted their characteristics. We study the limits of liability under legislation on compulsory state social insurance and civil law. We analyze the relationship between the concepts «harm» and «damage». It is proposed to secure additional opportunity for revenues to the Social Insurance Fund, providing for the transfer of claims from the insured to the Social Insurance Fund after the exercise of insurance payments if the injurer losses caused damage to the insured: committing an intentional crime; while the influence of alcohol, drugs or toxic substances; being able to provide primary care to the insured person did not provide such assistance, which led to the deterioration of health or death of the insured person.

Ключові слова: шкода, збиток, застрахована особа, відшкодування, регрес, відповідальний за збитки, соціальне страхування.

Keywords: damage, loss, the insured person, compensation regression responsible for damages social insurance.

Сторони правовідносин мають покладені на них законодавством чи договором обов'язки. В загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні також передбачено ряд обов'язків для учасників правовідносин. Оскільки питання відшкодування шкоди, завданої здоров'ю застрахованої особи внаслідок вчинення проти неї злочину, регулюється нормами різних галузей права, в тому числі і права соціального забезпечення, виникає необхідність дослідити обсяг обов'язків суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування як щодо суб'єктів інших галузей права так і в межах суб'єктного складу права соціального забезпечення.

Обов'язки сторін правовідносин досліджували вчені теорії права та різних галузей права: М. І. Боднарук, М. І. Іншин, С. М. Синчук, О. В. Тищенко та інші вчені. Численна судова практика, пов'язана із відшкодуванням шкоди та правові колізії доводять потребу у дослідженні обов'язків, пов'язаних із відшкодуванням шкоди в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування та суб'єктів, які їх мають.

Метою статті є визначення обсягу обов'язків суб'єктів у сфері соціального страхування при відшкодуванні шкоди, завданої здоров'ю застрахованої особи внаслідок вчинення проти неї злочину.

В законодавстві визначення зобов'язання надається у Цивільному кодексі України, відповідно до якого зобов'язання – це правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [1]. Абстрагуючись від суто цивілістичного змісту поняття «зобов'язання», необхідно відмітити, що загалом під зобов'язанням, варто розуміти правовий зв'язок (правовідношення) між особами, який дозволяє одній особі вимагати від іншої особи виконання обов'язку. Виходячи з даного визначення резюмуємо, що обов'язки – це закріплені в законодавстві чи договорі дії (чи утримання від дій), які особа має вчинити (чи утриматися від вчинення).

Вважаємо, що досліджувати слід саме межі обов'язку а не зобов'язання, оскільки визначивши, чи є такий обов'язок у особи вже приходимо до висновку чи доцільно вступати з нею в правовідношення.

При відшкодуванні шкоди, завданої здоров'ю застрахованої особи внаслідок вчинення проти неї правопорушення важливо визначити, хто повинен відповідати за заподіяну шкоду і на якій правовій підставі.

На перший погляд, видається що хто вчинив правопорушення, той і має відшкодувати заподіяні ним збитки. Але насправді можуть виникати різні правовідносини, в тому числі і загальнообов'язкового державного соціального страхування, у яких заподіювач збитків не завжди відшкодує збитки, принаймні не в повному обсязі.

Для початку, з'ясуємо, хто має відповідати за заподіяну шкоду.

В законодавстві використовують визначення «особа, відповідальна за збитки». Аналізуючи чинне законодавство, приходимо до висновку, що осіб, відповідальних за збитки можна поділити на три категорії: заподіювач збитків; особа, відповідальна за законом за заподіяні іншою особою збитки; особа, відповідальна за договором за заподіяні іншою особою збитки.

Заподіювач збитків – дієздатна особа, яка безпосередньо своїми діями чи бездіяльністю заподіяла шкоду. Заподіювач збитків може бути винуватою особою, а може бути відповідальною і без вини, якщо шкода завдана при експлуатації джерела підвищеної небезпеки. Як виняток, володілець джерела підвищеної небезпеки звільняється від відповідальності, якщо шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого [1].

Особа, відповідальна за законом за заподіяні іншою особою збитки – особа, яка є опікуном, піклувальником, роботодавцем заподіювача збитків, інша визначена законодавством особа, яка повинна відповідно до норм законодавства відшкодувати збитки, завдані заподіювачем збитків у визначеному законодавством порядку. При цьому, відшкодувавши збитки, особа може набути право вимоги до заподіювача збитків, якщо це буде передбачено законодавством. Наприклад, роботодавець після відшкодування третім особам збитків, заподіяних його працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків, може стягнути із працівника збитки у встановлених межах [1, 2].

Особа, відповідальна за договором за заподіяні іншою особою збитки – особа, яка уклала договір про те, що у разі, якщо заподіювач збитків завдасть шкоди, то особа відшкодує заподіяні збитки на умовах, визначених договором та законодавством. При цьому, договір може укладатися як із застрахованою особою (наприклад, договір про добровільну участь в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, договір страхування життя та здоров'я) так і з особою, яка бажає застрахувати свою відповідальність чи відповідальність інших осіб (наприклад, договір цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів).

У випадку укладення договору із застрахованою особою, у разі настання страхового випадку страховик (наприклад, Фонд загальнообов'язкового державного соціально-

го страхування) досить умовно є особою, відповідальною за договором за заподіяні іншою особою збитки, оскільки страховик при настанні страхового випадку зобов'язаний здійснювати страхові виплати незалежно від того факту, чи внаслідок злочину відносно застрахованої особи відбулося погіршення її здоров'я і особа набула права на страхові виплати чи ні. І в даному випадку страховик відповідає за виконання власних зобов'язань, які у нього виникли у зв'язку з настанням страхового випадку, на підставі договору. Завдання заподіювачем збитків шкоди (якщо це є страховим випадком за умовами договору) є підставою для застрахованої особи вимагати від страховика здійснення страхової виплати. Тому в даному випадку страховик не є відповідальним за заподіювача збитків; страховик є відповідальним за себе, в тому числі і через дії (бездіяльність) заподіювача збитків.

Але, у випадку укладення договору з особою, яка бажає застрахувати свою відповідальність чи відповідальність інших осіб, страховик безпосередньо є особою відповідальною за договором за заподіяні іншою особою збитки, оскільки підписанти договору уклали його саме з метою захистити майнові інтереси особи, відповідальність якої застрахована (заподіювача збитків).

У сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування при заподіянні шкоди здоров'ю застрахованої особи внаслідок вчинення проти неї злочину суб'єктами, які можуть мати обов'язок по відшкодуванню шкоди є Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування (надалі – Фонд) та у деяких випадках частково роботодавця.

Відповідно до статті 20 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (далі – Закон) за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності надаються такі види матеріального забезпечення та соціальних послуг: 1) допомога по тимчасовій непрацездатності ... 3) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві); 4) оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм. Також частиною 7 статті 36 вищезгаданого Закону страхові виплати у разі настання нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання складаються із: 1) страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (далі – щомісячна страхова виплата); 2) страхової виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого); 3) страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності; 4) страхових витрат на медичну та соціальну допомогу [3].

Таким чином, Фонд є особою відповідальною за законом за заподіяні іншою особою збитки у разі, якщо потерпіла особа є такою, що підлягає в обов'язковому порядку загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; та Фонд є особою відповідальною за договором за заподіяні іншою особою збитки, якщо потерпіла особа є

такою, що уклала договір про добровільну участь в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Не слід допускати підміни суб'єктів-осіб, відповідальних за збитки із заподіявача збитків на відповідальну за іншу особу, оскільки заподіявач збитків зобов'язаний відшкодувати заподіяні збитки в повному обсязі, а відповідальна за іншу особу має зобов'язання перед застрахованою особою в межах закону та договору і не більше того.

Як ми вже раніше з'ясували, відповідальною за іншу особу у правовідносинах загальнообов'язкового державного соціального страхування є Фонд. Слід визначити межі обов'язку Фонду.

Частиною першою статті 42 Закону визначено, що сума щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я [3].

Відповідно до частини другої статті 999 Цивільного кодексу України до відносин, що впливають із обов'язкового страхування, застосовуються положення цього Кодексу, якщо інше не встановлено актами цивільного законодавства [1].

Згідно із частиною першою статті 1197 Цивільного кодексу України розмір втраченого фізичною особою внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я заробітку (доходу), що підлягає відшкодуванню, визначається у відсотках від середнього місячного заробітку (доходу), який потерпілий мав до каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, з урахуванням ступеня втрати потерпілим професійної працездатності, а за її відсутності - загальної працездатності. Середньомісячний заробіток (дохід) обчислюється за бажанням потерпілого за дванадцять або за три останні календарні місяці роботи, що передували ушкодженню здоров'я або втраті працездатності внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я. Якщо середньомісячний заробіток (дохід) потерпілого є меншим від п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати, розмір втраченого заробітку (доходу) обчислюється виходячи з п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати [1].

В даному випадку є дві особи відповідальні за завдані збитки: заподіявач збитків та Фонд. При цьому, Фонд відповідає в межах, визначених Законом, а заподіявач збитків - відповідає за решту збитків, які не відшкодовані Фондом (в даному випадку з розрахунку однієї середньомісячної заробітної плати, розрахованої відповідно до Закону, відшкодовує збитки Фонд, а з розрахунку не менше 5-х мінімальних заробітних плат, обчислених відповідно до Цивільного кодексу України мінус сума коштів, яка виплачена Фондом - заподіявач збитків).

У разі заподіяння шкоди застрахованій особі-працівнику, оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, здійснюється за рахунок коштів роботодавця у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Подальша виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності здійснюється за рахунок

Фонду [3].

Заподіявач збитків повинен відшкодувати різницю між тими виплатами, які здійснила особа, відповідальна на підставі договору чи закону і загальним розміром збитків. При цьому роботодавець застрахованої особи має право пред'явити до заподіявача збитків вимогу про відшкодування роботодавцю сплачених ним коштів застрахованій особі.

Заподіявач збитків не завжди може відшкодувати збитки у повному обсязі, а у випадку завдання шкоди здоров'ю застрахованої особи, коли Фонд здійснював страхові виплати - завжди не у повному обсязі.

Фонд неодноразово намагався стягнути із заподіявача збитків суму страхової виплати, мотивуючи тим, що особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом; але Верховний Суд України послідовний у своїй позиції: до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки; оскільки Фонд є страховиком, то він не може реалізувати право вимоги за іншими правовими підставами, аніж договір майнового страхування [4]. Тобто, заподіявач збитків не повинен відшкодувати страховику виплачені ним застрахованій особі страхові виплати, які здійснюються по страхуванню життя і здоров'я.

Оскільки діяльність Фонду не передбачає майнового страхування, при здійсненні страхових виплат Фонд не може застосувати право вимоги до винуватої особи чи іншої відповідальної за законом за заподіяні винуватою особою збитки (наприклад, у випадку заподіяння шкоди здоров'ю застрахованої особи внаслідок дорожньо-транспортної пригоди - до страхової компанії з якою винувата особа уклала договір страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів).

Верховний Суд України, відмовляючи Фонду у задоволенні позову в порядку регресу, апелює до статті 993 Цивільного кодексу України. Разом з тим, згадана стаття є тотожною статті 27 Закону України «Про страхування» (До страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяний збиток.) преамбулою Закону України «Про страхування» визначено наступне: дія цього Закону не поширюється на державне соціальне страхування [5].

Вважаємо, що питання поширення на Фонд дії статті 993 Цивільного кодексу України (як і всієї глави 67) потребує законодавчого переосмислення. Але враховуючи чинне на сьогодні законодавство, позиція Верховного Суду України є правомірною.

Страхування, як інститут цивільного права, крім статті 993 Цивільного кодексу України, яка передбачає перехід права вимоги за договорами майнового страхування, також передбачає і право регресу для страховика, який є

особою відповідальною за договором за заподіяні іншою особою збитки.

Статтею 38 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» передбачені випадки, коли страховик, сплативши страхове відшкодування, має право подати регресний позов (наприклад, якщо водій керував транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; самовільно залишив місце пригоди; якщо дорожньо-транспортна пригода визначена в установленому порядку безпосереднім наслідком невідповідності технічного стану та обладнання транспортного засобу існуючим вимогам Правил дорожнього руху та інші) [6].

Вважаємо, що оскільки Фонд здійснює страхову виплату за себе в зв'язку з настанням страхового випадку, а не за заподіювача збитків (хоча ця виплата і зумовлена шкодою, яка завдана відповідальною особою) право регресу у Фонду не виникає. Слід розмежовувати поняття «регрес» і «перехід права вимоги» (суброгація).

Суброгація та регрес – це різновиди права вимоги, головною відмінністю між якими є те, що при суброгації існує основне зобов'язання, яке не припиняється виплатою страхового відшкодування, і в якому відбувається заміна кредитора на підставі передбаченого законом сингулярного правонаступництва. І навпаки, регрес передбачає існування двох зобов'язань, одне з яких основне, первісне, а інше (регресне) – похідне від основного й виникає на підставі та у зв'язку з припиненням основного зобов'язання [7, с.43].

Вважаємо, що доцільно у Законі закріпити додаткову можливість для надходження коштів до Фонду, передбачивши перехід права вимоги від застрахованої особи до Фонду після здійснення ним страхової виплати у разі, якщо заподіювач збитків завдав шкоди застрахованій особі:

- при вчиненні умисного злочину;
- перебуваючи у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння;
- маючи можливість надати первинну медичну допомогу застрахованій особі, не надав таку допомогу, що привело до погіршення стану здоров'я чи смерті застрахованої особи.

В науковій літературі та законодавстві використовують такі поняття як «школа» та «збитки». Вважаємо за доцільне дослідити значення даних понять та визначити: шкоду чи збитки відшкодовує Фонд.

Довідкова література визначає шкоду як матеріальні втрати, збитки; людські жертви, втрата когось; збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків; щось зіпсоване, ушкоджене, знівечене [8].

Законодавець надає наступні визначення шкоди: шкода - завдані внаслідок дефекту в продукції каліцтво, інше ушкодження здоров'я або смерть особи, пошкодження або знищення будь-якого об'єкта права власності, за винятком самої продукції, що має дефект [7]; шкода, заподіяна за межами судна забруднюючими речовинами морському середовищу, узбережжю або будь-яким іншим об'єктам

(суднам, рибпромисловим знаряддям тощо) [10]; шкода від пожежі: жертви пожежі та матеріальні втрати, що безпосередньо пов'язані з пожежею [11].

Довідкова література визначає збитки як матеріальні втрати, протилежне прибутки; зло, шкода [12].

Законодавець визначає збитки як витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною [13]; втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки), та доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [1]; збиток - поняття, що використовується для позначення сукупних втрат. Збиток включає як компоненту, що позначається поняттям «шкода для здоров'я», так і економічні, соціально-психологічні та інші втрати [14].

Порівнюючи законодавче визначення та тлумачення термінів «шкода» і «збитки» у довідковій літературі приходимо до висновку, що найбільш точно поєднує філологічний та юридичний зміст наступне тлумачення.

Школа – реальні наслідки дій чи бездіяльності особи, що привели до втрат матеріальних, моральних та неодержання доходів; збиток – грошовий еквівалент шкоди.

Життю та здоров'ю застрахованої особи фізично завдається школа і фінансово завдаються збитки, а відшкодовуються збитки. Наприклад, школа – тілесні ушкодження (зламана нога), збиток – 25 тис. грн. (прямі збитки: вартість ліків, транспортування і розміщення в лікувальному закладі, консультація психолога тощо; непрямі збитки: відсутня заробітна плата тощо).

Причина виникнення обов'язку – заподіяння шкоди; наслідок виконання обов'язку – відшкодування збитку.

Враховуючи те, що застрахована особа зазнала ушкодження здоров'я, яке відшкодувати (поновити в первісному стані) неможливо (штучна нирка чи протез зуба не є поновленням в первісному стані), можна вести мову виключно про відшкодування збитків (надання фінансових ресурсів для лікування). Навіть якщо розглядати погіршення здоров'я – грип, коли особа вилікувалася, то це людський організм поборов недугу а не Фонд, який повинен в даному випадку компенсувати втрачений заробіток.

На підставі аналізу правового регулювання обов'язків осіб, відповідальних за відшкодування шкоди завданої здоров'ю застрахованої особи, приходимо до висновку, що фізично заподіюється школа (ушкоджується здоров'я, пошкоджується майно), фінансово завдаються збитки, а відшкодовується або школа (коли відбувається поновлення відповідальною особою пошкодженого в первісному стані) або збитки (коли відбувається відшкодування шкоди в грошовому еквіваленті). При заподіянні шкоди здоров'ю, може відшкодовуватися школа тільки в грошовому еквіваленті (збитки).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: [Електронний ресурс] / <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/435-15>
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII: [Електронний ресурс] / <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/322-08>
3. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 № 1105-XIV: [Електронний ресурс] / <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>
4. Постанова Верховного Суду України від 11.03.2014: [Електронний ресурс] / <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37740293>
5. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 № 85/96-ВР: [Електронний ресурс] / <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>
6. Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01.07.2004 № 1961-IV: [Електронний ресурс] / <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>
7. Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Регрес та суброгація у правовідносинах страхування // Вісник Верховного Суду України. - №6. - 2014. - С. 35-43
8. <http://sum.in.ua/s/shkoda>
9. Закон України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» від 19.05.2011 № 3390-VI: [Електронний ресурс] / <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/3390-17>
10. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 № 176/95-ВР: [Електронний ресурс] / <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/176/95-%D0%B2%D1%80>
11. Наказ Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 26.10.2000 № 156: [Електронний ресурс] / <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0054-01>
12. <http://sum.in.ua/s/zbytky>
13. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV: [Електронний ресурс] / <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/436-15>
14. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 02.02.2005 №54: [Електронний ресурс] / <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0552-05>

ОХРАНА ОБ'ЄКТОВ НАЦІОНАЛЬНОГО ДОСТОЯННЯ

Павлов И.Е.,

к.ю.н.

Павлова С.А

д.б.н., профессор РАНХиГС

Магдеева К.Р.,

студентка РАНХиГС

Бузукова А.А.

студентка РАНХиГС

PROTECTION OF OBJECTS OF NATIONAL HERITAGE

Pavlov I.E., candidate of jurisprudence

Pavlova S.A., doctor of biological sciences, professor of a RANEPА

Magdeeva K.R., student of a RANEPА

Buzukova A.A., Student of a RANEPА

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены основные направления деятельности природоохранных органов, рентабельность историко-культурных объектов, нормы экологического права, а также сотрудничество на международном уровне в области охраны объектов природного и культурного наследия.

ABSTRACT

In article the main activities of nature protection bodies, profitability of historical and cultural objects, norms of the ecological right, and also cooperation at the international level in protection of objects of natural and cultural heritage are considered.

Ключевые слова: Международное сотрудничество, Законодательство РФ, Законодательство Испании, объекты заповедного фонда, рентабельность, экологическое право.

Keywords: International cooperation, Legislation of the Russian Federation, Legislation of Spain, objects of reserved fund, profitability, ecological right.

В ноябре 1972 года Генеральная конференция ЮНЕСКО приняла «Конвенцию об охране всемирного культурного и природного наследия». Целью Конвенции является привлечение сил мирового сообщества для сохранения уникальных объектов культуры и природы. Причиной создания послужила угроза разрушения культурного и природного наследия из-за традиционных причин повреждений, эволюции социальной и экономической жизни.

С юридической точки зрения признавалось важным, что охрана такого наследия на национальном уровне бывает недостаточной в связи с объемом средств, которых она требует, а также недостаточностью экономических, научных и технических ресурсов страны, где расположен объект, подлежащий защите.

В статье 4 об объектах окружающей среды было обозначено, что охране подлежат:

1) естественные экологические системы, озоновый слой атмосферы;

2) земля, ее недра, поверхностные и подземные воды, атмосферный воздух, леса и иная растительность, животный мир, микроорганизмы, генетический фонд, природные ландшафты.

Также «особой охране подлежат государственные природные заповедники, природные заказники, национальные природные парки, памятники растений и животных и места их обитания.

Рассмотрим законодательство в области окружающей среды Испании и России.

В Испании за законодательство в области окружающей среды отвечает целое министерство: Министерство сельского хозяйства, продовольствия и окружающей среды. Его законодательная база регулирует экологические вопросы по направлениям: охрана чистоты воздуха, контроль и переработка отходов, химические отходы. Однако на уровне охраны природных объектов, действует именно Конвенция ЮНЕСКО «Об охране всемирного культурного и природного наследия. В Испании признается приоритет международного права над национальным.

В список объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО в Испании включено 44 наименования, в том числе: 39 объектов включены в список по культурным критериям, 3 объекта - по природным, и 2-по смешанным.

Со стороны Министерства сельского хозяйства, продовольствия и окружающей среды, был издан закон: «Сеть национальных парков: ответственность за управление».

К национальному достоянию РФ относят уникальные природно-ландшафтные комплексы, исторические памятники, культурные сооружения, памятники архитектуры и зодчества. Это ресурсы для экономически выгодного развития регионов России. Рентабельная хозяйственная деятельность основана на учете ценности ресурсов, экономически выгодного использования их и сохранения в соответствии с нормами отраслевого права. Оценить рентабельность ресурса можно на основе расчетных экономических методов. Сохранность ресурса гарантируется Конституцией РФ и нормами права. Рентабельность историко-культурных объектов невозможно оценить только экономическими методами. Это достояние всего человечества. Знакомство с историей обогащает человека интеллектуально и духовно, помогает ему развиваться в окружающем мире гармонично, и создавать новые ценности.

Взаимоотношения человека и общества с окружающей средой регулируются административно-правовыми методами. Мероприятия по сохранности природно-ресурсного потенциала в России осуществляются в рамках экологического права. Оно позволяет внедрять в практику управления запретительные и предупредительные нормы. Методы экологического права позволяют воздействовать на общественные отношения. Это соответствует международным требованиям по обеспечению выполнения экологических предписаний по сохранению объектов природной среды.

В рамках гражданско-правового способа взаимодействия субъект-объектных отношений, в современных экологических условиях, большое значение приобретает Экономический метод, который подразумевает регулирование отношений через материальный интерес. Принимая во внимание приоритет экологического императива, он

позволяет внедрить в практику мероприятия по охране и рациональному использованию объектов природной среды и объектов историко-культурного наследия.

Нормы экологического права являются правилами поведения, регулируемыми отношения людей в области охраны и использования объектов природной среды:

- отраслевые (охрана и использование отдельных природных объектов);

- комплексные (охрана и использование природных комплексов);

- экологизированные (нормы других отраслей права).

Так, например, в соответствии с Лесным кодексом Российской Федерации (принят 4 декабря 2006 года N 200-ФЗ, ст. 98), муниципальный лесной контроль и надзор на территории муниципального образования за использованием, охраной, защитой, воспроизводством лесов осуществляется органами местного самоуправления в соответствии с Федеральным законом от 6 октября 2003 года N 131-ФЗ. В Водном кодексе Российской Федерации (от 3 июня 2006 года N 74-ФЗ с изменениями на 19 июня 2007 года ст. 36), отмечено, что государственный контроль и надзор за использованием и охраной водных объектов, является задачей государственного контроля и надзора за использованием и охраной водных объектов. При этом, обеспечивается соблюдение требований по использованию и охране водных объектов, и соблюдение особого правового режима использования земельных участков и иных объектов недвижимости, расположенных в границах водоохраных зон и зон специальной охраны источников питьевого водоснабжения.

В соответствии с Постановлением Правительства Российской Федерации от 29.10.2002 N 777 «О перечне объектов, подлежащих федеральному государственному экологическому контролю» Приказ Федеральной службы по надзору в сфере природопользования от 6 августа 2008 г. N 313 «Об утверждении Временного регламента организации планирования контрольно-надзорной деятельности Росприроднадзора и его территориальных органов» рассматриваются следующие экологически направленные мероприятия:

- выполнение задач экологического контроля;

- наблюдение за состоянием окружающей природной среды и ее изменением под влиянием хозяйственной и иной деятельности;

- проверка выполнения планов и мероприятий по охране природы, рациональному использованию природных ресурсов, оздоровлению окружающей природной среды;

- контроль за соблюдением требований природоохранительного законодательства;

- принятие необходимых мер по результатам контроля.

Действующий Федеральный закон Российской Федерации от 22 октября 2014 г. N 315-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «Об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов Российской Федерации» (принят Государственной Думой 10 октября 2014 года, одобрен Советом Федерации 15 октября 2014 года) и Федеральный закон от 25 июня 2002 года N 73-ФЗ «Об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов Российской Федерации», а так же от-

дельные законодательные акты Российской Федерации» регулирует отношения в области охраны историко-культурного наследия. В статье 6, формулируется понятие - государственная охрана объектов культурного наследия. В ней дается определение из которого становится ясно, что под государственной охраной объектов культурного наследия рассматривается система правовых, организационных, финансовых, материально-технических, информационных и иных, принимаемых органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти субъектов Российской Федерации, и органами местного самоуправления. Им предписывается, в рамках их компетенции, выявление, учет, изучение объектов культурного наследия, предотвращение их разрушения или причинения вреда. При этом, прописаны требования к осуществлению деятельности в границах территории объекта культурного наследия. В законодательстве вводится понятие особого режима использования земельного участка, водного объекта или его части, в границах которых располагается объект археологического наследия (статья 51).

В границах территории объекта культурного наследия запрещено: строительство объектов капитального строительства; проведение земляных, строительных, мелиоративных и иных работ. Исключения составляют работы по сохранению объекта культурного наследия или его отдельных элементов, а так же, сохранения историко-градостроительной или природной среды объекта культурного наследия. Это позволяет ограничить хозяйствующую деятельность, не направленную на сохранение национальных ценностей.

Требования к осуществлению деятельности в границах охранной территории устанавливаются: федеральным органом исполнительной власти, уполномоченным Правительством Российской Федерации в области сохранения, использования, популяризации и государственной охраны объектов культурного наследия и соответствующим органом исполнительной власти субъекта Российской Федерации, а так же, органом местного самоуправления с соответствующими полномочиями.

Важными направлениями деятельности природоохранных органов, представительств историко-культурного наследия является популяризация информации и привлечение инвестиций для охраны, изучения ценных объектов природы, культурного и исторического наследия. Прово-

дится большая работа по разработке научно-методического обеспечения в области сохранения и использования объектов наследия. Большая роль отводится государственной инвестиционной политики в области охраны объектов. С этой целью разрабатываются федеральные целевые программы по сохранению, использованию, популяризации и охраны объектов природного и историко-культурного наследия. Перечень объектов федерального значения утверждается Правительством Российской Федерации. Федеральный государственный надзор в соответствии с перечнем устанавливается Правительством Российской Федерации. Объекты культурного наследия, включенные в Список Всемирного Наследия определяются в соответствии с их особым статусом.

Российская Федерация на международном уровне сотрудничает в области охраны объектов природного и культурного наследия. Она организует международное сотрудничество и заключает международные договоры в области охраны объектов и их изучения. Россия активно сотрудничает с ЮНЕСКО. Ее международная деятельность способствует повышению образования и распространению культуры и науки.

Принятые в РФ нормативно-правовые документы позволяют определить требования и реализовать экономические и финансовые механизмы регулирования охраны ценных объектов природы и историко-культурного наследия. Хозяйственная деятельность субъекта реализуется в соответствии с Конституцией РФ и федеральным законодательством. При этом, объекты природы и историко-культурного наследия находятся в России под защитой федерального законодательства и Международного права.

Литература

1. Постановление (часть N 51-П) «Об утверждении Положения и границ историко-культурного заповедника областного значения Аркаим в соответствии с Федеральным законом «об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов Российской Федерации».
2. Закон Челябинской области «об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) в Челябинской области».
3. Постановление Правительства Челябинской области от 21.07.2005 (с N 104-П) «О утверждении Положения об историко-культурных заповедниках областного значения».

CERTIFICATION OF PERSONNEL OF HIGHER QUALIFICATION IN THE SPECIALTY 10.01.10 - JOURNALISM

Larisa Feschenko,

*Ph.D., associate professor, assistant professor of advertising
St. Petersburg State University
(Institute «Higher School of Journalism
and Mass Communications»)*

АТТЕСТАЦИЯ КАДРОВ ВЫСШЕЙ КВАЛИФИКАЦИИ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ 10.01.10 – ЖУРНАЛИСТИКА

Фещенко Лариса Георгиевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры рекламы, Санкт-Петербургский государственный университет, Институт «Высшая школа журналистики и массовых коммуникаций»

АННОТАЦИЯ

В статье дается анализ трех этапов формирования открытого информационного пространства в деятельности диссертационных советов и Высшей аттестационной комиссии Российской Федерации. Даны рекомендации по поиску полезной информации, связанной с защитой научных работ по журналистике: автор поделится своими впечатлениями о работе с сайтами вузов – теми их разделами, где размещается информация о диссертациях, дает анализ информации некоторых процедурных вопросов аттестации научных кадров.

ABSTRACT

The article describes the three stages of forming the open informational space in the work of dissertation councils and the Higher Attestation Commission of the Russian Federation. The recommendations on search of useful information related to the protection of scientific papers on Journalism are given: the author will share her impressions of working with the websites of the universities - the sections dedicated to the information of dissertations, provides an analysis of some procedural issues of scientific staff attestation.

Ключевые слова: диссертации по журналистике, автореферат диссертации, подготовка кадров высшей квалификации, информационное сопровождение защиты диссертации, информирование о работе диссертационных советов.

Keywords: thesis on journalism thesis abstract, preparation of highly qualified personnel, information support of the thesis defense, information on the work of dissertation councils .

The work of dissertation councils that provide evaluation of highly qualified personnel and the Higher Attestation Commission of the Russian Federation (HAC), which oversees the activities of dissertation councils, over the past few years have not only changed, but changed dramatically. The main and most noticeable change is that a new informational environment is forming – for ten years, since 2006, the website of the Higher Attestation Commission provides abstracts of doctoral theses (currently the archive contents 13616 units of storage, including 45 theses in journalism, or 0.33% of the total). Then for a short time HAC page contained abstracts of PhD theses. Nowadays, almost for two years dissertation councils and HAC have been operating in the conditions of absolute transparency! These are the changes we want to highlight.

Using the opportunity, we would also love to express gratitude to the staff of the RSL Digital Library, for digitizing a vast array of abstracts, which makes the search for materials and work with them quick and convenient.

The first abstracts that became available to us were online versions of abstracts of doctoral theses posted on the HAC site starting from 16 June 2006 for the period of 6 years. The first thesis published, namely August 15, 2006, was the dissertation by Yuri R. Savelyev «The art of «historicism «in the state order of the second half of XIX – early XX century (as exemplified by «Byzantine» and Russian style)», presented to the defense to the Dissertation Council of St. Petersburg State University, but performed at the Department of Russian Art, St. Petersburg Repin State Academic Institute of Painting, Sculpture and Architecture, Russian Academy of Arts [1].

The first out of the 45 doctoral theses in journalism was the dissertation by V. A. Yevdokimov «The role of the media in the politicization of social conflict», which was published at

the HAC page on April 15, 2007 [2]. However, basing on our information, we state that such data can not be considered entirely representative [3]. The only explanation to this is that it was hard to the system to get along with new technologies (we face the same at the other two stages of transition). For example, our council's (D 212.232.17) archive does not contain any information on the three doctoral dissertations: «Investigation as a method of journalism» by N. V. Berger, «Creative nature of comic (genre paradigm of modern journalism)» by A.N. Tepyashina, «Promo mediatext in political communication: discourse analysis» by K. V. Kiuru [4].

A little bit about the feather in our cap. Out of these 45 theses our university – St. Petersburg State University, and in fact the Faculty of Journalism and later the Institute – 7 times was the leading organization, and has impact is every fourth thesis, namely, 10 out of 47, was performed and presented to our board – let us pay attention to some of them, whose authors currently teach in our Institute: I. Blokhin, S. Balashov, MA Berezhnaya and SN Ilchenko.

But the University is rightly concerned by the fact that we hardly appreciate the expert work as an important resource. Since May 2011 at the St. Petersburg State University's website reviews prepared in St. Petersburg State University as the external reviewer, and reviews of scientific and pedagogical workers of St. Petersburg State University performing the role of official opponents have been posted. The search path is as follows: Home page of the official site of the University, the «Expert activity at St. Petersburg State University» left section vertical menu, then «Examination of qualification of scientific papers» and finally under «Comments leading organization on the dissertation», «reviews the official opponents in the thesis», «The findings of dissertations, performed at St. Petersburg State

University», «The findings on the admissibility of the detected amount of text matches between the text and the sources of the thesis, the authorship of which is established to review the manuscript as an original scientific dissertation (qualification) work».

For sure, among the 814 reviews by St. Petersburg State University as the external reviewer (September 8, 2015) 20 reviews prepared by our colleagues were lost, which is understandable – this resource creates and maintains the brand of the university. It is therefore reasonable to broadcast information about the expert activity of our colleagues using their own information resource as well – the official website of the Institute «Higher School of Journalism and Mass Communication», St. Petersburg State University, because a review is not only an honor, but also a serious scientific work. It is important that the listed documents have a great methodological value that enables to use them during the work preparation of master degree students and postgraduate students using the materials during practical classes in the aspect of stylistics or literary editing. It means that listed documents should be available through a more simple search than the one proposed at the main site.

In the «Comments of the official opponents» section (330 documents) we can also find the ones prepared by tutors of our institute.

Introduction to these web-pages on the site of St. Petersburg State University (1244 papers) itself is of interest. Thus, for example it is possible to examine the two recent doctoral dissertations – «Evolutionary mechanisms and stages of human language» by S.A. Burlak and «Experimental Analysis of Discourse: Theory and Practice» by O.V. Fedorova, an official opponent to which was T. Chernigovskaya and get acquainted with the review, and then to find in the electronic library of the RSL the abstracts and, if necessary, refer to the text of the theses; it is possible to learn out that S.L. Firsov opposed the dissertation research «The religious policy of the Soviet state in 1958-1964 and the reaction of the Russian Orthodox Church to the «Khrushchev» persecution» by Archpriest Alexei Marchenko, presented for the degree of doctor of church history; The doctoral theses «Literary texts in the intellectual space of contemporary culture» by V.A. Sulimova the PhD thesis «Professionalization of Internet journalism in the blogosphere» by E. N. Ivanova which close to us on the subject also seem to be interesting. The ones listed below are just the theses hard to ignore [5].

Again, our university long before the HAC has provided access through its webpage to the expert reports (reviews of the thesis) prepared by the university professors.

Returning to the main theme of our publication. The described time range is divided into three unequal periods: 2006-2012 – six years of getting used to new conditions, almost two years of transition (2012-2013), when in the open access online HAC was provided not only to postdoctoral or doctoral abstracts, (meanwhile abstracts only!) – and the new era that came in 2014. However, in relation to transitional 2012 – and 2014 – (also transitional) – the basic principles do not yet fully operate (we could not find on the HAC webpage 19 abstracts listed in the Digital Library of the RSL, but in any case the abstract it still available in one click).

We call without irony this time historical, as owing to extreme efforts, strict warnings and Council closing, the Higher Certifying Commission that gradually made the maximum possible amount of information about «thesis management» available, has become the main thesis searching engine. At the same time, since January 2014, the following data started to appear on the organization's webpage: the thesis' defense place, the abstract, reviews of official opponents and external reviewer organizations, the reviews of the thesis and abstract, the report on the acceptance of the thesis to the defense and Protocol on the defence of the thesis, later information about opponents and external reviewer was added, including, above mentioned in the abstract (degree, rank, position), the requisite information (mailing address, website, phone, email) and a list of publications opponent or academic staff leading organization confirming the involvement in the topic of the thesis. As everyone became accustomed to the new conditions of absolute openness and transparency of the work of dissertation councils, the dissertation councils or universities in which they are registered, became posting these defense transcripts, antiplagiarism check results, the organization's conclusions, the conclusion of the dissertation council, defense video records, the supervisor data and others on their own initiative.

It would seem that now all the information is available in a single click. Certainly not! The reference indicated in the announcement or the abstract can provide access to the text of the thesis, but do not display the page of the author of the theses, or can generally send to the site of the university, which is not always easy to understand. Anyone can check this, and we are going to share our impressions of working with the websites of universities – those of their sections, where the information about the thesis is displayed.

So, let us pay attention to the sites of universities and focus on their thesis webpages.

Only in case of 25 out of the 112 theses 2014-2015 HAC website provides the link to the whole set of documents on the dissertation. More links listed in abstracts, but not everywhere. The main question is: what are the skills required when working with these or missing data. That primarily refers to finding the right information and the difficulties that one needs to overcome. We will try to be impartial.

Let us refer to the website of SPSU. Using the familiar way: the main page, the left vertical menu, section «Science», the «Dissertation councils», we see the necessary title «Theses approved for the defense and defense information». You can then scroll through more than 40 pages, and each of them offers us the defense date, name of the applicant, and the degree of specialization. Relevant ones are placed at the end, so it is necessary to move in the opposite direction. And – most importantly – there is no indication of the dissertation topic, so if you search by the specialty code, you will have to open all results proposed. Theses posted by applicants, are «hidden» in the «candidates for a degree» section. In other words, it is possible to find something there only if you know exactly what you are looking for. The page itself, however, is organized in a smart way.

Our board (D 212.232.17) and has its own page (the address is presented in the author's abstract). For whatever it may be worth, the navigation is as follows: Institute «Higher School

of Journalism and Mass Communication» St. Petersburg State University – About the Institute – Dissertation Council (or Science – Dissertation Council). Here, everyone chooses for himself what he is interested in: bibliographies theses, including updated applications for theses described period, or regulations, information on the Board or on the passport of the specialty, archive theses or materials dissertations submitted to the defense in 2014 and 2015. In the context of this publication we are interested in the last two sections, which are the lists of authors and themes of theses with all documents required by the provision on the page and, in addition, author publications in leading peer-reviewed journals recommended by HAC of the Russian Federation, the list of author's publications on the topic of the thesis, the transcript of the last defense, conclusion of the council and the conclusion of the organization where the work was performed. At the beginning of September 2015 the counter showed more than four and a half million hits on the page of theses council, which means that the work is not in vain.

We would like to mention another friendly webpage – our partner, Moscow State University. The Abstract of the thesis submitted to the protection in the Council of the Faculty of Journalism, is not always accompanied by a reference, but otherwise imposes no difficulties: the vertical menu in the «scientific papers» section, the Dissertation Council button, at the bottom there is a reference to «Announcements of protection» by clicking on the which, we pass to the page of announcements (to this place you can also get from the vertical menu, bypassing section Dissertation Council), we see eight sections – «Defence of the thesis for the period of...» – from 2014 to 2007. At the bottom of the page the newest announcements are presented along with the links to the author's page. Let us note that there is an «Expert advice» section – where the theses not yet accepted to the defense are presented, that are at the initial stage of preparation of documents to the defense. From the text of the announcement, you can go to the page of the supervisor (scientific advisor) on the resource ISCISTI (Intelligent System of investigation of scientific and technical information). There are links to the author's page and the address of the announcement on the HAC page under the ad. The work is very comfortable!

Working with the webpage of Peoples' Friendship University of Russia the most important point is to get to the section «Dissertation Council of PFUR» and then the link to «dissertational councils». There are many transfers, but it is important that the People's Friendship University understands the significance of the title of the thesis, which makes up a basis of further search principle. Let us also note a convenient archive of defended theses.

Website of the Southern Federal University offers the following. «Science and Innovation» option in the left vertical menu, then the section «State Scientific Certification», which includes the section «Information for scientific secretaries», a list of tips, «Announcements for Protection», «Regulations», «Information materials». Something exclusive is given here: «Announcements of protection of theses in the Southern Federal University» offer calendar search, search by the council of specialties on scientific directions and the ones submitted for consideration, the level of the theses is also adjustable (all, only

PhD or only doctoral) – so there is an extremely wide range of possibilities.

But there are not so many user friendly sites.

For example, the webpage of the Voronezh State University. Link in the author's abstract, leads to the scientific information portal of VSU, the last (ninth) section of which (indicated in the left horizontal menu) – «State certification» actually includes», «Dissertation councils», «Defense of the thesis», «Archives of defense». In the «Dissertation Councils' section there are three parts», «Announcements», «Theses submitted by applicants» and «Applicants admitted to protection». The very presentation of information does not help the exact search for relevant information, because, as already noted, not everyone is interested in the whole thesis on the specialty 10.01.10, the number of the council does not help to know anything about some particular thesis, leaving only the surname, name and patronymic – active link provides access to a page of dissertation, where we finally can read the topic of research. This principle of the information maintained in relation to authors, who have just placed a thesis on the site and those who are already admitted to the defense, and those for which the council has already made the decision, and the defense has already taken place.

Kuban State University' main search principle is the code of the council (D 212.101.04), but having overcome this obstacle, we obtain access to all necessary information.

Russian State Humanitarian University has placed the information about the dissertation councils into the «Preparation of highly qualified personnel» section. We have to look through all name lists searching the ones relating to our specialty.

A similar surname principle has been chosen by Ural Federal University named after the first Russian President Boris Yeltsin, although in this case getting to the pages of theses authors is not so easy: Department certification of the teaching staff has its own site, and we then have to navigate by the number of the council.

Homepage has already become a tendency. The Department of certification of the teaching staff of the Kazan (Volga) Federal University, which has also got a webpage, provides the search firstly by Science (Philology), but information needed can be found by the number of the council in the archive of announcements.

There is another institution, where there is a council for our specialty. Link which is listed in the abstract, sends us to the home page of the Academy of Media Industry – Institute for Advanced Training of TV and radio broadcasting staff. And this is how the «quest» begins: the theses council is on a prominent second place in the left column, but the link goes to an announcement «All theses and abstracts can be found in the library of the Institute on the 8th floor in the room 805 on sites <http://www.ipk.ru/>; <http://vak.ed.gov.ru>». But the difficulties only harden us! Below, in the left panel the following information is given: «Date of defense of theses by Lobodenko L. K. and Strokova Yu. A. are appointed», which opens access to text ads on the defense containing all necessary information above the one that is already well-known from the first page of the site that is the title of dissertation – and its topic, title, time and place of defense. One more transition –

and we have access to the documents of the first stage, placed during the acceptance decision making. But where to find the archive, since it is possible that it does not exist? In the menu bar (after «The Institute», «Education» and «Science»). Note that usually the section «Dissertation Council» is to be looked for in the «Science» section, making it as a separate option on this site seems to be a good decision. The principle of «blind» information that is already familiar to us keeps working further: under the heading «Theses approved for defense» ten candidates for a degree are listed; to find out what these candidates have defended and their specialties, (they are two of the media industry in the Academy – 10.01.10 – journalism (philological sciences) and 17.00.03 – the movie – TV – and other screen arts (art history), you need to open the page of each of the candidates for a degree.

What does us the Chelyabinsk University's webpage propose? Link leads from the abstract to the home page. In the menu bar in the «Science» section there is information on the dissertation councils, one of which approves theses for defense in two specialties: 10.01.10 – journalism and 10.02.19 – the theory of language. Then the familiar pattern of lack of information at the apparent saturation of it (as the title name in favor of the applicant, and in the name of all the documents specify the type of document or name of the applicant or author) takes place. The topic of the dissertation, and the specialty for which it is defended, can be learnt only by opening at least one document, such as abstract, in each of the 18 sets. Only in such a difficult way, we find out that the specialty 10.01.10 just 6 of them.

This is the real picture of access to information. Now let us pass on to a closer look at the information itself.

Analysis of the dissertation councils revealed trends and facts unfamiliar to our Board.

The most important of the unusual is the industry expertise of highly qualified personnel, commitment to which Lomonosov State University has been demonstrating by proposing the professionals from the industry to be opponents for theses. In the role of the official opponents (regarding only PhD only), director of consulting company, deputy head of department of strategic marketing of «Rosgosstrakh», Executive Director of the financial and economic information of the «Interfax», the producer of the Directorate chief producer of ANO «Public Television of Russia», the editor of the issuing Brigade program «Vesti» from «Russia» TV channel, the head of department on work with state authorities, public organizations and mass media of «Gazpromgazoraspredelenie» Active State Advisor of the third class, the Deputy Director General of «Omega», Head of Strategic Development, JSC «Jha –Ela», public authorities interaction manager from Google Russia and even the teacher of foreign languages. But today in compliance with the new requirements, we are able to ask the opponent about his or her scientific publications, range of scientific interests, engagement in academic work (e.g., a correspondent of department of international politics from JSC «Nezavisimaya Gazeta» (Independent newspaper), or the manager of a limited liability company «Mirantis IT»).

Industry Expertise is also (although more seldom) used by some other councils of Moscow and regional universities. Thus, the deputy chief of information programs TV STRC

«Tver», senior editor of television programs of «Teleport», head of broadcasting state television and radio company «Belgorod», editor of the social problems of regional newspaper «Kuban today», editor Department of acquisition and processing of scientific fund of TV materials of the State fund of television and radio programs, a leading expert of the Department for Press and Mass Media Committee of the Republic of Adygea for Nationalities, Relations with Compatriots and the media, the deputy chief of information programs, TV chief editor of the «Lead-Mordovia», the newscaster of information programs were the experts.

It should be noted that the tendency to attract professionals from the industry for certification of highly qualified personnel showed up particularly in 2012. Beforehand, while getting acquainted with abstracts, one experienced the inability to see the review the opponent or leading organization. Now he becomes a kind of opponent is the object of examination. And all the theses is spread before the eyes!

Second. Let us comment on the interesting, but rare occurrence – co-branding in the preparation of the research, when in the title of the organization where the dissertation was made, two universities are given.

Let's start with an example of implicit partnership, when supervisor of the thesis is the Head of Department of Mass Communications of Peoples' Friendship University of Russia and scientific consultant is the Professor of History and the legal regulation of the Faculty of Journalism. A more complex form of cooperation, when the head of the thesis is from a Russian university and a consultant on the subject is a professor of Beijing University of Foreign Languages. Both defended the thesis on the board of People's Friendship University of Russia.

Let us comment on another option of scientific interuniversity cooperation: the dissertation performed at the department of public relations, journalism and advertising of the Humanities Institute, Cherepovets State University and the Department of TV journalism at the Academy of media industry. Supervisor is from Cherepovets State University, scientific consultant is from the Academy of the media industry. It would be interesting to learn out how and where the discussion took place, who prepared the conclusion of the organization and how in general such unions are organized. But this was a distant 2013, when a look at thesis entrails was still impossible (How rapidly the information environment is changing!).

An example of the system-defined, formalized relationship is a joint research project of the department of general and classical linguistics of Tver State University and the department of the theory of language and intercultural communication of Tver State Agricultural Academy. This collaboration brought two theses. High school co-branding is reflected in the author's abstract. Both supervisor and scientific consultant are from Tver State University, thesis was presented to the defense to the council of this university, and the universities are geographically close. But questions about the details, such as overcoming bureaucratic procedures still remain unanswered.

Finally, there are two examples of not just a university but international partnership – the Department of International Journalism at the Kyrgyz-Russian Slavic University and the Department of history and theory of journalism and electronic

media in the Russian-Tajik (Slavonic) University.

Another sort of manifestation of co-branding (mainly performed by the experience of Lomonosov Moscow State University) is a partnership agreement between the two academic staff members, where one is the supervisor, and the other is the scientific adviser of dissertation.

The work of our dissertation council also has not yet approved the practice of inviting opponents from other countries, although the governing documents do not prohibit doing this.

Third. It is a difficult problem, that has affected the councils of SPSU – how to mention the organization where the work was performed. It is the second year when the university indicates itself as a place of the work execution, and not the Department or other unit. It seems that other universities are now at crossroads. But, in our opinion, it is difficult to agree on the usefulness of such generalizations: decades will pass, and historians of science will find it difficult to recover the information about what was the life-giving soil on which the thesis was born; judging from the defenses we can trace the intensity of refreshing of certain scientific fields and the formation of schools. That is to say, we believe such a unification (council – institution), to be short-sighted and unreasonable.

The most important point is the fact that today all conditions for the rehabilitation of the thesis and maximum transparency in the attestation of scientific personnel have been created.

References

1. Savelyev, Y. (2006). The art of «historicism» in the state order of the second half of XIX – early XX century (as exemplified by «Byzantine» and Russian style). URL: <http://vak1.ed.gov.ru/ru/dissertation/subscription/index.php?id54=8987&from54=1362>
2. Yevdokimov, V. (2007). The role of the media in the politicization of social conflict. URL: <http://vak1.ed.gov.ru/ru/dissertation/subscription/index.php?id54=10557&from54=5>
3. Feschenko, L. (2011). Journalism: Bibliographic Index: 1990-2010. URL: http://jf.spbu.ru/upload/files/file_1341918176_2473.pdf
4. Berger, N. (2006). Investigation as a method of journalism. URL: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003276129#?page=1>; Teplyashina, A. (2007). Creative nature of comic (genre paradigm of modern journalism). URL: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003158333#?page=1>; Kiuru, K. (2008). Promo mediatext in political communication: discourse analysis. URL: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003448191#?page=1>
5. Burlak, S. (2013). Evolutionary mechanisms and stages of human language. URL: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01005534869#?page=1>; Fedorova, O. (2013). Experimental Analysis of Discourse: Theory and Practice. URL: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01005060521#?page=1>; Ivanova, E. (2011). Professionalization of Internet journalism in the blogosphere. URL: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004858711#?page=1>; Sulimov, V. (2011). Literary texts in the intellectual space of contemporary culture. URL: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004846399#?page=1>

УГОЛОВНЫЕ ДЕЛА ОБ ЭКСТРЕМИЗМЕ: ОСОБЕННОСТИ ЗАДЕРЖАНИЯ И ПРИМЕНЕНИЯ МЕР ПРЕСЕЧЕНИЯ

Сидорова Наталья Вячеславовна

кандидат юридических наук,
доцент кафедры уголовного права и процесса
Тюменский государственный университет

Хабарова Елена Анатольевна

кандидат юридических наук,
доцент кафедры уголовного права и процесса
Тюменский государственный университет

EXTREMISM CRIMINAL CASES: DETENTION PECULIARITIES AND PRE-TRIAL RESTRAINT

Sidorova V. Natalia, PhD in laws, associate professor, Tyumen State University

Khabarova A. Helen, PhD in laws, associate professor, Tyumen State University

АННОТАЦИЯ

Все меры принуждения, предусмотренные российским уголовно-процессуальным законом, могут быть реализованы при производстве по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности. Однако при выборе принудительной меры в каждом конкретном случае производства об экстремизме следует учитывать общие и специальные условия применения мер процессуального принуждения относительно рассматриваемой категории уголовных дел.

ABSTRACT

All coercive measures under criminal procedure law of Russia can be implemented to criminal activities of extremists. However, in each procedure of extremism some general and special conditions of procedural coercive measures should be taken into account the with respect to the category of criminal cases.

Ключевые слова: уголовный процесс, меры принуждения, экстремизм.

Keywords: criminal procedure, coercive measures, extremism.

Постановка проблемы.

Действующее российское законодательство (статья 1 ФЗ «О противодействии экстремистской деятельности» от 25 июля 2002 года) даёт достаточно широкое определение экстремизма [7], включающее как наказуемые в соответствии с уголовным законом деяния, так и действия, которые преступлениями не являются, остановившись на той грани, когда причинённый общественный вред ещё не становится общественно опасным.

Преступления экстремистской направленности – уголовно наказуемые деяния, совершенные по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды, либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы (примечание 2 к статье 282.1 УК РФ).

На первый план при рассмотрении проблем привлечения к уголовной ответственности за преступления экстремистской направленности обычно выходят вопросы материального права – проблемы квалификации и назначения наказания. Представляется, однако, что вопросы процедурного характера также представляют определенный интерес и в теории и на практике.

Анализ последних исследований и публикаций.

Вопросы уголовного судопроизводства по делам экстремистской направленности, являясь актуальными и злободневными, в последнее время были предметом изучения таких авторов как А.В. Сергеева, которая рассматривала особенности досудебного производства по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности [10], И.В. Погодин, который посвятил свой труд доказыванию по делам о преступлениях экстремистской направленности [6], А.В. Михеев, который изучил доказывание по делам о преступлениях экстремистской направленно-

сти на досудебных стадиях [5]. Отдельные аспекты расследования дел указанной категории, в основном криминалистического характера, были предметом рассмотрения научно-практического семинара в г. Ростов-на-Дону в 2012 году, результаты которого были опубликованы [8].

Значительное внимание вопросам квалификации и разбирательства дел о преступлениях экстремистской направленности уделил Верховный Суд РФ. В частности, Верховный Суд РФ указывает, что при рассмотрении уголовных дел о преступлениях экстремистской направленности судам следует обеспечивать и охрану публичных интересов, и защиту гарантированных Конституцией РФ прав и свобод человека и гражданина (пункт 1 Постановления Пленума Верховного Суда РФ от 28 июня 2011 года «О судебной практике по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности»). Права и свободы, которые должны быть гарантированы обвиняемым в совершении преступлений экстремистской направленности: свобода совести и вероисповедания, свобода мысли, слова, массовой информации, право свободно искать, получать, передавать, производить и распространять информацию любым законным способом, право собираться мирно, без оружия. [9]

Таким образом, органы предварительного расследования и суд, возбуждая, расследуя и рассматривая уголовные дела, обязаны находить баланс между гражданскими правами и интересами общества и государства.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Как показывает изученный материал, вопросам применения мер процессуального принуждения по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности авторы научных публикаций внимания почти не уделяют, сосредоточившись на самых очевидных, хотя не менее

важных проблемах, в основном криминалистического или общепроцессуального свойства [2, с. 6; 5, с.8; 6, с. 6].

К сожалению, и Пленум Верховного Суда РФ в специальном постановлении по вопросам судебной практики по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности не даёт особых рекомендаций по вопросам применения мер процессуального принуждения, за исключением рассмотренных аспектов назначения и производства экспертиз (принудительными которые считать можно лишь условно). Однако говорить о том, что таких особенностей не существует, нельзя.

Цель статьи – рассмотреть малоизученные ранее вопросы применения мер уголовно-процессуального принуждения (в частности, задержания и мер пресечения) в производстве по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности.

Наши исследования показали следующее.

Верховный Суд РФ, давая рекомендации судам, отмечает некоторые процессуальные особенности производства по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности. В частности, он указывает, что в необходимых случаях для определения целевой направленности информационных материалов может быть назначено производство однородной лингвистической или комплексной экспертизы, к производству которой могут привлекаться не только лингвисты, но психологи, историки, религиоведы, антропологи, философы, политологи (пункт 23 Постановления Пленума Верховного Суда РФ от 28 июня 2011 года).

При производстве экспертизы суды должны обеспечить возможность ознакомиться с постановлением о назначении судебной экспертизы независимо от её вида, а также с заключением эксперта, возможность заявить отвод эксперту или ходатайство о производстве судебной экспертизе в конкретном экспертном учреждении, возможность ходатайствовать о постановке дополнительных вопросах экспертам. При этом суд не вправе отказать в допросе явившегося в судебное заседание специалиста, приглашённого стороной. Суд может принять решение об отводе специалиста в случае недостаточной или неподтверждённой квалификации.

Целью применения мер принуждения является понуждение участника процесса вести себя надлежащим образом во время производства, они призваны обеспечить нормальный ход расследования и рассмотрения дела для наиболее эффективного достижения целей уголовного судопроизводства, закрепленных статьёй 6 УПК РФ.

Уголовно-процессуальное принуждение выражается в применении физического, психологического или имущественного (материального) воздействия на субъект. Оно связано с лишением лица каких-либо благ: ограничения свободы передвижения, отстранения от занимаемой должности, наложения ареста на имущество и т.п. Вместе с тем, следует помнить, что права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены федеральным законом (в том числе и уголовно-процессуальным) только в той мере, в какой это необходимо в целях защиты основ конституционного строя, нравственности, здоровья, прав и законных интересов других лиц, обеспечения обороны

страны и безопасности государства (статья 55 Конституции РФ) [3, с.47; 4, с.146]. Таким образом, и в данном случае – по рассматриваемой нами категории уголовных дел, в случае применения мер процессуального принуждения, государство в лице правоохранительных органов обязано соблюдать баланс между правами личности и собственными интересами.

Уголовно-процессуальный закон России подразделяет меры принуждения на три группы: а) задержание подозреваемого (глава 12 УПК РФ); б) меры пресечения (глава 13 УПК РФ); в) иные меры процессуального принуждения (глава 14 УПК РФ).

Следует отметить, что весь комплекс мер процессуального принуждения может быть применён при производстве по уголовным делам об экстремизме. Однако при выборе конкретной меры процессуального принуждения следует учитывать условия, предусмотренные законодателем. К таковым относятся, в первую очередь, общие условия применения мер процессуального принуждения: возбуждённое уголовное дело, выбор и применение меры принуждения только уполномоченным должностным лицом или государственным органом, применение меры задержания и мер пресечения только к обвиняемым и подозреваемым в совершении преступлений.

Помимо этого, можно выделить и специальные условия, существующие применительно к каждой мере процессуального принуждения.

Задержание в порядке статьи 92 УПК РФ может быть применено к лицам, подозреваемым в совершении преступлений экстремистской направленности, если за эти преступления предусмотрено наказание в виде лишения свободы. Таким образом, в настоящее время эта принудительная мера немедленного процессуального реагирования (задержание) может быть применена ко всем подозреваемым в совершении преступлений, которые предусмотрены статьями 280, 280.1, 282, 282.1, 282.2., 282.3, а также п. «л» части 2 статьи 105, п. «е» статьи 111, п. «б» статьи 213 УК РФ. В случае, если мотивы политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды, либо мотивы ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы не предусмотрены в качестве квалифицирующих обстоятельств, а являются лишь обстоятельствами, отягчающими наказание (п. «е» ст. 63 УК РФ), то при решении вопроса о задержании гражданина орган дознания, дознаватель или следователь должны соотносить свой выбор с санкцией статьи уголовного закона, предусматривающей ответственность за преступление, в котором гражданин подозревается. Если санкция не предусматривает наказания в виде лишения свободы, то и задерживать лицо, пусть даже действовавшее с экстремистским мотивом, нельзя.

Относительно мер пресечения также существуют специальные условия их избрания и применения. [1]

Применительно к производству по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности следует отметить, что такие меры пресечения как подписка о невыезде, личное поручительство и залог могут быть применены практически к любому обвиняемому при необходимости, к любому подозреваемому – на срок до десяти

суток.

Однако тяжесть преступлений (за исключением предоставления или сбора средств либо оказания финансовых услуг, заведомо предназначенных для финансирования организации, подготовки и совершения хотя бы одного из преступлений экстремистской направленности либо для обеспечения деятельности экстремистского сообщества или экстремистской организации) на практике вызывает необходимость в применении мер пресечения, связанных не только с ограничением свободы передвижения, но и личной неприкосновенности.

Домашний арест применяется к обвиняемым и подозреваемым в совершении преступлений экстремистской направленности при условии, если нельзя применить более мягкую меру пресечения и нет оснований и необходимости в применении заключения под стражу. При избрании данной меры обычно принимается во внимание персональные характеристики обвиняемых и подозреваемых и целесообразность ограничения свободы передвижения границами их жилища.

Наиболее суровой мерой пресечения (и самой суровой мерой процессуального принуждения в российском уголовном процессе в целом), применяемой в производстве по делам о преступлениях экстремистской направленности является заключение под стражу. Заключение под стражу к обвиняемым (в исключительных случаях – к подозреваемым) в совершении преступлений экстремистской направленности применяется в случаях, если за преступление может быть назначено наказание в виде лишения свободы сроком свыше трёх лет. Таким образом, под стражу могут быть заключены все обвиняемые (в исключительных случаях – подозреваемые) в совершении преступлений, предусмотренных статьями 280, 280.1, 282, 282.1, 282.2, частью 2 статьи 282.3, а также п. «л» части 2 статьи 105, п. «е» статьи 111, п. «б» части 1 статьи 213 УК РФ.

По общему правилу мера пресечения в виде заключения под стражу не применяется к обвиняемым в совершении предоставления или сбора средств либо оказания финансовых услуг, заведомо предназначенных для финансирования организации, подготовки и совершения хотя бы одного из преступлений экстремистской направленности либо для обеспечения деятельности экстремистского сообщества или экстремистской организации (часть 1 статьи 282.3 УК РФ).

Специальные, применяемые лишь к двум категориям лиц, меры пресечения – присмотр за несовершеннолетним и наблюдение командования воинской части, также могут применяться к обвиняемым в совершении преступлений экстремистского характера.

Однако следует учитывать, что уголовной ответственности за совершение всех преступлений экстремистского характера (кроме преступления, предусмотренного п. «л» части 2 статьи 105 УК РФ – убийство по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы) подлежат лица, достигшие шестнадцатилетнего возраста, следовательно, применение такой меры пресече-

ния как присмотр за несовершеннолетним по рассматриваемой категории уголовных дел несколько ограничена.

Выводы и перспективы. Экстремизм – заболевание современного общества, и, как общественное явление, достигает своего пика в форме преступного поведения. Тяжесть и общественная опасность преступлений экстремистской направленности влечёт за собой не только суровое наказание, но и более жёсткое ограничение прав и свобод подозреваемых и обвиняемых в указанных преступлениях по сравнению с преступлениями общеуголовной направленности. В рассматриваемом в нашей работе аспекте это выражается в том, что основной мерой принуждения, применяемой к подозреваемым и обвиняемым в ходе производства по уголовному делу, является заключение под стражу. Применение иных мер пресечения ограничивается даже на уровне законодательной регламентации. Распространённость и опасность преступлений экстремистской направленности не даёт возможности говорить и в перспективе о возможном смягчении уголовной политики в отношении лиц, обвиняемых в совершении данных преступлений.

Список использованных источников и литературы:

1. Бондаренко И.П. Меры пресечения в системе мер процессуального принуждения / И.П. Бондаренко // Мир юридической науки. – 2014. – № 1-2. – С. 47-51.
2. Баландюк О.В. Исполнение мер уголовно-процессуального принуждения: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук/О.В. Баландюк. – Омск, 2015. – 23 с.
3. Володина Л.М. Проблемы гарантий в уголовном процессе / Л.М. Володина // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2006. – №3. – С. 42-47.
4. Володина Л.М. Уголовный процесс / Л.М. Володина, Н.В. Сидорова. – Тюмень: Изд-во Тюменского государственного университета, 2012. – С. 146.
5. Михеев А.В. Доказывание по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности на досудебных стадиях уголовного процесса: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук / А.В. Михеев. – М., 2015. – 32 с.
6. Погодин И.В. Доказывание по делам о преступлениях экстремистской направленности: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук / И.В. Погодин. – М., 2012. – 22 с.
7. О противодействии экстремистской деятельности: федеральный закон от 25 июля 2002 года № 114-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2002. – № 30. – Ст. 3031.
8. Особенности расследования преступлений экстремистской и террористической направленности: сборник материалов научно-практического семинара (Ростов-на-Дону, 24-25 мая 2012 года). – М: Институт повышения квалификации СК РФ, 2012. – 229 с.
9. О судебной практике по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности: постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 28 июня 2011 года № 11 [Электронный ресурс] // Верховный Суд Российской Федерации: сайт. – URL: <http://vsrf.ru/>

Show_pdf.php?Id=7315 (дата обращения 21.04.2016)

10. Сергеева А.В. Особенности досудебного производства по уголовным делам о преступлениях экстремист-

ской направленности: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук / А.В. Сергеева. – М., 2012. – 24 с.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В ОТНОШЕНИИ ПОДРОСТКОВ

Шаяхметова Жанна Бекполовна

к.ю.н., зав.кафедрой

«Уголовно-правовых дисциплин и криминалистики»

Атырауского государственного университета имени Х. Досмухамедова.

Хамметова Жанаргуль Асылбековна

старший преподаватель

кафедры «Уголовно-правовых дисциплин и криминалистики»

Атырауского государственного университета имени Х. Досмухамедова.

THE WARNING OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST ADOLESCENTS

Shayahmetova Zhanna Bekbolovna, Atyrau State University named after H.Dosmukhamedov, faculty of criminal law disciplines and criminalistics, candidat of juridical sciences.

Khammetova Zhanargul Asylbekovna, Atyrau State University named after H.Dosmukhamedov, faculty of criminal law disciplines and criminalistics, senior lecturer.

АННОТАЦИЯ

Авторы раскрывают вопросы жестокого обращения с несовершеннолетними со стороны лиц, на которых лежит обязанность воспитанию несовершеннолетних. Несовершеннолетние нуждаются в особой защите государства. Уголовно-правовая охрана несовершеннолетних - это актуальная и многоаспектная проблема, требующая комплексного исследования состояния охраны несовершеннолетних и разработки адекватных мер, направленных на совершенствование защиты несовершеннолетних.

ABSTRACT

Authors describe all questions of child abuse from persons on whom molds an obligation for education of minors. The minors requires a huge and special protection from the government. Criminal-legal security of minors is actual and multidimensional problem, which need a complex research of a condition of protection of minors and development of adequate measures directed to improve the protection of minors from criminal encroachments.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, семья, воспитание, физическое насилие, уличная преступность, школа, образование, корыстно-насильственная преступность.

Keywords: juvenile delinquency, education, physical violence, street crime, school, education, selfish and violent crime.

Лицо современного подростка определяет будущее лицо государства и общества в целом.

8 июня 1994 года Казахстан ратифицировал Конвенцию о правах ребенка, где в преамбуле сказано, что семье, как основной ячейке общества и естественной среде для роста и благополучия всех ее членов и особенно детей, должны быть предоставлены необходимые защита и содействие, с тем чтобы она могла полностью возложить на себя обязанности в рамках общества, признавая, что ребенку для полного и гармоничного развития его личности необходимо расти в семейном окружении, в атмосфере счастья, любви и понимания.

Уголовно-правовыми средствами защиты семьи и прав несовершеннолетних государство ведет борьбу с общественно-опасными деяниями, посягающими на жизнь и здоровье несовершеннолетних, а также их семейные отношения.

Постановка проблемы: Смысл охраны этих отношений уголовно-правовыми средствами сводится к защите интересов несовершеннолетнего гражданина, созданию условий для нормального физического, интеллектуального и нравственного формирования его личности. В свою очередь, эти условия зависят от благополучия семьи, которая

основана на браке, родстве, усыновлении или принятии детей на воспитание и связана общностью жизни, интересов, взаимной заботой, а также взаимными правами и обязанностями. Вот почему вопрос об охране несовершеннолетних органически связан с вопросом об охране семейных отношений. За последние годы в Казахстане растет число разводов, увеличивается внебрачная рождаемость и, как правило, дети из таких семей пополняют группу людей повышенного социального риска. Имеются проблемы сиротства, жестокого обращения с детьми и подростками. В настоящее время несовершеннолетние входят в число криминально пораженных категорий населения [1, с.72].

Преступность среди подростков и молодежи объясняется тем, что в период перехода к рыночной экономике у многих молодых людей сформировалось искаженное представление о бизнесе, коммерции, предпринимательской деятельности.

Пренебрежительное отношение к воспитанию детей и подростков является одной из основных причин правонарушений среди несовершеннолетних.

Условиями, способствующими совершению преступлений несовершеннолетними, являются обстоятельства, которые сами по себе преступления не порождают, но

способствуют беспрепятственному действию источников чуждых влияний или делают возможным осуществления преступных замыслов [2, с.2].

Анализ последних исследований и публикаций: И.И Карпец отмечает, что всей своей историей развития человечества доказано, что, с одной стороны, материальное неблагополучие есть одна из конкретных причин преступности, а с другой - что есть те, кто на на этом неблагополучий и обогащается. Это - двоякий процесс в характеристике преступности, вызванной нерешенностью экономических проблем в наиболее неприкрытом виде.

Недостатки и упущения родителей и лиц, их заменяющих, в процессе воспитания на практике приводят к формированию у несовершеннолетних безнравственности, потребительского отношения к жизни.

Социально неблагополучная семья выступает как источник формирования антиобщественной направленности личности не только детей, входящих в нее, но и других подростков, с которыми эти дети находятся в постоянном контакте. Подростки подвергаются влиянию не только со стороны семьи, но и всей окружающей среды в целом. При этом они сами оказывают определенное влияние на среду, к которой приобщаются. Товарищи по учебе, совместным играм, совместному времяпрепровождению взаимно влияют друг на друга. Поэтому обстановка в конкретной семье должна интересовать нас не только в плане формирования личности детей данной семьи, но и того положительного либо отрицательного влияния, какое она оказывает через своих детей на других подростков, проживающих в одном доме, дворе, на той же улице, обучающихся в одном классе [3, с.26].

Преступность несовершеннолетних - своеобразный индикатор социальной ситуации в стране. Этот вид преступности очень чутко реагирует на состояние общества. Рост преступности несовершеннолетних, как правило, свидетельствует о неблагоприятных социальных процессах

Выделение нерешенных ранее частей общей программы: Анализ преступности несовершеннолетних оказывается, с одной стороны, инструментом выявления криминогенных факторов в социуме, а с другой-базой для прогноза преступности в целом. Криминализация детей и подростков-это криминализация будущего страны. По процессам, происходящим в детской и молодежной стране, можно с большой долей вероятности судить о том, каким будет общество в перспективе (в том числе-какой будет преступность) [4].

Указом Президента Республики Казахстан Нурсултаном Назарбаевым от 24 августа 2009 года № 858 «Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» предлагает решение ряда сложных вопросов, включая вопросы совершенствования системы мер предупреждения преступности несовершеннолетних [5, с. 6].

Существуют принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних» (Эр-Риядские руководящие принципы), принятые 14 декабря 1990г. Резолюцией Генеральной Ассамблеи, которые признают важность программ пред-

упреждения преступности несовершеннолетних. Так, в разделе 1 «Основополагающие принципы» подчеркивается: «Предупреждение преступности среди несовершеннолетних является важнейшим аспектом предупреждения преступности в обществе. Участвуя в законной, социально полезной деятельности, вырабатывая гуманистический взгляд на общество и жизнь, молодежь может быть воспитана на принципах, не допускающих преступную деятельность. Эти предписания Казахстан, как член ООН, неукоснительно соблюдает. Именно по этой причине осуществляемые в стране кардинальные изменения в социальной, социально-экономической, политической, правовой и воспитательной сферах казахстанского государства позволили оказать существенное положительное влияние на динамику преступности несовершеннолетних, на ее качественные и количественные характеристики [6, с. 6].

В целом профилактику преступлений несовершеннолетних можно определить как совокупность предупредительных мероприятий, осуществляемых определенными субъектами предупреждения и направленных на выявление и устранение обстоятельств, способствующих совершению преступлений со стороны несовершеннолетних, и разработку соответствующих мер воздействия на конкретные криминогенные факторы и отдельных лиц.

Однако сохраняющиеся негативные тенденции в подростковой среде не дают основания говорить о проводимых предупредительных мероприятиях в полном объеме и на постоянной и целенаправленной основе.

Как известно, средства реализации государственной политики в сфере предупреждения несовершеннолетних могут быть самыми разными: социальная профилактика, криминологическая профилактика, виктимологическая профилактика и уголовно-правовая профилактика.

Реализация только мер уголовно-правовой профилактики и преступности несовершеннолетних недостаточна для сдерживания преступных проявлений подростков.

Как известно, глубинные и главные причины антиобщественного поведения несовершеннолетних закладываются в ходе воспитания подростка в семье и школе. В этой связи представляется целесообразным более подробно рассмотреть роль семьи и школы в предупреждении преступных посягательств несовершеннолетних.

Направление детей в специальные организации образования для получения несовершеннолетним обязательного среднего образования рассматривается законодателем как крайняя мера, связанная с их отрывом от воспитания в семье, привычных условий проживания и обучения.

Если принцип лишения родительских прав как крайней меры наказания за неисполнение родительских прав закреплен пунктом 14 Постановления Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 28 апреля 2000 года № 4 О применении судами законодательства при разрешении споров, связанных с воспитанием детей, то принцип направления несовершеннолетних в специальные организации образования с особым режимом содержания не закреплен законодательно. Между тем, это крайняя мера, думается, допустима только после применения к несовершеннолетнему мер профилактического реагирования - комплекса бесед с психологом учебного заведения,

привлечения законных представителей к административной ответственности за неисполнение родительских обязанностей, смены учебного заведения для исключения влияния на несовершеннолетнего привычной асоциальной среды, рассмотрения вопроса на заседании Совета по профилактике правонарушений в учебных заведениях с приглашением законных представителей и т.д. Исчерпав эти меры, и следует подавать в суд заявление о направлении несовершеннолетнего в специальную организацию образования. Данный вывод следует из п.1 ст.3 Конвенции ООН о правах ребенка, согласно которому во всех действиях, предпринимаемых касательно детей, наилучшие интересы ребенка имеют первостепенное значение [7, с. 6].

В целом же результаты проводимых мероприятий по предупреждению подростковой преступности свидетельствуют о том, что большая часть заинтересованных государственных органов с пониманием относится к значимости этой работы, о чем свидетельствует определенная стабилизация состояния оперативной обстановки. В свою очередь, решение вышеуказанных проблем позволит повысить эффективность системы профилактики правонарушений, наркомании и безнадзорности среди несовершеннолетних.

Преступность несовершеннолетних - это явление, закономерно существующее на данном этапе развития общества. Фундаментом борьбы с этим явлением должно быть совершенствование условий жизни общества в целом. Уголовно-правовое воздействие на преступность несовершеннолетних осуществляется через имеющуюся систему уголовных наказаний и других мер уголовно-правового характера. Нельзя не учитывать, что рост преступности несовершеннолетних происходит в условиях интенсивного социального расслоения общества падением жизненного уровня значительной части населения, неблагоприятного развития семейно-брачных отношений и роста различных проявлений жестокого обращения с несовершеннолетними.

В криминализации несовершеннолетних пагубную роль играют и такие факторы, как ломка многих устоявшихся положительных традиций и моральных устоев, потеря социальных ориентиров, доступность алкоголя и наркотиков, а также эротических (а порой и порнографических) и жестоких зрелищ.

Изменились и качественные характеристики преступности, которая сегодня характеризуется высокой степенью организованности, патентности, а также корыстной направленностью и жестокостью. Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев отметил на расширенном совещании руководителей правоохранительных органов «Криминализация подростковой среды в стране достигла угрожающих размеров. Эффективность противодействия этому, по сути нет. В школах уже имеются лидеры групп учащихся антиобщественной направленности, с детства прививаются воровские традиции».

Особое внимание придает Е. И. Кайыржанов, который пишет, что «если преступность - зло, то преступность среди несовершеннолетних - зло, увеличенное в десятки раз».

Формулирование целей статьи: Уровень преступностью несовершеннолетних объясняется тем, что ее уро-

вень в значительной степени определяет состояние и перспективы преступности в целом, значительная часть взрослых, судимых за кражу, разбой, хулиганство, различные посягательства на личность, свои первые преступления совершенные будучи несовершеннолетними. Среди преступлений велика доля тяжких корыстных и корыстно-насильственных преступлений. Большое количество этих преступлений совершается в соучастии, особенно в группе. В настоящее время в составе группы подростками ежегодно совершается более половины противоправных деяний.

Оценивая показатели преступности подростков, полезно их сравнить с аналогичными показателями взрослой преступности. Правонарушения среди несовершеннолетних и молодежи - это резерв общей преступности. Актуальность борьбы с преступностью несовершеннолетних объясняется и тем, что ее уровень в значительной степени определяет состояние и перспективы преступности в целом. Значительная часть взрослых, судимых за кражу, разбой, хулиганство, различные посягательства на личность, свои первые преступления совершенные будучи несовершеннолетними. Одним из важных показателей устойчивости преступного поведения несовершеннолетних является удельный вес осужденных, совершивших преступление в несовершеннолетнем возрасте.

Согласно, криминологическому подходу к построению структуры преступности несовершеннолетних в исследовании выделены три группы преступлений:

Насильственные;

Корыстные;

Корыстно-насильственные.

Анализ изменения структуры преступлений, совершенных осужденными показывает, что для несовершеннолетних характерна узость сферы преступных посягательств. Структура преступности несовершеннолетних стабильна. Стабильность проявляется в двух видах: как стабильность состава статистического массива и как стабильность соотношения его элементов. В структуре преступлений осужденных входят все выделенные по признаку характер и степень общественной опасности - категорий преступлений - небольшой тяжести, средней тяжести, тяжких и особо тяжких преступлениях. Наиболее существенная особенность - высокий уровень распространенности насилия в структуре направленности преступных посягательств несовершеннолетних! Оно проявляется, во первых, в высоком удельном весе преступлений, в которых насилие выступает как способ достижения цели (грабеж и разбой).

Отмечая рост подростковой наркоманий наркомании и снижение возрастной границы лиц с наркозависимостью. За последние несколько лет общее число зарегистрированных наркоманов увеличилось в 10 раз, в то же время подростков-наркоманов - в 20 раз, таксикоманов соответственно - в 3 и 6,5 раз, число потребителей наркотиков до 14 лет возросло в 4,5 раз! [8].

Изложение основного материала: С каждым годом увеличивается количество безнадзорных детей и подростков, занимающихся бродяжничеством, что является социальной почвой для роста правонарушений и преступности.

Важным шагом в решении проблем, касающейся несовершеннолетней и молодежной преступности, явилось принятие Концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан от 28 августа 1999 года. В преамбуле концепции говорится, что она опирается на основополагающие идеи и принципы Всеобщей декларации прав человека, революции 50/81 Генеральной ассамблеи ООН, «Всемирной программы действий по развитию молодежи до 2000 года Концепции о правах ребенка, Конституции Республики Казахстан, Послания Президента страны народу Казахстана «Казахстан-2030»: процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев»

Сегодня особенно актуально стоят вопросы, связанные с воспитанием, социализацией, формированием личности несовершеннолетних с дивиантным поведением.

Социальный контроль должен предусматривать прежде всего условия ближайшего социального окружения, направленные на предотвращение противоправного поведения, наказание девиантов, их исправление или корректировку поведения, мотивации, целостной структуры и т.д.

Выводы из данного исследования и перспективы: Возникновение и развитие представлений о правилах поведения, о дозволенном и запрещенном - важная составная часть всего процесса становления человека как существа разумного и социального. История человечества, на которую решающее воздействие оказывают реальные жизненные условия, отношения и потребности, - это (в определенном аспекте) также история самовоспитания и самоорганизации человечества и человека, история возникновения, развития и смены различных типов и форм регуляции человеческих взаимоотношений, их упорядочения и нормирования. По существу во всех областях науки, связанных с изучением поведения, отклоняющегося от нормы, - среди юристов, социологов, педагогов, психологов, врачей-наркологов, психиатров - был затронут вопрос о разработке общей концепции противоправного поведения: его природы, причин, механизмов образования, а также путей предупреждения. Ради общественности надо заметить, что разобщенность исследований, обусловившая неизбежные пробелы в решении общетеоретических проблем, имела вначале определенную позитивную сторону. Отклоняющееся поведение каждого вида анализировалось высококвалифицированными достижениями своей области знания (криминология, психиатрия, педагоги-

ка, психология, социология и т.д.). Это дало возможность весьма глубоко раскрыть особенности конкретных видов противоправного поведения, их причины и способствующие им условия, а также особенности личности нарушителя. Таким образом, главной целью изучения процесса противоправного поведения должно быть признано раскрытие тех причин, которые вызывают возникновение и существование противоправных явлений, необходимо объяснить эти явления, предвидеть их, разрабатывать и планировать меры для их преодоления. Конечная научная цель здесь совпадает с практической - повышением эффективности борьбы против антиобщественных явлений защиты личности и общества.

Практика и время уже поставили в повестку дня настоятельную необходимость дальнейшего исследования проблем организации деятельности всех субъектов профилактики преступности несовершеннолетних и требуют новых подходов к их решению.

Список использованной литературы:

1. Абу А.- Преступления против несовершеннолетних, Зангер №6 (167), 2015
2. Бегалиев К.А - Меры борьбы с безнадзорностью и преступностью несовершеннолетних//Предупреждение преступности, №1, 2002 г.
3. Карпец И.И - Преступность: иллюзии и реальность. — М., 1992 г.
4. Чукмаитов Д.С - Предупреждение преступности. - Алматы, 1998. - С.12
5. Указ Президента РК от 24.08.2009 №858 - «Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года»
6. Ещанов А.Ш - Юридический журнал «О некоторых аспектах предупреждения преступности несовершеннолетних в Республике Казахстан», №1(7) 2004 г.
7. Иванова М. - Защита прав ребенка « Направление несовершеннолетних в специальные организации образования: наказание или гарантия образования, Зангер №6 (167), 2015 г.
7. Иванова М. - Защита прав ребенка « Направление несовершеннолетних в специальные организации образования: наказание или гарантия образования, Зангер №6 (167), 2015 г.
8. Моисеева Н.Я. - Предупреждение преступности «Проблема подростковой преступности и пути ее решения» Юридический журнал №1(7) 2014 г.

FARMACJA | ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЕ НАУКИ

ОРФАННЫЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЛЕКАРСТВЕННЫМИ СРЕДСТВАМИ БОЛЬНЫХ РЕДКИМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ В РОССИИ (САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ)

Хатуна Сабари,

*Государственное бюджетное образовательное учреждение
высшего профессионального образования*

«Санкт-Петербургская государственная химико-фармацевтическая академия»

Министерства Здравоохранения Российской Федерации

Старший преподаватель, фармацевтический факультет

ORPHAN DISEASES. THE PROSPECT OF PROVIDING MEDICINES OF PATIENTS WITH RARE DISEASES IN RUSSIA (SAINT-PETERSBURG)

Sabari Khatuna, Senior Lecturer

АННОТАЦИЯ

По оценкам экспертов, в мире существует 5-7 тысяч опасных для жизни редких заболеваний. Со временем количество болезней становится больше: ежегодно ученые описывают порядка пяти новых патологических состояний (различных генетических, наследственных заболеваниях, редких формах онкологии). Не существует единого утвержденного перечня редких заболеваний, признанного на международном уровне. Пока не принято специальных регулирующих документов ВОЗ.

ABSTRACT

According to experts, there are 5-7 thousand life-threatening rare diseases. Over time, the number of diseases is becoming more: every year scientists describe around five new pathological conditions (different genetic, hereditary diseases, rare forms of cancer). There is no single approved list of rare diseases, recognized at the international level. WHO (WORLD HEALTH ORGANIZATION) has not yet adopted specifically governing documents.

Ключевые слова: орфанные заболевания, орфанные препараты, статус орфанных заболеваний, Акт об орфанных препаратах, Международный день больных орфанными заболеваниями.

Keywords: orphan diseases, orphan drugs, orphan disease status, Orphan drug act, the international day of patients with orphan diseases.

В последние годы в мировом медицинском сообществе пристальное внимание привлекают редкие болезни, причины, патогенез и лечение которых слабо изучены [1].

Проблему обеспечения орфанными препаратами, которые требуются для лечения редких заболеваний, необходимо решать совместными усилиями государства, бизнес-сообщества и общественных организаций.

Исторически сложилось так, что медицина в большинстве своем направлена на более или менее распространенные и хорошо известные, социально значимые заболевания. Пациенты же с редкими болезнями являются одной из самых больших проблем системы здравоохранения (и не только в России).

Противоречие состоит в том, что хотя «болезни редки, пациенты с орфанными заболеваниями многочисленны». Они составляют 6-8% населения планеты, 65% которых приводят к инвалидности. Редкие заболевания не только «что-то ужасное, что случается с другими» [2]. Это – очень жестокая действительность, которая может случиться с каждым, кто имеет ребенка, или с ним самим.

По оценкам экспертов, в мире существует 5-7 тысяч опасных для жизни редких заболеваний. Со временем количество болезней становится больше: ежегодно ученые описывают порядка пяти новых патологических состоя-

ний (различных генетических, наследственных заболеваний, редких формах онкологии). Не существует единого утвержденного перечня редких заболеваний, признанного на международном уровне. Пока не принято специальных регулирующих документов ВОЗ.

Среди них встречаются весьма экзотические недуги, такие как: «синдром кабуки» (в Европе – около 300 случаев); «синдром Паллистера-Килиана» (в Европе – 30 случаев); прогрессирующая костная гетероплазия; болезнь Нимана-Пика, болезнь Гоше. Также частые, как: муковисцидоз, гемофилия, различные формы рака, миелома, болезнь Альцгеймера, амиотрофический склероз, болезнь Гентингтона и др. К редким заболеваниям относятся и системную красную волчанку, антифосфолипидный синдром, ювенильный ревматоидный артрит, миастению, синдром Гийена-Барре, первичный билиарный цирроз печени, липопроотеиновую гломерулопатию и другие более привычные болезни.

Редкие заболевания затрагивают каждую область медицины. Большинство редких заболеваний характеризуется широким спектром расстройств и симптомов, которые варьируют не только при разных заболеваниях, но у разных пациентов, страдающих одним и тем же заболеванием. Относительно часто встречающиеся симптомы могут маски-

ровать лежащее в основе редкое заболевание. Примерно 80% из них имеют генетическую природу. Остальные случаи являются следствием инфекций (бактериальных или вирусных), аллергических реакций, воздействия вредных факторов окружающей среды или носят дегенеративный или пролиферативный характер.

Впервые акт о редких заболеваниях («Orphan Drug Act») был принят в 1983 году в Соединенных штатах Америки (США). В последующем подобные законодательные акты были приняты в других странах – в Сингапуре (1991), Японии (1993), Австралии (1997), Южной Корее, Канаде, на Тайване и, наконец, Европейском Союзе (ЕС) (1999). В настоящее время во многих странах лекарственные средства, относящиеся к категории редких, составляют целый сегмент фармацевтического рынка с производством, регистрацией, государственной поддержкой, патентной защитой [3].

По мнению Джона Кастеллани, президента и исполнительного директора PhRMA, интенсивная разработка новых препаратов-сирот полностью не решает вопрос редких заболеваний. Существуют серьезные проблемы с их диагностикой, поскольку многие врачи не знают о существовании подобных нозологий, либо не умеют их распознавать [4].

«Акт о редких заболеваниях» в США определяет орфанные болезни (патологии) как «болезни или состояния, затрагивающие менее 200 тыс. людей в США». В него попали 1600 редких болезней, причины возникновения которых и способы лечения, были неясны. Нескольким иное определение принято в странах Европейского Союза. «Сиротские заболевания» - это угрожающее жизни заболевания, включающие болезни генетического происхождения, или хронические состояния, которые имеют крайне низкую встречаемость и для которых не существует лечения – менее 5-7,5 случаев на 10 тыс. населения. Из них 80% имеют генетическую природу, остальные случаи являются следствием инфекций (бактериальных или вирусных), аллергических реакций, воздействия вредных факторов окружающей среды или носят дегенеративный или пролиферативный характер.

Европейским парламентом введена в действие директива №141/2000, давшая определение болезням-сиротам и сиротским лекарствам, наметившая перспективы их изучения и лечения. Во исполнение Европейской директивы, в апреле 2000 г. в Лондоне был создан Комитет по орфанным продуктам (COMP), который в срок до 90 дней должен

рассматривать досье на представленное ЛС, а Европейская комиссия в течение 30-и дней должна принять решение о возможности его применения. Постановлением Комиссии ЕС №847/2000 от 27.04.2000 создан реестр лекарственных средств для лечения редких болезней. По словам президента EURORDIS, Теркела Андерсена, в настоящее время число пациентов больных редкими орфанными заболеваниями, в странах ЕС насчитывается около 30 млн человек, т.е. болезнь страдает почти каждый 15-й европеец [5].

Orphan drug - «лекарство-сирота» - препарат, предназначенный для лечения редкого заболевания; медицинский продукт, предназначенный для диагностики, профилактики и лечения редкого заболевания, не имеющий коммерческих перспектив, но отвечающий нуждам общественного здоровья. В мире, по данным ЕМЕА (Европейское медицинское агентство по редким медицинским продуктам), известно 720 орфанных препаратов [6].

Определение редкого заболевания не универсально, и зависит от законодательства и политики, принятой каждой областью или страной, а также порог отнесения заболеваний к редким отличен в разных странах и колеблется от 1:1500 до 1:2500 населения. Редкие заболевания (англ. rare disease, orphan disease) - заболевания, затрагивающие небольшую часть популяции.

Назначение орфанного статуса заболеванию и лекарствам, разработанным для его лечения, является политическим вопросом во многих странах, и привело к прорывам в медицине, которые не могли бы быть достигнуты иначе из-за экономики исследования и разработки лекарственных средств. Такой статус присваивается также препаратам, когда расходы на разработку и продажу лекарства, предназначенного для лечения редкой болезни, не могут быть покрыты прибылью от продаж. С 1983 г. до 2002 в США на рынок выведены более 200 лекарств со статусом «orphan drug», с 2006 по 2008 – 425 препаратов получили данный статус. К 2008 году в Европе официальный статус орфанным лекарств приобрели 569 препарата (32% онкология, 16% гематология, 26% эндокринология, 12% сердечно-сосудистые заболевания).

С 1983 по май 2010 FDA утвердила 353 орфанных препаратов и предоставила орфанный статус 2116 компонентов. По состоянию на 2014 г. появилось лечение для 215 болезней из официального списка в 7 тысяч редких заболеваний [7].

Ниже приведены данные стран и притяия в них статуса орфанных заболеваний.

Таблица.

Принятие статуса орфанного заболевания в различных странах

Страна	Количество случаев на единицу населения
США	7,5 на 10 000 чел
Канада	1 на 1 000 чел
Япония	4 на 10 000 чел
Австралия	менее чем 1,2 на 10 000 чел
ЕС	1 на 2 000 чел
Россия	1 на 10 000 чел

День 29 февраля 2008 г. стал первым Международным днем больных орфанными заболеваниями. Выбор для такого мероприятия именно этой даты неслучаен. 29-й день февраля бывает 1 раз в 4 года, что само по себе символизирует концепцию редкости. Такие мероприятия проходят во многих странах (в Европейском Союзе, США, Канаде, Хорватии, Израиле, Украине, Армении, России, Казахстане и др.).

По данным консалтингового агентства Global Market Access Solutions, уровень расходов на орфанные препараты в Европе в долгосрочной перспективе не превысит 4,6% от общего объема затрат на лекарственные средства. Исследователи прогнозируют увеличение доли препаратов для лечения редких болезней с 3,3% в 2010 до 4,6% в 2016. Ожидается, что после достижения максимума 2016 г. затраты на орфанные препараты стабилизируются на уровне 4-5% вплоть до 2020 года.

В 2013 г. годовые затраты на лечение одного пациента орфанными лекарствами, составили в среднем 32 242 евро, при этом в зависимости от заболевания они могли варьироваться от 1251-407 631 евро. Европейское агентство по контролю за оборотом лекарственных средств (ЕМА) присвоило 720 лекарственным средствам статус орфанных. При этом только 10,9% от этого числа вышли на рынок. В США этот показатель составляет 15,9%. Необходимо отметить, что стоимость каждого препарата по прогнозам Фармацевтического отдела Европейской комиссии, будет снижаться на 25% на 10 год после его появления на рынке в связи утратой патентной защиты и прав на эксклюзивное производство.

Ситуация в России по организации медицинской и социальной помощи больным редкими заболеваниями неясная и крайне сложная. Но государство в лице Министерства здравоохранения, общественных пациентских организаций обратили внимание на создавшуюся проблему с пациентами с орфанными заболеваниями, ввели законопроект №323-ФЗ 2011 г. «Об основах охраны здоровья граждан», но в виду сложности проблемы это только начальные действия [8]. По подсчетам формулярного комитета РАМН, в России около 300 тыс. больных с редкими заболеваниями, которые уже выявлены или могут быть выявлены путем применения современных диагностических средств, и которым может быть оказана эффективная лекарственная помощь [9]. Для нашей страны это большой прорыв, и конференции, посвященные «редким заболеваниям как приоритету здравоохранения» проводятся часто и в них принимают участие многие общественные объединения: МОБОИ «Союз пациентов и пациентских организаций по редким заболеваниям», Национальная Ассоциация организаций больных редкими заболеваниями «Генетика», Санкт-Петербургская Ассоциация общественных объединений «ГАООРДИ» и др., решаются проблемы по вопросам усовершенствования диагностики лечения и реабилитации пациентов с редкими и генетическими заболеваниями. Национальная Ассоциация организаций больных редкими заболеваниями «Генетика» была создана 3 февраля 2008 года организациями пациентов и врачей. В нее входит 30 организаций, работающих в области редких заболеваний, и она действует на всей территории Россий-

ской Федерации.

Международные конференции становятся еще одной коммуникационной площадкой для врачей, пациентов государственных служащих из России и других стран для определения дальнейших направлений оказания помощи пациентам с редкими заболеваниями. Существующая система оказания медицинской помощи рассчитана в основном на более или менее социально значимые группы пациентов и практически не охватывает редкие заболевания. С учетом данных Всероссийской переписи населения 2014 года, данных о средней встречаемости редких заболеваний в популяции, ими страдают не менее 1% населения страны – 1,5 млн. человек. При улучшении диагностики их количество может достичь 8-10%.

В США и странах ЕС преференции производителям орфанных препаратов предоставляются на всех этапах их разработки и вывода на рынок. В странах ЕС торговая наценка на орфанные препараты не может превышать 7,5 евро за одну упаковку. Главная преференция, которую дает «сиротский статус», - эксклюзивность в отношении медицинских показаний. Это означает, что в течение определенного срока (10 лет - в ЕС, 7 лет - в США, 5 лет - в Японии) после вывода препарата на рынок по этому показанию больше не будет зарегистрировано ни одного препарата. Пациентам и их близким не стоит огромного труда и временных затрат добиться разрешения на приобретение таких лекарств [10].

В России, к сожалению, орфанные препараты (ОП) не производятся, их требуется ввозить из-за границы, где, как правило, этих препаратов нет в свободной продаже, так как они относятся к препаратам госпитального сегмента.

С 2008 года в Российской Федерации реализуется государственная программа «Семь нозологий». В соответствии с ней лекарственные средства, предназначенные для лечения больных семью редкими и наиболее дорогостоящими заболеваниями, централизованно закупаются за счёт средств федерального бюджета. Препараты предоставляются в амбулаторных условиях в виде льготного обеспечения. Данная программа «семи нозологий» призвана исправить ситуацию, вывести финансирование дорогостоящих препаратов отдельной строкой [11].

Статус орфанных заболеваний в России имеют 24 (заболевания, жизнеугрожающие, хронически прогрессирующие, редкие (орфанные), приводящие к инвалидности или сокращению жизни). Для этих 24 болезней предусмотрено патогенетическое лечение, т.е. направлено на устранение патологического процесса, а не на симптомы. Из предложенных 230 (болезни вне зависимости существования на сегодняшний день методов лечения и адекватной лекарственной терапии).

Отсутствие преемственности между детской и взрослой системой здравоохранения является серьезной проблемой в нашей стране. Есть примеры, когда ребенок с редким заболеванием адекватно лечился до 16-18 лет, нормально рос и развивался. Затем его лечение прекращалось (то, что положено ребенку в нашей стране, часто уже не положено взрослому). В результате происходила декомпенсация заболевания, и человек умирал несколько

лет спустя. При этом все силы и средства, вложенные государством в его лечение в детском возрасте, улетучивались.

С 1 января 2012 г. вступил в силу новый закон «Об основах охраны здоровья граждан Российской Федерации», где введено понятие об орфанных заболеваниях и препаратах. Каждый лекарственный препарат, назначенный пациенту в России с редким заболеванием, обходится от 100 тыс. до 1 млн руб. в месяц. На сегодняшний день ежегодно тратится 44 млрд. руб. на «7 нозологий», это на 13% больше чем в 2011 году. Бесплатно обеспечиваются медикаментами в России [12].

На сегодняшний день в Санкт-Петербурге зарегистрировано 24 редких заболевания. Общее число больных в СПб на 2013 г. составляет 635 человек.

В настоящее время в Санкт-Петербурге существует серьезная проблема по обеспечению лекарственными средствами больных редкими заболеваниями. Наиболее часто поступают обращения жителей города, общественных организаций, государственных учреждений здравоохранения по вопросам обеспечения по следующим нозологическим заболеваниям: мукополисахаридоз, болезнь Фабри, фенилкетонурия, галактоземия, гемофилия, онкогематология, легочная артериальная гипертензия, врожденный дефицит протеина С. Данные заболевания частично обеспечиваются за счет федерального бюджета и бюджета Санкт-Петербурга (данные Комитета здравоохранения).

Ниже в таблице приведены расчетные данные и перечень требуемых лекарственных препаратов:

Таблица:

Потребность в лечении и финансировании лекарственными препаратами пациентов с редкими заболеваниями в Санкт-Петербурге

п/№	Нозологическая группа	Международное непатентованное наименование	Торговое наименование	Кол-во уп. на 1 год	Сумма на 2014 г. (тыс. руб.)
1.	Болезнь Фабри	Агалсидаза	Фабразим 35 мг № 1	159	43 000,00
2.	Мукополисахаридоз I типа	Ларонидаза	Альдуразим 100 МЕ/мл 5 мл №1	832	32 500,00
3.	Мукополисахаридоз II типа	Идурсульфаз	Элапраза 2мг/мл 3 мл № 1	848	190 800,00
4.	Мукополисахаридоз VI типа	Галсульфаза	Наглазим 1 мг/1мл № 5	477	60 100,00
5.	Артериальная легочная гипертензия	Бозентан	Траклир 125 мг № 56	780	175 500,00
6.	Артериальная легочная гипертензия	Силденафил	Ревацио 20 мг № 90	1440	54 913,00
7.	Артериальная легочная гипертензия	Илопрост	Вентавис 5 мкг доза 270 доз №30	112	7 840,00
8.	Пароксизмальная ночная гемоглобинурия	Экулизумаб	Солирис 10 мг/мл 30 мл № 1	560	360 750,00
9.	Тирозинемия I типа	Нитизинон	Орфадин 2 мг №60	49	10 402,00
	Всего:				935,81 млн руб.

Для оказания лекарственной помощи жителям Санкт-Петербурга, в том числе имеющим социальный статус «инвалид», страдающим редкими (орфанными) заболеваниями, было необходимо выделить для обеспечения лекарственными средствами в 2014 г. 935,8 млн. руб.

В соответствии с ФЗ «Об основах охраны здоровья граждан в РФ» в настоящее время вышло Постановление Правительства РФ от 26.04.2012 г. №403, который утвердил правила ведения Федерального регистра лиц, страдающих жизнеугрожающими и хроническими редкими (орфанными) заболеваниями, регламентирует ведение Федерально-

го регистра в электронно автоматизированной системе. Сегодня в Санкт-Петербурге, по данным Комитета по здравоохранению, около 160 человек, которым требуется лечение дорогостоящими лекарственными препаратами. В Комитет по здравоохранению обратилось 156 человек. В связи с включением новых пациентов в федеральный регистр количество граждан меняется.

Торговые наименования были определены результатами аукционов, проведенных в Санкт-Петербурге. Указанная в таблице сумма (935,81 млн руб.) составляет около 95% регионального финансирования на текущий год. В

настоящее время только частично возможно обеспечение дорогостоящими препаратами детей и остро нуждающихся взрослых пациентов за счет средств регионального бюджета.

Комитет по здравоохранению неоднократно обращался в адрес Министерства здравоохранения РФ о выделении в отдельную нозологическую группу орфанных заболеваний и о централизованной закупке дорогостоящих препаратов за счет средств федерального бюджета в рамках Постановления Правительства РФ от 17.10.2007 г. №682. До настоящего времени данные вопросы на уровне Правительства РФ остаются открытыми.

Для решения проблем в России, в Санкт-Петербурге в частности, необходимо создать универсальную схему обеспечения всех больных лекарствами. Но требуются большие финансовые ресурсы и более фундаментальные изменения в законодательстве. Поэтому, считают в различных общественных организациях, если законопроект не примут сейчас, тяжелобольные пациенты останутся без жизненно необходимого лечения.

По данным Министерства Здравоохранения РФ на 2014 г. на одного больного стоимость препарата составила 111 820 \$, что в 13,8 больше, чем пациент потратил за год на один препарат, не входящий в категорию орфанных. Финансирование идет из федерального бюджета. Если лечить их, то без льготных лекарств останутся все остальные категории больных.

В 2015 г. на лечение петербуржцев, страдающих орфанными заболеваниями, потрачено 700 млн руб. На сегодняшний день можно выделить в России медицинские проблемы и проблемы по обеспечению редкими лекарственными препаратами:

- 1) Отсутствие достаточного финансирования региональных бюджетов для обеспечения всех нуждающихся пациентов
- 2) Многие препараты больные получают в малых дозировках, или не получают их вообще.
- 3) Некоторые больные вынуждены ждать необходимый им (зачастую единственный) препарат, так как аукционы на закупку лекарств осуществляется при наличии соответствующего финансирования. Многие заболевания являются тяжелыми и прогрессирующими, нетрудно догадаться, что через полгода понадобятся более высокие дозы лекарств (в связи с возникшими новыми осложнениями болезни), или больной вообще не дожидается своего препарата....[13].

Выводы

Подводя итог вышесказанному, ситуация по орфанным динамично меняется, следовательно, можно выделить следующие основные вопросы, требующие решения в настоящее время в нашей стране с оказанием медицинской и консультационной со стороны фармспециалиста помощи больным редкими заболеваниями. Большой вклад для решения вопросов, связанных с проблемами обеспечения лекарственными препаратами больных орфанными заболеваниями, вносят общественные объединения и организации пациентов и врачей. Одним из основных направлений Ассоциации является разработка и содействие по внедрению предложений по совершенствованию

законодательной и нормативно-правовой базы в области редких заболеваний на государственном и региональном уровнях.

Таким образом, можно отметить следующие важные моменты для улучшения качества обеспечения больных редкими заболеваниями:

1. Необходимо расширение доступа на российский рынок орфанных препаратов.
2. Существует дефицит качественной доступной информации и научных знаний о редких заболеваниях, ограниченность или отсутствие возможностей для диагностики большинства редких нозологий, отсутствуют регистрация и протоколы ведения больных, а также трудности в получении доступа к лечению. Не существует протоколов ведения больных по большинству редких заболеваний, а также образовательных программ для врачей первичного звена.
3. Требуется расширить ассортимент для удовлетворения потребности больных, облегчить процедуру принятия (регистрации) статуса орфанных препаратов, необходимо снизить цены на препараты [14].
4. Существующая на сегодняшний день система обеспечения орфанных заболеваний лекарственными препаратами малоэффективна.
5. Государство вместе с коммерческими структурами, производителями, должно разработать и предоставить преференции на этапах разработки и вывода орфанных препаратов на рынок. Недостаточно взаимопонимание, взаимодействие и координация между органами государственной власти, медицинскими, фармацевтическими и социальными работниками и больными.
6. Необходимо пересмотреть и дополнить перечень лекарственных средств, отпускаемых по рецептам врача (фельдшера), при оказании дополнительной бесплатной медицинской помощи отдельным категориям граждан, имеющим право на получение государственной социальной помощи, утвержденный приказом Министерства здравоохранения социального развития РФ от 18.09.2006 №665.

Для разработки внедрения на российский рынок орфанных препаратов необходимо дать налоговые стимулы и льготы фармацевтическим компаниям, государственное субсидирование клинических исследований, требуется усиленная защита патентных и рыночных прав.

Ограниченный перечень (список) угрожающих состояний и хронических прогрессирующих редких (орфанных) заболеваний, приводящих к сокращению продолжительности жизни граждан или их инвалидности (согласно Постановлению Правительства РФ от 26.04.2012 г. №403).

В заключение хочется отметить, что основная сложность – отсутствие системы оказания медицинской, социальной помощи больным редкими заболеваниями, дефицит денежных средств на приобретение высокозатратных препаратов для больных орфанными заболеваниями.

Важно подчеркнуть, что широкий общественный интерес к теме обеспечения орфанными препаратами больных редкими заболеваниями, требует обсуждения на федеральном уровне и принятия решения.

Список литературы

1. Чучалин А. Тенденции положительные, однако.../А. Чучалин// Медицинская газета. – 2012. №28. – С.5
2. Лебедев А. Бремя орфанных болезней/ А.Лебедев// Медицинская газета. – 2012. №16. – С.4-6
3. [электронный ресурс портал] <http://vechnayamolodost.ru>
4. <http://www.pathology.narod.ru/worldnews/newsindex2037.html>
5. [электронный ресурс портал] <http://pharma.org>
6. [электронный ресурс портал] <http://www.nascgenetic.ru/modules/sections/index.php?op=printpageartid=8>
7. [электронный ресурс портал] <http://pathology.narod.ru/worldnews/newsindex2037.html>
8. 6a. www.anticola.ru/apriori/85-orfannye-lekarstva-stoimost-lecheniya.html
9. 6b. Armstrong, Waller. Pharma's Orphans (May 2010)
10. [электронный ресурс портал] <http://in-radio.u22540.netangels.ru/?p=113>
11. Федеральный закон от.21.11.11. №323-ФЗ «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации».
12. [электронный ресурс портал] <http://medportal.ru/mednovosti/main/2009/09/24/orphan/>
13. [электронный ресурс портал] <http://www.medlinks.ru/article.php?sid=48816>
14. Министерство здравоохранения и социального развития Российской Федерации «Стратегия 2020
15. <http://forum.sodeystvie-cml.ru>
16. Информационное письмо Национальной Ассоциации организаций больных редкими заболеваниями «Генетика» в Комитет здравоохранения г. Санкт-Петербурга.
17. Ю.Б. Белоусов. Журнал № 20 (154) Семейная медицина и общая терапия. «Орфанные болезни и орфанные лекарства».

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland.

Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)

Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)

Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)

Kehan Schreiner (Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Anthony Maverick (Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)

Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)

Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)

Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe — 157 st.

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com , <http://eesa-journal.com/>